

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση
τεύχος 87 (15) Ίανουάριος 1988
τιμή τεύχους 250 δραχ.

«κόμμα συνείδηση»;
ή
«κόμμα οργανωμένα»

•
Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ
ΟΙΚΟΣΥΣΤΗΜΑ

•
ΓΣΕΕ:
ΖΗΤΩ ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ

•
Γιά τις «Τετσίνες»
του Καζαντζάκη

•
Τό έργο του
Α. Ταρκόφσκι

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 29 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1988

ΤΕΥΧΟΣ 87(15), νέα περίοδος

τιμή τεύχους 250 δρχ.

Κέκροπος 2, Αθήνα 105 58

τηλ. 32.28.791, 32.39.645

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλῆς, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καβάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παῦλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταῦρος Λιβαδάς, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Ἀριστείδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπράμος, Ἀνδρέας Παναζόπουλος, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Γιώργος Πάσχος, Νίκος Πολίτης, Ἐλένη Πορτάλιου, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη.

Τῆ διόρθωση τῶν δοκιμῶν ἔκανε ὁ Παντελής Σπ. Μπουκάλας, τῆ σελιδοποίηση ὁ Χρῆστος Πικριδᾶς, τὴν ἀναπαραγωγή τῶν φιλμ ἡ Χριστίνα Ἀναστασίου, τῆ στοιχειοθεσία ἡ Ἄννα Γιάκα, ἡ Γεωργία Μπαρούδου, ἡ Ἀλίκη Πελεκάνου καὶ ἡ Μαριάννα Σωτηροπούλου. Διαφημίσεις: Ἐλενα Χουλιάρη.

Ἐκδότης, Ἄγγελος Ἐλεφάντης, Κέκροπος 2, Αθήνα 105 58, τηλ. 32.28.791.

Διαχείριση: Σπύρος Δελέγκας.
Ἐκτύπωση-Βιβλιοδεσία, «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16 Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550 καὶ 36.23.877.

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Ἄλλα τὰ τεύχη τοῦ ΠΟΛΙΤΗ
ἀπὸ τὸ 1 ἕως τὸ 72

(Μάιος 1976-Ἰοκτ. 1986

ΜΟΝΟ ΜΕ 6.000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ ὑποχρεώνεται σὲ τιμαριθμικὴ ἀναπροσαρμογή. Ἀπὸ τοῦτο τὸ τεύχος θὰ τιμᾶται 250 δρχ. Δυστυχῶς φίλοι ἀναγνώστες δὲν γίνεται διαφορετικὰ. Ἀκόμη κι ἔτσι οἱ οικονομικὲς μας δυσκολίες εἶναι ἀνυπέρβλητες. Βασίζομαστε μόνο σὲ σᾶς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ, Ὁ γύρος τοῦ κόσμου σὲ 80 μέρες	6
Δαμιανὸς Παπαδημητρόπουλου, Στὴ ΓΣΕΕ ὅλοι συμφώνησαν	7
Ἄγγελου Ἐλεφάντη, Ἐπιστῆμη καὶ πρῶμ παραγωγικότητας	8
Σπύρου Δ. Γεωργάτου, Ὑλικά παιδιὰ, ὠραία παιδιὰ	9
Γεράσιμου Μακρίδη, Ἡ ἀναρμόδια τεχνικὴ τῆς λήθης	10
Γιώργου Καρρά, «Γιὰ νὰ μὴν χτυπηθεῖ κάποιος τρίτος»	11
Βασίλη Ζουναλῆ, Παγίδες μιᾶς ἀναγωγῆς καὶ ἑνὸς μύθου	12
Γιώργου Μαργαρίτη, Ὁ νεοφιλελεύθερος καὶ ἡ παραοικονομία	14
Γιώργου Ριζούλη, Θεσσαλονίκη: Κούβελας ἢ Ἀρκουδέας;	15
Γιάννη Καρανίκα, Παλιός καὶ νέος ΓΟΚ	16
Στιγμαῖα καὶ Αὐτόφωρα	18
Ἀλέξη Παπαλιᾶ, Μέρης Ραδιο-φώνου	20
Βασίλη Ζουναλῆ, Γιὰ τὴν οἰκολογία	22
Σοφίας Μπουτιλιέ-Δημήτρη Οὐζουνίδη, Κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ ἠλεκτρονικὴ	26
Ἄγγελου Ἐλεφάντη, Γιὰ τὴν κομματικὴ ἰδεολογία	30
Ἀριστείδη Μπαλτά, Τὸ Βῆμα, ὁ κ. Βουδούρης καὶ ὁ Π. Εὐθυμίου	36
Ἀλεξάντρ Σεβερὸυχιν, ΕΣΣΔ: ἡ συγκρότηση μιᾶς Ἀριστερᾶς;	42
Βρασίδα Καραλῆ, Γιὰ τίς «Τερτσίνες» τοῦ Ν. Καζαντζάκη	47
Γιώργου Γιατρομανωλάκη, Φιλολογοὶ σφαζόμενοι	53
Δημήτρη Ἀγγελάτου, Περί λογοτεχνικῶν εἰδῶν	57
Φώτη Τερζάκη, Σαμανισμὸς καὶ μυστικὴ στὸν Ταρκόφσκι	61
Ἡλία Κούβελα, Τὰ Δαρβινικά τοῦ Κ. Κριμπᾶ	67
Νίκης Ἀντενάρ, Ἡ μεγάλη πράσινη τοῦ Φακίνου	69
Α.Ε., Τὸ Λεξικὸ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας	69
Βιβλία	71
Ἐπισημαίνοντας	72
Παντελῆ Μπουκάλα, Κέρματα	74
Δημήτρη Κυρτάτα, Ἐλγίνεια, ἑλληνισμὸς καὶ Πανεπιστήμιο	76
Ἐπιστολές	78

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Ἐτήσια (12 τεύχη) 2.500 δρχ.
ἑξάμηνη (6 τεύχη) 1.300 δρχ.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπη ἑτήσια 3.000 δρχ.
Ἄλλες χώρες, ἑτήσια 3.300, ἑξάμηνη 1.800

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ: Ἐτήσια 1.500, ἑξάμηνη 800

Ἰδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας καὶ Σία Ο.Ε. Ἐκδότης Ἄγγελος Ἐλεφάντης,
Κέκροπος 2, 105 58 Αθήνα τηλ. 32.28.791. Ἐκτύπωση «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣ-
ΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16, Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550

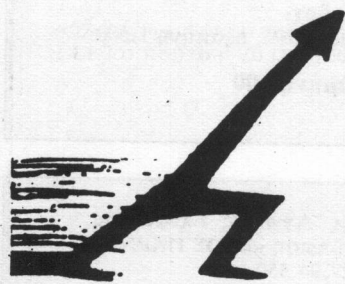
Ο γύρος του κόσμου σε όγδόντα ημέρες

Π ρίν έξι περίπου χρόνια, τό φθινόπωρο του '82, ό σταυρός προτίμησης καταργείται μέσα σε τυμπανοκρουσίες και άριστερόστροφους άλαλαγμούς, ότι έπιτέλους θά δοϋμε τό φώς τής άληθινής δημοκρατίας με τό ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση και τό λαό στην έξουσία. Έπιχειρήματα πολιτικά, ιδεολογικά, ιστορικά, συνταγματολογικά, άριστερομαρξιστικά και ό,τι μπορεί νά φανταστεί ανθρώπου νοϋς, έπιστρατεύθηκαν για νά πείσουν τούς δύσπιστους, πού φοβόντουσαν μήπως με τήν κατάργηση του σταυρού αφαιρεθεί ένα ακόμη όπλο από τά χέρια του λαού, δηλαδή τό όπλο τής άμεσης ανάδειξης του βουλευτή, πού καθιστούσε τόν τελευταίο πολιτικό πρόσωπο με ευθύνη (όχι μόνο άπέναντι στον άρχηγό του) και έπομένως —τυπικά τουλάχιστον— πολιτική προσωπικότητα τέτοια, ώστε μαζί με τούς συναδέλφους του νά μπορούν νά εκφράζουν μέσα στη Βουλή τήν πολυπλοκότητα του έκλογικού σώματος. Όμως τά έπιχειρήματα τότε δέν χρειάζονταν αφού οι πάντες σχεδόν, πλην τής Δεξιάς και όρισμένων άλλων, ήταν πεισμένοι πως ό,τι γίνεται γίνεται για τό καλό τής δημοκρατίας, πως τό κοινοβούλιο δέν θά υποβαθμιστεί, πως ή έκτελεστική έξουσία, δηλαδή ό άρχηγός, δέν θά άποκτήσει υπέρμετρη έξουσία κ.ο.κ.

Τ ά χρόνια πέρασαν και ό χρόνος πιστοποίησε ότι ή κατάργηση του σταυρού (τότε) δέν ήταν απλώς κάποια έκδήλωση δημοκρατικού ένθουσιασμού, αλλά έσκεμμένη κίνηση πού άποσκοπούσε άκριβώς στην ένδυνάμωση του ρόλου του άρχηγού σε ένα κόμμα άντιφατικό πού κυβερνούσε σε μιάν έποχή δύσκολη. Μέχρι πρόσφατα κανείς δέν συζητούσε πιά για τό θέμα, ώσπου, τούς τελευταίους μήνες, μαζί με τήν άπλή αναλογική επανήλθε στην επικαιρότητα και τό ζήτημα του σταυρού. Και, ώ του θαύματος, διαπιστώνουμε ότι φιλήσυχοι δημοσιογράφοι και φιλοκυβερνητικές έφημερίδες έπιδίδονται σε «αυτοκριτική» για τά τελευταία έξι χρόνια και διαπιστώνουν έν χορῶ ότι ό ρόλος του κοινοβουλίου όντως υποβαθμίστηκε, ό βουλευτής κατέληξε πιόνι και άλλα άστικοδημοκρατικά και ώραία, ένῶ συγχρόνως μάς πληροφορούν ότι τό όλο θέμα συζητείται ευρέως στα πολιτικά κόμματα και τήν κυβέρνηση.

Δ έν έχουμε άμφιβολία ότι πολλοί «άριστεροί» θά έβλεπαν μιάν ένδεχόμενη επαναφορά του σταυρού ως μιάν ακόμη άπόδειξη τής δεξιάς στροφής του ΠΑΣΟΚ έπιβεβαιώνοντας τά αυτονόητα και άνοήτως αυτοεπιβεβαιωνόμενοι. Όμως πως γίνεται και ξαφνικά οι «άρμόδιοι» κόπτονται για τήν υποβάθμιση του κοινοβουλίου και άλλες παρόμοιες «θεσμικές λεπτομέρειες». Η έποχή συνεχίζει βέβαια νά είναι άντιφατική, μόνο πού οι άντιφάσεις άλλαξαν. Τό ΠΑΣΟΚ δέν είναι πιά καθόλου σίγουρο για τήν αυτοδυναμία του και ίσως —λέμε, ίσως— χρειαστεί νά καταφύγει σε πολλές πολιτικές συνεργασίες. Και αν αυτές οι συνεργασίες περιλαμβάνουν και κόμματα, τότε τί θά γίνει με τίς έκλόγιμες θέσεις στη λίστα; Είναι φανερό ότι, για νά γίνουν δυνατές αυτές οι συνεργασίες, όταν τά «υπό συνεργασία» κόμματα διαφωνούν μεταξύ τους, τή λύση είναι καλύτερα νά τή δώσει διά του σταυρού ό λαός. Μαζί λοιπόν με τήν τροποποίηση του έκλογικού νόμου τό ΠΑΣΟΚ μελετά, για κάθε ένδεχόμενο, και τό θέμα του σταυρού — όλα θά κριθούν άνάλογα με τίς πολιτικές σκοπιμότητες τής στιγμής, όπως οι σκοπιμότητες τής στιγμής είχαν κρίνει τό θέμα και τό 1982.

Ο ί παλιοί μας άναγνώστες θά θυμούνται ίσως τή δική μας θέση για τό θέμα του σταυρού. Δέν θά μπορούμε στον κόπο νά τήν επαναλάβουμε — πολύ περισσότερο πού τώρα ξαφνικά γιναν πολλοί αυτοί πού χρησιμοποιούν τίς ίδιες λέξεις. Δέν μιλάμε όμως τήν ίδια γλώσσα: έμεις μιλούμε για τούς θεσμούς, αυτοί μιλούν έπίμονα για τό κομματικό τους συμφέρον. Γι' αυτό και χρησιμοποιούν, άνάλογα με τήν περίσταση, με τήν ίδια ευκολία όποιες λέξεις τούς ταιριάζουν.

Δια γυμνόν σφάλλομαι

πτωση θά έχουμε λοιπόν Νέα Δημοκρατία στην εξουσία, ΚΚΕ στην αντιπολίτευση.

Η δεύτερη έκδοχή είναι η ισοδυναμία. Δέν υπάρχει χώρος σέ ένα τέτοιο κείμενο νά αναφερθούμε σέ όλες τίς πτυχές αὐτοῦ τοῦ ἐνδεχομένου, φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ κ. Παπανδρέου ἔχει ἀφήσει τούς συνομιλητές του (καί μεταξύ αὐτῶν τόν κ. Φλωράκη, τακτικό ἐπισκέπτη στό Καστρί τούς τελευταίους μήνες) νά νομίζουν ὅτι «πιστεύει» πολύ σέ αὐτό τὸ ἐνδεχόμενο, προβληματίζεται σοβαρά, καί ὅτι κρατάει τὸ ὄπλο τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου στά χέρια του μέχρι τελευταία στιγμή, ὥστε νά τόν τροποποιήσει κατάλληλα ἂν ἡ ισοδυναμία διαφαίνεται ὡς ἡ πιό πιθανή περίπτωση. Τό ΚΚΕ, πού οὐδέποτε ἐγκατέλειψε τήν ἰδέα τῆς συσπείρωσης καί συνεξουσίας τῶν σὺν ΠΑΣΟΚ «ἀντιμπεριαλιστικῶν-δημοκρατικῶν δυνάμεων», βλέπει ἐδῶ νά τοῦ ἀνοίγεται μιά πόρτα: ἂν φερθεῖ καλά καί τίμια, θά προβάλλει ὡς πιθανός σύμμαχος καί ρυθμιστής τῆς περίπλοκης κατάστασης πού ἐνδεχομένως θά προκύψει, ἀρκεῖ οἱ γέφυρες μέ τό ΠΑΣΟΚ νά μὴν κοποῦν ἀπό τώρα. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι καί σέ περίπτωση αὐτοδυναμίας τῆς Νέας Δημοκρατίας τό ΠΑΣΟΚ εἶναι σέ θέση νά τῆς κόψει τόν δρόμο πρὸς τήν ἐξουσία ἂν τροποποιήσει κατάλληλα τόν ἐκλογικό νόμο. Τό ΚΚΕ λοιπόν ποντάρει στό ἐνδεχόμενο νά μὴν εἶναι σέ θέση τό ΠΑΣΟΚ νά κυβερνήσει μόνο του καί προβάλλει ὡς ἐταῖρος, ἂν ὄχι ἄμεσα στήν κυβέρνηση, τουλάχιστον στή ρύθμιση τῆς δύσκολης κατάστασης.

Ἐπάρχει καί ἡ τρίτη έκδοχή, ἡ τρίτη αὐτοδυναμία δηλαδή τοῦ ΠΑΣΟΚ, πού ὅμως αὐτὴ τῆ στιγμή φαίνεται ἡ πιό ἀπίθανη. Σέ αὐτὴ τὴν περίπτωση, τό ΚΚΕ δέν κερδίζει βέβαια τίποτα, ἀλλά οὔτε καί χάνει τίποτα. Μήπως τὰ τελευταία ὀκτώ χρόνια δέν εἶχε παγιώσει τὴν εἰκόνα τοῦ κόμματος πού στηρίζει τό ΠΑΣΟΚ, δεδομένου ὅτι καί οἱ «λαϊκές-δημοκρατικές» δυνάμεις τό στηρίζουν;

Τό ΚΚΕ δοκιμάζει λοιπόν γιὰ ἄλλη μιά φορά τὴν τύχη του στήν ἴδια πολιτική κατεύθυνση τὴν ὁποία ἀκολουθεῖ τουλάχιστον ἀπὸ τὴ μεταπολίτευση καί μετά. Γνωρίζει ἄλλωστε ὅτι νομιμοποιώντας τὰ παλιά καί τὰ νέα κόμματα τῆς ΓΣΕΕ δέν διατρέχει κανένα κίνδυνο ἀπὸ τὰ ἀριστερά του, ἀφοῦ οἱ ὑπόλοιποι εἶναι πολύ μικροὶ καί πολύ λίγοι γιὰ νά ἀμφισβητήσουν στήν πράξη τὴν «ἀριστερὴ νομιμότητα» τοῦ κρατικοκομματικοῦ συνδικαλισμοῦ πού ἀνοικοδομεῖται. Καί δέν ἔπεσε ἔξω στίς ἐκτιμήσεις του.

Ὅσον ἀφορᾷ τόν ἴδιο τὸ συνδικαλισμὸ, ἡ διετὴς περιπέτεια δέν ἦταν ἰκανὴ ὥστε νά ταρακουνήσει ἀνθρώπους, νά προσβάλλει παγιωμένες ἀντιλήψεις, νά ἀλλάξει καταστάσεις. Ἡ αὐταξία καί συνεπῶς ἡ αὐτονομία τοῦ συνδικαλισμοῦ παραμένει κάτι τὸ ἀδιανόητο καί τὸ ἀνεπιθύμητο γιὰ όλες τίς κομματικές ἐκφάνσεις τοῦ ὑπαρκτοῦ πολιτικοῦ φάσματος. Στὴ «δικηγορούμενη κοινωνία», ὅπως γράφαμε καί στό περασμένο τεῦχος, ἡ ἐργατικὴ τάξη χρειάζεται τούς δικηγόρους της, ὁ λαὸς τὸ ἴδιο, καί τὰ πολιτικά κόμματα εἶναι πρόθυμα νά παίξουν αὐτὸ τὸ ρόλο. Ἡ ἐνοποίηση τοῦ συνδικαλισμοῦ μέ τὴν πολιτικὴ—ὑπὸ τὴν τρέχουσα σημασία της—, ἡ κατάρρευση τῆς αὐταξίας του καί ἡ ὑπαγωγή του στήν κρατικοκομματικὴ λογικὴ, δέν εἶναι παρά ἓνα ἀκόμα παράδειγμα γιὰ τὸ πῶς τὰ πάντα πλέον ἀνάγονται καί ὑπάγονται στήν πολιτικὴ, δηλαδή στὴ λογικὴ τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων, χωρὶς ἔτσι νά μποροῦν καί νά προσβάλουν αὐτὸ τὸ συσχετισμὸ. Ζήτω οἱ ἐκλογές λοιπόν.

Δαμιανὸς Παπαδημητρόπουλος

Ἐπιστήμη καί πρὶμ παραγωγικότητα

Οἱ τελευταῖοι κερανοὶ πού ἐξαπέλυσε ὁ κ. Τρίτσης ἐναντίον τῶν ΑΕΙ στὴ συγκέντρωση Πρυτάνων, Ἀντιπρυτάνων καί Προέδρων τμημάτων ἦταν ἰκανοὶ νά ἀφήσουν, ὅπως ὑποθέτουμε ἀφησαν, ἀναυδούς τούς πάντες. Καί δέν ἀμφιβάλουμε ὅτι θά ὑπάρξουν ἀντιδράσεις. Ὡστόσο τὰ προβλήματα πού οἱ διατριβές τοῦ κ. Τρίτση ἔθιξαν ξεπερνοῦν κατά πολύ τὴν πανεπιστημιακὴ κοινότητα. Θέλουμε νά σταθοῦμε λίγο σ' ἐκείνη τὴ «θέσπιση μηχανισμοῦ εἰδικῆς χρηματοδότησης τῶν ΑΕΙ σύμφωνα μέ τὴν ποιότητα τοῦ ἐρευνητικοῦ καί ἀκαδημαϊκοῦ ἔργου πού προσφέρουν».

Ἐδῶ ὁ περί παραγωγικότητας λόγος γνωρίζει ἀξιοθαύμαστες ἐξάρσεις: π.χ. τόσα πτυχία τόσα φράγκα, τόσες σελίδες συγγραμμάτων ἄλλα τόσα φράγκα. Θυμᾶστε ἐκείνη τὴ Φούρτσεβα πού δέν τῆς παράβγαине κανεὶς στίς στατιστικὲς ὅταν μιλοῦσε γιὰ παιδεία, γράμματα καί τέχνες; Κι ἐκεῖνοι πού δέν πιάνουν τὸ πλάνο θά μείνουν προφανῶς μεταξισταστέοι. Ἀλλά χωρὶς τὸ ρεγάλο τῶν πρὶμ λόγω μειωμένης ἀπόδοσης θά παραμένουν γιὰ πάντα μεταξισταστέοι πρὸς δό-

Δια γυμνού σφάλλμας

ξαν τῶν «ἀντικειμενικῶν καὶ συστηματικῶν διαδικασιῶν ἀξιολόγησης τῶν ἑλληνικῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν».

°Ο κ. Τρίτης, ἂν δὲν χωρατεύει, ἀγνοεῖ δύο βασικά πράγματα πού ἀποκλείουν τήν ὀποιαδήποτε ἐγκυρότητα πού θά 'πρεπε νά διαθέτει ἡ πολιτική ἡγεσία (ἄρα καί πνευματική) τοῦ ὑπουργείου του.

1) Δέν ὑπάρχουν ἀντικειμενικές διαδικασίες ὡς πρός τήν ἔρευνα καί τήν ἐπιστήμη, παρά μόνο ἂν τό ἀντικείμενό τους, ἐξ ὀρισμοῦ ποιοτικό, μετατραπεί σέ ποσοτικό: καταργηθεῖ δηλαδή ὡς ἀντικείμενο. Ἡ ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν εἶναι μιά συνεχῆς πάλη ἀνάμεσα στήν ἀδράνεια καί τήν ἐκρηξη τῆς ὑποκειμενικότητας, τῆς φαντασίας, μιά συνεχῆς πάλη ἀπόψεων καί ἰδεῶν πού δέν ἐμφαίνονται σέ πίνακες καί στατιστικές. Ἡ ἐπιστημονική παραγωγή δέν εἶναι ἀτσάλι οὔτε κορδόνια γιά παπούτσια ὥστε νά μετρηθοῦν μέ τόν τόννο, μέ τό χιλιόμετρο ἢ τήν ὥρα.

2) Δέν ὑπάρχουν ἀντικειμενικοί κριτές ἀφοῦ δέν ὑπάρχουν κριτήρια. Οἱ κριτές εἶναι πάντα ὑποκειμενικότατοι, καί καλά κάνουν. Ἐτσι ἄλλωστε, στή διαδικασία τῆς ἐπιστημονικῆς κριτικῆς, οἱ κρίνοντες εἶναι καί κρινόμενοι, διακινδυνεύουν δηλαδή τή γνώμη τους καί δέν ὀχυρῶνται σέ κάποιους «ἀντικειμενικούς» τυφλοσοῦρτες πού ἐξ ὀρισμοῦ θά ἦταν σκοταδιστικοί.

°Οσον ἀναφορά τήν «Εἰδική Ἐπιτροπή προσωπικοτήτων τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ χώρου μέ κύρος καί τριβή (!) περί τά ἀκαδημαϊκά πράγματα» τῆς ὀποίας ἡ σύσταση θά ἀνακοινωθεῖ ἐντός τοῦ Ἰανουαρίου (σήμερα ὁ μήνας ἔχει 25 — ὑπάρχουν ἀκόμη πέντε μέρες), ἡ ὀποία θά συμβουλευε τό ὑπουργεῖο γιά τά θέματα αὐτά μιά μόνο συμβουλή θά μπορούσε νά δώσει: τό ὑπουργεῖο νά τήν καταργήσει πάραυτα, νά μήν τῆς ἐπιτρέψει νά «γράψει ἱστορία».

Εὐκολες οἱ λύσεις, ὅπως πάντα, γιά τόν κ. Τρίτη. Ἄρκει νά ὑπάρχει πολιτική βούληση. Φαίνεται ὅμως ὅτι αὐτή ἡ εὐκολία καί ἡ ἀνεση τοῦ κ. Ὑπουργοῦ ἀποδείχνουν ἀκριβῶς τό ἀντίθετο: ὅτι δέν ὑπάρχει πολιτική βούληση νά ἀντιμετωπίσει μέ σύνεση καί δημοκρατικό φρόνημα τά προβλήματα τῆς παιδείας.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

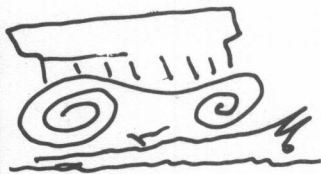
°Υλικά παιδιά, ὠραῖα παιδιά

«...**Οἱ φοιτητές**, —ἔλεγε κύριο ἄρθρο τοῦ *Πολίτη* συζητώντας γιά τίς πρόσφατες κινητοποιήσεις— **γιά πρώτη φορά ἴσως μετά τή μεταπολίτευση, προσπάθησαν στά σοβαρά νά θέσουν πραγματικά προβλήματα ἐκπαίδευσης. Ἴσως ὄχι τά προβλήματα, πάντως προβλήματα ὑπαρκτά, ὑλικά...**».

°**Η** ἐκτίμηση εἶναι μακροσκοπικά σωστή, δικαιολογεῖ τόν τίτλο τοῦ κειμένου («τό νέο φοιτητικό κίνημα») καί, ἐνστικτωδῶς τουλάχιστον, φαίνεται νά ἀρμόζει σ' ἕναν ἀριστερό πολιτικό λόγο, μιάν ἀριστερή κριτική. Αὐτή εἶναι ἡ ἀρετή της κι ἡ χάρις της. Ἡ ἁμαρτία μας ὡστόσο συνεκφράζεται ἀνάμεσα στίς ἴδιες γραμμές: εἶναι ἐκεῖνη ἡ σειρά τῶν (παρασημαντικῶν) «σοβαρά»/«πραγματικά»/«ὑπαρκτά»/«ὕλικά». Εἶναι οἱ ἀντιδιαστολές κι οἱ ἀπαντήσεις σέ κάποιες ἄλλες θέσεις ἢ ἐρωτήματα πού δέν προφέρονται στό κείμενο. Εἶναι οἱ μύχιες ἐναντιώσεις σέ μιά πρακτική πού ἦταν —ἢ θά μπορούσε νά εἶναι— συγκροτημένη μόνο στό ἔδαφος ἰδεολογικῶν ὄρων, σ' ἕναν ἀκτιβισμό ἐκτός πραγματικότητας, σέ μιά γραμμῆ ἀνύπαρκτη πολιτικά λόγω ἔλλειψης «ὕλικότητας», λόγω ἔλλειψης οὐσίας. Τό ἐρώτημα εἶναι *ποιόν* δικάζει τό κείμενο. Καί *πῶς*.

°**Ας** ξεκινήσουμε ὅμως ἀπό τή γενικότητα τῆς θέσης. °**Ας** συμφωνήσουμε κατ' ἀρχήν στίς τρεῖς, καθόλου τυχαῖες, λέξεις πού καταγράφουν τή δράση ἐδῶ, δηλαδή τό «νέο, φοιτητικό, κίνημα». °**Ας** συνυπογράψουμε τήν υπεράσπιση τῶν δικαίων τῶν φοιτητῶν ἀπέναντι στόν αὐταρχισμό τοῦ ὑπουργείου καί τήν περί ἄερος κοπανιστοῦ φιλοσοφία τοῦ ὑπουργοῦ. °**Ενῶ** ὅμως βρισκόμαστε ἀκόμη στήν ἴδια φλέβα, ἄς σκεφτοῦμε λίγο καί τίς ἀφετηρίες τῆς δικῆς μας λογικῆς.

°**Πέρα** ἀπό τή στέγαση καί τή σίτιση («πέρα» θά πεί *ἐπιπλέον*, ὄχι *παρά*), *πέρα* ἀπό τά ὑπαρκτά προβλήματα τῶν φοιτητῶν, ὀρθώνεται τό πιό σύνθετο πρόβλημα τοῦ πανεπιστημίου. °**Ἐνα** πρόβλημα πού ἀκριβῶς μέσα στήν ὑλική του διαπλοκή, στόν «τρόπο ὑπαρξῆς του», πού θά 'λεγαν κι οἱ παλιότεροι, συνυπάρχει μέ τήν ἰδεολογία πού ἐκκρίνει ὁ ἀκαδημαϊκός χώρος. Τή γλυκιά αὐτή οὐσία πού ἐγκαλεῖ φοιτητές καί διδασκάλους στόν ἴδιο στόχο τῆς ταξικῆς ἀνόδου, πού τοῦς ἐντάσσει στό ἴδιο, ἄλλο-κίνημα, τῆς προκοθηρίας-ὑπαλληλοθηρίας. Κι ἐδῶ ἄς σταθοῦμε

Δια γυμνού οφθαλμού

νά δούμε τή σχέση πού μπορεί νά έχει ένα σοσιαλιστικό σχέδιο μέ τήν κινητική του «νέου φοιτητικού κινήματος».

Τί θέση παίρνει κανείς απέναντι στό *μαζικοποιημένο πανεπιστήμιο*; *Τί είναι τελικά τό μαζικοποιημένο πανεπιστήμιο*, είναι μηχανισμός ταξικής κινητικότητας σέ φάση κρίσης, είναι μία αδιέξοδη λύση ή είναι ή ιστορία τής ένσωμάτωσης πολλών και ποικίλων αιτημάτων (και τής 'Αριστεράς) γιά «δωρεάν παιδεία» και επέκταση του ακαδημαϊκού χώρου στήν περιφέρεια; Πάντοτε καταγράψαμε αυτά τά ερωτήματα. Ποτέ όμως δέν τ' απαντήσαμε.

“Ας είμαστε ειλικρινείς. 'Η 'Αριστερά δέν ήταν ποτέ ένας «αντικειμενικός» οφθαλμός καταγραφής και έρμηνείας τής ύλικής πραγματικότητας. 'Ηταν ένας συλλογικός μηχανισμός επεξεργασίας θέσεων επί τής βάσει άρχων, ναι· μέ τίς δικιές του αντιφάσεις, μέ τίς δικιές του παραδοσιακές-ιδεολογικές όροθετήσεις όμως. 'Ακόμα δέν ξέρουμε ποιές ακριβώς είναι οι παραγωγικές δυνάμεις του σοσιαλισμού, άν συμπιπτουν ή όχι μ' εκείνες του υπεραναπτυγμένου καπιταλισμού, άν πρέπει νά πει κανείς ΝΑΙ ή ΟΧΙ στίς ύψηλές τεχνολογιές και τόν αυτοματισμό, άν —κυρίως αυτό— τό «πανεπιστήμιο στήν ύπηρεσία του λαού» σημαίνει υιοθέτηση τής θέσης πώς τά άνώτατα ιδρύματα παράγουν καλά καταρτισμένους τεχνικούς και στελέχη τής παραγωγής ή εάν αντίθετα στρατεύονται στήν ανάγκη μιās γενικευμένης «επιμόρφωσης».

“**Ο**λες οι παραπάνω θέσεις έχουν, κρυπτικά ή όχι, ύποστηριχθεί στό παρελθόν. Τό μόνο πού δέν άμφισβητήθηκε από τίς πρακτικές τής 'Αριστεράς είναι μία ύπερ-καθορίζουσα σχέση: εκείνη του πανεπιστήμιου μέ τήν κυρίαρχη ιδεολογία του άμέσου ή έμμέσου *κέρδους*. Είναι τόσο όξυμωρο. 'Ασχολήθηκε ή 'Αριστερά μέ θέματα «καλύτερης λειτουργίας», μέ έκσυγχρονισμούς, μέ καλώς ή κακώς έννοούμενες (συντεχνιακές όμως) διεκδικήσεις. Αυτό πού φανερά άπουσίασε ήταν ή κριτική στόν ακαδημαϊκό χώρο από κάποια κοινωνική σκοπιά. 'Από κάποια προβληματική *ανατροπή* των ύφιστάμενων κοινωνικών σχέσεων *μέσα* στήν ακαδημαϊκή κοινότητα αλλά και στό επίπεδο τής συνάρθρωσής της μέ τό γενικότερο πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον. Τό «γιατί» ίσως κρύβεται στήν ίδια τή φύση τής έλληνικής 'Αριστεράς: έλλείπει σχεδίου, ή ποιότητα των άναγκών πού καλύπτει και θά καλύπτει τό πανεπιστήμιο δέν είναι σαφής. Κι εκεί βρίσκεται τό θέμα, στήν όραματική μας ανακρίβεια.

Τό «νέο φοιτητικό κίνημα» είναι μεγάλο στοιχείο. Θά ήταν άφέλεια και ύπεραπλούστευση νά τό δικάσει κανείς πάνω στήν (όντως χυδαία) λογική του «παχέος έντέρου», καταφεύγοντας σέ ιδεολογήματα και άφ' ύψηλου έρμηνείες. Χρειάζεται όμως και κάποια φειδώ ή υπεράσπισή του, ή μάλλον ή έρμηνεία του: όσο δέν άμφισβητούνται οι ίδιες οι βάσεις άσκησης και παραγωγής «έπιστήμης» και «έπιστημόνων», όσο δέν τίθεται άμεσα τό πρόβλημα τής κοινωνικής προοπτικής αυτού του χώρου, ή «ύλικότητα» και τής πολιτικής και των αιτημάτων θά παραμένει άμφισβητήσιμη.

Είναι σ' αυτό τό επίπεδο και σ' αυτό τόν βαθμό πού ή κριτική άξιολόγηση των όσων συνέβησαν μέ τίς καταλήψεις από τίς στήλες του *Πολίτη* θά μπορούσε πράγματι νά είχε προσφέρει περισσότερα άναδεικνύοντας ακριβώς τίς ιδεολογικές έλλείψεις και τά πολιτικά κενά του —σύμφωνοι— νέου φοιτητικού κινήματος.

Σπύρος Δ. Γεωργιάτος

‘Η αναρμόδια τεχνική τής λήθης

‘**Η** καταστροφή τής Μαλακάσας κοντεύει κιόλας νά ξεχαστεί όπως έχουν ήδη ξεχαστεί οι 1.500 νεκροί του καλοκαιρινού καύσωνα ή τά περσινά θύματα των άδηφάγων έλληνικών δρόμων. Οι πολίτες αυτής έδω τής χώρας έχουν φαίνεται βαθύτατα πειστεί ότι οι καταστροφές αυτές είναι σημάδια θεϊκής όργης απέναντι στήν όποία τίποτε δέν μπορούν νά κάνουν οι άνθρωποι. Τά πάντα είναι «είδηση» —«σημείο» θά έλεγαν τό Μεσαίωνα— και οι άνθρωποι άβουλοι μάρτυρες και θεατές του. Τό κούνημα του κεφαλιού, τό «πού καταντήσαμε», είναι μοναδικές αντιδράσεις πού έπιβεβαιώνουν τή μετατροπή τής κοινωνίας μας σέ κοινωνία άνδραπόδων του θεάματος. Γιατί σέ μία κοινωνία έλευθέρων πολιτών οι τελευταίοι μπορούν νά διακρίνουν τή σχέση αίτιου - άποτελέσματος και γνωρίζουν καλά ότι, γι' αυτά πού τούς συμβαίνουν, οι ίδιοι είναι οι κύριοι υπεύθυνοι. Γιά τούτο και βρίσκουν τή δύναμη και τό θάρρος ν' αλλάξουν τή γνώμη και τόν κόσμο τους.

«Κισμέτ» λοιπόν ή Μαλακάσα. Σημείο θεϊκής όργης; ‘Ολα δείχνουν ότι όχι. ‘Η πρωτεύουσα-λατρία των Νεοελλήνων συσώρευσε στή στενή γή τής 'Αττικής όχι μόνο ανθρώπους αλλά και

Δια χτυπητού σφάλαμου

Όλα τα ύλικά που κινούν τις δραστηριότητές τους. Πολλά από αυτά είναι επικίνδυνα: καύσιμα, δηλητήρια, πυρομαχικά, όπλα. Ειδικά για τα τελευταία, μέχρι πρόσφατα ακόμα, οι κυβερνήσεις ήθελαν να τα έχουν με σιγουριά κοντά τους, μακριά από επίδοξους πραξικοπηματίες ή, λίγο παλαιότερα, επικίνδυνους αντάρτες. Μαλακάσα, λοιπόν, Έλευσίνα, Λαύριο, Ύμηττός, έγιναν πυριτιδαποθήκες. Και η Αθήνα στο μεταξύ θέριψε, και περικύκλωσε τις θανατηφόρες αυτές απειλές.

Καθώς τα πράγματα ποτέ δεν γίνονται εδώ στον καιρό τους, οι λύσεις περιπλέκονται και δυσκολεύουν. Στα 1960 ή μεταφορά αυτών των κινδύνων θά ήταν πανεύκολη. Φτηνές εκτάσεις γης, απουσία σημαντικών έργων ύποδομης κτλ. Στα 1970 θά ήταν ακόμα δυνατή. Στα 1980 είναι φοβερά δύσκολη. Στα 1990 θά χτειαστεί πανθενική προσπάθεια για τούτο. Οι αποθήκες πυρομαχικών και τα πολεμικά εργοστάσια άπαιτούν —για να παρέχουν στοιχειώδεις εγγυήσεις— γιγαντιαίες εκτάσεις γης και τιτάνια χωματουργικά έργα. Ταυτόχρονα δέ, πρέπει να βρίσκονται κοντά σε σιδηροδρομική γραμμή, εθνικές οδούς, λιμάνια και αεροδρόμια. Ακόμα πρέπει να βρίσκονται σε προστατευόμενη σχετικά περιοχή. Η Αττική, ή μόνη περιοχή της χώρας που διαθέτει συγκροτημένο αντιαεροπορικό σύστημα —έστω και πεπαλαιωμένο για τα σημερινά μέτρα—, προσφέρει τα δεύτερα αλλά δεν μπορεί να προσφέρει τα πρώτα: έκταση και έργα. Και όσο οι κατοικημένες περιοχές επεκτείνονται, τόσο τό αδιέξοδο θά μεγαλώνει.

Συνήθως, προβλήματα αυτού του μεγέθους αντιμετωπίζονται με μακρόπνοια προγράμματα. Καμιά απόφαση της στιγμής, κανένα «θά φύγουν αβριο» δεν μπορεί να λύσει τό πρόβλημα. Στη γη της κακομοιριάς όμως τό πρόγραμμα ποτέ δεν είναι εϋπρόσδεκτο. Η ΕΒΟ για παράδειγμα χτίζει τό εργοστάσιο για τήν παραγωγή βαρέων όπλων, παραγωγή που σε κάποια φάση της θά διαχειριστεί έκρηκτικά, στη Μάνδρα Αττικής. Αντίθετα, τό ακίνδυνο εργοστάσιό της, εκείνο του ρουχισμού, τό κατασκευάζει στην απόμερη περιοχή της Κύμης. Όταν ή Μάνδρα πυκνοκατοικηθεί (ή έκταση της Αθήνας θά πολλαπλασιαστεί μόλις τό μετρό δώσει κάποιες δυνατότητες μετακίνησης), τότε ένα νέο πρόβλημα μεταφοράς θά προκύψει. Και αν πρίν τή μεταφορά έρθει τό ατύχημα, τότε οι αρμόδιοι θά επικαλεστούν τό απρόβλεπτο σαμποτάζ (καλά που υπάρχουν και οι τρομοκράτες) ενώ οι πολλοί θά πιστέψουν στη θεϊκή όργη.

Και άλίμονο σε εκείνους που πάλι θά πληρώσουν. "Αν και έχει άποδειχτεί ότι ή ζωή των άνδραπόδων μετράει ελάχιστα στους χώρους της έλληνικής «αρμοδιότητας». Κοστίζει ακριβά μόνο ή ζωή των πολιτών: μ' αυτήν κανείς δεν παίζει άτιμώρητα.

Γεράσιμος Μακρίδης

«...Γιά να μίν χτυπηθεί σοβαρά κάποιος τρίτος...»

Η μονομαχία, ή βεντέτα αν θέλετε, των ντόπιων τρομοκρατικών οργανώσεων με τούς βασανιστές άρχικά, τούς έπιφανείς άστους και τούς Αμερικανούς άργότερα, μπορεί να διεκδικούσε μέν κοινωνικό βάθος και πολιτική δικαίωση, παρέμενε όμως άσστηρά προσωπική ως προς τά μέσα. Τά μέσα, οι σφαίρες, είχαν έναν μόνο άποδέκτη. Ίσως να τήν πλήρωνε και ό σωματοφύλακας ή ό οδηγός, αλλά αυτοί δεν ήταν παρά προέκταση του θύματος.

Εδώ και κάμποσο καιρό τά πράγματα έχουν αλλάξει. Μόνο μέσα στον Δεκέμβριο είχαμε δύο συμβάντα. Και για μέν τά γεγονότα της Μαλακάσας δεν μπορεί κανείς να ξέρει με σιγουριά τά αίτια, καίτοι μάλλον δεν μπορεί να άποκλείσει τήν περίπτωση τρομοκρατικής ένέργειας που τρομοκρατείται μπροστά στην άνεξέλεγκτη έκβαση και τό ένδεχόμενο μαζικής καταστροφής, και άποποιείται τήν εϋθύνη. Για τή βόμβα όμως στο Έμποροβιομηχανικό Έπιμελητήριο τήν εϋθύνη ανέλαβε εϋθαρσώς ό Αντιεξουσιαστικός Άγώνας. Μιά βόμβα, μέρα μεσημέρι, σε γεμάτο κτίριο, τηλεφώνο σε έφημερίδα και είκοσι λεπτά προθεσμία, άποτέλεσμα ένας ξεκοιλιασμένος κλητήρας και τραυματίες. Άργησε έπίτηδες ή άστυνομία, ίσχυρίστηκε ή όργάνωση. Μά ποιός μπορεί να διεκδικεί τό χαρακτηρισμό του πολιτικού δντος και να μίν λαμβάνει ύπόψη τό κατά πόσον προσφέρει στους άλλους τήν εκ του άσφαλους δυνατότητα προβοκάτίας στο πιάτο; Και τό τυχαίο πάλι, τά μπλοκαρισμένα τηλεφώνια, ή λάθος εκτίμηση; Η πολιτική εϋθύνη μεταφέρεται στις πλάτες του τυχαίου και της τηλεφωνήτριας ύπηρεσίας της Έλευθεροτυπίας, ή όποια κα-

Δια γυμνού σφάλλμασ

λείται νά ἐκτιμήσει τό ἐπείγον ἢ μή, τό ἀληθές ἢ μή τοῦ πράγματος... Σέ τί μπορεῖ νά φταιεῖ ἡ ὀργάνωση ἂν ἐκεῖνη ἢ ἀφελής θεώρησε φάρσα τό τηλεφωνικό μήνυμα ἢ εἶχε πάει στήν τουαλέτα;

Παλιότερα τά τηλέφωνα τά χρησιμοποιοῦσαν γιά νά βρίσκονται οἱ προκηρῦξεις στά καλάθια ἀπορριμμάτων. Σήμερα τά χρησιμοποιοῦν, φαίνεται, γιά νά προλάβουμε τά θύματα. Παράδειγμα καινούριο τό τηλεφώνημα τῆς 17 Νοέμβρη προχτές: «*ὑπάρχει κίνδυνος νά ἐκραγεῖ ἀπό στιγμή σέ στιγμή*». Καί μιᾶμε, ἀπ' ὅ,τι γράφτηκε, γιά ποσότητα ἱκανή νά τινάξει ὀλόκληρο τετράγωνο στόν ἄερα.

Ἡ μάχη τῆς τρομοκρατίας μέ τίς διάφορες μορφές τοῦ «κατεστημένου» διεξαγόταν μέχρι πρόσφατα ἐν κενῶ, θά ἔλεγε κανεῖς, σέ γραφεῖα, σέ γωνίες, σέ αὐτοκίνητα, ἀλλοῦ τέλος πάντων ἢ πουθενά. Σιγά σιγά γήπεδό της γίνεται ἡ ἴδια ἡ πόλη. Σέ μιά μνημειώδη παράγραφο τῆς τελευταίας προκηρῦξης τῆς 17 Νοέμβρη ἡ ὀργάνωση δείχνει ὅτι ἔχει πλήρη ἐπίγνωση: «*Οἱ ἐνέργειες αὐτοῦ τοῦ τύπου, δηλαδή μέ βόμβες, ἐνάντια στούς πράκτορες τῆς CIA ἔγιναν ἀναγκαῖες ἀπ' τή στιγμή πού τό σύνολό τους (...) κυκλοφορεῖ μέ θωρακισμένα αὐτοκίνητα μέ ἑλληνικές πινακίδες, πού τοῦς ἔχει παραχωρήσει δουλικότατα ἡ κυβέρνηση γιά νά τοῦς προστατεύσει. Τά αὐτοκίνητα αὐτά εἶναι εὐδιάκριτα στόν καθένα ἀπ' τά χοντρά τους τζάμια. Καί ἐπειδὴ οἱ δίκαιες αὐτές λαϊκές ἀντιμπεριαλιστικές ἐνέργειες θά συνεχιστοῦν μέχρις ὅτου ὁ τελευταῖος ἀμερικάνος πράκτορας ἐγκαταλείψει τό ἑλληνικό ἔδαφος, θά πρέπει ὁ καθένας ν' ἀποφεύγει νά βρίσκεται ἀκριβῶς δίπλα σέ τέτοια αὐτοκίνητα, στά μέτρα βέβαια τοῦ δυνατοῦ, γιατί πάντα ὑπάρχει ἓνα πολύ μικρό ρίσκο, παρ' ὅτι ἐμεῖς παίρνομε ὅλα τά δυνατά μέτρα γιά νά μήν χτυπηθεῖ σοβαρά κάποιος τρίτος*».

Δηλαδή: ἐμεῖς, λόγω τεχνικῶν προβλημάτων, θά προχωρήσουμε ἔτσι, παίρνοντας φυσικά μέτρα προστασίας τῶν πολιτῶν. Ἀπό κεῖ καί πέρα τόν λόγο ἔχουν ἡ τύχη καί —στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ— ἐσεῖς, Ἀθηναῖοι. Ἐμεῖς θά ἀσκοῦμε τήν πολιτική καί θά κάνουμε παιχνίδι γιά λογαριασμό σας καί σεῖς, οἱ ὁπαδοί, φυλαχτεῖτε στίς κερκίδες. Ὁ καθένας ἀπό σᾶς καί ἀνά πᾶσα στιγμή καί σέ ὅποιοδήποτε μέρος. Μάθετε τά αὐτοκίνητα, φυλαχτεῖτε ἀπό τίς κακοτοπιές, τά μάτια σας δεκατέσσερα, κάθε σημεῖο τῆς πόλης μπορεῖ νά εἶναι πολιορκημένο. Ἐμεῖς πάντως μιλήσαμε καί σώσαμε τήν ψυχή μας.

Ἢ ὅταν ἡ πολιτική γίνεται τεχνική, ὅταν ἡ τεχνική θέλει νά γίνει πολιτική...

Γιῶργος Καρρᾶς

Εὐχαριστοῦμε, δέν θά πάρουμε

Διαβάσαμε στήν *Ἀγῆ* τῆς 6ης Ἰανουαρίου: «*παράγοντες τῆς Ἀριστερᾶς, σάν τόν Μανώλη Γλέζο, σάν τόν Γιάννη Μπανιά καί τοῦς φίλους του, νά σταματήσουν τή μοναχική τους πορεία καί τίς ἀμαρτωλές ἐρωτοτροπίες τους, πότε μέ τό ΠΑΣΟΚ καί πότε μέ τό ΚΚΕ*».

• Τό στέλεχος τῆς ΕΑΡ πού συνιστοῦσε τά παραπάνω, καλοῦσε στή συνέχεια αὐτούς τοῦς «παράγοντες» νά *ἐνταχθοῦν* ἐκεῖ πού ἡ εὐθύνη καί τό ἀγωνιστικό τους παρελθόν τοῦς καλεῖ. Μήπως ἔχουν δίκιο οἱ φίλοι μας τῆς ΕΑΡ; Ἀναρωτηθήκαμε καί προβληματιστήκαμε.

• Διαβάσαμε κατόπιν στήν *Κυριακάτικη Ἐλευθεροτυπία* τῆς 17ης Ἰανουαρίου ὅτι οἱ ἤδη *ἐνταγμένοι* παράγοντες τῆς ΕΑΡ συζητοῦν διαφωνοῦντες περί τοῦ ἂν θά συνεργαστοῦν μέ τό ΠΑΣΟΚ ἢ τό ΚΚΕ ἢ θά παραμείνουν αὐτόνομοι, καί προσγειωθήκαμε. «Ἢ ἄλλαι μὲν βουλαί στελεχῶν, ἄλλα δέ... παράγοντες κελεύουν!», σκεφτήκαμε. Γιατί παρ' ὅσες τίς διαψεύσεις τῶν ὄσων γράφτηκαν στήν *Κυριακάτικη Ἐλευθεροτυπία*, φαίνεται ὅτι οἱ παράγοντες τῆς ΕΑΡ ἐγκατέλειψαν κατεσκευασμένως τά *μεταφυσικά* ραντεβού μέ τίς μάζες καί ἀναζητοῦν τίς *φυσιολογικές* ἐπαφές τῆς ἐκλογικῆς τους ἐπιβίωσης.

Ἐν ἀναμονῇ ἐξελίξεων, λοιπόν, καί στοιχημάτων. Σέ ποιανοῦ τήν ἀγκαλιά θά πέσει τελικῶς ἡ ΕΑΡ; Ἰδωμεν. Ὅ,τι ὅμως κι ἂν συμβεῖ, «ὁ γέγονεν, γέγονεν»: τό μέγιστο κέρδος τῆς ΕΑΡ συνίσταται στήν *πύρρεια* «νίκη» τῆς ἐπὶ τοῦ πάλαι ποτέ ἐνιαίου ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ καί τίποτε ἄλλο. Τό κρίμα στό λαϊκό της.

• Ὅσον ἀφορᾷ τό στέλεχος τῆς ΕΑΡ πού συνιστοῦσε τήν ἐνταξη ἀπό τίς στήλες τῆς *Ἀγῆς*, ρωτᾶμε: ἐπιμένει ἀκόμη στό κάλεσμά του; Μᾶς καλεῖ δηλαδή (τυγχάνομε προσωπικοί φίλοι τοῦ Μπανιά) νά *ἐνταχθοῦμε* ἐκεῖ ἀκριβῶς πού συζητοῦν αὐτό γιά τό ὅποιο μᾶς κατηγορεῖ; Ἢ ναι, τότε δύο τινά πρέπει νά ὑποθέσουμε: ἢ ἀστειεύεται, ἢ ἐλπίζει στήν ἀπό κοινού προοπτική τῆς Ἀυτονομίας. Μιάς Ἀυτονομίας ὅμως ΕΑΡῖνου τύπου, ἀνευ ἰδεολογικῆς καί πολιτικῆς ταυτότητας.

Ἢ ἀπαντοῦμε, λοιπόν, ὅτι αὐτοῦ τοῦ τύπου ἡ Ἀυτονομία, ἐπειδὴ ἀφήνει τίς μάζες καί ὄλους ἐμᾶς παγερά ἀδιάφορους, δέν μᾶς ἀφορᾷ.

Βασίλης Ζουναλῆς

Ο ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ

ΜΙΚΡΟΣ ΚΑΙΣΑΡΑΣ

ΣΤΟΝ ΑΓΩΝΑ

ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗΝ

ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

του Γιώργου Μαργαρίτη

«Έγινε κι αυτό», έγραφε στις 5 'Ιανουαρίου η φιλελεύθερη σοβαρή εφημερίδα, η θαυμάστρια των νεο-φιλελεύθερων δημάρχων. «Λειτουργήσε στόν Πειραιά ολόκληρο... παζάρι χωρίς οι μικροπωλητές να έχουν άδειες!» Καί για να συμπληρωθεί η εικόνα του χάους συμπλήρωνε: «Μέ την άνοχή της άστυνομίας που άρνήθηκε ουσιαστικά να άπομακρύνει τους μικροπωλητές». Ήταν σαφές. Από τή στιγμή που οι φύλακες του νόμου συμπράττουν με τους παράνομους, τότε ο πολιτισμός κλυδωνίζεται καί καταρρέει.

Είναι όπωσδήποτε φοβερό καί επικίνδυνο τό να άγνοούνται οι άποφάσεις καί οι διαταγές ένος φιλελεύθερου δημάρχου από κάποιους τιποτένιους καί ταπεινούς. Από τετρακόσιους μικροπωλητές του ποδαριού καί τής τύχης που κάθε Κυριακή πουλούν στην πλατεία Ίποδαμείας καί στους γύρω δρόμους ό,τι μπορεί να βάλει ο νους του ανθρώπου. Από χαρτομάντιλα καί κουρέλια ως πετσέτες μπάνιου καί ρούχα τής δουλειάς, από εργαλεία καί άδειους κάλυκες ως άνεκτίμητα παλιά βιβλία, άπό μπαταρίες καί δυναμό ως μαγνητες καί χαλινάρια για άλογα. Πράγματα που πουλιούνται άλλά, άκόμα πιο πολύ, πράγματα που χαζεύονται. Πολλές χιλιάδες άνθρωποι σταματούν κάθε Κυριακή μπροστά στους αυτοσχέδιους πάγκους καί τά παιδιά συνωστίζονται για να δούν τά πολύχρωμα αϊχμάλωτα πουλιά, τά κουνέλια, τά περιστέρια η τά φανταχτερά φθηνά παιγνίδια.

Πρόκειται δηλαδή για άνατολίτικο παζάρι, που λειτουργεί άπό τό 1928, για κυριακάτικη κοινωνική δραστηριότητα άπό τις πιο σπουδαίες άνάμεσα στις λίγες που συμβαίνουν στην άθλια πόλη του Πειραιά. Άκόμα καί τό ποδόσφαιρο δέν συγκεντρώνει τακτικά τέτοιο πλήθος καί τόση ζωή... Συμβαίνει όμως να βρísκει ένοχλητικά τέτοια φαινόμενα ο κ. δήμαρχος, να άπεχθάνεται καί τήν Άνατολή καί τήν κοινωνία. Έχει δικές του ιδέες πάνω στην έννοια «πολιτισμένη κατάσταση» καί πιστεύει ότι ο λαός τόν εξέλεξε για να τις

ύλοποιήσει (ας μήν ήτανε τόσο κακός ο προηγούμενος...). Ζηλεύει προφανώς τή δόξα του Τουρκολίμανου (μου διαφεύγει τό «έξελληνισμένο» όνομά του) με τά τραπεζάκια να κλείνουν καί ν' άποκλείουν τήν παραλία, με τους χυδαίους κράχτες, τά σε άποσύνθεση ψάρια, τους άπιστευτους τουρίστες που μόνο με συγκατάβαση μπορεί να άντικρίσει κανείς άλλά κι εκείνα τά θλιβερά παιδιά με τά λουλούδια που γυρίζουν άπό τραπέζι σε τραπέζι για να υπογραμμίσουν τήν άπανθρωπιά ενός τέτοιου πολιτισμού. Του πολιτισμού του νεο-φιλελεύθερου καί των προκατόχων του. Παραλίγο δέ να ξεχάσω αυτά που πρόλαβε να προσθέσει καί αυτός στην πολιτισμένη εικόνα. Εκείνες τις πινακίδες με τις διαφημίσεις έννοω, που πολλαπλασιάζονται στα πειραικά πεζοδρόμια.

Ο δήμαρχος λοιπόν άποφάσισε να φύγει τό παζάρι, να πάει στου Παπαστράτου, στη βιομηχανική ζώνη, εκεί, μαζί με τά άψυχα καί τά άπόβλητα, να μη λερώνει τό κέντρο του Πειραιά. Μόνος άποφάσι-

σε, μόνος κήρυξε καί κατήγειλε τήν παρανομία. Ώς Καίσαρας. Τό δημοτικό του συμβούλιο τό κινητοποίησε για να τόν δικαιώσει (διά πλειοψηφίας) μόνο όταν έμπλεξαν τά πράγματα: δύο εβδομάδες μετά τήν περί παρανομίας διάλεξη.

Ο μικρός Καίσαρας λοιπόν, ο τής Ραδιοφωνίας φιλελεύθερος, ρίχτηκε στον άγώνα κατά των παρανόμων. Παρανόμων; Ναι, άπό τή στιγμή που ο ίδιος έπαψε να υπογράφει τις άνανεώσεις των άδειών. Τό «παράνομο» δηλαδή γι' αυτόν (καί για τήν φιλελεύθερη εφημερίδα που τόν θαυμάζει) δέν έχει σχέση με τήν αντίθεση στο νόμο άλλά με τήν αντίθεση στις άποφάσεις του δημάρχου (προσωπικές καί αυθαίρετες ως τις 12 'Ιανουαρίου — άκόμα καί η καθυστηρημένη άπόφαση του δημοτικού συμβουλίου δέν τις νομιμοποιεί σε όλη τους τήν έκταση). Καί άφου τά όδοφράγματα των άπορριματοφόρων καί των γερανών, τό χαλίκι που άδειασε κατά τόνους για να άποκλείσει τήν πε-

ριοχή (έφευρετικότητα ο φιλελεύθερος!) δέν έφεραν άποτέλεσμα, ο Καίσαρας διάταξε τήν άστυνομία να διαλύσει τό παζάρι. Ή τελευταία έκρινε υπερβολικό να αίματοκυλήσει τόν Πειραιά για να κάνει τό χατήρι του δήμαρχου καί περιορίστηκε σε τρομοκρατικές μηνύσεις. Έδώ πια κι αν φρύαξε όλο τό νεο-φιλελεύθερο συνάφι. Τι για πρόοδο μίλησε, τί για ύπονόμευση θεσμών, τί μήνυση έκανε στον άστυνομικό διευθυντή του Πειραιά! Ώς Καίσαρα τής Έλεύθερης Ραδιοφωνίας καί τής υπερβολής! (Πάντως ήταν έκπληκτικός. Είναι όντως δύσκολο στην εποχή μας να άναδείξει κάποιος τά ΜΑΤ σε φιλο-λαϊκή δύναμη που προστατεύει καί δέν κτυπά τόν λαό... Αυτός τά κατάφερε!)

Ο μικρός Καίσαρας, ως μορφωμένος, έπιστράτεψε καί τήν ιδεολογία των καιρών ενάντια στους άμόρφωτους. Πηγής παραοικονομίας τό παζάρι, βασίλειο φοροδιαφυγής, φωλιά άπατεώνων. Ο Καίσαρας, ως γνωστόν, έχει σχέση με μεγάλα καταστήματα, ευρωπαϊκά καί πολιτισμένα. Άπό εκείνα που κατορθώνουν να πλασάρουν τό εμπόρευσό τους σε τιμή δεκαπλάσια της πραγματικής προσθέτοντας σ' αυτή φανταστικά πράγματα όπως μόδα, «ύπογραφή» (σινιέ, που λένε), βιτρινα, συσκευασία, κορδελλάκια, έντυπωσιασμό καί πειθαναγκασμό. Ατά είναι νόμιμα, ευρωπαϊκά, καπιταλιστικά καί πολιτισμένα. Σε αντίθεση, ο πάγκος των «παρανόμων» δέν προσθέτει φαντασική αξία

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΤΑ ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ

ΤΟΥ 2000:

Κούβελας ή 'Αρκουδέας;

Έπτά σημεία για συζήτηση

του Γιώργου Ρητζούλη

**Η σημερινή Θεσσαλονίκη είναι τό θύμα
μιάς διπλής άτυχίας:**

**Βρίσκεται στη διάθεση πολιτικών άν-
δρών που έμπορεύονται ιδεολογικά τις ιδιο-
μορφίες της πόλης (τό «παράπονο» των
Βορειοελλαδιτών, που προκύπτει μοιραία
έξαιτίας του άττικού ύδροκεφαλισμού, τό
παρελθόν της βυζαντινής και της κοσμοπο-
λίτικης μεγαλούπολης των άρχων του αιώ-
να). Οί ίδιοι πολιτικοί όμως δεν έχουν νά
προσφέρουν ιδέες για τό παρόν και τό μέλ-
λον της.**

1. Όπως και ή λοιπή Ελλάδα, ή Θεσσαλονίκη διαθέτει άφθονους τεχνοκράτες άγκυροβλημένους νωχελικά στη δεκαετία του 1950, χωρίς καμιά σχέση με τή σύγχρονη προβληματική για τήν πόλη.

Όταν οί δύο αυτές άτυχίες συμπίπτουν στό ίδιο έπιφανές πρόσωπο (π.χ. ό σημερινός της δήμαρχος), τότε θά πρέπει κανείς νά μιλήσει για τραγικό δυστύχημα.

Όμως τά έπιφανή πρόσωπα είναι συνήθως οί έκφραστες μιάς βαθύτερα έδραιωμένης πραγματικότητας: Είναι άραγε τυχαίο που όλες οί πολιτικές άπόψεις, μέσα στό σημερινό Δημοτικό Συμβούλιο Θεσσαλονίκης, διαφέρουν μόνο ως προς τις άποχρώσεις για ό,τι άφορά τήν πολεοδομική πραγματικότητα της πόλης, τήν επέμβαση στη μελλοντική της εξέλιξη, τήν προστασία του περιβάλλοντος;

2. Η σημερινή μιζέρια της Θεσσαλονίκης δεν όφείλεται σε κάποια «άντιαναπτυξιακή» πολιτική ούτε μπορεί νά ξεπερασθεί με κάποια «μεγάλα έργα».

Είναι πρώτα πρώτα ή τοπική έκφραση μιάς γενικής κρίσης που πλήττει τή σύγχρονη μεγαλούπολη — όχι μόνο στη χώρα μας.

Ειδικότερα όμως στην Ελλάδα, ή κρίση αυτή διογκώνεται σε άνυπόφορο βαθμό από μιά πρατοφανή για τόν Εύρωπαϊκό χώρο (Άνατολικό και Δυτικό) παράλογη *άναπτυξιακή* πολιτική: τήν πολιτική της μπουλντόζας, της άντιπαροχής και του «ύψηλου συντελεστή», τήν πολιτική του Θεού-Ι.Χ. Η πολιτική αυτή κατέστρεψε και καταστρέφει ό,τι καλό δημιούργησαν εκατονταετίες ιστορίας, άφανίζει τις ιδιομορφίες και τούς χώρους ζωής, έξορίζει τή φύση από τήν πόλη και επιβάλλει τήν ισοπέδωση, τήν πνιγηρή όμοιομορφία, τήν ψυχική αποδιοργάνωση του πολίτη, τή μόλυνση, τό χάος.

3. Στόν προηγούμενο αιώνα και στις άρχές του 20ού, ή Θεσσαλονίκη, με τόν πολυεθνικό πληθυσμό της και τις στενές της σχέσεις με τόν κεντροευρωπαϊκό και μεσογειακό χώρο, ήταν ένα παράδειγ-

μα *άρμονικης συνδυαστικής του κοσμοπολιτισμού με τήν τοπική ιδιομορφία*. Χωρίς άυτολογοκρισίες και έθνικιστικούς παραμορφωτικούς φακούς, πρέπει κάποτε νά όμολογήσουμε ότι ή πολιτική του έλληνικού κράτους (μετά τόν πόλεμο κυρίως) *άφυσάτωσε* τή Θεσσαλονίκη: Έφραξε όλες τις άρτηρίες ύλικής και ιδεολογικής τροφοδοσίας της, όπως συμβαίνει πάντοτε όταν κυριαρχεί ή πολιτική του *άπομονωτισμού, της καπηλείας των «έξωτερικών κινδύνων», της υπερπροστατευτικής κηδεμονίας*. Η πολιτική αυτή δυστυχώς συνεχίζεται με καινούριους τρόπους, από παλιούς και νέους δράστες. Στην παραδοσιακή έθνικοφροσύνη της δεξιάς ήρθε νά προστεθεί ή μικροαστική ξενοφοβία του ΠΑΣΟΚ και ό ιδιόμορφος άντιδιεθνισμός του ΚΚΕ. Χρειάζονται έπείγοντως έστίες μιάς διαφορετικής αναζήτησης:

• Η Θεσσαλονίκη δεν είναι άναγκασμένη νά περιμένει τήν άδεια της Άθήνας για νά άνοιξει τούς ορίζοντές της και νά τροφοδοτηθεί με καινούριες ιδέες. Σ' αυτό τό πεδίο τουλάχιστον, ό κ. Τσοβόλας με τούς τελωνειακούς του έχει πολύ λίγες δυνατότητες. Άλλωστε ή άπόφραξη συνεχίζεται, έπειδή τήν θέλουν και κάποια έντόπια κέντρα ισχύος. Ός τότε έμεις οί υπόλοιποι θά προτιμούμε νά μεταναστεύσουμε στην Άθήνα;

• Τό τέλμα έπιβλήθηκε με διαδικασίες μακροχρόνιες. Η άνάκαμψη θά είναι έπίσης μακροχρόνια και δύσκολη. Άλλά πρέπει από κάποιο νά άρχισι. Συγκεκριμένα.

• Οί διαδικασίες τοπικής ενεργοποίησης εντάσσονται άναγκαστικά σ' ένα πλαίσιο έθνικής κλίμακας: στην ύπολοιπη χώρα δεν συμβαίνουν βέβαια κοσμογονίες δημιουργικότητας. Για νά είναι ζωντανή όμως και άποτελεσματική ή κάθε προσπάθεια, πρέπει νά διατηρεί τή *σχετική της άυτονομία*.

4. Άς προσέξουμε όμως μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα των «λύσεων» και των «άναπτυξιακών διεόδων» που προτείνουν οί σημερινοί ισχυροί, ΠΑΣΟΚ ή Νεοδημοκράτες:

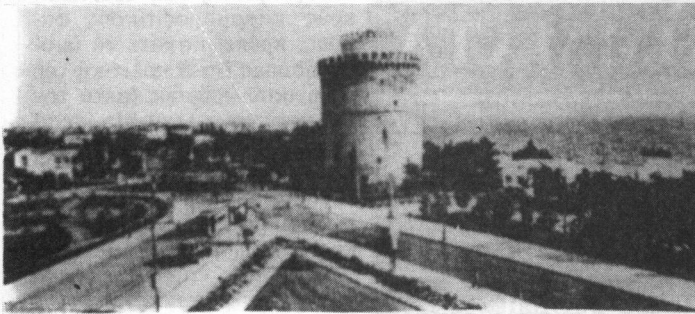
Τό μάζωμα της παραλίας (Κούβελας), ή άβανταδόρική έπιλογή του ύπόγειου μετρό και όχι του έπίγειου έλαφρού τράμ — χωρίς νά δικαιολογεί-

στό προϊόν και τό πουλάει έτσι φτηνά. Φυσικά, έτοδο είναι παράνομο διότι όπνομεύει τόν καπιταλισμό του Καίσαρα. Δικαίως λοιπόν ό τελευταίος θεωρεί όπνορευτικό νά ψωνίζουν όλοι οί άνθρωποι τά σινιέ που αυτός προσφέρει στό νόμιμα καταστήματα που με τούς τρόπους του καταναλωτικού καπιταλισμού καταφέρνουν νά κλέβουν άπίστευτα ποσά έπιστημονικά και άρα νόμιμα. Οί άλλοι, κατά τήν φιλελεύθερη λογική του, είναι παράνομοι. Κανόνες άλλοι δεν μπορούν νά υπάρχουν. Ό Θεός νά μάς φυλάει από τούς φιλελεύθερους!

Η σοβαρή πρωινή έφημερίδα πρόθυμα υιοθέτησε τις ιδεολογικές αίτιολογήσεις του μικρού Καίσαρα. Η εικόνα που παρουσίασε (5-6 Ιανουαρίου) άφορούσε κάποιο παζάρι, όργανο και άνακάλυψη ενός διαβολικού Γούκου, όπου τά video, τά στεροφωνικά, οί έγχρωμες τηλεοράσεις και οί μπανάνες πουλιούνται σε τιμές λαθρεμπορίου. Καλά, ό Καίσαρας δεν πάει ποτέ στό παζάρι μήπως και λερωθεί. Μιά σοβαρή έφημερίδα όμως δεν θά 'πρεπε νά 'χει στείλει κάποιον νά δει τί γίνεται;

Ψύχραμα, Καίσαρα! Η νίκη σου, τις Κυριακές που έρχονται, φαίνεται σίγουρη. Όλον τόν «πολιτισμό» έχεις μαζί σου. Ιδιαίτερα τό τμήμα του εκείνου που διαθέτει κατάστημα. Νά δείς που κάποτε θά συγκινήσει ή μιζέρια σου και τά ΜΑΤ και θά 'ρθουν νά σε βοηθήσουν. Οί άλλοι έξάλλου ούτε πολλά γράμματα ξέρουν, ούτε τούς θαυμάζει κάποια σοβαρή έφημερίδα, χώρια που μερικοί είναι γύφτοι, τουρκόφωνοι του Μεταξουργείου (τους έχει αναλάβει ό άλλος φιλελεύθερος αυτούς) ή πρόσφυγες Τούρκοι και Πολωνοί. Ψιλοπιτουρίες, δηλαδή, για τά δικά σου δόντια.

Μικρέ μου Καίσαρα (που νά γίνεις και μέγας τί μάς περιμένει!) Άξίζει νά σε πολεμήσει κανείς. Έτσι, για νά μήν μετατρέψετε, έσύ και οί όμοιοί σου, τήν κοινωνία μας σε κοινωνία μελλοθανάτων. Ύπηκόων δηλαδή χωρίς περιέργεια, χωρίς γιορτή, χωρίς συνανθρώπους πέρα από αυτούς που συναντάμε στην Τηλεόραση ή άκούμε στόν φιλελεύθερο σταθμό Σου. Δεν είναι ή όπνοκρισία που ένοχλεί. Δική σου όπνοθεση. Είναι οί στόχοι της που τρομάζουν.

ται από τό μέγεθος τής πόλης (Κούβελας)—, ή καταστροφή του Δάσους γιά χάρη τής 'Ανατολικής Περιφερειακής (ΠΑΣΟΚ-Ν.Δ.), έχουν ένα κοινό σημείο: τό πολεοδομικό ἀδιέξοδο και τό κυκλοφοριακό πρόβλημα. Καί μιά κοινή ἀποδοχή: τό Ι.Χ. πρέπει νά μείνει κυρίαρχο μέσα στην πόλη — ἐκτός ἂν ή Θεσσαλονίκη ἐξομωθεῖ μέ τήν 'Αθήνα, βέβαια!

Πρόκειται γιά σαφές δείγμα τής κακής σχέσης τών «ἀρχόντων» τής πόλης μας μέ τίς νέες ιδέες: θέλουν νά δοκιμάσουν και πάλι στη Θεσσαλονίκη τίς ἀποτυχημένες λύσεις πού ἐφαρμόστηκαν σέ εὐρωπαϊκές πόλεις πρὶν 30 χρόνια, λύσεις πού σήμερα ἀναθεωροῦνται. Κοιτάζουν κυριολεκτικά πρὸς τά πίσω, παρ' ὅλο πού αὐτή τήν κατηγορία έχουν συνηθίσει νά τήν ἀπευθύνουν πρὸς τοὺς οἰκολόγους. Βέβαια, τόσα χρόνια ἀπομονωτισμοῦ και ἐπαρχιώτικης «ὕπερηφάνειας» δέν μποροῦν νά μείνουν χωρίς συνέπειες: οἱ ἐκσυγχρονιστές τεχνοκράτες μας βρίσκουν τίς λύσεις τοῦ 1950 μοντέρνες ἢ ἀναπόφευκτες!

5. Παρά τίς μοιρολατρείες και τόν κομπορμισμὸ πού κυκλοφορεῖ, ἡ Θεσσαλονίκη δέν εἶναι χαμένη ὑπόθεση. Ἄρκει νά μὴν καταπλακωθεῖ ἀπὸ τοὺς σωρούς τών ἀπατηλῶν ὑποσχέσεων, ἄρκει νά μὴν πάθει ἀσφυξία ἀπὸ τοὺς ἐναγκαλισμούς μιᾶς ἄκριτης «ἐθνικῆς ὁμοψυχίας» αὐτῶν πού σκέφτονται *δηθεν ρεαλιστικά*.

6. Οἱ τελευταῖες μονομαχίες Κούβελα-Ἄρκουδέα μέσα στό δάσος έχουν δύο στόχους

ὡς ἐπίδικο ἀντικείμενο: τὸν ἔλεγχο στό μέσα ἐνημέρωσης και τὸν ἔλεγχο μιᾶς τοπικῆς δυναμικῆς ἡ ὁποία ἀντιδρᾷ στὸν ἀσφυκτικὸ ἐναγκαλισμὸ ἀπὸ τό κράτος και τήν κεντρική πολιτική σκηνή. Ἡ νίκη τοῦ ΠΑΣΟΚ στό πεδίο τής μάχης ἦταν πύρρεια, ἡ ἴττα τής Ν.Δ. τής χάρισε πόντους, ἡ «συμβατική ἀριστερά» ἄργησε ἀλλά κατήγγειλε και τοὺς δύο, ἡ κριτική και ριζοσπαστική ἀριστερά εἶδε τίς ἐκτιμήσεις τής νά ἐπαληθευοῦνται χάρις σέ μιά κομικοτραγική ἐπίδειξη ἰσχύος τῶν δύο «μονομάχων». Ἡ μέρα πού τά ΜΑΤ ἔδειραν δεξιούς, ἐνῶ κάποιοι ἀπὸ τοὺς τελευταῖους, πίσω ἀπὸ φλεγόμενα ὁδοφράγματα φώναζαν «μπάτσοι, γουρούνια, δολοφόνοι», θά μείνει σέ ὅλους μας ἀξέχαστη.

Οἱ «δύο ἰσχυροὶ» θά συνεχίσουν στὸν ἴδιο σκοπὸ. Γιά τήν κριτική ἀριστερά ἀνοίγεται ἕνα εὐνοϊκὸ πεδίο, ὥστε νά πολιτευθεῖ ἀπομυθοποιητικά, αὐτόνομα, ἀντισυμβατικά, χωρίς συμπλέγματα «κριτικῶν συμπαρατάξεων» ἡ τοῦ «μικρότερου κακοῦ», χωρίς νά ὑποτιμᾷ τήν τοπική δυναμική.

7. Πρὸς τόν κ. Κούβελα, πού σκοπεύει νά συνεχίσει τήν προσπάθεια συλλογῆς μπάζων γιά τήν παραλία: ὅσοι ἐπιμένουμε νά κατοικοῦμε ἐδῶ, θά θέλαμε, ὅταν ἐρχόμαστε μέ πλοῖο ἀπὸ τή θάλασσα, νά εἶμαστε σίγουροι ὅτι μπροστά μας βρίσκεται ἡ Θεσσαλονίκη και ὄχι τό Μπουένος Ἄιρες ἡ τό Λὸς Ἄντζελες, σέ κακή ἀπομίμηση μάλιστα. Εἶναι ζήτημα ψυχικῆς ἡρεμίας.

ΠΑΛΑΙΟΣ ΚΑΙ ΝΕΟΣ

Γ.Ο.Κ.

Οἱ δυνάμεις

τοῦ «φωτός και

τοῦ «σκότους»

τοῦ Γιάννη Καρανίκα

Ἐκεῖ πού ὄλα ἔδειχναν ὅτι εἶχαμε μπεῖ γιά τά καλά σέ μιά περίοδο πού τά «οἰκιστικά μας πράγματα» ἀκολουθοῦσαν τήν ρουτίνα μιᾶς σερνόμενης και ἄχαρης πλέον —δίχως τόν κ. Τρίτση— Ἐπιχείρησης Πολεοδομικῆς Ἀνασυγκρότησης γνωστῆς σέ ὅλους σχεδόν ὡς ΕΠΑ, ἦρθε ἡ ἀπόφαση 10/1988 τοῦ Σ.τ.Ε. νά ἀνατρέψει τό κλίμα και νά γεμίσει τά φύλλα τῶν ἐφημερίδων μέ ὑπεύθυνα και ἀνεύθυνα δημοσιογραφήματα. Σέ κάθε ἄλλη χώρα, μιά εὐνομούμενη δηλαδή χώρα, ἡ συζήτηση γιά τό ἐπίμαχο ἄρθρο 8 παρ. 1 και ἄρθρο 9 παρ. 3 τοῦ νέου ΓΟΚ θά προχωροῦσε μέ μιά λιγότερο σπασμωδική και πιό ἡρεμὴ διαδικασία.

Ετσι φτάσαμε στό μανιχαϊστικὸ νεοελληνικὸ μας σύνδρομο τῶν δύο σίγουρων γιά τήν ἄποψή τους, ἀκλόνητων γιά τά ἐπιχειρήματά τους στρατοπέδων, τοῦ φωτός και τοῦ σκότους, δηλαδή ἀφορμῆ γιά τήν τελική και ἀμετάκλητη ἀπόδοση τῆς εὐθύνης γιά τήν ὑποβάθμιση τῆς πόλης.

Ἀπὸ τῆ μιά μεριά οἱ δυνάμεις τῆς «συντήρησης» θεώρησαν ἄρκετά μεγάλη τῆ βοήθεια τοῦ «ἀδέκαστου δικαστῆ» γιά νά ἐκμεταλλευτοῦν τό πάθημα αὐτὸ τῆς Διοικήσης σάν νά μὴν εἶχαν προηγουμένη εὐκαιρία νά μιλήσουν γιά τό 70% τῆς κάλυψης και νά ὑπερασπιστοῦν ἐπιτέλους τό «πανταχόθεν ἐλεύθερο»

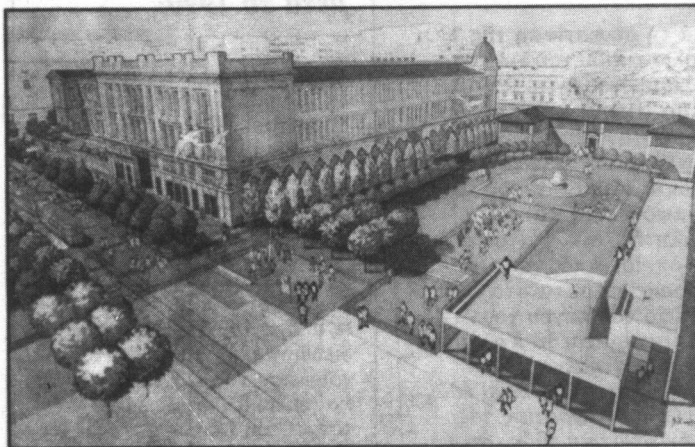
και τό ἀστικό περιβάλλον γενικότερα. Ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά οἱ δυνάμεις τῆς «ἀλλαγῆς», ἄρα και τῆς προόδου, προσπαθώντας νά ἀμυνθοῦν ντύθηκαν τόν μανδῦα τοῦ σταυροφόρου κουκουλώνοντας ὄλα ἐκεῖνα τά κατασκευασμένα πλέον και ἐμφανῆ στό γυμνὸ μάτι προβλήματα πού δημιουργήθηκαν ἀπὸ τίς ἀνεπάρκειες τῆς οἰκιστικῆς νομοθεσίας. Μιά ἄρκετά γνώριμη ἀναστάτωση πού θά πάρει ἀναγκαστικά τό γραφειοκρατικὸ της δρόμο, ἐνῶ παράλληλα ἡ ψυχολογική και κοινωνική της ἐνταση θά βρεῖ τῆ λύτρωσή της σέ κάποια «Ἀνοιχτά χαρτιά» τῆς ΕΡΤ.

Δύσκολο νά ἀποφασίσαις «μέ ποιὸν εἶσαι». Ἡ ἀπλή ἀ-

ριθμητική του ΓΟΚ δείχνει ότι ο δικαστής με τον κοινό νομό κάθε πολίτη και κάθε διπλανού του οικοπεδούχου, έχει δικαιοσύνη με τον νόμο αυτό επιτρέπεται στατιστικά ή μείωση του συνόλου των ιδιωτικών χώρων ελεύθερου εδάφους για πράσινο, παιχνίδι και αναψυχή (άλλα και για παρκάρισμα). Δεν θα ασχοληθούμε εδώ με την νομική έρμηνεια της απόφασης του Σ.τ.Ε., που άλλωστε χαρακτηρίστηκε «αισθηματική» από ειδικούς (Φ.Θ. Βεγλερής, 'Ελευθεροτυπία, 18.1.88). Έξάλλου, πιά αναλυτικά ο καθηγητής Α. Μανιτάκης ('Ελευθεροτυπία, 24.1.88), που θεωρεί άναρμόδια την δικαστική εξουσία να αποφασίζει ποιο σύστημα δόμησης βελτιώνει τις συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων.

Αυτό που χάθηκε μέσα στις στήλες των άντεγκλήσεων και της πολεμικής είναι ότι ο δικαστής, κατά τεκμήριο επιφυλακτικός και συντηρητικός, επιτέθηκε στον έκσυχρονισμένο νέο ΓΟΚ όχι πλέον με τα άρθρα εκείνα του Συντάγματος που προστατεύουν την ιδιοκτησία, αλλά με εκείνο για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Γιατί στην οδία ή συγκεκριμένη υπόθεση που δικάστηκε και η γενικότερη επίπτωση της έχει να κάνει περισσότερο με την προστασία περιοχών που με πολεοδομικό πρότυπο το «πανταχόθεν ελεύθερο» του παλιού ΓΟΚ θεωρούν ότι έχουν όριοθετηθεί το κοινωνικό τους περιβάλλον και κατά συνέπεια τις τιμές γης. Αν λοιπόν γίνει πιά συνηθισμένη ή επίκληση του άρθρου 25 και καθιερωθεί, μπορεί ως μπουραγκ να θίξει με τη σειρά της το ίδιο το ιδιοκτησιακό υπόβαθρο της αστικής γης που ταλαιπώρα προσπαθεί να βάλει σε μία σειρά ή έκσυχρονιζόμενη πολεοδομική νομοθεσία.

Η Διοίκηση πραγματικά βρέθηκε ακάλυπτη γιατί ο νέος ΓΟΚ πέρα από τις απαραίτητες πιά ρυθμίσεις για το κτίσιμο με κάποια σωστή λογική έπρεπε, για να εφαρμοστεί και να μην μείνει στα χαρτιά για τις νέες μόνο επεκτάσεις ή τις περιοχές αυθαίρετων, να διαγράψει με μία κίνηση «ισχύουσες διατάξεις» και στις αναπτυσσόμενες περιοχές της πόλης, δηλαδή να έχει γενική εφαρμογή. Και εδώ είναι το πρόβλημα.

Ο παλιός ΓΟΚ, έλλειψει πραγματικών πολεοδομικών σχεδίων τόσο για πόλεις της περιφέρειας όσο και για γειτονιές της Αθήνας, χρησιμοποιήθηκε ως κακέκτυπο πολεοδομικών, κοινωνικών δηλαδή ρυθμίσεων, μέσα από τον κυκλώνα των παρεκκλίσεων, εξαίρέσεων, «παραθύρων» και έγκυκλιών και κυρίως με τα περίφημα συστήματα δόμησης.

Πρίν γίνουν τα νέα σχέδια της ΕΠΑ, εξαφανίστηκε και η επίφαση σχεδίου που μās παρέιχε ο παλιός ΓΟΚ. Όλη η Ελλάδα σήμερα δεν έχει μία σύμβαση για το πώς να χτιστεί: η ΕΠΑ εκκρεμεί, το υποκριτικό βόλεμα που παρέιχε ο παλιός ΓΟΚ δεν υπάρχει πιά και ο νέος ΓΟΚ είναι πολεοδομικά άπρόσωπος και αδιάφορος.

Τό τίμημα πληρώνεται με ανασφάλεια από τον εθρωστο και πάλι «ώραίο κόσμο» της ιδιοκτησίας της οικοδομής, της αντιπαροχής και εργολαβίας. Όλα δείχνουν πόσο ευαίσθητο είναι το πάντα ζωντανό πλέγμα συμφερόντων και όνειρων που έμπεριέχει η ελληνική αστική γη. Υπήρχε μέχρι τώρα ασάφεια για το τί είναι «έντός σχεδίου» και «έκτός σχεδίου» στην περιφέρεια της πόλης, τώρα η ασάφεια γενικεύτηκε. Είχαμε παλιά αυθαίρετα, νέα αυθαίρετα, νομιμοποιημένα αυθαίρετα, δηλωμένα αυθαίρετα. Τώρα μπορεί να έχουμε και αυθαίρετα στην καρδιά της πόλης και σε «καλή» περιοχή, ακόμα και σε περιοχή για τα «νέα τζάκια».

Τό συμπέρασμα είναι ότι με τον νέο ΓΟΚ μπορεί να γίνει μία ωραία πόλη, ίσως και ειδική πόλη όπως μās περιγράφεται στα δημοσιεύματα που υπεραμύνονται του νόμου (Κ. Γκάρτζος - Καθημερινή, 13.1.88) αλλά και μία προβληματική πόλη όπως φαίνεται στα μεμονωμένα παραδείγματα εκεί που η πόλη του 70% και του «κολλήματος στα δροια» συγκροτείται με την πόλη του «πανταχόθεν ελεύθερου».

Ο νέος ΓΟΚ δεν προφασίζεται ότι πολεοδομεί και έτσι μās αποκαλύπτει καθαρά πλέον πόσο ανίσχυρο είναι τό κοινωνικό και πολιτιστικό υπόβαθρο να ανατρέψει τον κατακερματισμό και τό αλόγιστο ξεζουμισμα του αστικού χώρου. Όσο για τις δυνάμεις «του φωτός και του σκότους», λίγα μās δώσανε να καταλάβουμε για τό πραγματικό πρόβλημα.

Ο κ. Στέφανος Μάνος (Καθημερινή, 17-18 Ιανουαρίου 1988) με τό χαρακτηριστικό καραμανλικό ύφος του «έγώ» δηλώνει: «προσπάθησα στην περίοδο 77-80 να αλλάξω την πολεοδομική νομοθεσία» και παρακάτω με ύφος ανωτερότητας νουθετεί τον αρμόδιο υπουργό «να προχωρήσει με περίσκεψη στη διόρθωση όλων των αντισυνταγματικών ρυθμίσεων των νόμων που εφαρμόζαν οι πρόκατοχοί του», προφανώς λεπτό σημείο συνολικής απειλής για μία έπερχόμενη προεκλογική ή μετεκλογική επίθεση και κατάργηση όλου του πεπραγμένου από τό ΠΑΣΟΚ πλαισίου ρυθμίσεων,

δηλαδή όχι μόνο του ΓΟΚ αλλά και της πολεοδόμησης και ειδικότερα της «προστασίας» του ιδιοκτησιακού της γης. Έχουμε και συνέχεια δηλαδή. Κραδαίνει βέβαια, και με τό δίκιο του ο άνθρωπος, τό τρόπο που δεν μπορεί κανείς να του αρνηθεί, ότι δηλαδή επί ύπουργείας του καθέρωσε τον περιορισμό της εκμετάλλευσης θεσιπίζοντας τον αριθμητικό συντελεστή δόμησης και χαμηλώνοντάς τον κιόλας.

Από την άλλη μεριά, ο υπουργός κ. Κουλουμπής έχοντας ήδη μικρή δυνατότητα να επεκταθεί μία και βαρύνεται με την απόφαση του Σ.τ.Ε. μιλά για την πόλη μετά από 100 και 200 χρόνια και τις δυνατότητες που ανοίγονται με τό νέο ΓΟΚ «να ξεφυγούμε από τα παλιά...» (Καθημερινή, 17-18 Ιανουαρίου 1988).

Τό ΤΕΕ σύσσωμο αφήνοντας κατά μέρος τό επιστημονικό του πρόσωπο ως τεχνικός σύμβουλος της πολιτείας, χωρίς τις συνηθισμένες επιφυλάξεις που συνετά πάντα σχεδόν διατηρεί, ντύθηκε τον συνδικαλιστικό του μανδύα και υπεραμύνθηκε του νέου ΓΟΚ δίνοντας ευρύτατη πολιτική κάλυψη στον υπουργό τις δύσκολες ώρες. Έκφράζει φαίνεται και την μεγάλη πλειοψηφία των Τεχνικών που υποστηρίζουν τό νέο ΓΟΚ για διαφορετικούς και ίσως αντιδιαμετρικούς λόγους που έχουν σχέση τόσο με την επιστημονική ορθότητα των βασικών αρχών του, αλλά και ταυτόχρονα με τις ευχέρειες που τυχαίνει να προσφέρει στην «επιχείρηση» οικοδομική και την αγορά κατοικίας, έμπορικων κέντρων και ξενοδοχειακών συγκροτημάτων.

Η συζήτηση λοιπόν δεν είναι τόσο για τον ΓΟΚ και τό περιβάλλον, αλλά γενικότερα για τους κραδασμούς, τά κενά, τις ανεπάρκειες των νυν και τέως δυνάμεων του σκότους και του φωτός στην προσπάθειά τους να μās πείσουν, άνωφελα για μερικούς από μās, για την ικανότητά τους να έκσυχρονίσουν τό πλέγμα της ιδιοκτησίας και έκμετάλλευσης της αστικής γης: δηλαδή για τις έκλογές μιλάνε αυτοί.

ΣΤΥΜΙΑΪΑ

Ο Ξεφτίλας και ο ψεύτης

Καί του λέω, πού λές, δέν ντρέπεσαι λιγάκι, δέν θά είσαι έξευτελισμένος πρωθυπουργός μιάς χώρας πού δέν τής επιτρέπεις νά βλέπει άλλους τηλεοπτικούς σταθμούς; — εἶπε στόν πρωθυπουργό τοῦ Κούβελα ὁ Μητσοτάκης. Καλά θά κάνει ὁ Μητσοτάκης αὐτά πού λέει ὅτι τάχα εἶπε στόν πρωθυπουργό νά ἔχει τό θάρρος νά τά λέει μπροστά του κι ὄχι νά ψεύδεται γιά συζητήσεις πού δέν ἔγιναν, ἀνταπάντησε ὁ κυβέρνηση. Αὐτό μᾶς ἔλειπε, νά ζητάει ὁ Ἄντρεας καί τά ρέστα, τρίτωσε τό κακό ἡ Ν.Δ. Βρεθήκανε λοιπόν, κλείστηκαν μέσα, εἶπαν ὅτι εἶπαν καί μετά χωρίσανε. Ἐμεῖς δέν μάθαμε τί εἶπαν, ὄχι τόσο γιατί δέν μᾶς ἐνδιέφερε ἀλλά γιατί καί νά μᾶς ἐνδιέφερε δέν θά μᾶς λέγανε, ἡ πολιτική ἔχει τὰ μυστικά της, βλέπεις. Καλά ὄλα αὐτά: γιατί ὅμως νά εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά μαθαίνουμε τί ἰσχυρίζεται ὁ ἕνας ὅτι εἶπαν, τί ἰσχυρίζεται ὁ ἄλλος ὅτι δέν εἶπαν, ποιός εἶναι ὁ ξεφτίλας καί ποιός ὁ ψεύτης; Ἄντι γιά τὰ μεγάλα θέματα πού κατόπτευσαν ἐν κρυπῶ δέν ἔλυναν τουλάχιστον αὐτά τὰ προβλήματα μέ ὅποιον τρόπο εὑρισκαν πρόσφορο, νά ἀπαλλαγοῦμε κι ἐμεῖς τουλάχιστον ἀπό τὰ παραπροϊόντα τῶν συναντήσεών τους καί τὰ ἀπόβλητα τῶν ἐπαφῶν τους;

Ἡ ἀποκατάσταση τοῦ κατεστημένου

Παρόντες οἱ κ.κ. Σημίτης, Βερυβάκης, Καφίρης κ.λπ. (ἀπούσα τό ἐπίσης μέλος τῆς ὀργάνωσης κα. Μερκούρη).

Γιά τή συνεστίαση τῆς Τ.Ο. Κολωνακίου τοῦ ΠΑΣΟΚ μιλάμε, πού ἔγινε βέβαια μέσα στόν γεωγραφικό χῶρο τῆς ὀργάνωσης, καί συγκεκριμένα στό Χοτέλ Σέν Τζώρτζ Λικαμπέτους. Στό κομψό κλίμα καί ὁ ὀμιλητής, ὁ κ. Κατσιφάρας. Ὁ ὁποῖος ἀπέσπασε θερμά χειροκροτήματα στό ἐξῆς σημεῖο τοῦ λόγου του: «Κατηγορεῖται τό Κολωνάκι γιά κατεστημένο. Τό κατεστημένο δέν εἶναι ἐδῶ. Εἶναι στήν ἀγροτική τάξη, στήν ἐργατική τάξη, στούς μικροεπιχειρηματίες, στούς ὑπαλλήλους, στούς ἐπιχειρηματίες καί τούς βιομηχάνους». Ἄνακούφιση στό ἀκροατήριο. Κατά ἀνεπιβεβαίωτες πληροφορίες ἄλλο ἡγετικό στέλεχος δήλωνε πρόσφατα στήν Κ.Ο. Βιομηχάνων καί Εἰσοδηματιῶν: Κατηγορεῖστε γιά κατεστημένο. Δέν εἴστε. Τό κατεστημένο εἶναι στό Κολωνάκι, στό Παγκράτι, στό Μπραχάμι, στή Δραπετσώνα. Δυστυχῶς, ὅμως, ἡ ἔλλειψη ὀριζόντιας ἐπικοινωνίας μεταξύ Τοπικῶν καί Κλαδικῶν Ὄργανώσεων δέν θά ἐπιτρέψει στά μέλη τοῦ ΠΑΣΟΚ νά ἐντοπίσουν τό κατεστημένο...

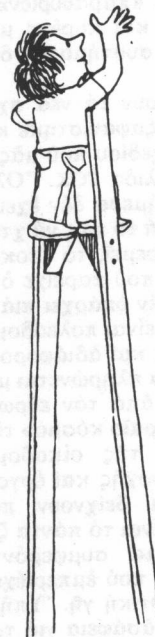
Ὡ καλέ μου ξανθέ...

Στά πρόσωπα τῆς ἡμέρας καί ὁ Γιάννης Ἰωαννίδης, προπονητής τῆς ὀμάδας μπάσκετ τοῦ Ἄρη πού τόσο καλά πάει στό εὐρωπαϊκό πρωτάθλημα. Καί εἶπε αὐτός γιά τόν ξένο (Καναδό) Γουίλτζερ τῆς ὀμάδας, ξανθό, ψηλό καί μέ εὐγενικά χαρακτηριστικά: «Εἶπαν ὅτι τόν προτίμησαν γιατί εἶναι λευκός. Δέν εἶναι ἀλήθεια. Καί μαῦρος νά ἦταν, μέ τὰ στοιχεῖα πού παρουσιάζει θά τόν πρότεινα στήν ὀμάδα. Εἶναι ὅμως εὐτύχημα πού εἶναι λευκός γιατί ἔχει ἀνατραφεῖ καί συμπεριφέρεται σωστά...».

Μά πῶς θά μπορούσε νά παρουσιάσει τὰ ἴδια στοιχεῖα, ἂν ἦταν μαῦρος, ἀφοῦ δέν θά εἶχε ἀνατραφεῖ σωστά; Αὐτό δέν τό διευκρίνισε ὁ ξανθός προπονητής.

Πρός ἀποχουντοποίηση μετά τό 1990;

Ἐνῶ οἱ ἀγωνιστές ὑφίσταντο τὰ πάνδεινα στίς φυλακές, οἱ δικτάτορες ζοῦσαν στή χλιδή, τήν τελετουργία καί τό μούγιο. Ὁ πλέον βασανισθείς τῶν Ἑλλήνων ζήλευε φαίνεται τήν ἀπαράμιλλη ἐθιμοτυπία τῆς δικτατορίας καί τό φύλαξε. Τώρα πού ἀνέβηκε ψηλά ἔψαξε καί βρήκε τόν τότε διευθυντή τοῦ διπλωματικοῦ γραφείου τοῦ Παπαδόπουλου καί θέλει μέ κάθε τρόπο νά τόν πάρει, μέσω Παπακαρυᾶ, γιά διευθυντή τοῦ δικοῦ του. Ὑπάρχει καί ὁ ἄλλος, ἐκεῖνος πού ὀργάνωνε τίς τρισχιλιετίες ναυμαχίες τῆς Σαλαμίνας στό Στάδιο. Καί αὐτόν θά τόν βρεῖ. Ἡ κυβέρνηση δέν σχολιάζει, τί νά πεῖ ἄλλωστε. Ἐξαλλοι, ἀντιθέτως, εἶναι ὄλοι οἱ ἄλλοι. Γιατί δέν ἦταν ὅταν ἔπρεπε.

Περεστρόικα καί Ψυχιατρεῖα

Νέος Σοβιετικός Νόμος, μετέδωσε τό ΤΑΣΣ, ὀρίζει ὅτι «ἀποτελεῖ ἐγκλημα ὁ ἐγκλεισμός διανοητικά ὑγιεῖς ἀτόμου σέ ψυχιατρεῖο». Ἡ διαφωνία λοιπόν παύει νά ἀποτελεῖ λόγο ψυχιατρικῆς

«περιποίησης»; Μιά μεγάλη κατάκτηση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τῆς πρωτοπορίας του. Τά ἀποτελέσματα τοῦ νέου νόμου μᾶς εἶναι ἀγνωστα. Γνωστή ὅμως μᾶς ἔγινε ἡ ἐπιστολή πού ὁ ἐγκλειστος, καθότι «χρήζων ψυχιατρικῆς θεραπείας» Οὐκρανός ἀνθρακωρύχος Βλαντιμίρ Χλεμπάνωφ ἔβγαλε στή Δύση τό περασμένο μόλις καλοκαίρι. Στόν Χλεμπάνωφ λοιπόν, πού μαζί μέ ἄλλους ἐργάτες προσπάθησε πρό δεκαετίας νά ἰδρύσει αὐτόνομο ἐργατικό σινδικάτο στήν ΕΣΣΔ, ἔχουσε ἀναφερθεῖ καί παλιότερα. Τά τελευταῖα νέα του, ἐν μέση περεστρόικα μᾶς τά λέει ὁ ἴδιος. «Ἐγώ, ὁ Βλαντιμίρ Χλεμπάνωφ, γεννήθηκα τό 1932. Εἶμαι ἀνθρακωρύχος καί δούλευα στό ὄρυχείο Β.Μ. Μπαζάνωφ. Ἄπό τό 1958 διώκομαι ἐπειδή οἱ πράξεις μου σκοπό εἶχαν νά ὑπερασπιστοῦν τὰ συμφέροντα τῶν συναδέλφων μου. Μέ ἐδιώχων συνεχῶς καί μέ ξαναπροσλάμβαναν. Καθώς συνεχῶς ἀρνιόμουν νά ἀλλάξω τίς πεποιθήσεις μου, κατηγορήθηκα ὀδία μέ βάση τό ἄρθρο 187/1 τοῦ Οὐκρανικοῦ ποινικοῦ κώδικα. Ἀποτέλεσμα ἦταν νά περάσω σχεδόν 15 χρόνια σέ εἰδικά ψυχιατρικά νοσοκομεῖα τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῆς Ἀσφαλείας στήν οὐκρανική πόλη Ντιεπροπετρόβσκ καί στήν Τασκένδη τῆς Οὐζμπεκικῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας. Τώρα βρίσκομαι στό Ψυχιατρικό Νοσοκομεῖο Νο 1 στήν πόλη Μακεένκι στήν περιοχή τοῦ Ντόνετσκ στήν Οὐκρανική Δημοκρατία. Εἶμαι πνευματικά ὑγιής καί ὑπεύθυνος τῶν πράξεών μου. Πιστεύω ὅτι οἱ ἀρχές θέλουν εἴτε νά ἀναιρέσω τίς ιδέες μου εἴτε ὄντως νά διαταραχθεῖ ἡ διανοητική μου ἰσορροπία. Σύμφωνα μέ τή σοβιετική κυβέρνηση καί τήν Κεντρική Ἐπιτροπή τοῦ ΚΚΣΕ, δέν ὑπῆρξε γκλασνόστ τά τελευταῖα εἴκοσι χρόνια. Μετά ἀπό τό 27ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ ὄλα δείχνουν νά παίρνουν μιά στροφή πρὸς τό καλύτερο. Σέ μιά ἐφημερίδα, ἡ

αναπληρωτής υπουργός Υγείας Ε.Α. Μπαμπάγιαννα ισχυρίζεται ότι υπήρξα θύμα εργατικού ατυχήματος από το οποίο αποθεραπεύομαι. Ίσχυρίζεται ακόμα ότι η ΚαΓκεΜπέ "δέν έχει ψυχιατρικά νοσοκομεία στη ΕΣΣΔ". Τέτοιες δηλώσεις, συντρόφισσα Μπαμπάγιαννα, ονομάζονται καθαρή φαντασία.

Η αμερικανική κυβέρνηση επέτρεψε σε σοβιετικούς γιατρούς να εξετάσουν έναν αμερικανό πολίτη, τον Λέοναρντ Πελλιέ. "Ας δώσει και η σοβιετική κυβέρνηση την ίδια δυνατότητα σε όποιουσδήποτε ψυχιάτρους από όποια δυτική χώρα. Δέχομαι εκ των προτέρων τους όποιουσδήποτε δρους».

Γενική Γραμματεία Νέας Ειδίκευσης

Εικοσιπέντε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης άνεργων νέων συνολικού κόστους 400 εκ. δραχμών (αυτή μάλλον είναι η είδηση) χρηματοδοτεί φέτος το ύφυπουργείο Νέας Γενιάς. Ο στόχος του είναι σαφής: «στόχος των προγραμμάτων είναι η ουσιαστική προσπάθεια για την καταπολέμηση της ανεργίας των νέων». Ένα πολύ σωστό μέτρο, διότι το πρόβλημα της ανεργίας είναι, σε τελική ανάλυση, πρόβλημα ειδίκευσης. Πρώτον, διότι για όσο ειδικεύεται κανείς δέν είναι άνεργος. Δεύτερον γιατί και όσοι ειδικεύουν τους ειδικευόμενους απέχουν των καταλόγων ανεργίας. Και τρίτον γιατί φυσικά θέσεις υπάρχουν αλλά οι νέοι είναι άσχετοι ή έστω οι θέσεις είναι άσχετες με τους νέους ή τέλος πάντων κάποιοι είναι άσχετοι στην δλη υπόθεση. Αλλά και για τους ειδικευμένους νέους προβλέπεται περαιτέρω κατάρτιση, π.χ. για αποφοίτους πανεπιστημίων, λείει ή ανακοίνωση, πού «οι επαγγελματικοί χώροι τους είναι κορεσμένοι». Αυτοί επανεπιδεικούνται σε νέους όρίζοντες, και έτσι διπλό τό καλό: και αποχωρούν της ανεργίας επανεπιδεικόμενοι συμπαρασύροντας και τους ειδικευόντες εκτός ανεργίας

και γνωρίζουν τά καλά της επανεπιδείκευσης ώστε να είναι έτοιμοι για εκ νέου νέους όρίζοντες σε περίπτωση πού σπάσει ο διάολος τό ποδάρι του και ξαναπέσουν σε χώρο κεκορεσμένο. Μέ αυτόν τον τρόπο, φρονεί εύλόγως τό ύπουργείο, οι νέοι θά «προχωρήσουν στην άπασχόληση, παίρνοντας δικές τους πρωτοβουλίες». Θά άπασχοληθούν μέ πρωτοβουλίες ως προς τον τομέα της επόμενης ειδίκευσής τους, θά έννοει.

Υγεία και θάλασσα

«Αφήστε τον, θά τά πούμε. Αύριο θά τον τακτοποιήσω». Έτσι καταγγέλλουν οι γιατροί του πρώτου θεραπευτηρίου του ΙΚΑ, στά Μελίσσια, ότι μίλησε ο ύπουργός Αιγαίου κ. Βάλβης σε στενό συγγενή του, ο όποιος μόλις είχε γρονθοκοπήσει γιατρό μετά της ίαχης «φασίστα, Ράμπο, κομπλεξικό». Αίτια ή ασθένεια της μητέρας του ύπουργού ή όποια μεταφέρθηκε έσπευσμένα από τον οίκο εγνηρίας στό θεραπευτήριο. Αποτέλεσμα ή στάση εργασίας των γιατρών στό θεραπευτήριο και ή ανακοίνωση του καθ' ύλην άρμοδίου ύπουργείου Αιγαίου: «οι προσπάθειες της κυβέρνησης να καθιερώσει ένα σύστημα Υγείας πού θά ύπηρετεί τό λαό άντιμετωπίζουν λυσσαλέες άντιδράσεις από τό κατεστημένο και τους κύκλους των μεγάλων συμφερόντων». Στόν άγώνα να καμφθούν οι λυσσαλέες άντιδράσεις του κατεστημένου των διανυκτερευόντων γιατρών τό ύπουργείο Αιγαίου και οι συγγενείς του δέν θά κάνουν πίσω.

ΣΕΓΑΣ, ΔΟΕ και ΑΕΙ

Ο κ. Τρίτσης έβγαλε τό νέο νομοσχέδιο του περι εισαγωγικών χωρίς φυσικά να συνεννοηθεί μέ κανέναν, μαθητή ή δάσκαλο, κυρίως

όμως άγνόησε τους καθ' ύλην άρμοδίους ενός νόμου για την εκπαίδευση, δηλαδή τον ΣΕΓΑΣ, τό Σύλλογο Πρωταθλητών, την ΕΠΟ, την Διεθνή Όλυμπιακή Έπιτροπή και τους άνάλογους φορείς. Τό μισό νομοσχέδιο είναι άθλητικού περιεχομένου (όρίζει τά άθλήματα, έξηγεί τους όρους συμμετοχής, όρίζει τή σειρά των πρωταθλητών πού άπαιτείται για εισαγωγή στά ΑΕΙ κ.λπ.), έξου και συζητήθηκε σχεδόν άποκλειστικά στις άθλητικές σελίδες των εφημερίδων. Αυτή ή αυτάρκεια του ύπουργού γέμισε τό νομοσχέδιο μέ άσάφειες πού θά δημιουργήσουν άδικίες εις βάρος παιδιών πού δικαιούνται, από άγωνιστική άποψη, να σπουδάσουν. Είναι π.χ. ίσοσθενείς Όλυμπιακοί Άγώνες όπου μετέχουν τά μεγαθήρια του παγκόσμιου στίβου μέ Όλυμπιακούς πού σαμποτάρουνται από τή Μαύρη Ήπειρο και τίς υπερδυνάμεις; Τί συμβαίνει στην περίπτωση αιφνίδιας κράμπας στό βιράζ πού στερεί από τον άθλητή μας τό πλάσάρισμα στην τριάδα, άρα και στά ΑΕΙ; Δέν θά 'πρεπε τά ΑΕΙ της προτιμήσεως του πρωταθλητή μας να έξετάζουν τά ούρα των άλλοδοπών νικητών ώστε να θεωρείται ήθικός νικητής, επομένως και εισακτέος, άθλητής μας πού ύστέρησε μέν άγωνιστικά αλλά ούροσε γάργαρα; Και μέ τό φωτοφίνις τί γίνεται, όταν μάλιστα ή δικτύωση των μεγάλων δυνάμεων στις όργανωτικές επιτροπές είναι γνωστή; Αλλά και στην περίπτωση πού κριτήριο εισαγωγής στα ΑΕΙ γίνει ή επίδοση, όπως ζητούν οι άρμόδιοι άθλητικοί φορείς, και όχι ή θέση, δέν θά 'πρεπε να λαμβάνονται ύπόψη οι καιρικές συνθήκες, ή κατάσταση του στίβου, ο εϋνοϊκός άνεμος; Και στό κάτω κάτω νίκη δέν είναι ή συμμετοχή και ή άμιλλα;

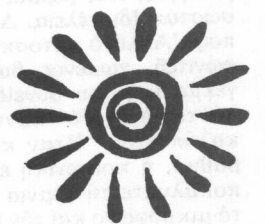
και Αιτόφαροι

Φάγετε έξ αυτού πάντες...

Τό πρώτο ζεύγος της χώρας, οι Σαρτζετάκηδες, διασκέδασαν πρό ήμερών σε νυκτερινό κέντρο υπό τους λαρυγισμούς της Τάνιας Τσανακλίδου, παρέα μέ τους Σημίτηδες. Ο ιδιοκτήτης του κέντρου δήλωσε: «Φέρθηκαν πολύ καλά και εύγενικά. Πλήρωσαν και τό λογαριασμό τους». Γύρευε τί θά 'χουν δει τά μάτια του του ανθρώπου...

Κόφ 'την Πάρ 'την

Την πίτα έκοψε πρόσφατα ή Πρόεδρος της ΕΓΕ κ. Παπανδρέου. Σε τέσσερα κομμάτια: ένα για τίς γυναίκες όλου του κόσμου (τίς όποιες, τή άπουσία τους, εκπροσωπεί ή πρόεδρος), ένα για την ειρήνη (τήν όποια, τή άπουσία της, εκπροσωπεί μια εκ των θηλυκών "Εξι), ένα για τό παράρτημα της Αθήνας (τό όποιο, προέδρου παρούσης, τό εκπροσωπεί εκείνη) και ένα για την Πρόεδρο της ΕΓΕ κ. Μαργαρίτα Παπανδρέου (τήν όποια εκπροσωπούσε ή ίδια). Φλουρί δέν υπήρχε. Ο κ. Παπανδρέου μαζεύει λοιπόν τά φλουριά. Η κ. Παπανδρέου μαζεύει τίς πίτες. Δικαίως, άφου αυτοί κρατούν και τό μαχαίρι.

ΜΕΡΕΣ ΡΑΔΙΟ – ΦΩΝΟΥ

νέα ήθη στά έρτζιανά: τό άγχος του άέρα

Αν παραφράζουμε τόν Λακάν, είναι γιατί θέλουμε νά δείξουμε από τήν άρχή τήν έπικαιρότητα, πίο σωστά τήν άποκρουστική έπικαιρότητα ενός νέου μαζικού φαινομένου πού εμφανίστηκε στις μέρες μας. Άποκρουστική έπικαιρότητα; Ναι. Μετράω τίσ λέξεις και τά πράγματα του καιρού μας και σπυδω έξαρχής νά τοποθετηθώ συνειδητά, άπόλυτα και γι' αυτό «άκομψα» πάνω σέ ένα φαινόμενο πού τροφοδοτείται από άγωνίες και όνειρα μιάς γενιάς πού μέ τήν πρακτική της άπειλεί νά άνατρέψει τήν ίδια τήν ύπόστασή της, τήν έξ όρισμού άδυναμία καταχώρισής της στίς νόρμες μιάς έξορθολογισμένης κρατικο-κοινωνικής άπαιτήσης. Δέν ήθικολογώ. Άλλά παρατηρώ. Και κρίνω.

Ή ιστορία του ραδιοφώνου είναι μεγάλη, μεγαλύτερη είναι ή ιστορία των ανθρώπων. Ή ιστορική σημαντική του μικροφώνου είναι έπαρκώς καταγραμμένη, τό ίδιο και ή ιστορία των ανθρώπων πού τό κανάκεψαν και καταξιώθηκαν μέσα από αυτό. Οί «Μέρες Ραδιοφώνου» του Γούντυ Άλλεν, πού πρόσφατα είδαμε, δέν μās πρόσφεραν παρά ένα μικρό μέρος από τήν ιστορική γεωγραφία αυτών των ανθρώπων. Έδώ και έναν αιώνα περίπου αυτοί οί άνθρωποι, μέ τό μικρόφωνο στό χέρι, άναπαρέστησαν και συνεχίζουν νά άναπαριστούν πότε τήν ιδεολογική και πότε τήν πραγματική μας σχέση μέ τά πράγματα: ό στρατιωτικός άνταποκριτής πλάι στον καλλιτεχνικό ρεπόρτερ, ό ποδοσφαιρικός σπήκερ μαζί μέ τόν σοβαροφανή σχολιογράφο τής έπικαιρότητας: κόπος και άγωνία, σπουδή και άνταγωνισμός, κατάθεση ευθύνης και άξίας, βιώματος και αυταρέσκειας και, γιατί όχι, ψευδαισθήσεων και μεροληψίας συνιστούν τά χαρακτηριστικά του επαγγελματία ραδιοφωνιτζή. Μεροληψία; Και βέβαια μεροληψία. Πίο σωστά: Ίδιότητες. Δηλαδή αυτοσκοπός. Άλλά ό αυτοσκοπός του ραδιοφωνιτζή, χωμένος βαθιά στην επαγγελματική του συνείδηση, κατάφερε πάντα, ή σχεδόν πάντα, νά μās άποκαλύπτει. Ήταν και είναι, σ' ένα βαθμό, ή κοινωνική έμπειρία, πού άποκαλύπτει τή γύμνια του βασιλιά μέ τό μικρόφωνο και τόν κατέτασε άναλόγως.

«Μιά ήθική άναγγέλλεται..., όχι από τή λεωφόρο του πάθους, αλλά του τρόμου»

J. Lacan

Σήμερα, στην Έλλάδα, συντελείται μιά άνευ προηγουμένου ραδιοφωνική έκρηξη. Ή κατάσταση είναι γνωστή. Πλάι στους δημοτικούς ραδιοσταθμούς έρχονται νά προστεθούν, στό άμεσο μέλλον, άρκετοί ιδιωτικοί. Τά μικρόφωνα πολλαπλασιάζονται όπως και οί χρήστες τους. Κεφαλαιοκράτες και συγκροτήματα Τύπου έπεκτείνουν τίς δραστηριότητές τους και στά έρτζιανά. Πλήθος κόσμου συρρέουν στά στούντιο υπό τήν σκέπη των (άνα)μεταδοτών τής έλευθέρης ραδιοφωνίας.

Ή πορεία είναι γνωστή σέ μερικούς τουλάχιστον. Ή δυτικοευρωπαϊκή έμπειρία στον τομέα αυτό προσφέρει όχι μόνο τά άπτά άποτελέσματα τής εξέλιξης αυτού πού συνήθισαμε νά άποκαλούμε «έλευθέρη ραδιοφωνία» αλλά μπορεί νά χρησιμεύσει και ως μέτρο γιά τή στάθμιση των μορφών «πρόσληψης» του θεσμού στην Έλλάδα. Άκριβώς πάνω σ' αυτό τό μέτρο, στίς εναλλακτικές του έκδοχές, θά έπρεπε νά σταθούμε γιά λίγο.

Ή δημιουργία δημοτικών και ιδιωτικών ραδιοφωνικών σταθμών, τόσο ως εξαγγελθείσα και πρόσφατα θεσμοποιημένη κυβερνητική πρόθεση όσο και ως «άποψη» του δημοτικού και ιδιωτικού φορέα, άποσκοπεί στην επαγγελματική συγκρότηση και λειτουργία του συγκεκριμένου μέσου επικοινωνίας. Ο επαγγελματισμός έννοείται ως ένα minimum «άξιοκρατικής» στελέχωσης του Μέσου, ίκανού νά εκπληρώνει εκείνες τίς άπαραίτητες λειτουργίες πού θά τό νομιμοποιούν στην «κοινή γνώμη». Ή άποδοχή του νέου ραδιοσταθμού από τόν άκροατή, καθώς και ή άποτελεσματική διαφοροποίησή του από τό άραχνιασμένο κρατικό ραδιόφωνο, άποτελούν έτσι τήν άπαραίτητη προϋπόθεση γιά τήν κοινωνική του νομιμοποίηση είτε ως δημοτικό είτε ως ιδιωτικό Μέσο. Άπό τήν άλλη πλευρά, τό κρατικό ραδιόφωνο σπυδεί άσθμαίνοντας νά άπαντήσει στην πρόκληση. Άποπειράται νά έκσυγχρονισθεί στοιχειωδώς και

παρακολουθεί τά γεγόμενα στό χώρο τροποποιώντας άργά-άργά, αλλά όχι και σταθερά, τούς δρους παραγωγής των προγραμμάτων του. Προσπαθεί νά πορευθεί πάνω στά χνάρια πού άφήνει τό δημοτικό ραδιόφωνο.

Έτσι ή επαγγελματική στελέχωση του μέν και του δέ, δηλαδή ή δημοσιογραφική λειτουργία και του δημοτικού-ιδιωτικού και του κρατικού ραδιοφώνου, ή πλήρης και άντικειμενική (μέ ή χωρίς εισαγωγικά) παρουσίαση των γεγονότων φαίνεται ότι άποτελεί τό σταυρικό σημείο πάνω στό όποιο θά κριθεί τό έγχείρημα. Λέμε φαίνεται, γιατί στην πραγματικότητα και γιά όποιον μπορεί νά παρακολουθεί τά πράγματα από κοντά, αυτό ούτε φαίνεται ούτε πραγματικά συμβαίνει, έστω κι αν άφήνεται νά έννοηθεί. Τό ραδιόφωνο, όπως και κάθε μέσο «μαζικής ενημέρωσης», έχει τή δυνατότητα νά άποκρύπτει έπιμελώς τόν τρόπο παραγωγής των έκπομπών του. Έπιπλέον μπορεί νά άποκρύπτει και τούς ίδιους τούς ανθρώπους, τούς φορείς, τούς ζωντανούς συντελεστές του άκροάματος τήν ίδια στιγμή πού φορτικά και διά βοής άκούγονται τά όνοματεπώνυμά τους. Κι αυτό γιατί τά πρόσωπα παρουσιάζονται ξεχωριστά από τήν ιστορία τους. Και έτσι άπομένει νά δημιουργηθεί από τό ίδιο τό Μέσο κάθε στιγμή ή ιστορία των προσώπων μέσα από τήν προβολή τους στά κοινά ότα.

Δέν έπιχειρώ νά παίξω ούτε μέ τίς λέξεις ούτε μέ τά δρώμενα. Στή συντριπτική τους πλειοψηφία οί άνθρωποι πού στελεχώνουν και βηματοδοτούν στην κυριολεξία, τόσο τούς νέους όσο και τούς άνασυγκροτούμενους κρατικούς ραδιοσταθμούς στερούνται τής άναγκαίας προπαίδειας. Διανύοντας κατά κανόνα τήν τρίτη δεκαετία τής ζωής του ένας όλόκληρος κόσμος, άρκετές έκατοντάδες άνθρωποι, ίσως και χιλιάδες, όσον άφορά τά τεκταινόμενα στην Άθήνα, δηλώνει δημοσιογράφος έχοντας, στην καλύτερη περίπτωση, άποφοιτήσει από ένα έργαστήρι δημοσιογραφίας. Και δέν δηλώνει άπλώς δημοσιογράφος, έτσι, χωρίς συνέπειες. Ή όλική άνταμοιβή του, άμέσως μετά τήν άποφοίτησή του από τό όποιο έργαστήριο δημοσιογραφίας, είναι άμεση. Άπό τό σημείο αυτό μέχρι τήν ευρύτερη και καθολική

του καταξίωση ίσως είναι άπλως ζήτημα χρόνου· λίγου χρόνου.

Ήδυνατοίμε ίσως νά κατανοήσουμε τήν ευρύτητα του φαινομένου άν δέν άποπειραθοίμε νά θέσουμε τό πρόβλημα στίς πραγματικές του διαστάσεις. Στήν πραγματικότητα, ό «πόλεμος τών έρτζιανών» άποτελεί τμήμα ενός γενικότερου «έπικοινωνιακού» μετώπου: στόν χώρο τών «έπικοινωνιακών μέσων» έν γένει συντελούνται τή στιγμή αυτή σημαντικές ανακατάξεις πού άπειλούν βάσιμα νά ανατρέψουν τό γνωστό σκηικό. Ή έντυπη δημοσιογραφία διαμεσολαβείται σχεδόν άποκλειστικά άπό τό ραδιοφωνικό ρεπορτάζ, πού μέ τή σειρά του άποτελεί τόν προθάλαμο τής αυριανής «έλεύθερης» τηλεόρασης. Αυτόι οί τρεις έπικοινωνιακοί ίστοί άποτελούν συγκοινωνούντα δοχεία: τό δημοσιογραφικό διάβημα σήμερα όφείλει άναγκαστικά νά λειτουργεί παραπληρωματικά.

Ή έκδοση νέων έφημερίδων και περιοδικών άκολουθεί τούς συγκεκριμένους ρυθμούς μιάς αντίστοιχης επένδυσης στό χώρο του ραδιοφώνου έν γένει. Ήτσι ό άπόφοιτος τής όποιας ιδιωτικής σχολής δημοσιογραφίας μέ τή διετή φοίτηση και τά λιγοστά, άν όχι άνύπαρκτα, έφοδια —συστότερα: τίς τεχνικές παρουσίασης και προβολής τών γεγονότων...— έπικάθεται, άκόμα ίσως και πέρα άπό τή θέλησή του, στίς έτοιμοπαράδοτες ύποδοχές του «λειτουργήματος».

Ήτσι ό είκοσιπεντάρης νέος, ένοικος του τάδε ραδιοσταθμού και του δεινά περιοδικού συγχρόνως, ανακαλύπτει κάτι πού οί παλαιότεροι «συνάδελφοί» του ανακάλυπταν στήν τέταρτη και πέμπτη δεκαετία τής ζωής τους. Ανακαλύπτει δηλαδή ότι ή προσπάθεια του λειτουργήματος, έστω κι άν πρός στιγμή τήν άποκαλέσουμε έπιστημονική, είναι κάτι τό έμφυτο, μιά βιολογική κλίση, ένα προνομιακό ταμπεραμέντο πού δέν κατακτάται στό θρανίο και στό πεζοδρόμιο αλλά προσλαμβάνεται μέσα άπό τό άλισβερίσι τών δημοσίων σχέσεων. Οί κρουνοί τής επιτυχίας αναμένουν τό άπλό άγγιγμα τής στρόφιγγας για νά χαρίσουν σέ όλους, μαζί μέ τήν επαγγελματική ταυτότητα, και τήν επαγγελματική συνείδηση. Δέν είμαι δέσμιος καμιάς αυταπάτης πού θεοποιεί τόν επαγγελματισμό και τήν έγκυρότητα. Γνωρίζω πολύ καλά τό ιδεολογικό τους νόημα και τήν ταξική τους λειτουργία. Άπλως θέλω νά έπιστημάνω τόν εκμαυλισμό τών συνειδήσεων κάποιων νέων ανθρώπων και νά καταδείξω τήν όσμωση τών φορέων και τών μηχανισμών πού διακοινούν τήν «έπικοινωνιακή ύλη», στή συγκεκριμένη δραστηριότητά τους.

Ό χώρος τής δημοσιογραφίας γενικά, και ειδικότερα ή ραδιοφωνική τής έκδοχή, άποτελεί σήμερα, δίχως κα-

μιά ύπερβολή, τόν τόπο σύναψης νέων πολιτικών και ιδεολογικών σχέσεων άνάμεσα σέ μιά νεολαιίστικη μερίδα μέ τό κράτος και τήν άστική έξουσία. Δέν άμφιβάλλω καθόλου για τήν πραγματικότητα τής παραπάνω πρότασης. Ήστω και άν ή ροή τών πραγμάτων άνακοπεί, έστω και άν ή πλειονότητα τών νέων ανθρώπων πού σήμερα στοιβάζονται στά ραδιοφωνικά στούντιο και στά γραφεία έφημερίδων και περιοδικών ύπομένοντας τήν άνιαρή και μονόχωνη καθοδήγηση τών άφεντικών τους, έστω κι άν, λέω, όλοι αυτοί πεταχτούν αύριο ή μεθαύριο σάν στριμμένες λεμονόκουπες στό πραγματικό πεζοδρόμιο τούτη τή φορά, ένας νέος δρόμος θά έχει διανοιχθεί, μιά νέα ήθική θά έχει άναγγελθεί.

Ήλεύθερο ραδιόφωνο, επαγγελματικό ραδιόφωνο: έναλλακτικό ραδιόφωνο, άντι-ραδιόφωνο: στό έσωτερικό αυτών τών ίσως αντίθετικών προσδιορισμών φωλάζουν οί ίδιες άξίες, επενδύονται ταυτόσημα ύπαρξιακά αλλά και συλλογικά άγχη. Για τήν τιμή και τό χρήμα, για τήν καριέρα, για τήν έναγώνια άναζήτηση τής χαμένης κοινωνικής ταυτότητας. Μού έρχεται στό νού μιά φράση του Άλαίν Τουρέν, πού άποτελεί τήν άνθρωπιστική έκδοχή τών όσων έκτέθηκαν: «Κάθε κοινωνία είναι σάν μιά καμπάνα καθεδρικού ναού: συγκροτείται άνάμεσα στό Θεό τής μεγαλοπρέπειας και στή γλώσσα τής κόλασης».

Άν ή μιά συνιστώσα του προβλήματος είναι αυτή πού συνοπτικά έκτέθηκε —και ή όποία σπονδυλώνει κατά τό μεγαλύτερο μέρος τό νέο έπικοινωνιακό διάβημα— έντούτοις ύπάρχει και μιά άλλη πού έκτός τών άλλων σκοπεύει νά του προσδώσει ένα έναλλακτικό πολιτικό προφίλ και μιά σχετική συνεκτική ιδεολογική κάλυψη. Τό προνομιακό πεδίο, πάνω στό όποιο «παίζεται» και κρίνεται αυτή ή άπόπειρα, είναι τό πεδίο του ριζοσπαστισμού, του έναλλακτισμού. Ήρασιτέχνες ραδιοφωνιτζήδες τής προηγούμενης κυρίως δεκαετίας, ίσως πολιτικά άχρωμοι, ίσως «τυφλοπόντικες» στά έγκατα τής κοινωνικής άριστεράς, πραγματικά πρωτοπόροι στήν ψηλάφηση, άν μή τι άλλο, νέων έπικοινωνιακών πρακτικών, άποτελούν τούς φυσικούς φορείς αυτού του παιχνιδιού. Ήτσι θά πρέπει νά πούμε έξαρχής ότι σλόγκαν όπως έναλλακτικό ραδιόφωνο κ.λπ. δέν εκφέρονται έν κενώ τελείως, έστω και άν ή ιδεολογική φόρτιση τής εκφοράς τους δέν ανταποκρίνεται, σέ τελευταία άνάλυση, στήν παρελθούσα πραγματικότητα. Πράγματι ό έρασιτεχνισμός στό ραδιόφωνο υπήρξε και εξακολουθεί νά ύπάρχει.

Σήμερα άρκετοί μοναχικοί και «επιτυχημένοι» ραδιοερασιτέχνες, κοινωνικές ομάδες πού συγκροτήθηκαν

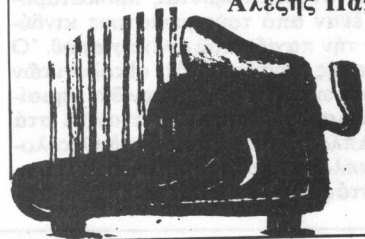
μέσα άπό ένα ραδιοφωνικό σταθμό, πολιτικές ομάδες πού άποδόθηκαν σέ ένα «σημειολογικό άνταρτοπόλεμο» μέσω τών έρτζιανών, όλοι αυτοί και ό καθένας μέ τόν τρόπο του προσπαθούν νά αναβαθμίσουν τό έγγχείρημά τους. Όλος αυτός ό κόσμος έν δύναμει άποτελεί τό κοινωνικό ύπέδαφος τής ραδιοφωνικής εκρήξης. Μέ αυτό δέν έννοούμε ότι έν δύναμει ό τάδε ραδιοφωνιτζής θά ένσωματωθεί στόν Ήβερτ ή στόν Λαμπράκη· άπλως θέλουμε νά καταστήσουμε όρατούς τούς διάυλους μέσα άπό τούς όποιους ό έναλλακτικός ραδιοερασιτέχνης τών άρχής τής δεκαετίας του '80 βρίσκεται σήμερα, και πολύ περισσότερο αύριο, σέ μιά άξιοζήλευτη προσωπική επαγγελματική θέση.

Ήτσι, άν, σέ ένα πρώτο επίπεδο, αυτοί πού στελεχώνουν μαζικά τούς νέους ραδιοφωνικούς σταθμούς είναι νέοι άνθρωποι, άσχετοι μέ τό άντικείμενό τους στή συντριπτική τους πλειοψηφία, σέ ένα δεύτερο επίπεδο, αυτοί πού νοηματοδοτούν τό έγγχείρημα, καθιστώντας το πρόσφορο και βατό στήν «κοινή γνώμη», διαχέοντας τήν άτομική τους εμπειρία, τό διαφορετικό τους στύλ, τέλος πάντων ό,τι θά μπορούσε νά συμπυκνωθεί σέ ένα ραδιοφωνικό «new look», είναι όσοι στό παρελθόν έξησαν ώρες άτέλειωτες μαζί μέ τό μικρόφωνο, τά πικά, τούς δίσκους και τίς άντένες. Πραγματικά μπορούμε νά μιλήσουμε άφοβα για τήν ένηλικίωση τής έρασιτεχνικής εμπειρίας, τήν ποιοτική τής μετεξέλιξη, τόν επαγγελματισμό τής. Είναι αυτού του είδους ό επαγγελματισμός πού βρίσκεται στίς κορυφές του μή κρατικού ραδιοφώνου και ό όποιος τό χαρακτηρίζει σχεδόν όλοκληρωτικά.

Δέν θεωρώ, άς τό δηλώσω και πάλι, ότι όλα αυτά πού συμβαίνουν θά πρέπει νά σταθμιστούν μέ ήθικά κριτήρια. Άλλωστε λίγο-πολύ ό καθένας στή ζωή του έξαργυρώνει αυτό πού κατέχει ή πού νομίζει ότι κατέχει.

Τό πρόβλημα βρίσκεται άλλου. Τό ραδιόφωνο σήμερα άποτελεί τό προνομιακό πεδίο πάνω στό όποιο συντελείται μιά ποιοτική αναδιάρθρωση του ιδεολογικού επικοινωνιακού μηχανισμού του κράτους. Άδιαφιλονίκητοι έταίροι του παιχνιδιού, ύπό τήν αίγίδα τής άστικής έξουσίας, άνθρωποι και ομάδες πού τείνουν νά συγκροτήσουν μιά σχετικά αυτόνομη κοινωνική κατηγορία· ζούμε πραγματικά ιστορικές στιγμές.

Άλέξης Παπαλιάς

Γιά τήν οικολογία

ΠΑΓΙΔΕΣ ΜΙΑΣ ΑΝΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΕΝΟΣ ΜΥΘΟΥ

του Βασίλη Ζουναλή

Δέν υπάρχουν, όπως ίσως πιστεύουν κάποιοι, δύο ξεχωριστά θέματα: από τή μιὰ πλευρά τά κοινωνικά και από τήν ἄλλη τά οικολογικά προβλήματα. Ἡ οικολογική κρίση είναι μιὰ ὄψη τῆς κοινωνικῆς κρίσης. Ἡ καπιταλιστική ἀνάπτυξη—συμπεριλαμβανομένης και τῆς ἀνάπτυξης τῶν κοινωνιῶν σοβιετικοῦ τύπου—σημαδεύει ἀνεξίτηλα τή φύση. Ἡ οικολογική μελλοντολογία ἀναφέρεται ἤδη σέ σοβαροῦς κινδύνους ἀπό μή-ἀντιστρεπτές οικολογικές καταστροφές μείζονος σημασίας, ἀν συνεχιστεῖ αὐτή ἡ ἀνεξέλεγκτη καπιταλιστική ἀνάπτυξη.

Ἡ κοινωνία δέν είναι οἰκοσύστημα

Ἡ Οἰκολογία είναι ἕνας ἐπιστημονικός κλάδος τῆς Βιολογίας, κατοχυρωμένος ἀκαδημαϊκά. Ἀντικείμενο αὐτοῦ τοῦ κλάδου είναι ἡ μελέτη τῶν σχέσεων ἀλληλεξάρτησης ζωικῶν και

Πρόκειται μᾶλλον γιά υπερβολικές κι ἀθαίρετες ἐκτιμήσεις, πού δέν λαμβάνουν ὑπόψη τους τίς δυνατότητες αὐτομεταμόρφωσης τοῦ καπιταλισμοῦ προκειμένου νά ἀποφύγει τήν κατάρρευσή του. Ἄλλωστε αὐτό συνέβη και κατά τό παρελθόν. Ἐπειδή ὁμως αὐτές οἱ ἐκτιμήσεις προκύπτουν ἀπό τήν πραγματικότητα, τό ζήτημα τῆς ἐπιβίωσης τῶν ἀνθρώπων, ὡς φυσικῶν ὄντων, διαθέτει στήν ἐποχή μας ὕλική βάση.

Ἐχοντας ἐπίγνωση αὐτῶν τῶν ἐξελίξεων ἐντοπίζουμε στά ἐπόμενα κάποιους κινδύνους ἀποπροσανατολισμοῦ και σύγχυσης πού ἐλλοχεύουν στό Οἰκολογικό κίνημα και τήν Ἀριστερά, ἀναθεματίζοντας προκαταβολικά ἕναν ἀπό τούς μέγιστους κινδύνους: τήν παγίδα τοῦ ἀναγωγισμοῦ. Ὁ προφανής συσχετισμός οικολογικῶν και κοινωνικῶν ζητημάτων δέν σημαίνει κιόλας ὅτι τά μέν ἀνάγονται στά δέ. Ἀπλῶς ἐπισημαίνει ὅτι ἡ Οἰκολογία ἐμπλέκεται στήν ταξική πάλη διευρύνοντάς τήν.

φυτικῶν ὀργανισμῶν καθώς και συγκροτημένων ὁμάδων/κοινοτήτων ὀργανισμῶν μέ τό περιβάλλον στό ὁποῖο διαβιοῦν και ἀναπαράγονται. Ἀντικείμενο τῆς Οἰκολογίας είναι τά οἰκοσυστήματα. Τό Οἰκολογικό κίνημα εἶναι ἕνα κοινωνικό κίνημα πού ὡς γνωστόν δέν περιορίζεται στή διαφύλαξη τῶν οἰκοσυστημάτων. Ἐχει εὐρύτερο πεδίο ἀναφορᾶς και δράσης. Ἀντικείμενό του δέν είναι μόνο ἡ φύση, ἀλλά και ἡ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων καθώς και οἱ σχέσεις κοινωνίας-φύσης. Ὅπως τονίζει και ὁ Ἀριστείδης Μπαλτᾶς (βλέπε ἄρθρο του «Γιά τό οικολογικό κίνημα κ.λπ.» στόν *Πολίτη*, τεῦχος 63, Ὀκτώβριος 1983) σημειώνεται ἐδῶ ἕνα παράδοξο γεγονός: «Ἐνα συγκεκριμένο κοινωνικό κίνημα θεμελιώνει τό λόγο του και παίρνει τό ὄνομά του ἀπό ἕνα συγκεκριμένο ἐπιστημονικό κλάδο, ἐπιστημονικό κλάδο ὁ ὁποῖος μάλιστα ἀνήκει στήν "ἡπειρο" τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν».

Αὐτό τό παράδοξο, ἡ συσχέτιση δηλαδή ἑνός κοινωνικοῦ κινήματος και μιᾶς φυσικῆς ἐπιστήμης, αἰρεται κατά

τόν Α.Μ. ως ακόλουθως: «Τό οικολογικό κίνημα δέν μπορεί νά είναι κίνημα ταυτόχρονα κοινωνικό καί οικολογικό παρά μόνο στή βάση μιās συστατικής γιά τό θεωρητικό του λόγου, «αυτονόητης» γιά τό ίδιο, επιστημολογικής παραδοχής: ή ανθρώπινη κοινωνία άποτελεί κι αυτή άντικείμενο τής οικολογίας, ή κοινωνία είναι οικοσύστημα καί ως τέτοιο πρέπει νά άντιμετωπιστεΐν».

Ή επίσημανση είναι εϋστοχη καί άποκαλυπτική τής άφετηριακής θέσης του οικολογικού κινήματος. Ήν όμως αυτή ή θέση συνιστά τήν άφετηριακή παραδοχή του οικολογικού κινήματος, ήταν οί άντι-βιομηχανικές καί άντι-αναπτυξιακές ιδεολογίες (οί όποίες ξαναγεννήθηκαν καί γνώρισαν πρωτοφανή διάδοση πάνω στο πρόσφορο έδαφος τής καπιταλιστικής άνάπτυξης κατά τή δεκαετία του '70) πού άπετέλεσαν τήν ύλική άφετηρία του οικολογικού κινήματος. Είναι αυτές οί ίδιες ή παρεμφερείς ιδεολογίες, όπως μετεξελίχθηκαν από άντι-βιομηχανικές καί άντι-άναπτυξιακές

ιδεολογίες (άπό άντιθέσεις σε θέσεις), σε ιδεολογίες τής χαλάρωσης, πού συνεχουν καί συγκροτούν τά οικολογικά κινήματα σήμερα. Ζητήματα γιά τά όποια παραπέμπω στή σχετική βιβλιογραφία.

Ή υπόμνηση αυτών των ζητημάτων έδώ, άποσκοπεΐ στο νά περιορίσει τή συζήτηση περί του άν ή κοινωνία είναι οικοσύστημα ή όχι, στίς πραγματικές τής διαστάσεις. Ή ύπαινιγμός άφορά τό ότι, κι άν ακόμα δέν νομιμοποιείται επιστημολογικά ή παραδοχή του οικολογικού κινήματος «ή κοινωνία είναι οικοσύστημα» (γιατί όντως ή κοινωνία δέν είναι οικοσύστημα), τό οικολογικό κίνημα έχει πλέον ποικίλους λόγους καί ύλικούς όρους ύπαρξης καί άνάπτυξης του. Άφορά επίσης (ό ύπαινιγμός) καί τό ότι ή συζήτηση γιά τους λόγους πού τό κοινωνικό είναι άδύνατο νά άναχθεΐ στο φυσικό, έχει τή δική της άταξία.

Τά μέτωπα πού μās άπασχολούν είναι δύο:

— τό μέτωπο εκείνων των οικολόγων καί άλλων πού πιστεύουν πώς «ή κοι-

νωνία είναι οικοσύστημα» (σημειώνουμε ότι υπάρχουν καί οικολόγοι πού δέν συμφωνούν μ' αυτή τή θέση).

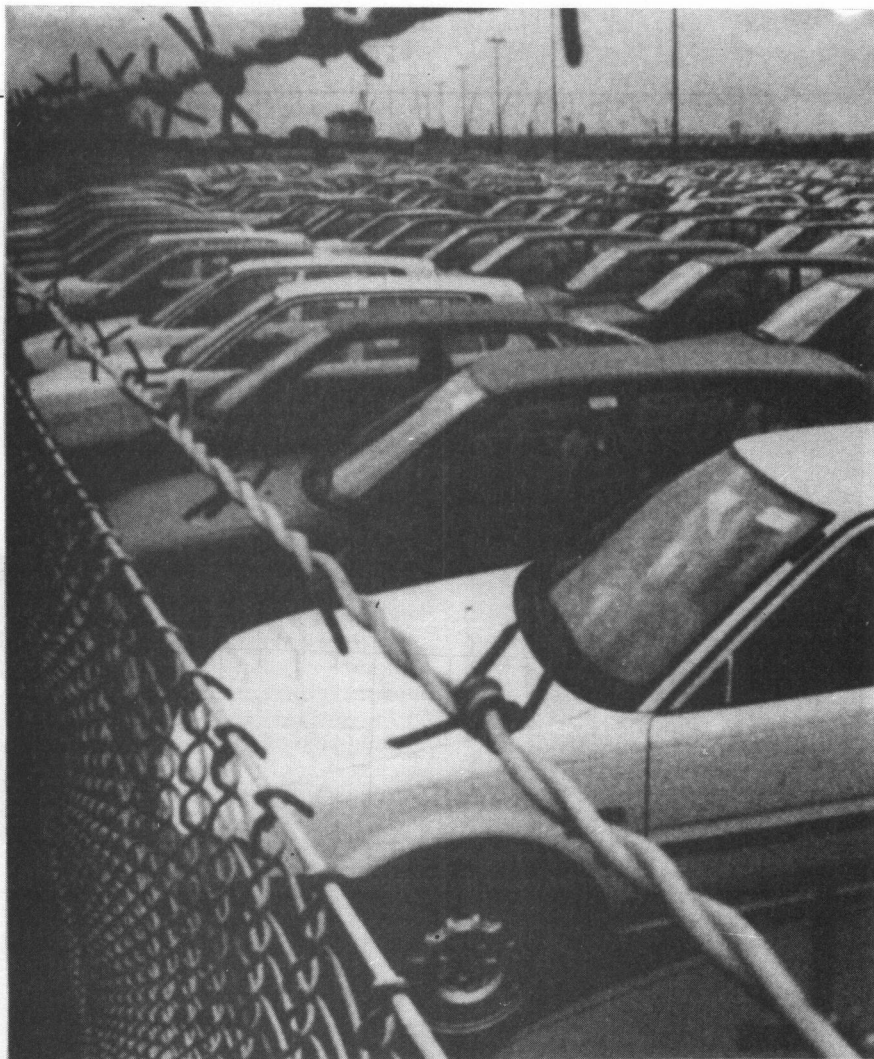
— τό μέτωπο εκείνων των άριστερών πού συνεχίζουν νά άντλούν επιχειρήματα από μιá όρισμένη παράδοση του εργατικού κινήματος, γιά νά άποδείξουν τό γιατί «ή κοινωνία δέν είναι οικοσύστημα».

Δέν ύπάρχει καμιά θεωρία άντάξια του όνόματος, ή όποία νά είναι σε θέση νά έρμηνεύσει συστηματικά τήν ανθρώπινη κοινωνία ως οικοσύστημα. Ή χρήση τής εξίσωσης «κοινωνία = οικοσύστημα» γίνεται άποσπασματικά, δίχην παραδειγμάτων. Πρόκειται γιά μιá άναγωγή τής κοινωνίας στή φύση πού ύποστηρίζεται μόνο με τή βοήθεια επιμέρους άναγωγών. Παραδείγματος χάριν, κάθε οικοσύστημα έχει μιá δομή καί παρουσιάζει κάποια εξέλιξη. Τά οικοσυστήματα είναι συστήματα περίπου ίσοροπίας καί γενικώς ή εξελιγή τους τείνει πρós καταστάσεις μεγίστης εϋστάθειας. Ή διατήρηση του οικοσυστήματος ως έχει είναι ή κυρίως επιβαλλόμενη συνθήκη λειτουργ-

γίας. Σέ κάθε οικοσύστημα πού εξελίσσεται χωρίς βίαιες εξωτερικές διαταραχές, ή εξέλιξή του καθορίζεται από μηχανισμούς *αυτοέλεγχου* και *αυτορύθμισης*. Τέτοιου τύπου χαρακτηριστικά είναι «εδκολο και προφανές» νά αναγνωριστούν και στίς ανθρώπινες κοινωνίες. Αύτή ή αναγνώριση άποτελεί και τό άλλοθι άναγωγής τής 'Ιστορίας στή Φυσική 'Ιστορία και συνεπώς τό άλλοθι τής ταύτισης τών αντικειμένων τους (κοινωνίας και οικοσυστημάτων). 'Ακόμη και άγοραίες άναγωγές είναι επιτρεπτές: οί κοινωνικές τάξεις εκλαμβάνονται ως *είδη* (τό φυσικόν είδος άστός και τό φυσικόν είδος προλεταρίου). "Έτσι, ενώ ή κοινωνία αναγνωρίζεται ως ταξική και δέν άμφισβητούνται οί κοινωνικές αντιθέσεις, αύτή ή αναγνώριση δέν καλλιεργεί καμιά επαναστατική διαθεσιμότητα άνατροπής γιατί εκλαμβάνεται ως *φυσικό* χαρακτηριστικό διαχρονικής ισχύος. Αύτου τού τύπου ή άναφορά σέ κάποιους «φυσικούς κανόνες» πού είναι τού συρμού, άποτελεί τόν καμβά όπου ύφαιίνεται τό ιδεολόγημα: ή κοινωνία είναι οικοσύστημα. 'Ιδεολόγημα πού μέ τή σειρά του τροφοδοτεί διάφορες πρακτικές ιδεολογίες, όπως ή *ιδεολογία τής επιβίωσης*, πού έξυψώνει τό κατά τά άλλα πραγματικό πρόβλημα τής επιβίωσης ως τό *πρόβλημα* τών κοινωνικών προβλημάτων. Σάμπως και ή εκμετάλλευση άνθρώπου από άνθρωπο νά συνιστά φυσική συνθήκη γιά τήν άτομική και κοινωνική επιβίωση!

'Η θέση «ή κοινωνία είναι οικοσύστημα», ανεξάρτητα από τό ότι δέν νομιμοποιείται θεωρητικά και ως έκ τούτου είναι μιά θέση *έκκρεμής*, λειτουργεί έντούτοις σέ τελευταία άνάλυση ως σημείο άναφοράς, ως μεταφυσικός τόπος άναβάπτισης μιάς σειράς πρακτικών ιδεολογιών, πού οί άνθρωποι έχουν ανάγκη, γιά νά έννοηματούουν τήν κοινωνική πραγματικότητα και νά νομιμοποιούν τήν κοινωνική τους πρακτική. 'Η πάλι άνάμεσα σ' αύτή τή θέση και τήν αντίθετή της δέν διεξάγεται στά ίσια, σέ ένα και μοναδικό σαφώς καθορισμένο μέτωπο, αλλά σέ πολλά σημεία μέτωπα: *είναι μιά πάλι ιδεολογική*.

"Ας στρέψουμε τώρα τήν προσοχή μας στό δεύτερο μέτωπο πού μās ενδιαφέρει. Σύμφωνα με μιά όρισμένη παράδοση τού εργατικού κινήματος, ή όποία μάλιστα γιά ένα μεγάλο διάστημα φάνταζε ως ή πεμπτουσία τού μάρξισμού-λενινισμού, ή κεντρική έννοια πού διαφοροποιεί τήν κοινωνία από τό οικοσύστημα είναι οί *νόμοι*. "Άλλοι είναι οί νόμοι τών οικοσυστημάτων και άλλοι είναι οί νόμοι τής κοινωνίας. Σ' ένα πρόσφατο άρθρο διαβάζουμε: «οί σύγχρονες ανθρώπινες κοινωνίες πρέπει νά μάθουν νά χρησιμοποιούν τούς νόμους τών φυσικών

κών οικοσυστημάτων, αλλά ταυτόχρονα νά τούς ξεπερνούν γιατί ή δυναμική τους είναι διαφορετική, άνώτερου επιπέδου, και πρέπει νά έρμηνεύεται με αντίστοιχους νόμους».

Πρόκειται γιά μιά θέση *άδύνατη* και *αντιδραστική*. Τό ότι οί νόμοι τής κοινωνίας είναι διαφορετικοί από τούς νόμους τών οικοσυστημάτων δέν έξορίζει αυτόμάτως τήν αντίληψη ότι «ή κοινωνία είναι οικοσύστημα». "Όπως άναφέραμε προηγουμένως, αύτή ή αντίληψη συγκροτείται από πολλές πρακτικές αντιλήψεις και είναι επιδεικτική νοηματικών μετατοπίσεων.

Τό ότι «ή κοινωνία είναι οικοσύστημα» μπορεί νά έκληφθει και ως «ή κοινωνία είναι περίπου οικοσύστημα» και ως «ή κοινωνία μπορεί νά άναχθει σέ οικοσύστημα» σέ τελευταία άνάλυση κάτω από όρισμένες προϋποθέσεις.

Ναί μέν οί νόμοι τής κοινωνίας είναι διαφορετικοί από τούς νόμους τών οικοσυστημάτων, αλλά *ως νόμοι*, όσο διαφορετικοί κι άν είναι, είναι επιδεικτικοί άντιστοιχίσης με τή βοήθεια τών καταλλήλων διευκρινίσεων. Βλέπε σχετικά παραδείγματα από τήν πλούσια βιβλιογραφία περί «διεπιστημονικότητας» πού συνεχώς «άνακαλύπτει» νέα περιθώρια επικοινωνίας άνάμεσα στίς επιστήμες, άνάμεσα στίς κοινωνικές και στίς φυσικές επιστήμες.

'Η έννοια τού νόμου παραπέμπει στήν έννοια 'έπιστήμη'. 'Η ιδεολογική πάλι άνάμεσα στίς θέσεις «ή κοινωνία είναι οικοσύστημα» και «ή κοινωνία δέν είναι οικοσύστημα» παραμερίζεται: ό έπιστημονικός λόγος άναλαμβάνει τήν εϋθύνη τής έτυμηγορίας. Μιά τέτοια όμως έτυμηγορία δέν μπορεί νά είναι *τελεσίδικη*. Γιατί ύπόκειται σέ κοινωνικούς προσδιορισμούς, είναι ύποχρεωμένη νά δικαιωθεί *κοινωνικά*. Ξαναγυρίζουμε έτσι στό σημείο έκκίνησης, έχοντας διαγράψει ένα φαύλο κύκλο.

Δέν άρκει νά επικαλεϊται κανείς τήν ταξική φύση τών άνθρωπίνων κοινωνιών γιά νά αντιπαρατεθεί ως μαρξιστής άπέναντι σέ μη-μαρξιστικές θεωρήσεις. "Όταν μαζί με τήν ταξική φύση τής κοινωνίας επικαλεϊται και κάποιους «νόμους» κίνησης τής κοινωνίας, είναι πολύ πιθανό αύτοί οί «νό-

1. «'Ανθρώπινη Οικολογία», άρθρο τού 'Ηλ. Κιάνη στό περιοδικό 'Επιστημονική Σκέψη, τεύχος 36, Δεκ. 1987. Σημειώνω ότι παρ' όλες τής ριζικές διαφωνίες με πολλά σημεία τών άρθρων γιά τό περιβάλλον πού περιέχονται σ' αυτό τό τεύχος (πρόκειται γιά τεύχος με άφιέραμα στό περιβάλλον), ή προσπάθεια είναι αξιέπαινη.

μου» νά μήν είναι παρά τά δεσμά της κοινωνίας. Βλέπε τό παράδειγμα της Σοβιετικής κοινωνίας και τούς «σιδερένιους νόμους» της σταλινικής διαλεκτικής. Βλέπε τήν ανακήρυξη της «ένότητας παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων» σέ παντοδύναμο κανόνα «ανάπτυξης τών παραγωγικών δυνάμεων» πάση θυσία, ως τήν απαραίτητη τάχα προϋπόθεση γιά νά ἐπέλθει κάποτε (πότε;) και ή πολυπόθητη ἀλλάγη τών παραγωγικών σχέσεων. Ἡ ταξική φύση της κοινωνίας δέν παραπέμπε σέ κάποιους «νόμους», ἀλλά στήν ταξική πάλη, πού είναι ή κινητήρια δύναμη της κοινωνίας, όταν δέν διεξάγεται στά τυφλά.

Ἡ ἐπικληση, λοιπόν, της διαφορετικότητας τών κοινωνικών και φυσικών νόμων είναι ἐντέλει ἀντιδραστική. Ὅσο περίτεχνα κι ἄν διατυπῶθῃ, ἐμπεριέχει ἕνα λανθάνοντα ἐξελικτισμό.

Πίσω ἀπό τούς «νόμους» κίνησης της κοινωνίας κρύβεται ή «μοιραία κατάρρευση τοῦ καπιταλισμοῦ» λόγω τών ἀντιφάσεων του, ἐξυπονοεῖται ή ἐλευση τοῦ κομμουνισμοῦ ως ἀποτέλεσμα της δράσης τών κοινωνικών «νόμων», ως ἐξέλιξη της κοινωνίας πρὸς τήν κατάσταση μεγίστης εὐστάθειας πού είναι ή ἀταξική κοινωνία. Σέ τί ἄραγε διαφέρει αὐτό ἀπό τή φυσιολογική ἐξέλιξη ἐνός οἰκοσυστήματος;

Ἀνάπτυξη καί περιβάλλον

Ὁ Ἄγγελος Ἐλεφάντης (βλέπε ἄρθρο του «Οἰκολογία καί Ἀριστερά» στόν *Δεκαπενθήμερο Πολίτη*, τεύχος 15, 1984) ἀντιμετωπίζοντας τό διπλό ἐρώτημα: «γιατί οἱ ἄριστεροί δέν ἦταν καί οἰκολόγοι;», «γιατί οἱ οἰκολόγοι δέν ἦταν καί ἄριστεροί;», διαπιστώνει πώς ἐνῶ ή Ἀριστερά καί ή Οἰκολογία συναντῶνται στό *ιδεολογικό ἐπίπεδο*, ἐντούτοις παραμένουν ἀντίπαλες στό *πολιτικό ἐπίπεδο*. Ὁ ἀναπτυξιακός λόγος της Ἀριστερᾶς ἀντίπαλος τοῦ ἀντιαναπτυξιακοῦ μύθου της Οἰκολογίας.

Ἐφ' ὅσον ὁμως Ἀριστερά καί Οἰκολογία ἔχουν ἕναν κοινὸ *ιδεολογικό τόπο*,² «τό δράμα μιᾶς κοινωνίας πού δέν θά δυναστεύεται ἀπό τόν νόμο της ἀξίας, τό δράμα της κομμουνιστικής κοινωνίας», ή πολιτική τους ἀντιπαλότητα είναι δυνατό νά ἀρθῇ. Τίθεται, λοιπόν, καί ἐδῶ ἕνα στοίχημα: τό στοίχημα της πολιτικής συνάντησης (ἄχι κατ' ἀνάγκη καί συμφωνίας) Ἀριστερᾶς καί Οἰκολογίας.

Γιά νά κερδηθῇ αὐτό τό στοίχημα μένουν πάρα πολλά πού ὁμως δέν θά μᾶς ἀπασχολήσουν συστηματικά ἐδῶ. Ὁ δρόμος είναι μακρὸς, ἀλλά εἶναι ἐπιτακτικά ἐπικαίρο νά διανυθῇ.

Ἡ Ἀριστερά καί ή Οἰκολογία πρέπει καταρχήν νά *πολιτικοποιήσουν*

τήν πολιτική τους, νά ξαναθέσουν δηλαδή μέ πραγματικούς ὄρους τό ζήτημα της ἐπαναστατικοποίησης τών κοινωνικών σχέσεων καί της ἐπαναστατικοποίησης τών σχέσεων ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καί τή φύση. Οἱ Ἀριστεροί πρέπει νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τό δόγμα της προτεραιότητας της «ανάπτυξης τών παραγωγικών δυνάμεων» καί τή θετικιστική ἰδεολογία γιά τήν πανάκεια της «ἐπιστημονικοτεχνικής ἐπανάστασης» όταν αὐτή χρησιμοποιεῖται ἀπό τούς «ἐπαγγελματίες κομμουνιστές».

Οἱ Οἰκολόγοι νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τόν ἀντιαναπτυξιακὸ μύθο πού ἐνσπείρει σύγχυση καί διάλυση στό ἀντικαπιταλιστικὸ κίνημα τών μαζῶν. Κι αὐτό γιατί ὁ μύθος αὐτός ὄντας μιᾶ ἠθική ἀμφισβήτηση περιορίζει τήν ἐξέγερση στά ἀνώδυνα — γιά τόν καπιταλισμό — πλαίσια της διαμαρτυρίας καί της γκρίνιας γιά τίς συνθήκες διαβίωσης τών ἀνθρώπων. Γιατί ὁ μύθος αὐτός ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα εἴτε τήν καλλιέργεια της φυσιολατρίας καί τελικῶς της ιδιώτευσης, εἴτε γιατί ἐπιτρέπει στήν ἀστική τάξη νά ἰδιοποιηθῇ καί νά ἐντάξει στή δική της στρατηγική ὅλες συλλήβδην τίς οἰκολογικές προτάσεις. Προφασιζομένη μάλιστα ὅτι αὐτή είναι ή μόνη πού μπορεῖ νά ἐγγυηθῇ μιᾶ «καλύτερη ποιότητα ζωῆς», ἀποσπώντας ἔτσι τήν ἀνοχή καί τή συνείδηση τών μαζῶν πού ὑφίστανται στό μέγιστο βαθμὸ τήν καπιταλιστικὴ ἀθλιότητα.

Ἀσφαλῶς καί ή πραγματικότητα δέν ἀλλάζει μέ ἐυχολόγια. Ἐξάλλου τά παραπάνω δέν ἀπευθύνονται ὡς τέτοια στοὺς ἀνθρώπους γενικῶς. Ὑποβοηθοῦν ἄπλως τή διατύπωση ἐνός ἀπὸ τά ζητήματα πού παραμένουν ἀνοικτά: καπιταλιστικὴ ἀνάπτυξη καί περιβάλλον μποροῦν νά συμβαδίσουν; Ἡ καπιταλιστικὴ ἀνάπτυξη μπορεῖ νά συνεχιστεῖ χωρὶς νά προκαλέσει μιᾶ συνολικὴ οἰκολογικὴ κατάρρευση;

Τίποτε δέν μᾶς βεβαιώνει ὅτι ἀνάπτυξη καί περιβάλλον εἶναι ἀδύνατο νά συμβιώσουν. Ἄν οἱ οἰκολόγοι καί γενικῶς οἱ ὑφιστάμενοι τήν ἐκμετάλλευση ἔχουν ἐντοπίσει τούς κινδύνους καί τίς οἰκολογικές καταστροφές πού συνοδεύουν τήν καπιταλιστικὴ ἀνάπτυξη, τό ἴδιο προφανῶς ἔχει γίνει κι ἀπὸ τούς ἐκμεταλλευτές τους. Ἡ ἀστική τάξη ἐνδιαφέρεται πρωτίστως γιά τήν ἐπιβίωσή της καί μάλιστα μέ ταυτόχρονη διατήρηση της κυριαρχίας της πάνω στίς ἄλλες τάξεις.

Ἡ ἀνάπτυξη πού γνωρίσαμε μετά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μπορεῖ νά πάρει κι ἄλλες μορφές. Δέν ὑπάρχει μιᾶ καί μοναδικὴ καπιταλιστικὴ ἀνάπτυξη. Μία καί μοναδικὴ εἶναι ή ἐπίδωξη τοῦ κεφαλαίου γιά τή διατήρηση καί ἐπαύξηση τοῦ ποσοστοῦ κέρδους, γιά τήν κερδοφορία καί ἀναπαραγωγή του.

Ἄν ὁ οἰκολογισμός, οἱ ἐναλλακτικὲς τεχνολογίες, ή βιοτεχνολογία, ὁ ἥλιος, ὁ ἀέρας, τά κύματα, ή ἀνακύκλωση τών ὕλικῶν, τό παλαιὸ σύνθημα τών οἰκολόγων «small is beautiful», χρειαστεῖ νά ἀντικαταστήσουν ὅ,τι σήμερα συγκροτεῖ τήν ἀναπτυξιακὴ διαδικασία καί ἰδεολογία, πρέπει μάλον νά ἀναμένεται ὅτι θά γίνει κιόλας. Γιά νά μήν κινδυνεύσει ή κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου λόγω ἐπικείμενης μὴ ἀντιστρεπτῆς οἰκολογικῆς καταστροφῆς.

Αὐτό βέβαια δέν σημαίνει ὅτι ὁ καπιταλισμός ἔχει τόσες ταχυδακτυλουργικές ἰκανότητες ὥστε νά ξεγλιστρή καί νά ἀναδιαρθρῶνεται χωρὶς ἀπώλειες. Ὅτε ὅτι αὐτό εἶναι μοιραῖο νά συμβεῖ καί μάλιστα χωρὶς περαιτέρω οἰκολογικές ἐπιπτώσεις. Ὅτε πολὺ περισσότερο ὅτι θά συμβαίνει στόν αἰῶνα τόν ἄπαντα.

Ἄπλως σημαίνει ὅτι, γιά τό ἀμεσο μέλλον πού μᾶς ἀφορᾷ, ὁ καπιταλισμός διαθέτει πολλές ἀκόμη ἐφεδρικές δυνατότητες ἀνασυγκρότησης. Ἡ ἀπαξίωση κάποιων ἀτομικῶν κεφαλαίων καί ή κατάρρευση κάποιων οἰκολογικῶν συστημάτων δέν ἐπαρκοῦν γιά νά ἐμποδίσουν τήν καπιταλιστικὴ ἀναδιάρθρωση. Δέν ἐπαρκοῦν γιά νά ἐμποδίσουν τήν διαχείριση της καπιταλιστικῆς ἀθλιότητας. Ἐκτός ἐάν στό μεταξύ ἀνατραπῇ ὁ καπιταλισμός.

Χιλιεπωμένο, μονίμως ἐπαναλαμβανόμενο, πλὴν μοναδικὸ μας στήριγμα κι ἐλπίδα εἶναι αὐτό τό «ἐκτός ἐάν...». Γι' αὐτό τό βάρος της πολιτικοποίησης της πολιτικῆς πέφτει πρωτίστως στίς πλάτες της Ἀριστερᾶς. Σ' αὐτὴ τήν κατεύθυνση πρέπει νά ρίξει ὄλο του τό βάρος τό οἰκολογικὸ κίνημα. Κι ὄχι νά ἀρκεῖται στήν ἀδυναμία της Ἀριστερᾶς νά περιγράψει τήν «ἄλλη ἀνάπτυξη», τήν «μὴ-ἀνάπτυξη», τήν «οἰκολογικὴ της πρόταση γιά τή σοσιαλιστικὴ κοινωνία» καί λοιπὰ συναφῆ. Γιατί αὐτά τά ζητήματα εἶναι *ζητούμενα*, εἶναι *πρακτικά* προβλήματα τοῦ μέλλοντος. Οἱ ἀπαντήσεις πού ἐκβάλλονται δέν ἀπαιτοῦνται ὡς προϋποθέσεις γιά τήν ἀνατροπὴ τοῦ καπιταλισμοῦ. Τό οἰκολογικὸ κίνημα πρέπει νά κατηγορεῖ τήν Ἀριστερά γιά τό ὅτι, ἐνῶ ἐκ τῶν πραγμάτων τίθεται τό ζήτημα της ἐπικαιρότητας τοῦ σοσιαλισμοῦ, της κοινωνικοποίησης δηλαδή της κοινωνίας, αὐτὴ (ή Ἀριστερά) ἔχει καταστῆ *περίπου ἀνεπίκαιρη*.

2. Στό κείμενό μου ἀναφέρω τό Οἰκολογικὸ Κίνημα σάν νά ἦταν ἕνα ἐνιαῖο κίνημα χωρὶς τάσεις ὡς καί σαφῶς ἀντιτιθέμενες ἰδεολογίες. Ἀσφαλῶς καί πρόκειται γιά περισσότερα τοῦ ἐνός οἰκολογικὰ κινήματα Ἄπλως οἱ ἀνάγκες τοῦ κειμένου δέν ἐπέβαλλαν μιᾶ ἀνάλυση αὐτῶν τῶν θεμάτων. Παραπέμνω στή σχετικὴ βιβλιογραφία.

ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

ΚΑΙ Η ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

γράφουν: **Σοφία Μπουτιλιέ**
Δημήτρης Ουζουνίδης

Αυτές που ονομάζουμε «νέες τεχνολογίες μικροηλεκτρονικής» αναπτύχθηκαν, διαδόθηκαν με γρήγορους ρυθμούς και άρχισαν να δημιουργούν τις μεγάλες ανακατατάξεις των παραγωγικών συστημάτων κατά τη δεκαετία του 1970. Επιπλέον, είναι οι μεγάλες βιομηχανικές-χρηματοσυγκεντρωτικές εταιρίες που, με την άμεση ή έμμεση υποστήριξη του κράτους, δημιούργησαν ή/και έγιναν οι πρώτοι χρήστες των ηλεκτρονικών υπολογιστών (H/Y) και των ηλεκτρονικών αυτοματισμών.

Γιατί αυτή η συγκεκριμένη χρονική περίοδος της μικροηλεκτρονικής αποθέωσης; Γιατί τό μεγάλο κεφάλαιο με τό κράτος έδωσαν τό έναυσμα της αποθέωσης αυτής; Και τί περιμένουν οι ήγεμονικές τάξεις από την ηλεκτρονικοποίηση των τρόπων παραγωγής, κατανάλωσης, κυκλοφορίας ή ανθρωποποίησης; Οι απαντήσεις στις έρωτήσεις αυτές απορρέουν από τον ίδιο τον όρισμό της τεχνολογίας, ό οποίος τελικά αντικατοπτρίζει τους μηχανισμούς αναπαραγωγής μιās δεδομένης κοινωνίας.

ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ «ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ»

Η τεχνολογία είναι σύνολο εφαρμοσμένων γνώσεων, επιστημονικών και εμπειρικών, στην παραγωγή προϊόντων και συναφών υπηρεσιών. Διαδικασία που ξεκινά και εξελίσσεται σύμφωνα με τις ανάγκες εύρειας ανα-

παραγωγής, στην περίπτωση μας, του καπιταλισμού. Ανάγκες που συνεπάγονται αντιμετώπιση των εμποδίων, από την μία πλευρά, αξιοποίησης του ήδη συγκεντρωμένου κεφαλαίου μέσα από νέες παραγωγικές επενδύσεις υψηλότερης αποδοτικότητας (βλ. εξαγωγή όλο και περισσότερης υπεραξίας) και, από την άλλη, πραγματοποίησης κερδών πουλώντας νέα προϊόντα (βλ. κρίση υπερπαραγωγής στις παγκόσμιες αγορές): οι ανάγκες αυτές οδήγησαν στην παραγωγή, με την εισαγωγή της μικροηλεκτρονικής, νέων κεφαλαιουχικών αγαθών (Τομέας I), που επιτρέπουν την εντατικοποίηση της εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης και την κατασκευή νέων καταναλωτικών αγαθών (Τομέας II).

Μέσα στο πλαίσιο αυτό, η επιστήμη (βασική προσανατολισμένη έρευνα) έγινε ένα καθαρά οικονομικό μέγεθος, γιατί είναι πλέον γεγονός τό ότι οι νέες τεχνικές ριζώνουν μέσα στά υπερσύγχρονα γραφειοκρατικά οργανωμένα εργαστήρια έρευνας, εξαρτημένα από τά μεγάλη πολυεθνικά συγκροτήματα. Έταιρίες που, επιπλέον, δάμασαν την πανεπιστημιακή έρευνα, κατευθύνοντάς την προς τίς ειδικές ανάγκες της συσσωρευτικής τους επέκτασης. Η πορεία αυτή της «επιστημονικοποίησης της τεχνολογίας» συνοδεύεται από την «τεχνικοποίηση της επιστήμης», αφού τά εργαλεία έρευνας αποκρυσταλλώνουν ένα όλο και μεγαλύτερο σωρό επιστημονικής δραστηριότητας.¹

Συνεπώς, ή τεχνολογία, ιδιαίτερα όι μικροηλεκτρονικές εφαρμογές, είναι

εξειδικευμένη εργασία και μέσα παραγωγής και είναι εμπόρευμα που ή χρησιμοποίηση ή ή κατανάλωσή της δείχνει σήμερα έναν άπερίοριστα μεγάλο βαθμό ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων στά κέντρα της καπιταλιστικής δυναμικής (ΗΠΑ, Ίαπωνία, Δ. Ευρώπη). Η διάδοση των τεχνολογιών αυτών μέσα σ' όλο τό παραγωγικό σύστημα, συνοψιζόμενη στή λέξη «σύγκλιση», καταλήγει και θεσμοποιεί νέες τεχνικές και κοινωνικές σχέσεις παραγωγής: ό Η/Υ γίνεται μέρος των τηλεπικοινωνιακών συστημάτων, μέρος όλου σχεδόν του φάσματος των ενδιάμεσων παραγωγικών και καταναλωτικών αγαθών,² και με τί σύνδεσή του με άλλους Η/Υ γίνεται τό κύριο υπόβαθρο κυκλοφορίας των πληροφοριών.

Η ανάπτυξη και ή εφαρμογή τεχνολογιών γίνεται για την ανέπαφη αναπαραγωγή των σταθερών του καπιταλισμού: ταξιακές σχέσεις κυριαρχίας για την ιδιοποίηση της κοινωνικής παραγόμενης υπεραξίας, αλλά και αύξηση των πιθανοτήτων εξαγωγής της υπεραξίας αυτής. Αυτό επιδρά και στις τρείς μορφές του κεφαλαίου: παραγωγικό, χρηματικό, εμπορικό.

1. Βλ. J. Habermas, *Η τεχνική και ή επιστήμη σάν ιδεολογία* (στά γαλλικά), Έκδ. Gallimard, Παρίσι 1973.

2. Ειδών-ειδών μηχανήματα, αυτοκίνητο, τηλεόραση, παιχνίδια, βίντεο, τηλέφωνο κ.λπ. γέμισαν «κοριούς».

Η τεχνολογία είναι λοιπόν μιά πολιτική έννοια. Η πορεία της ιστορίας μετατρέπει τις λέξεις σε εικόνες, ειδικές για κάθε κοινωνικό σύστημα, αναπαράστασης των σχέσεων φύσης-άνθρώπου και άνθρωπου-άνθρώπου.³

Αν τό νέο τεχνικό σύστημα⁴ προσφέρει δυνατότητες αναπαραγωγής στον καπιταλισμό, από τήν άλλη, περιέχει ένα σύνολο προκλήσεων πού μέχρι τώρα τό σύστημα αυτό δέν έδειξε ικανότητες αντιμετώπισής τους.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Στή σφαίρα του παραγωγικού κεφαλαίου, οι νέες τεχνολογίες επιτρέπουν τή συμπίεση του κόστους παραγωγής και τήν αύξηση τής παραγωγικότητας τής εργασίας και του κεφαλαίου: οι γραφειακοί και βιομηχανικοί αυτοματισμοί όχι μόνο αντικαθιστούν τή λιγότερο εξειδικευμένη εργασία, αλλά και μπορούν νά λειτουργούν χωρίς παύση είκοσι τέσσερις ώρες τό είκοσι-τετράωρο, 365 μέρες τό χρόνο. Συγχρόνως, τά δίκτυα αυτόματης έπεξεργασίας πληροφοριών μειώνουν τό χρόνο και τίς αποστάσεις επιτρέποντας μιά γρηγορότερη και αποτελεσματικότερη διαχείριση και όργάνωση τής παραγωγής, των αποθεμάτων και τής, σε όλα τά επίπεδα, εργασίας.

Στό μακρο-κοινωνικό επίπεδο, οι παραγωγικές σχέσεις μεταμορφώνονται: Η ανάπτυξη και ή εφαρμογή τής μικροηλεκτρονικής γίνονται αίτιες εμφάνισης νέων επιχειρήσεων μικρού μεγέθους, πολύ εξειδικευμένων στους τομείς έντατικής σε φαία ουσία διαδικασίας παραγωγής.⁵

Στή σφαίρα του εμπορίου, είδαμε πώς νέα προϊόντα δημιουργούνται και γίνεται «lifting» στά παραδοσιακά. Οι αυτοματισμοί σπάζουν τή φορντική άλυσίδα παραγωγής μέ τήν ταυτόχρονη διάδοση του μοντέλου διαφοροποιημένων αγορών πού αντικαθιστά τή μαζική τυποποιημένη κατανάλωση. Σε συνάρτηση μέ τίς τροποποιήσεις στό χώρο τής παραγωγής, ένα σύνολο υπηρεσιών απομονώνεται από τή μονάδα παραγωγής (σχεδιασμός προϊόντων, «marketing», συντήρηση κ.λπ.) αλλά και νέες μορφές υπηρεσιών δημιουργούνται (χρηματιστικές, επικοινωνίας, πληροφορικής, λογισμικού, ελεύθερου χρόνου κ.λπ.).

Στή σφαίρα του χρηματικού κεφαλαίου, κάνοντας τήν υπόθεση πώς τά νέα προϊόντα και υπηρεσίες βρίσκουν αγοραστές, τά υπερκέρδη αυξάνουν επιτρέποντας τήν κινητοποίηση περισσότερου πιστωτικού κεφαλαίου, πού μέ τή σειρά του δίνει τήν ευκαιρία

πολιτικο-οικονομικής ένδυνάμωσης των βιομηχανικών, εμπορικών και τραπεζικών κατεστημένων, επιταχύνοντας τό ρυθμό του ανταγωνισμού και συνεπώς τή συμπετεριανή «δημιουργική καταστροφή του κεφαλαίου»,⁶ δηλαδή, για μās, τήν τεχνική πρόοδο· όμως, τό σενάριο αυτό, αν τό συνδέσουμε μέ τήν κοινωνική δυναμική τής σύγχρονης κρίσιμης φάσης εξέλιξης του καπιταλισμού, παύει νά είναι άγγελικό. Η ηλεκτρονικοποίηση δημιουργεί ένα σύνολο ούσιωδών προκλήσεων πού δείχνουν πόσο άβέβαιη είναι ή διαδικασία τής εύρειας αναπαραγωγής του συστήματος αυτού. Οι προκλήσεις, πού καταντούν άδιέξοδα, άφορούν εκ νέου τήν πορεία των τριών μορφών του κεφαλαίου, και κατά προέκταση όλες τίς κοινωνικές σχέσεις.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΕΝΤΑΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΦΑΣΕΩΝ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

Ξεκινώντας από τό επίπεδο του εργασιασίου, διαφαίνονται δύο ειδών προκλήσεις στή σφαίρα τής παραγωγής: Η αύξηση τής άνεργίας και ή υποχρεωτική άνασυγκρότηση των ειδικοτήτων και επαγγελμάτων. Αλλά, για ποιά άνασυγκρότηση μιλάμε όταν, όπως δείξαμε, οι νέες τεχνολογίες αναπτύχθηκαν, διαδόθηκαν, εφαρμόστηκαν για νά προσφέρουν στον ιδιοκτήτη των μέσων παραγωγής περισσότερη σχετική αλλά και απόλυτη υπεραξία;

Είναι επόμενο λοιπόν νά αυξάνεται ή στρατιά των άνέργων, αλλά και, στό πολιτικό επίπεδο, νά προωθείται ή τάση έλιτισμού των στατιστικά νομοποιημένων εργαζόμενων. Τάσεις δύσμουδ λοιπόν: Η άλλοτρίωση πού χαρακτηρίζει τή μισθωτή εργασία χτυπά όσο ποτέ άλλοτε τόν έπιστήμονα και τόν τεχνικό ύψηλης στάθμης (κύρια στή σύλληψη νέων προϊόντων και διαδικασιών). Αυτό άλλωστε δείχνουν όλες οι κρατικές και επιχειρησιακές προσπάθειες σύνδεσης τής έρευνας μέ τή βιομηχανία πάνω στις οποίες στηρίζεται τά τελευταία χρόνια ή ανάπτυξη όλου του εκπαιδευτικού οικοδομήματος στον αναπτυσμένο καπιταλισμό: Ίδιωτικοποίηση των πανεπιστημίων στήν ύπηρεσία των τράστ, διάδοση των ιδιωτικών σχολών, δημιουργία κρατικών σχολών (παιδεία δύο ταχυτήτων). Ταυτόχρονα, αναπτύσσονται ή άνειδίκευτη εργασία (εμποτεία) όπως και ή άνεργία. Ένώ ή μιά τροφοδοτεί τήν άλλη, ή έλίτ αναπαράγεται έγωιστικά κατά τρόπο άδιάβροχο.

Ίδιες είναι οι τάσεις δύσμουδ μεταξύ των επιχειρήσεων και των βιομηχανικών τομέων. Ο διεθνής ανταγωνισμός αλλά και ή κινητοποίηση τής πληθώρας του χρηματικού κεφαλαίου για τήν παραγωγή νέων τεχνολογιών οδηγούν στον παραγκωνισμό και τή μετέπειτα καταστροφή βιομηχανικών συνόλων (σιδηρογυρία, ναυπηγική, ενέργεια κ.λπ.). Τά επιχειρησιακά συγκροτήματα μικροηλεκτρονικής γίνονται τά κέντρα αποφάσεων τής εξέλιξης τής παραγωγής. Κι αυτό σ' ένα συλλογικό επίπεδο, όπως δείχνει ή καρτελοποίηση τής παραγωγικής γνώσης. Κατά προϊόν, τμήμα, τομέα ή διατομεακά γκρουπ τείνουν νά εισχωρήσουν σε όλα τά παρακλάδια εφαρμογής των δύο πρώτων ύλών τής μικροηλεκτρονικής: τά μικροκυκλώματα και τό λογισμικό. Έτσι, δημιουργούνται συνεργασίες (κοινές επιχειρήσεις και έργαστήρια έρευνας, cross licensing κ.λπ.) πού άλλοτε θά τίς θεωρούσαμε «παρά φύσιν». Αυτό βέβαια δέν σημαίνει κάποια επιβεβαίωση των καουτσικικών συμπερασμάτων.⁷ Οι συνεργασίες αυτές δέν οδηγούν στό μοίρασμα του κόσμου από τίς πανεθνικές επιχειρήσεις άφου ό ανταγωνισμός είναι ιδιαίτερα άγριος για τή σύσταση των συμπλεγμάτων αυτών. Οι δυνατότητες των αγορών τροφοδοτούν τόν ανταγωνισμό, ό όποιος καθορίζει τό ρυθμό τής τεχνολογικής προόδου, πού μέ τή σειρά της υποθάλπει νέες συμπλοκές. Δηλαδή, ή συνεργασία είναι λιγότερο ή περισσότερο σταθερή όταν οι επενδύσεις για έρευνα-ανάπτυξη είναι μεγάλες και

3. J. D. Bernal, *Η έπιστήμη στήν ιστορία* (στά άγγλικά), Έκδ. Penguin, Λονδίνο 1970.

4. Ο γάλλος ιστορικός των τεχνολογιών, B. Gille, είναι αυτός πού έκανε τήν πίο φιλότιμη προσπάθεια έπεξεργασίας και μελέτης του «τεχνικού συστήματος». Βλ. *Ιστορία των τεχνικών* (στά γαλλικά), Έκδ. Gallimard, Παρίσι 1978.

5. Τομείς έρευνας, ανάπτυξη μικροηλεκτρονικών πρωτοτύπων και χρησιμοποίησης τής ρομποτικής για τήν παραγωγή ειδικών εξαρτημάτων καλά όρισμένων χρήσεων ύψηλης στάθμης.

6. Βλ. τά δύο βιβλία-κλειδιά του J. Schumpeter, *Κύκλος ένασχολήσεων* (στά άγγλικά), Έκδ. Graw Hill, Λονδίνο 1939 και *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία* (στά άγγλικά), Έκδ. G. Allen and Unwin, Λονδίνο 1951.

7. Ο Κάουτσκου υποστήριξε πώς ή ανάπτυξη των τράστ θά καταλήξει σ' ένα ύψηλό βαθμό παγκόσμιας βιομηχανικής συγκέντρωσης, ή όποια, μέ τή σειρά της, θά καταλήξει στή μοιρασιά του κόσμου, φέρνοντας... τήν παγκόσμια ειρήνη! Είναι γνωστή ή άμείλικτη κριτική τής θέσης αυτής από τόν Λένιν, ό όποιος έδειξε πόσο όργανικά δεμένοι είναι ό ανταγωνισμός, ό πόλεμος και ό καπιταλισμός.

χρονοβόρες και όταν οι αγορές είναι άρκετά σίγουρες, όπου ο καθένας μπορεί να έχει το μερίδιό του (βλ. πολεμικά ή διαστημικά, τηλεπικοινωνιακά, κρατικά ή δια-κρατικά προγράμματα).

Ενώ οι μεγάλες παραδοσιακές επιχειρήσεις, χάρη στην ικανότητα απελευθέρωσης ιδίων κεφαλαίων ή και άνευρες χρηματικών πηγών, εισχωρούν στις νέες τεχνολογίες,⁸ οι αντίστοιχες μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ) άπωθεν από το σύστημα: Πτωχεύουν,⁹ δημιουργώντας τον «λοιδυμπεν καπιταλισμό». Και εδώ επίσης είναι αδύνατο να συζητάμε για επαναπροσδιορισμό των δραστηριοτήτων των μικρότερων επιχειρήσεων. Πρώτο, οι νέες ιδρύονται από εξειδικευμένο προσωπικό που μετατρέπεται σε επιχειρηματία. Δεύτερο, αυτές οι δυναμικές ΜΜΕ είναι εξαρτημένες οντότητες. Έξαρτημένες γιατί, εξειδικευμένες, λειτουργούν ως υπεργολάβοι ή ως αποκλειστικοί προμηθευτές των μεγάλων επιχειρήσεων, ή ακόμα γιατί ιδρύονται και ελέγχονται άμεσα από τα τράστ.¹⁰ Και όταν «άνεξάρτητες» ΜΜΕ δημιουργούνται, ο χρόνος ζωής πριν την άπορροφή τους από τις μεγάλες (βλ. συγκέντρωση του κεφαλαίου) μειώνεται με την παράταση της κρίσης. Παράδειγμα, οι πολύ καινοτόμες ΜΜΕ λογισμικού, μικροεπεξεργαστών ή βιοτεχνολογιών.¹¹

Στή σφαίρα του εμπορίου τίποτα δεν δείχνει κάποια εικόλη πραγματοποίηση κερδών χάρη στην ύπαρξη φερέγγυων εκτεταμένων αγορών. Αντίθετα... Η ανεργία, αλλά και η περιωριοποίηση ενός μεγάλου μέρους στελεχών και μικρο-επιχειρηματιών μειώνουν το βάρος της ζήτησης. Πρόβλημα που δεύεται με την πολιτική λιτότητας, που επιτρέπει, εκτός από τη συμπίεση του κόσμου, την αποστράγγιση των μικροαστικών αποταμιώσεων, αλλά και μιας όλο και μεγαλύτερης ποσότητας αγοραστικής δύναμης της μισθωτής εργασίας. Μέσω του πληθωρισμού, της αύξησης της ανεργίας ή και των μικρότερων γενικά αύξησεων εισοδημάτων εξασφαλίζονται φρέσκοι χρηματικοί πόροι που τροφοδοτούν τη διαδικασία συσσώρευσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου. Έτσι, εξηγείται η διαφοροποίηση της προσφοράς σε σχέση με την ένδυνάμωση των τάσεων διψισμού της ζήτησης: όλο και περισσότερα ύψηλης γκάμας προϊόντα για μια όλο και στενότερη τάξη πλουσίων.¹²

Τό ίδιο για το διαβιομηχανικό εμπόριο αυτοματισμών. Όπως η βιομηχανία είναι υπό διάλυση, ή ζήτηση περιορίζεται στις μεγάλες μονάδες για την αυτοματοποίηση των άλυσίδων παραγωγής μεγάλων σειρών. Οι επενδύσεις σε νέα μηχανήματα είναι επενδύσεις αντικατάστασης και όχι αύξησης των

παραγωγικών δυνατοτήτων. Αύξανε-ται έτσι η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου και επομένως η ανεργία, βλέπε ή μάζα των «νέων πτωχών». Δηλαδή, κι εδώ η ζήτηση είναι προβληματική.

Η προβληματική ζήτηση γίνεται εμπόδιο στη μετατροπή σε κέρδη της αυξανόμενης ηλεκτρονικά άσπασμένης υπεραξίας, κάτι που δημιουργεί πρόσθετες αντιφάσεις μέσα στο χώρο του πιστωτικού κεφαλαίου και της σύνδεσής του με την παραγωγή. Άποκομμένο από αυτήν, το χρηματικό κεφάλαιο αναπαράγεται χάρη στο ότι το χρήμα παράγει χρήμα με την ανάπτυξη μηχανισμών τεχνητής επέκτασης της νομισματικής κυκλοφορούσας μάζας και τη διαδικασία δανεισμού-χρέωσης (έξωτερικής ή δημόσιας)-δανεισμού ενισχύοντας έτσι τις τάσεις παρασιτισμού του κυρίαρχου κεφαλαίου. Τράπεζες και χρηματιστήρια μέσω του εκτεταμένου δανεισμού άπομυζούν ακόμα και τα πιο στοιχειώδη απελευθερωμένα κεφάλαια από τους «παραδοσιακούς» τομείς για να τα κατευθύνουν προς τους γίγαντες παραγωγής νέων τεχνολογιών. Άκόμα, τό νέο χρήμα πλημμυρίζει τους τομείς αυτούς γιατί, χάρη στον κρατικό παρεμβατισμό, οι αγορές και επομένως τό κέρδη, είναι χωρίς ιδιαίτερο κίνδυνο:¹³ Στα ζεστά, κάτω από τις μητρικές φτερούγες του «κράτους πρόνοιας»... για τό μεγάλο «δυναμικό» κεφάλαιο, και από την ήγεμονία του χρηματιστικού κεφαλαίου, αναπαράγονται παρασιτικά σε βάρος της συντριπτικής πλειοψηφίας οι όλιγάριθμες άρχουσες τάξεις.

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΙΚΗ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ ΚΡΑΤΟΥΣ-ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Τό κύριο χαρακτηριστικό της σημερινής μορφής του κρατικο-μονοπωλιακού καπιταλισμού είναι η ένδυνάμωση της οργανικής αλληλεγγύης ανάμεσα στο κράτος και τό μεγάλο κεφάλαιο. Τό κράτος, θεσμοθέτης, επιχειρηματίας, πελάτης, μπαίνει στην ύπηρεσία του κυρίαρχου κεφαλαίου από τό όποιο και άντλεί τη νομιμοποίηση της πολιτικής του εξουσίας.

Νόμοι, κρατικές επενδύσεις, παραγγελίες σε επιχειρήσεις καλά επιλεγμένες... τό κράτος νοιάζεται για τη δημιουργία της πλέον πρόσφορης οικονομικής υποδομής και του καταλληλότερου «επιχειρηματικού κλίματος» ώστε να προωθησει εργασιακές σχέσεις άλλων εποχών: Τεχνοπόλεις και ζώνες επιχειρήσεων αναπτύσσονται με ταχύ ρυθμό στις περισσότερες «δυναμικές» καπιταλιστικές χώρες. Οι τεχνοπόλεις συνδυάζουν τις παραδοσιακές βιομηχανικές ζώνες με τά πα-

νεπιστημιακά και έρευνητικά campus.

Τό Άμερικανικό, Γαλλικό, Άγγλικό ή Άιαπωνικό κράτος, χάρη σε πιστωτικά και φορολογικά κίνητρα, όριοθέτησε και προώθει τις δραστηριότητες στη Silicon Valley, στη Sophia Antipolis, στο Cambridge ή στην Tsukouba. Μικρές καινοτόμες επιχειρήσεις και δημόσια κέντρα έρευνας παράγουν εκεί εφαρμοσμένες σύγχρονες τεχνολογικές γνώσεις, τις όποιες ιδιοποιούνται στη συνέχεια οι θυγατρικές των χρηματιστικών γιγάντων που δεσπόζουν στις τεχνοπόλεις. Οι ζώνες επιχειρήσεων είναι μία ώριοποίηση του όρου τριτο-κοσμικοί φορολογικοί παράδεισοι. Έπιστροφή λοιπόν στους «πρωτόγονους» τρόπους έξόρυξης της υπεραξίας. Η διαφορά τους με τις τεχνοπόλεις έγκειται στο ότι τά άναπτυγμένα κράτη νοιάζονται για την άναγωνιστικότητα των επιχειρήσεων στους τομείς άνειδίκευτης εργασίας ώστε να άντιμετωπίσουν έμπορικά τά προϊόντα «made in Korea» ή «made in Taiwan». Ένώ οι τεχνοπόλεις προορίζονται στην τεχνολογική ύπεροχή των χωρών αυτών.

Η ύποδομή αυτή συνοδεύεται από την άνάπτυξη μεγαλεπίβολων κρατικών τεχνολογικών προγραμμάτων με σκοπό τη διευκόλυνση της άξιοποίησης του κεφαλαίου. Τά άμυντικά προγράμματα έπαληθεύουν τό γνωστό «Russia abroad. Labor at home».¹⁴

Τό κράτος στην ύπηρεσία των επιχειρήσεων, αλλά σάν επιχειρηματίας

8. Exxon, Ford, General Motors, Renault, Boeing κ.λ., ή ίδρυσαν θυγατρικές στη μικροηλεκτρονική ή ειδικοούνται στις τεχνολογίες αυτές ή είναι οι πρώτες που αυτοματοποιήθηκαν.

9. Τό ποσοστό πτώχευσης κατά μέσο όρο στις βιομηχανικές χώρες άνέβηκε από 10% σε 25% κατά τά δέκα τελευταία χρόνια.

10. Βλ. Venture capital, spin-off, θυγατρικές κ.λ.

11. Σοφί Μπουτιλιέ, *Στρωματοποιημένο παραγωγικό σύστημα και τεχνολογική έξάρτηση* (στά γαλλικά), Διδακτορικό, Πανεπιστήμιο Παρισιού 1987.

12. Άπό ηλεκτρονικές άκακες μηχανές μέχρι «haute couture» και από λούξ Ι.Χ. και άντιδιάρρηκτικά συστήματα μέχρι βίλες ή «first class travel» και «spectacles».

13. Βλ. Δ. Ούζουνιδη, «Κρίση και παρασιτισμός», *Η Πρώτη*, Άθήνα, 4/1/88.

14. Ο Πόλεμος των Άστρων ή τά προγράμματα Challenger στις ΗΠΑ, τά Έθρηκα, Άριάδνη, Esprit, Race ή Britie στην ΕΟΚ, ή πέμπτη γενιά Η/Υ ή τό πρόγραμμα του πυραύλου Ν-2 στην Άιαπωνία είναι παράμοιες πολιτικο-οικονομικές δραστηριότητες με εκείνες που όδήγησαν τό άμερικανικό μιλιταρο-βιομηχανικό σύμπλεγμα να γεννήσει τον πρώτο Η/Υ, Epiac, πριν τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο ή τό πρώτο όλοκληρωμένο κύκλωμα από την Texas Instruments κατά τη διάρκεια του ψυχρού πολέμου στά τέλη της δεκαετίας του '50.

χρεωκόπησε... Κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν κοινωνικῶν ἀπαιτήσεων καὶ ἀγῶνων, προοδευτικὰ ἐπιχειρήσεις κοινῆς ὠφέλειας δημιουργήθηκαν καὶ ἀργότερα βιομηχανίες δλόκληρες ἐθνικοποιήθηκαν ὥστε νὰ συγκρατήσουν τὸ παραγωγικὸ ὄλισθημα τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν. Μὲ τὴν κρίση καὶ τὴν ἐπακόλουθη ἀποδυνάμωση τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος καὶ τῆς διαπραγματευτικῆς του ἰσχύος, τὸ κράτος βρῆκε εὐκαιρία νὰ προσφέρει στὸ μεγάλο κεφάλαιο νέους χώρους συσσώρευσης. Ἡ εἰσοδηματικὴ ἀνισότητα καὶ ἡ φυγὴ τῆς ζήτησης πρὸς προϊόντα καὶ ὑπηρεσίες ὑψηλῆς στάθμης ξανακάνουν ἀποδοτικούς μερικούς ἀπὸ τοὺς παραπάνω τομεῖς πρὸς ὄφελος τῶν μεγάλων ἐταιριῶν. Καὶ ὅταν τὰ κέρδη δὲν ἀνταποκρίνονται στὶς ἀναπαραγωγικὲς ἀπαιτήσεις τῶν τράστ, τὸ ραντιερικὸ κεφάλαιο καλεῖται νὰ τοὺς ρευστοποιήσει παίζοντάς τους στὴν πράσινη τοῦχα τοῦ χρηματιστηριακοῦ καζίου.

Ἄντιθετα, τὸ κράτος - πελάτης καὶ χρήστης νέων τεχνολογιῶν ὑγαίνει. Ὁ στρατός, κατὰ κύριο λόγο, καὶ ἐπειτα ἡ γραφειοκρατία, ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς βίας (βλ. ἀστυνομία), ἡ ἐπικοινωνία καὶ ἡ ἐλιτίστικη ἐκπαίδευση εἶναι ἀγορές πού στηρίζουν, στὴν ἀρχή, τὸν πειραματισμὸ καὶ, ὕστερα, τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴ διάδοση τῶν νέων τεχνολογιῶν.¹⁵ Οἱ μικροηλεκτρονικὲς ἐφαρμογές εἶναι ἐπίσης αἷτια τῆς ἐκρύψης τῶν ἀγορῶν αὐτῶν: οἱ τάσεις δλοκληρωτισμοῦ πού χαρακτηρίζουν σήμερα τὰ κράτη τοῦ κυρίαρχου καπιταλισμοῦ βασίζονται τεχνικά στὴν εὐρεία χρῆση τῶν τεχνολογιῶν πληροφόρησης. Διευκολύνεται ἔτσι ὁ πολιτικὸς ἐλεγχὸς τῶν ἀξανάομενων στρατιῶν μίζερων ἀνέργων, ἀλλὰ καὶ τῶν περιθωριοποιημένων μικροαστῶν, κατὰ τρόπο ἄμεσο (ἀστυνομικὴ βία) καὶ ἔμμεσο μὲ προπαγανδιστικὰ μέσα.¹⁶

Σὲ τελικὴ ἀνάλυση, *προωθοῦνται οἱ καθαρῶταμοι τρόποι πρωταρχικῆς συσσώρευσης* καὶ ἐπανεμφανίζονται *φεουδαλικὲς πρακτικὲς*.

Φεουδαλισμὸς, γιατί τὸ κράτος συνδεδεμένο μὲ τὰ τράστ δημιουργεῖ, χάρις στὰ προγράμματα τεχνολογίας - βιομηχανίας - ἀγορῶν μιά σιγουριά, πού κάθε ἄλλο παρά ἴδιο τοῦ καπιταλισμοῦ εἶναι, ὅπως τόνισε ὁ Λένιν. Ὁ καπιταλισμὸς εἶναι συνώνυμος μὲ τὸν κίνδυνο τῶν ἀβέβαιων ἀγορῶν, κάτι πού σήμερα ἰσχύει κυρίως γιὰ τοὺς μὴ συμμετέχοντες στὰ προγράμματα αὐτά: ἡ ἀναρχία τῆς παραγωγῆς πλήττει τὸν παραδοσιακὸ ἐπιχειρηματία καὶ τοὺς ἀνείδικετους ἐργαζόμενους.

Τὸ κράτος καὶ τὸ μεγάλο κεφάλαιο, τὸ πρῶτο στὴν πολιτικὴ, τὸ δεύτερο στὴν οἰκονομία, μοιράζονται τὶς εὐθύνες τῆς κοινωνικῆς κυριαρχίας τους (ὀργανικὴ ἀλληλεγγύη). Ἡ ἐργασία

στά κρατικὰ ἰδρύματα ἔρευνας καὶ τεχνολογίας παράγει γνώσεις πού τὶς ἰδιοποιεῖται τὸ ἤδη συγκεντρωμένο κεφάλαιο, ὑπόβαθρο τοῦ πολιτικοῦ κατεστημένου. Τὸ μικρὸ κεφάλαιο ἐπιβιώνει μέσα στὴν ἐξάρτηση: οἰκονομικῆ, ὡς ἀπόθεμα παραγωγικῆς (ἐμπορικῆς καὶ χρηματικῆς) ἀξίας γιὰ τὸ μεγάλο κεφάλαιο, πολιτικῆ, ὡς ἐκλογικὸ ἀπόθεμα γιὰ τὸ κόμμα στὴν ἐξουσία (μηχανικὴ ἀλληλεγγύη).

Οἱ διεθνεῖς οἰκονομικο-πολιτικὲς σχέσεις διαμορφώνονται κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, κάτι πού ἀφορᾷ ἄμεσα καὶ τὴν Ἑλλάδα.

ἩΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ἸΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟΣ

Ἡ παγκόσμια φεουδαλικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἐφαρμογὴ παραγωγικῶν γνώσεων ἐπιχειρεῖται μὲ τὴν πρὸς κάθε κατεύθυνση προαγωγή δύο ἰδιαίτερων μηχανισμῶν: Τὶς δια-εταιρικὲς σχέσεις καὶ τὴν οἰκονομία τοῦ δανεισμοῦ.

Μέσα ἀπὸ διακρατικὰ ἢ ὄχι προγράμματα, οἱ Ἀμερικανικὲς, ΕΟΚικὲς ἢ Ἰαπωνικὲς πολυεθνικὲς κλείνουν συμφωνίες συν-ἀνάπτυξης καὶ συμπαραγωγῆς τεχνολογιῶν, ἀνταλλαγῆς πληροφοριῶν κ.λπ. ἐνισχύοντας τὴν καρτελοποίηση τῆς γνώσης, καὶ ἐπομένως τὴ μονοπώληση τῆς τεχνολογίας. Ἐξάλλου, ἡ ὑπερτίμηση τῆς τεχνικῆς προόδου καὶ ἡ ἀπομύζηση χρηματικῶν πόρων ἀπὸ τὸ κοσμοπολίτικο παρασιτικὸ κεφάλαιο (βλ. διεθνικὲς τράπεζες, Δ.Ν.Τ.) μέσω τοῦ δανειοδοτικοῦ μηχανισμοῦ περιορίζουν ἀκόμη περισσότερο τὴ δυνατότητα πρόσβασης στὶς τεχνολογίες ἀπὸ τὶς περιφερειακὲς χώρες καὶ τὴ συσσώρευμένη ἱκανὴν ἐπενδυτικὸν κεφαλαίων γιὰ τὴν τροφοδότηση βιομηχανιῶν σύγχρονων προϊόντων.

Προσθέτουμε τὸν προστατευτισμὸ (δασμολογικὸ ἢ ὄχι) τῶν μεγάλων κρατῶν πού βραχυκυκλώνουν τὶς πιθανότητες ἐξαγωγῶν, δηλαδὴ τὴν πραγματοποιήση κέρδους γιὰ τὴν πληρωμὴ τοῦ χρέους.

Καὶ ὅμως, *ἐξαιτίας τῶν ἱστορικῶν σχέσεων ἐξάρτησης ἀπὸ τὸ καπιταλιστικὸ κέντρο, ἡ τεχνολογία εἶναι μία*. Εἶναι αὐτὴ πού παραγόμενη ἀπὸ τὸ τεχνολογικὸ μονοπώλιο, ἐπιβάλεται ὡς πρότυπο *ἀναπαραγωγῆς* στοὺς πῶ ἀδύνατους κρίκοι τῆς παγκόσμιας καπιταλιστικῆς ἀ... σίδας.

Μερικὲς ἐξαρτημένες χώρες (Βραζιλία, Ν. Κορέα, Ταϊβάν, Ἰνδία κ.λπ.) κάνουν ὑπεράνθρωπες προσπάθειες ἀνάπτυξης ἐνός «μοντέρνου» κοινωνικοῦ τομέα ἀπόκτησης, παραγωγῆς καὶ ἐφαρμογῆς μικροηλεκτρονικῶν τεχνολογιῶν. Προσπάθειες πού, στη-

ριζόμενες στὶς τριπλὲς συμμαχίες κράτους-ἐθνικῶν ἐπιχειρήσεων-πολυεθνικῶν σκοπεύουν στὴ δημιουργία νέων προϊόντων σύμφωνα μὲ τὰ παγκόσμια πρότυπα καὶ τὴ συντήρηση ἐνός ἀνταγωνιστικοῦ τομέα, ἱκανοῦ νὰ τροφοδοτεῖ τὴ συσσώρευση καὶ, ἐπομένως, τὴν ἀναπαραγωγή τοῦ ἐθνικοῦ κεφαλαίου: "Ἄν οἱ χώρες αὐτές δὲν μείωσαν τὸ τεχνολογικὸ χάσμα, κατὰφεραν ὅμως νὰ κρατήσουν τὴ θέση τους στὸ διεθνή καταμερισμὸ ἐργασίας μὲ τὴν *ἀπλή ἀναπαραγωγή τῶν σχέσεων ἐξάρτησης*."¹⁷

Γιὰ τὴν Ἑλλάδα, τὸ πρόβλημα ἦταν, εἶναι καὶ θὰ μείνει ἄλυτο ὅσο παραμένουν ἀνέπαφες οἱ ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς παραγωγικὲς τῆς σχέσεις. Ἡ αὐξηση τῆς ἐξωστρέφειας (βλ. ΕΟΚ), ὁ «ἀπὸ φύση» παρασιτικὸς χαρακτήρας τοῦ ἐθνικοῦ κεφαλαίου (βλ. τουρισμὸς, ἐμπόριο, κεφάλαια στὴν Ἑλβετία...) καὶ ἡ ἔλλειψη στόχων ὑποκατάστασης τοῦ ξένου ἐμπορικοῦ, παραγωγικοῦ καὶ χρηματικοῦ κεφαλαίου εἶναι οἱ βασικὲς αἰτίες πού ἐμποδίζουν ὄχι μόνον τὴν ἀνάπτυξη ἐνός «μοντέρνου» παραγωγικοῦ τομέα ἀλλὰ καὶ τὴν κατὰ πλάτος καὶ κατὰ βάθος διάδοση τῶν μικροηλεκτρονικῶν ἐφαρμογῶν στὸ σύνολο τῆς κοινωνίας.

Καὶ τέτοιο θὰ ἦταν δυνατό μόνον μὲ τὴν ὑπαρξὴ ἐνός ἐθνικοῦ ἐλέγχου συσσώρευσης καὶ ἀξιοποίησης τῶν ἐθνικῶν πόρων. Ἄλλὰ καὶ πάλι, πρὸς τί; Ἀφοῦ οἱ νέες τεχνολογίες γεννιοῦνται χάρις στὴν (ἀλλὰ καὶ ἀποκρυσταλλῶνουν τὴν) ἀνάπτυξη ὀπισθοδρομικῶν κοινωνικῶν σχέσεων παραγωγῆς καὶ κατανάλωσης ἐνός ἀποσαθρωμένου συστήματος πού θὰ ἤθελε πολὺ νὰ ἀναζωογονηθεῖ.

15. Ἐχει ἐκτιμηθεῖ πὼς στὴν ἐμφάνισή τους τὰ δύο τρίτα τῶν ἡμιαγωγῶν ἀπορροφῶνταν ἀπὸ τὶς πολεμικὲς κρατικὲς προμήθειες. Σήμερα εἶναι τὸ ἕνα τρίτο, ἀλλὰ τὰ 80% τῶν ἐξειδικευμένων ἡμιαγωγῶν πηγαίνουν πρὸς τὰ ὄπλικα συστήματα.

16. Βλ. ἐπιτήδεια χρῆσιμοποίηση τῶν μέσων πληροφόρησης καὶ παραγωγῆ-διάδοσης-νομιμοποίηση τρόπων διασκέδασης (τυχερά παιχνίδια, σπὸρ, ὀπτικο-ακουστικὰ θεάματα, χώροι-πάρκα ἐξειδικευμένης κατὰ ἡλικία διασκέδασης κ.λπ.).

17. Βλ. Δ. Οὐζουνίδης, *Ἡ πρόσβαση τῶν ὑπὸ ἀνάπτυξη χωρῶν στὴν τεχνολογία* (στὰ γαλλικά), Διδακτορικὸ, Πανεπιστήμιο Παρισιῦ 1987.

ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

«κόμμα-συνείδηση» ή «κόμμα-ὀργάνωση»;

του Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Ἡ ἀνανεωτική ἀριστερά, προϊόν διάσπασης τοῦ ἱστορικοῦ ΚΚΕ τό 1968 — «γιορτάζουμε» τά εἰκοσάχρονα τῆς διάσπασης αὐτές τίς ἡμέρες— διέγραψε μιάν ὀλόκληρη ἱστορική τροχιά ἀποζητώντας τήν ἐνότητα: ἐνότητα τῶν κομμουνιστῶν, ἐνότητα τῶν «εὐρύτερων» ἀριστερῶν δυνάμεων, ἐνότητα τῶν ἀντιδικτατορικῶν δυνάμεων, τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων, ἐνότητα ὀλόκληρου τοῦ λαοῦ (πλὴν χουντικῶν καί μονοπωλίων), ἐνότητα ὅλων μέ ὅλα. Τό πρῶην ἐνιαῖο ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ, ἐγκατεστημένο ἀμετακίνητα στήν ἰδεολογία καί τήν πρακτική τῆς ἐνότητας τά κατάφερε τελικά νά διασπαστεῖ: τό ΕΑΡ καί τό ΚΚΕ ἐσωτ. - Ἄνανεωτική Ἀριστερά κατ' ἀρχήν. Ἀλλά ταυτόχρονα ἀπό τό ἴδιο καζάνι τῆς ἐνοπητολογίας ξεπήδησε μιά νέα, πολυπληθέστατη, φουρνιά «ἀνέντακτων» πού ἄλλοι κοιτοῦν κατά τή συμπαράταξη μέ τό ΚΚΕ, ἄλλοι κατά τό ΠΑΣΟΚ, ἄλλοι προσβλέπουν στά νέα κοινωνικά κινήματα, ἄλλοι στόν ἐν γένει «μαζικό χῶρο» καί ἄλλοι πουθενά. Νέες ἐνότητες προδιαγράφονται, νέοι ἐνωτικοί κανονισμοί ἐξαγγέλλονται ἀλλά πολλές οἱ χαινουσες πληγές καί κακοφορμισμένα τά τραύματα.

Τί πρέπει νά γίνει;
— Νά ἀλλάξουμε, νά ἐκσυγχρονισθοῦμε, νά φτιάξουμε ἓνα «πραγματικά» ἀριστερό κόμμα χωρίς τίς ἀγκυλώσεις τοῦ παρελθόντος, ἀπάντησαν οἱ μέν καί κατασκεύασαν τήν ΕΑΡ, κόμμα καλά ἀγκυρωμένο στίς δχθες τοῦ παρελθόντος, ἀπ' ὅπου, στά χνάρια τῆς ἀστι-

κῆς πολιτικῆς, ἐξαγγέλλει προγράμματα καί συγκλονιστικές προτάσεις ἐφ' ὅλου τοῦ ἐπιστητοῦ.

— Νά φτιάξουμε ἓνα «σωστό» ἀνανεωτικό κομμουνιστικό κόμμα, ἀπαντήσαμε ἐμεῖς τοῦ ΚΚΕ ἐσωτ. — Ἄνανεωτική Ἀριστερά καί στέκουμε μετέωροι στά ὄρια τῆς ἀδυναμίας, τῆς ἀπορίας, κοινοτόπων παραδοχῶν, καί ἐ-

θραυστων κατακτῆσεων.

— Κάτω τά κόμματα, κάτω τά μαγαζάκια κι οἱ μηχανισμοί, ἀπαντοῦν ἄλλοι καί ὀρέγονται τήν παρθενικότητα ὑπαρκτῶν καί ἀνύπαρκτων κοινωνικῶν κινήματων ἢ συσπειρώσεων, αὐτῶν τῆς «ἄλλης» πολιτικῆς, τῶν «ἄλλων» σχέσεων, τῆς «ἄλλης» ἀνάπτυξης, τῆς «αὐτονομίας» ἢ τοῦ ἐναλ-

λακτικού ρεύματος.

Στό επίκεντρο λοιπόν των προβλημάτων και των προσπαθειών των άριστερών της ανανέωσης, κομμουνιστών και μή, τό πρόβλημα του κόμματος πού γιά τούς μέν πρέπει νά είναι έτσι ή άλλως και γιά τούς δέ νά μήν υπάρχει καθόλου καθόσον κόμμα = άλλοτρίωση και καταναγκασμός. "Όσο όμως περισσότερη κουβέντα γίνεται γιά τό κόμμα τόσο περισσότερο απομακρυνόμαστε από τήν έννοιά του, από τή θεωρητική του θεμελίωση, τόσο περισσότερο απομακρυνόμαστε από τίς κοινωνικές πηγές πού θά αναδείκνυαν τήν αναγκαιότητα του αλλά και τούς αναγκαίους σήμερα μετασχηματισμούς του. Γι' αυτό και ή επίκληση τής ένότητας και τά συνθήματα γιά συσπείρωση στό ένα ή στό άλλο μόρφωμα καταντούν σκέτη ήθικολογία πού δέν καταφέρνει νά αποτρέψει τόν κατακερματισμό των δυνάμεων.

Υποτίθεται ώστόσο ότι δλοι ξεκινάμε από μιά κοινή θεωρητική παρακαταθήκη, τό μαρξισμό και τή μαρξιστική παράδοση του εργατικού κινήματος. Άλλά σύμφωνα μέ τόν Μάρξ και τή μαρξιστική παράδοση ούτε ή ένότητα του κόμματος είναι αυτοσκοπός· ούτε καν τό ίδιο τό κόμμα. Κόμμα και ένότητα των κομματικών δυνάμεων είναι μέσον, αποφασιστικής σημασίας, γιά νά προωθηθεί ή ταξική πάλη, νά συνειδητοποιήσουν οι άνθρωποι τίς συγκρούσεις πού διεξάγονται στην ίδια τήν παραγωγική διαδικασία αλλά και στό ιδεολογικοπολιτικό επίπεδο και «νά τίς φέρουν σέ πέρας». ¹ Τό ζήτημα δέν είναι ή ένότητα των δυνάμεων πού αναγνωρίζονται ή πού θά μπορούσαν νά αναγνωρισθούν σέ κάποιο κομματικό μόρφωμα αλλά ή ένότητα τής προλεταριακής τάξης, ή «συγκρότηση τής τάξης σέ κόμμα» (Κομμουνιστικό Μανιφέστο) ώστε νά φέρει σέ πέρας τούς σκοπούς της: τήν ανατροπή τής καπιταλιστικής κυριαρχίας.

Τί είναι λοιπόν τό κόμμα, έν όνόματι του οποίου γίνεται ή επίκληση γιά ένότητα των άριστερών; Πόσο αυτόνομη μπορεί νά θεωρηθεί σήμερα ή όποια άπάντηση όταν υπάρχει τό δεδομένο του πολυκατακερματισμού στό χώρο τής Άριστερας; Πόσο μπορεί νά ικανοποιούν άπαντήσεις του τύπου «ένα είναι τό κόμμα τής εργατικής τάξης», ή κόμμα είναι «τό πιό συνειδητοποιημένο τμήμα τής εργατικής τάξης και των συμμάχων της»;

Έννοείται ότι ή συζήτηση είναι πάντα γιά τό κομμουνιστικό κόμμα. Στη συζήτηση αυτή δέν είναι δυνατό νά μήν ληφθεί ύπόψη ή πρόσφατη παταγώδης άποτυχία των σοσιαλιστικών σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων νά αποτελέσουν τήν «άλλη» άπάντηση όντας στην έξουσία —Γαλλία, Ίταλία, Ίσπανία, Πορτογαλία, Σκανδι-

ναυικές χώρες, Γερμανία λίγο παλιότερα— όχι άπλώς διαχειρίστηκαν «έντίμως» τά συμφέροντα του καπιταλισμού αλλά συχνά, μέσα σέ μιάν άκραιοή νεοφιλελεύθερη λογική, εξέφρασαν τίς προοπτικές τής καπιταλιστικής ανασυγκρότησης ως κόμματα του άστισμού. Τό γεγονός αυτό έχει σημασία γιατί ή όποιαδήποτε συζήτηση γιά τό κόμμα ή θεωρητικοποίηση τής έννοιάς του είναι έκτός θέματος άν δέν στοχάζεται τίς στρατηγικές άναφορές του· πράγμα πού συχνά λησμονιέται —βλέπε περίπτωση ΕΑΡ στην Έλλάδα— και τό ζήτημα επικεντρώνεται άποκλειστικά στους κομματικούς θεσμούς. Η άναζήτηση τής κομματικής ένότητας άποκλειστικά στά θέματα δομής και λειτουργίας του κόμματος, σέ ένα επίπεδο δηλαδή άυστηρά θεσμικό, πάσχει από άφόρητο φορμαλισμό διότι άποκρύπτει τά προβλήματα στρατηγικής μέσα από τά όποια άνιχνεύεται ό συγκεκριμένος ταξικός χαρακτήρας του κάθε κόμματος και ή πραγματικότητα τής ιδεολογίας του.

Πολύ επιγραμματικά, θά σταθώ σέ δυό άπαντήσεις πού συνυπήρξαν αντιφατικά και αντίθετικά στις θεωρητικές άναζητήσεις γιά τό κόμμα και προσδιόρισαν, πάλι αντιφατικά, τίς κομματικές πρακτικές όλων των κομμάτων πού επαγγέλθηκαν τή σοσιαλιστική προοπτική.

«ΚΟΜΜΑ – ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ»

Η πρώτη, πού δέν είναι ανεξάρτητη και από όρισμένες διατυπώσεις του Μάρξ —ιδίως στό Κομμουνιστικό Μανιφέστο και σέ άλλα κείμενα τής νεότητάς του—· κόμμα είναι ή «συνείδηση» τής τάξης, ή άποφρακτισμένη αυτосυνειδησία του κοινωνικού είναι του «ιστορικού ύποκειμένου» (προλεταριάτο) πού αγωνίζεται νά άποκαταστήσει τή διασπασμένη όλότητα τής κοινωνίας, νά καταργήσει τή διχοτομία πολίτη-ιδιώτη, κράτος-πολιτική κοινωνία-κοινωνία των πολιτών. "Αν τό άστικό κράτος άποτελεί τήν άπατηλή ένότητα πολιτών θεωρούμενων Ίσων και έλευθερων ένδ στην πραγματική ζωή οι άνθρωποι δέν είναι ούτε Ίσοι ούτε έλευθεροι αλλά ύπόκεινται στις εκμεταλλευτικές σχέσεις και ως εκ τούτου άποξενθωπίζονται («πραγματοποιημένοι», έμπορευματοποιημένοι), τό κόμμα άποτελεί τή συνείδηση αυτής τής άπατηλής συνθήκης, τήν άρνηση τής «κίβδηλης» συνείδησης πού επιβάλλει ή έμπορευματοποίηση τής εργατικής δύναμης, ή άποξένωση από τά μέσα παραγωγής και ή κυρίαρχη άστική ιδεολογία.

Τό ουσιώδες σέ αυτή τήν αντίληψη

περί κόμματος είναι ότι, από πρακτική άποψη, μετατοπίζει τό πρόβλημα τής κομματικής οικοδόμησης σέ στόχους διαπαιδαγώγησης, προπαγάνδας, ζύμωσης. Τό κόμμα άρθρώνεται άφενός μέ βάση μιάν τελεολογική τύπου ιστορική άποστολή και άφετέρου, πράγμα πού είναι ή άλλη όψη του νομίσματος, μέ βάση τό γενικό πρόγραμμα του κοινωνικού μετασχηματισμού, τό πρόταγμα δηλαδή πού αντιστοιχεί στην ιστορική άποστολή.

Τό δεύτερο, και βασικό χαρακτηριστικό τής αντίληψης γιά τό «κόμμα-συνείδηση», πού βάρυτε άποφασιστικά στην ιστορία του εργατικού κινήματος καθώς ή αντίληψη αυτή μεταλαμπαδεύτηκε στά κόμματα τής Β' Διεθνούς κι από εκεί στά σοσιαλιστικά - σοσιαλδημοκρατικά κόμματα του 20ού αιώνα, είναι ή συνακόλουθη ύποτίμηση τής διάστασης *όργάνωση*. 'Ο διάμεσος τάξης-επανάστασης δέν είναι ή όργάνωση στην όποία ένσωματώνονται ταξικά στοιχεία ούτε ή όργάνωση άρθρώνεται μέ τήν τάξη· ύπάρχει μεταξύ τους μιά καταστατική σχέση έξωτερικότητας. Τό πρόγραμμα δέν προκύπτει από τή διαλεκτική σχέση όργάνωση-τάξη στή συγκεκριμένη συγκυρία τής ταξικής πάλης αλλά προϋπάρχει ως συνείδηση πρός τήν όποία πρέπει νά τεινει ή τάξη. Καθερώνονται έτσι μεταξύ τάξης και κόμματος ιδιαίτερες ιδεολογικές σχέσεις όπου τό κόμμα διά τής ήγεσίας του ύπερκαθορίζει τήν κομματική βάση και δι' αυτής τήν τάξη. Τό παράδοξο βέβαια είναι ότι τόσο στην περίπτωση τής σοσιαλδημοκρατίας όσο και στην περίπτωση του σταλισμού τό κόμμα άποβαίνει «ιμάντας μεταβίβασης», μέ διαφορετικές μορφές στην κάθε μιά, πράγμα πού μετατρέπει τό κόμμα σέ έλίτ στην όποία εκχωρούνται οι έξουσίες εκπροσώπησης και ή άποκλειστική αρμοδιότητα γιά τήν άσκηση τής πολιτικής. Η έλλειψη συνάρθρωσης στό πλαίσιο τής όργάνωσης οικονομικού και πολιτικού άγώνα έγκαθίδρυσε τό ιστορικό ζεύγμα κόμμα-συνδικάτο όπου τό κόμμα (ή έλίτ του κόμματος) «άσχολείται» μέ τήν πολιτική και τό συνδικάτο άναλαμβάνει τήν έκφραση και διοργάνωση των οικονομικών διεκδικήσεων τής τάξης περιορίζοντας την σέ αντιδράσεις άμυντικού χαρακτήρα. Χαρακτηριστική άπ' αυτή τήν άποψη είναι ή περίπτωση του Γαλλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, του γερμανικού SPD και όλων των παραδοσιακών σταλινικών κομμουνιστικών κομμάτων μέ καθαρότερο και πιό μακρόβιο παράδειγμα τό ίδιο τό ΚΚΣΕ.

«ΚΟΜΜΑ – ΟΡΓΑΝΩΣΗ»

Από τή μαρξιστική παράδοση επίσης προκύπτει και μιά άλλη αντίληψη

γιά το κόμμα: εκείνη που τό θεωρεί ως οργανική συνάρθρωση τής εργατικής τάξης σέ διάταξη μάχης: μηχανισμό τάξικό που μετέχει του κοινωνικού και πολιτικού ταξικού αγώνα, πίο σωστά: που κατέχει θέση στρατηγική στό πεδίο του ταξικού αγώνα. Είναι ή αντίπαλη στον άστισμό *οργάνωση* που διευθύνει πολιτικά τήν ταξική σύγκρουση. Και έπειδή κάθε ταξική πάλη είναι τελικά πολιτική (*Μανιφέστο*) τό κόμμα είναι πολιτικός μηχανισμός που έξυπηρετεί τήν εργατική τάξη, όντας οργανικό στοιχείο τής ίδιας τής τάξης που οργανώνεται σέ κόμμα, ώστε νά άνατρέψει τήν άστική κυριαρχία και νά κατακτήσει τήν πολιτική έξουσία.

Αν επομένως άποδεχθούμε έτούτη τήν κατ' άρχήν θεωρητική θεμελίωση του κόμματος που βρίσκεται τήν πρακτική τής άποσαφήνιση στό θεωρητικό και πρακτικό έργο του Λένιν (θεωρία του «κόμματος νέου τύπου»),² αν δηλαδή άποδεχθούμε ως βάση τήν έννοια *κόμμα-οργάνωση* και όχι τήν έννοια *κόμμα-συνείδηση*,³ ή ένότητα δέν μπορεί νά στοιχειοθετηθεί παρά μόνο στή βάση εκείνης τής *στρατηγικής* που άντιστοιχεί στόν ένύπαρκτο στό καπιταλιστικό σύστημα τάση: τήν κομμουνιστική τάση. Τουτο σημαίνει ότι τό κόμμα ως πολιτική όντότητα τοποθετείται έκτός του πεδίου που όρίζεται από τό «ίερό» δικαίωμα τής άτομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής ή διαφορετικά ότι ή πολιτική του άπορρέει, άκριβώς, από τήν άρνηση έτούτου του δικαίωματος.

Η τελευταία αυτή θέση, θεμελιακή στή μαρξιστική παράδοση, καθορίζει τή διαφορά περιεχομένου και μορφής τής άστικής και τής κομμουνιστικής πολιτικής. Από τή σκοπιά τής μαχόμενης εργατικής τάξης (κι άς πούμε έδώ, καταχρηστικά, από τή σκοπιά τής Άριστερας) ή περιλάλητη και μέ τήν άόριστη άντωνυμία έπιζητούμενη σήμερα «άλλη» πολιτική δέν είναι άλλη από εκείνη που θέτει σέ άμφισβήτηση τό δικαίωμα τής ιδιοκτησίας στά μέσα παραγωγής, τς έκμεταλλευτικές και τς κοινωνικές σχέσεις που άρθρώνονται στή βάση τής καπιταλιστικής σχέσης. Άλλά αυτή ή «άλλη» πολιτική δέν μπορεί νά έκφραστεί μέ τά μέσα τής άστικής πολιτικής ιδεολογίας, δέν μπορεί νά οργανωθεί μέσα στίς μορφές οργάνωσης ή τούς θεσμούς που καθιέρωσε τό άστικό κράτος, άκριβώς για νά καθιστά άπρόσκοπτη τήν άνάπτυξη τής καπιταλιστικής ιδιοκτησίας. Η στό βαθμό που τό πράττει παύει νά είναι «άλλη» και άποκαλύπτεται ίδια κι όμοια μέ τήν άστική έστω κι αν στηρίζεται σέ κοινωνικά ριζοσπαστικές και καταπιεζόμενες δυνάμεις. Τό τελευταίο σημείο άλλωστε, δηλαδή μία ρεφορμιστική πολιτική καμωμένη από άριστερές δυνάμεις, συνιστά μιάν έσωτερική

άντίφαση τής Άριστερας, τής κομμουνιστικής και τής μή κομμουνιστικής, που περιοδικά ξεπαθό σέ κρίσεις και διασπάσεις, άποδυναμώνει τό κίνημά της και τό ένωματώνει στήν άστική προοπτική.

ΚΡΑΤΟΣ - ΚΟΜΜΑ

Είναι σαφές έπίσης ότι ό ρόλος του κόμματος είναι κατ' έξοχήν πολιτικός. Τό κόμμα κινείται στή σφαίρα του πολιτικού και ή δράση του συνδέεται μέ τό ζήτημα του κράτους. Αν έπομένως άποδεχθούμε εκείνη τήν άντίληψη περί κράτους που δέν τό θεωρεί ύπερβατικό ύποκείμενο ούτε εργαλείο αλλά πεδίο συμπύκνωσης ταξικών σχέσεων υπό ήγεμονία,⁴ αν δηλαδή θεωρήσουμε, όπως πρέπει νά θεωρήσουμε, ότι τό κράτος έδράζεται πάνω στήν ύλικότητα των σχέσεων παραγωγής και των κοινωνικών σχέσεων κι ότι λειτουργίες του είναι ή οργάνωση τής κυριαρχίας του κεφαλαίου και των γενικών όρων άναπαραγωγής του καθώς και ή καθυπόταξη των άντιστάσεων μέ τήν άσκηση «νόμης» βίας αλλά και τήν άπόσπαση τής συνείδησης χάρη στους κρατικούς ιδεολογικούς μηχανισμούς, αν λοιπόν βασιστούμε σέ αυτήν τή θεώρηση του κράτους, που ένδω προκύπτει από τή θεωρητική μαρξιστική παράδοση δέν προκύπτει από τήν παραδοσιακή πρακτική του κομμουνιστικού κινήματος, τότε είμαστε ύποχρεωμένοι νά δούμε τό ζήτημα του κόμματος άπ' αυτή τήν ίδια σκοπιά. Διότι άνάμεσα στό πρόβλημα του κράτους και του κόμματος ύπάρχει μία άντιστοιχία. Αν κράτος είναι εργαλείο στά χέρια τής άστικής τάξης τότε, αυτή ή εργαλειάκη άντίληψη μετατρέπεται και τό κόμμα σέ εργαλείο, έξωτερικό ως προς τς ταξικές δυνάμεις τς όποιες έκφράζει, όποτε άποβαίνει κι αυτό μέ τή σειρά του εργαλείο στά χέρια ήγετικών ομάδων που όρουν στό όνομα των εργαζόμενων μαζών. Από κεί και πέρα ό δρόμος είναι άνοιχτός για τήν όλοσχερή έκχώρηση έξουσιών που θά οδηγήσει στίς σύγχρονες κρατικιστικές και κρατολατρικά οργανωμένες κοινωνίες σοβιετικού τύπου μέ τόν άπόλυτο πολιτικό παραγκωνισμό των μαζών. Η στρατιωτικά οργανωμένη πρωτοπορία (άλλωστε και ό ίδιος ό όρος πρωτοπορία προέρχεται από τό στρατιωτικό λεξιλόγιο) διαρρηγνύει τς σχέσεις οργανικής σύνδεσης μέ τς εργαζόμενες μάζες, άποσπάται από εκεί που έκτρέφεται ή κομμουνιστική τάση, δηλαδή από τό επίπεδο των σχέσεων παραγωγής, άνασυγκροτείται ως ιδιαίτερη και κυρίαρχη τάξη του κρατικού καπιταλισμού. Και όταν δέν

βρίσκεται στήν έξουσία, όπως συμβαίνει μέ τά κομμουνιστικά κόμματα τής Δύσης, τότε αυτή ή άπόσπαση, ή έξωτερική σχέση ως προς τς διαδικασίες εμφάνισης και άνάπτυξης τής κομμουνιστικής τάσης, καθλώνει τό κόμμα σέ άδράνεια και δέν του έπιτρέπει νά παρακολουθήσει τή δυναμική των ταξικών αγώνων.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι οι άντιλήψεις για τό κράτος-εργαλείο ή για τό κράτος-ύποκείμενο (όντότητα ύπεράνω τής κοινωνίας των πολιτών) έγκαλούν τό κόμμα-εργαλείο, κόμμα-ύποκείμενο (τό συνειδητοποιημένο «ιστορικό» ύποκείμενο) μέ τεράστιες πολιτικές και ιδεολογικές συνέπειες για τό ίδιο τό κόμμα και τήν έπαναστατική πολιτική. Και οι δύο άντιλήψεις ύπαγορεύουν μία σχέση έξωτερικότητας του κόμματος ως προς τήν τάξη και τούς ταξικούς αγώνες (διότι βεβαίως τούς ταξικούς αγώνες διεξάγει ή τάξη κι όχι τό κόμμα).

1. Κ. Μάρξ, *Κριτική τής Πολιτικής Οικονομίας*, έκδ. Νέοι Στόχοι, 1971, σ. 14.
2. Βλ. Νίκου Μουσούρου, *Γιά τό δημοκρατικό συγκεντρωτισμό και τή σταλινική κωδικοποίησή του*, έκδ. Άγώνας, Άθήνα 1979. «Ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός δέν είναι μία τεχνική (...). Είναι ή πολιτική θεωρία τής οργάνωσης τής πρωτοπορίας τής εργατικής τάξης (του κόμματος Νέου Τύπου) νοούμενης ως καθοδηγητικού ύποβοηθητικού μοχλού στή σχέση μάζες-έπανάσταση. Θεωρία τής οργάνωσης που άποβλέπει στήν άποτελεσματικότητα τής πρωτοπορίας. Άποτελεσματικότητα τήν όποια έγγυάται ή ένιαία δράση του κόμματος και ή συμμετοχή των κομματικών μελών στή διαμόρφωση και έπεξεργασία τής γραμμής του κόμματος καθώς και στον συνεχή και ουσιαστικό έλεγχο όλων των καθοδηγητικών όργάνων από τή βάση ως τήν κορυφή. Θεωρία τής οργάνωσης που όλοκληρώνεται μόνο στή σύνδεσή της μέ τή θεωρία του κόμματος Νέου Τύπου. Πού σημαίνει ότι για νά είναι ή δράση του κόμματος άποτελεσματική δέν άρκει τό κόμμα νά δρά ένιαία και τά κομματικά μέλη νά συμμετέχουν στή διαμόρφωση και έπεξεργασία τής γραμμής και νά έλέγχουν ουσιαστικά τά καθοδηγητικά όργανα από τή βάση μέχρι τήν κορυφή αλλά πρέπει έπίσης τό κόμμα νά είναι αυτόνομο πολιτικό κόμμα, στενά δεμένο μέ τήν εργατική τάξη και τς λαϊκές μάζες και νά έπεξεργάζεται συνεχώς τή τακτική και στρατηγική του εφαρμόζοντας τή μαρξιστική θεωρία στίς συγκεκριμένες συνθήκες».
3. Βλ. Έτιέν Μπαλιμπάρ «Κράτος-κόμμα-ιδεολογία, σκιαγράφηση ενός προβλήματος» στό *Κριτική τής Πολιτικής στον Μάρξ*, σ. 141 έπ., μετάφραση-έπιμέλεια Τάκης Καφετζής, έκδ. Πολύτυπο, Άθήνα 1984.
4. Βλ. Νίκου Πουλαντζά, *Passim*.

ΚΟΜΜΑ - ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ

Ἀντιπαρέρχομαι τό ζήτημα κατά πόσο οἱ ἀντιλήψεις γιά τό «κόμμα-συνείδηση» ή τό «κόμμα-οργάνωση» θεμελιώνονται στό ἔργο τοῦ ἴδιου τοῦ Μάρξ καί κατά πόσο οἱ ἀντιφάσεις τῶν ἀποσπασματικῶν καί σχεδόν φευγαλέων ἐπιστημάνσεων του γιά τό κόμμα «εὐθύνονται» γιά τίς ἱστορικές κομματικές μορφές πού ἀναφέρθηκαν στό ἔργο του. Ἐπισημαίνω μόνο ὅτι γιά τόν Μάρξ τό κύριο ἦταν πάντα ή πάλη τῶν τάξεων. Ἄπ' αὐτή τήν ἀποψη σημασία ἔχει κυρίως ή γενική συμπεριφορά του ἐναντίον τῶν προβλήματων πού, στόν καιρό του, ἀναδείκνυε ή ταξική πάλη: «*δέ παρουσιαζόμεστε, ἔγραφε, στόν κόσμο δογματικά μέ μία νέα ἀρχή πού θά διακήρυντε: ἰδοῦ ή ἀλήθεια, προσκυνήστε την*». Κι ἀκόμα «*ἀντικαταστήστε τά ὄπλα τῆς κριτικής μέ τήν κριτική τῶν ὄπλων*» (ἐπιστολή στόν Ροῦγκε).

Τό μεγάλο ἐρώτημα, ὅπως πάντα, ὅπως καί στά χρόνια τοῦ Μάρξ, εἶναι ή κριτική τῶν ὄπλων: ή δράση πού θά ὀδηγήσει τίς τάξεις τῶν ὑφισταμένων τήν ἐκμετάλλευση καί τήν καταπίεση νά φέρουν σέ πέρας τήν ἀποστολή τους.

Ἔνα πρῶτο σημεῖο. Ὁ καπιταλισμός δέν ἔπαυε νά ἀποτελεῖ ἐκμεταλλευτικό καί καταπιεστικό σύστημα οργάνωσης τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Μάλιστα ἀντίθετα πρὸς τίς ἰδεολογίες τοῦ «ἐκσυγχρονισμού» πού ἐπιδιώκουν «νά πιάσουν τά νέα φαινόμενα τῆς ἐποχῆς μας» δέν θά ἔπρεπε νά διώχνουμε οὔτε στιγμή ἀπό τή σκέψη μας ὅτι ὁ καπιταλισμός στίς μέρες μας ἔχει γίνει τό παγκόσμιο θηριώδες σύστημα πού ἀπορρόφησε ὅλες τίς ἄλλες μορφές παραγωγῆς, ὅτι ή μισθωτή ἐργασία εἶναι σύστημα γενικευμένο, ὅτι ή ἀντίφαση κεφαλαίου-ἐργασίας ἔχει γίνει πλέον καθοριστική: ἀφορᾶ τή συντριπτική πλειοψηφία τῶν ἐργαζομένων μαζῶν. Κατά συνέπεια ή σύγκρουση πού γεννιέται στήν ἴδια τήν παραγωγική-οικονομική διαδικασία, μιά καί ὁ καπιταλισμός γεννᾶ τούς δρους τῆς ἴδιας του τῆς ἀναίρεσης, ἔχει ἐκλάβει διαστάσεις παγκόσμιες κι ἐκρηκτικές, ἔστω κι ἂν ή σύγκρουση μέσα στήν οἰκονομική δομή εἶναι λανθάνουσα. Αὐτή ή ὀρίμανση ἐπιβάλλει τήν ἐπικαιρότητα τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Ὅσοι ἀριστεροί δέν θέτουν στό ἐπίκεντρο τῶν ἀναζητήσεών τους ἐτούτες τίς πραγματικότητες εἶναι ἐκτός τόπου καί χρόνου, δέν ἀντιμετωπίζουν τά πράγματα τοῦ κόσμου τούτου.

Ἔνα δεύτερο σημεῖο. Σήμερα οἱ δυνάμεις τῆς ἐργασίας βρίσκονται ἀπομακρυσμένες ἀπό τό στόχο τῆς ἀντικα-

πιταλιστικῆς ρῆξης περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη φορά. Ἡ ἐπέκταση καί ή κυριαρχία τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς συνοδεύτηκε μέ μίαν ἐκπληκτική σέ διαστάσεις καί δραστηκότητα ἀπορρόφηση, καί ἐνσωμάτωση στό σύστημα, τῶν πάσης φύσεως ἀντικαπιταλιστικῶν τάσεων. Κι αὐτό τό ἐξίσου παγκόσμιας ἐμβέλειας καί ἱστορικῆς σημασίας γεγονός, πού δέν ἐπιτρέπει μυθευτικές αἰσιοδοξίες, δημιουργεῖ ἕνα διπλό ἀδιέξοδο: μέ μπλοκαρισμένες τίς ἀντικαπιταλιστικές τάσεις, μέ ἐξουθενωμένες τίς σοσιαλιστικές δυνάμεις, πῶς θά τεθεῖ τό πρόβλημα τῆς ἐπικαιρότητας τοῦ σοσιαλισμοῦ καί στό ἐπίπεδο τῆς πρωταρχικῆς ταξικῆς σύγκρουσης πού διεξάγεται ἀέναα στήν οἰκονομική δομή ἀλλά καί στό πολιτικοἰδεολογικό ἐπίπεδο ὅπου, ἀκριβῶς, μπλοκάρονται οἱ ἀντικαπιταλιστικές τάσεις, ἐκεῖ δηλαδή πού μπλοκάρεται ή πολιτική;

Ὅσοι ἀριστεροί δέν βλέπουν ἐτούτο τό διπλό μπλοκάρισμα δέν πολιτεύονται μέ βάση τίς πραγματικότητες τοῦ κόσμου τούτου.

Ἐπιστρέφουμε στό πρόβλημα τοῦ κόμματος ἀπό ἄλλο δρόμο. Ἡ ἀστική κυριαρχία μπορεῖ καί ὑπάρχει πολιτικά ἐπειδή ὑπάρχει ὁ κρατικός συγκεντρωτισμός. Μήπως ὡς ἐκ τούτου τό κόμμα θά ἔπρεπε νά εἶναι ἕνας ταξικός ἀντι-μηχανισμός; Ἄναντίρρητα. Ἄλλά τί ὀρίζει τό χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ μηχανισμοῦ;

Θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι ἐκεῖνο πού προσδιορίζει τό κόμμα καί τήν ἐνότητά του —διότι ἂν ἐνότητα δέν ὑπάρχει, δέν εἶναι μηχανισμός— εἶναι ή κομματική ἰδεολογία. Ἡ διατύπωση μοιάζει νά μᾶς ξαναφέρει στά χνάρια τοῦ «κόμματος-συνείδηση». Ὅχι ὅμως ἀναγκαστικά. Ἡ 2η καί ή 3η Διεθνῆς εἶχαν θεσμοθετήσει ὅτι κομματική ἰδεολογία εἶναι ή προλεταριακή κι αὐτή ή τελευταία δέν ἦταν παρά ή ἐπιστημονική γνώση πού προκύπτει ἀπό τή διαλεκτική μέθοδο τοῦ μαρξισμού, πράγμα πού γρήγορα ὀδήγησε στήν ὑπαγωγή τῆς μαρξιστικῆς ἐπιστήμης στήν ὀρθοδοξία τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ καί ἀπό κεί στήν κομματική Ἀλήθεια, τό ἀλάθητο τοῦ κόμματος, τό Ἀλάθητο τοῦ Γενικοῦ Γραμματέα πού ἐκφράζει ή ἀπαγγέλλει τήν «ἀλήθεια» τοῦ κόμματός του. Τοῦτο τό πλήρως ταυτολογικό σχῆμα πού ξεκινᾶ ἀπό τό ζητούμενο (ἰδεολογία τοῦ κόμματος-κομμουνιστική ἰδεολογία) γιά νά ξαναγυρίσει στό δεδομένο τῆς «κομματικῆς ἀλήθειας» βρέθηκε στή ρίζα ὄλων τῶν ὀρθοδοξιῶν τόσο τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ὅσο καί τοῦ σταλινικοῦ τύπου, μέ τά γνωστά ἀποτελέσματα.

Ὡστόσο, στό βαθμό πού μιλάμε γιά κομμουνιστικό κόμμα, κομματική ἰδεολογία δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ή κομμουνιστική, δηλαδή ἐκεῖνη πού ἀ-

πορρεῖ ἀπό τήν ἐπιστημονική γνώση τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων, τήν ἐπιστημονική θεωρία τοῦ κοινωνικοῦ (ἱστορικός ὕλισμός) σέ ἀρρηκτη συνάφεια μέ τήν ἀθόρμητη κομμουνιστική τάση πού ἀναπτύσσεται στούς πόρους τοῦ ἴδιου τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος καί πού «φορέας» τῆς εἶναι ή ἐργατική τάξη. Μέ ἄλλα λόγια, τό κομμουνιστικό κόμμα δέν μπορεῖ παρά νά οἰκοδομηθεῖ στό ἔδαφος τῆς κομμουνιστικῆς ἰδεολογίας, ή διαφορετικά, κομματική ἐνότητα ὑπάρχει μόνο ὅταν ή κομμουνιστική ἰδεολογία λειτουργεῖ συνεκτικά. Τοῦτο ἔχει ἰδιαίτερη σημασία ὄχι μόνο γιατί σχετίζεται μέ ὀλόκληρη τήν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἀλλά γιατί σήμερα ὑπάρχει πλήρης παραγνώριση τοῦ ἰδεολογικοῦ στοιχείου μέ ἀποτέλεσμα νά ἀναζητεῖται ή ἐνότητα (ή πολυθρύλητη ἐνότητα τῆς Ἀριστερᾶς) σέ στοιχεῖα πολιτικῶν συμπτώσεων-συμφωνιῶν καί μόνο. Χαρακτηριστική ἀπό αὐτή τήν ἀποψη εἶναι ή περίπτωση τῆς ΕΑΡ πού ἔκλεισε τό πρόβλημα τῆς κομματικῆς ἰδεολογικῆς ἐνότητας ἐντός παρενθέσεως ἀποφασίζοντας ὅτι εἶναι κόμμα «πολιτικῆς ἐνότητας» καί ὄχι «ἰδεολογικῆς ἐνότητας». Ἄν ή κατάληξη αὐτή δέν ὀφείλεται σέ πλήρη σύγχυση, μόνο σέ ἀκραίες ἐπιδόσεις καιροσκοπισμοῦ μπορεῖ νά ἀποδοθεῖ. Ἄς ποῦμε ὅμως καί τοῦ στραβοῦ τό δίκιο. Ἄν θά ἔπρεπε ή ΕΑΡ νά ὀρίσει (καί πολύ περισσότερο νά καλλιεργήσει) μίαν κομματική ἰδεολογία, θά ἦταν ἰδιαίτερα δύσκολο ἔστω νά ὀνομάσει κάποια. Διότι, ἐξαιρουμένης τῆς κομμουνιστικῆς ἰδεολογίας, ποιά θά μπορούσε νά ἐπικαλεσθεῖ;

Τό περίπλοκο ζήτημα τῆς κομματικῆς ἰδεολογίας καί τῶν ἱστορικῶν τῆς παραμορφώσεων θά ἀπαιτοῦσε ἰδιαίτερη, ἐξουνοχιστική συζήτηση καί ἐπεξεργασία. Ἐδῶ θίγω συνοπτικά ὅτι κομματική ἰδεολογία δέν μπορεῖ νά βασισθεῖ σ' αὐτό πού συνήθως λέμε «δραμα», τό προεἰκασμα δηλαδή τῆς μελλοντικῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας διότι αὐτή ή δραματική ἀναπαράσταση τοῦ μέλλοντος, τοῦ τέλους τῶν ταξικῶν συγκρούσεων καί τῆς ἐπιγείας ἁρμονίας, ἀνοίγει τό δρόμο σέ παντοειδεῖς προκατασκευές πού κινοῦνται στό χῶρο τῆς οὐτοπίας. Ἡ οὐτοπία μέ τόν ἀναγκαστικά μεσσιανικό της χαρακτήρα βρίσκεται ὄμως πάντα στή βάση τῶν μεγάλων διαψεῦσεων καί τῶν ἰδεολογικῶν καταρρεῦσεων καθώς ή πραγματικότητα ἐρχεται συνεχῶς σέ κατάφωρη ἀντίφαση μέ τόν φαντασιακό ἁρμονικό κόσμο τῆς οὐτοπίας. Ἄπό τήν ἄλλη μεριά, ή ἰδεολογία ὡς προεἰκασμα τοῦ μέλλοντος, δρᾶμα καί προσδοκία, στό βαθμό πού θέλει νά εἶναι συγκεκριμένη δέν ἀποφεύγει ἄλλο εἶδος προκατασκευῆς πού ὀνομάζονται «μοντέλα», τά ὀποῖα, ἐκτός ἀπο τήν ἀσάφειά τους, τίς γενικεύσεις τους ή τίς αὐθαί-

ρετες παραδοχές τους, δέν είναι παρά νοητικά τεχνήματα πού περιστέλλουν τόν πραγματικό κόσμο και τόν κόσμο τών αναπαραστάσεων του πραγματικού κόσμου σέ μιά γλώσσα τεχνική και άφόρητα σχηματική, πού ματαιώς και επί του χάρτου τών τεχνοκρατών προσπαθεί νά άπαμβλύνει τίς αντίθεσεις και νά τιθασεύσει τίς άπροσδιοριστίες τών ταξικών συγκρούσεων άνάγοντας τήν κοινωνική περιπλοκή σέ συντεταγμένες ή παραμέτρους. Άντίθετα ή κομμουνιστική ιδεολογία έχει άυστηρά ύλική άγκύρωση: άντλεί τά στοιχεία της άφ' ενός άπό τήν κοινωνική συνθήκη και σύγκρουση, άφ' έτέρου άπό τήν έπιστημονική θεώρηση αυτών τών ίδιων στοιχείων και μεταφράζεται σέ 'αίσιοδοξία της βούλησης' πού έλεγε ο Γκράμσι. Είναι ιδεολογία μαζών άποτυπωμένη σέ συγκεκριμένες μορφές πρακτικής και όχι οι ιδέες πού έχουμε στό κεφάλι μας.⁵ Η κομματική ιδεολογία, τονίζει ο Άλτουσέρ, είναι τό «θερμόμετρο πού μās επιτρέπει νά μετρήσουμε τήν κατάσταση της ένότητας του κόμματος και τή σχέση του με τίς μάζες όσο και με τή θεωρία».⁶ Άντικαθρεφτίζει και υποβαστάζει τή συγκεκριμένη πρακτική του κόμματος και τά άποτελέσματά της, τήν ύποστασιοποίηση της στρατηγικής και τακτικής του κόμματος σέ συγκεκριμένες μορφές πρακτικής, σχετίζεται με τόν ταξικό άγώνα και τή μαρξιστική θεωρία πού θά έπεξεργασθεί τίς έμπειρίες της πολιτικής πρακτικής, θά παράξει ή θά χρησιμοποιήσει έπιστημονικές γνώσεις γιά τήν άποδελτίωση της κοινωνικής άδιαφάνειας.

ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ – ΠΑΡΑΓΝΩΡΙΣΗ

Πού βρισκόμαστε σήμερα; Είναι γνωστός ο κατακερματισμός τών δυνάμεων της Άριστερας. Μιά εικοσαετία μετά τή διάσπαση του Ιστορικού ΚΚΕ, ή πολυδιάσπαση συνεχίζεται γνωρίζοντας μάλιστα μιά νέα έξαρση μετά τή διάσπαση και του ΚΚΕ έσωτερικού. Γνωστές και οι άπαντήσεις, με κυριότερη σήμερα τήν πρόταση του ΚΚΕ γιά τή «συμπαρατάξη» τών δυνάμεων της Άριστερας γιά τήν καταπολέμηση του δικομματισμού κ.λπ. Δέν θά άσχοληθώ έδω με τήν πολιτική διάσταση αυτής της «άπάντησης» γιά τήν όποία πολλά έχουν ειπωθεί άλλα με τίς ιδεολογικές παραγνωρίσεις αυτής της δήθεν ένωτικής πρότασης. Η προτεινόμενη «συμπαρατάξη» εκτοπίζει άπό τό πεδίο της πολιτικής τό ζήτημα της επικαιρότητας του σοσιαλισμού καθώς στόχος της είναι ή προώθηση της «πραγματικής άλλαγής» πού τό ΠΑΣΟΚ άφησε μεσοστρατίς. Καθώς στοχεύει (δπως και ή ΕΑΡ) τόν έκδημοκρατισμό ενός κράτους πού εγκαθίσταται όλοένα και περισσότερο στίς άλλοτριωτικές πρακτικές του αυταρχισμού⁷ επιδιώκει τόν άνέφικτο στόχο πού δίπλα του παραμονεύει ή σαγήνη της «κυβερνητικής ευθύνης». Άλλά ποιά σχέση μπορεί νά έχουν αυτό του είδους οι προοπτικές με τό πραγματικό έρώτημα της άντικαπιταλιστικής ρήξης; Έτσι τό ΚΚΕ παραγνωρίζοντας τήν επικαιρότητα του σοσιαλισμού πελαγοδρομεί σέ αναχρονιστικές μορφές «κομμουνιστικής» ιδεο-

λογίας, εκείνες πού του κληροδότησε ή παραμορφωμένη και παραμορφωτική σταλινική του παράδοση και πού φαίνονται έναργέστερα στό είδος της κομματικής του ιδεολογίας και τών κομματικών του θεσμών πού καθαγιασμένες τους άρχές είναι ή *πειθαρχία* και ή *σιωπή*. Ο Λένιν όμως, αυτό τό τεράστιο άνοιχτό βιβλίο γιά τσιτατολογία στό μέρη του ΚΚΕ, έλεγε:

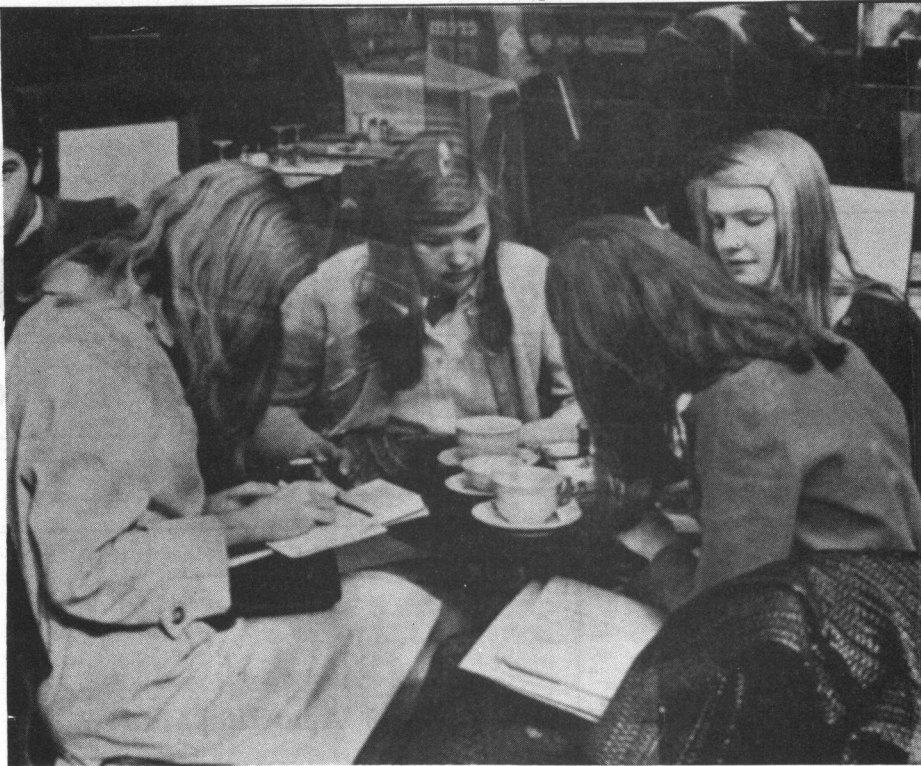
«Άπό τήν άποψη τών άρχών έπανειλημμένα έχουμε καθορίσει τήν άποψη μας σχετικά με τή σημασία και τήν έννοια της πειθαρχίας στό εργατικό κόμμα. Ένότητα δράσης, έλευθερία συζήτησης και κριτικής — νά ο δικός μας όρισμός. Μόνο μιά τέτοια πειθαρχία είναι άξια ενός δημοκρατικού κόμματος της πρωτοπόρας τάξης. Η δύναμη της εργατικής τάξης είναι ή όργάνωση. Χωρίς τήν όργάνωση τών μαζών τό προλεταριάτο δέν είναι τίποτε. Όργανωμένο είναι τό πών. Όργάνωση θά πεί ένότητα δράσης, ένότητα πρακτικής εκδήλωσης. Μά, έννοείται, κάθε δράση και κάθε εκδήλωση έχουν άξία μόνον έφ' όσον και στό βαθμό πού ώθούν πρós τά μπρός κι όχι πρós τά πίσω, στό βαθμό πού συσπειρώνουν ιδεολογικά τό προλεταριάτο, τό έξυνώνουν και δέν τό υποβιβάζουν, δέν τό διαφθείρουν, δέν τό άδυνατίζουν. Η όργάνωση χωρίς ιδεολογικό περιεχόμενο είναι παραλογισμός πού στήν πράξη μετατρέπει τούς εργατες σέ άθλια τσιράκια της άστικής τάξης πού έχει τήν έξουσία. Γι' αυτό χωρίς έλευθερία συζήτησης και κριτικής τό προλεταριάτο δέν άναγνωρίζει τήν ένότητα δράσης. Γι' αυτό οι συνειδητοί εργατες δέν πρέπει νά ξεχνούν ότι όταν γίνονται όρισμένες σοβαρές παραβιάσεις άρχών πρέπει ύποχρεωτικά νά διακόψουν κάθε όργανωτική σχέση».

Πώς άκούγεται ή άποψη αυτή στον Περισσό;

Οί άριστεροί μεταξύ μας κυρίως ώς πρós αυτό τό ζήτημα είναι πού είχαμε και έχουμε άνοιχτούς λογαριασμούς: όχι μόνο τούς παλαιούς και ληξιπρόθεσμούς αλλά και τούς σημερινούς.

Η διάσπαση του 1968 πού έφερε στόν κόσμο τήν άνανεωτική κομμουνιστική Άριστερά, δέν ήταν καθγας γιά τό πάπλωμα, ή καμώματα θεωρητικολογούντων σοφολογιότατων της Άριστερας. Ήταν αντίδραση στόν καταστατικό εκρωτισμό του ΚΚΕ, αντίδραση στή μονολιθικότητα και τό άποστεωμένο έσωκομματικό καθεστώς, αντίδραση στόν έγκληματισμένο σταλινισμό, τήν όλέθρια γιά τό κομμουνι-

στικό κίνημα προσήλωσε στο «μοντέλο» των κοινωνιών σοβιετικού τύπου, ήταν ή προσπάθεια —την όποια οι ιστορικοί κομμουνιστές της ανανέωσης ακύρωναν συνεχώς— να ανιχνευθούν νέοι δρόμοι ώστε ο κομμουνισμός να ξαναποκτήσει την επαναστατική του αίγλη, να εκσυγχρονιστεί, να απαντήσει ως σύγχρονο επαναστατικό ρεύμα στα σύγχρονα προβλήματα. Ήταν δηλαδή μία σύγκρουση ανάμεσα σε νέες και αναχρονιστικές δυνάμεις για την επικαιροποίηση της κομμουνιστικής ιδεολογίας. Κανείς από τους στόχους εκείνους δεν είναι για το χρονοντούλαπο. Αντίθετα αποτελούν τό πίο επίκαιρο και δραματικό, θά 'λεγε κανείς, στοίχημα. Σήμερα τό ΚΚΕ υποτίθεται —περεστρόικα γάρ— «ἀναθεωρεί» παλαιότερες ἐπεξεργασίες του, εξαπολύοντας συνάμα μιάν επίθεση φιλίας πρὸς αὐτούς πού μέχρι προχθές τούς περνούσε γενεές δεκατέσσερις. Όμως εξακολουθεί, παρά τήν ἐξωτερική προσήνεια, νά παραγνωρίζει ὅτι τό πραγματικό πρόβλημα τῶν ἀριστερῶν εἶναι ἡ ιδεολογία τους καί ἀναπαύεται στήν ἀκίνησία τῆς ιδεολογίας-παραγνώρισης.

ΜΙΑ ΝΕΑ ΕΝΟΤΗΤΑ

Κι ὥστόσο τό πρόβλημα δέν εἶναι οἱ προτάσεις τοῦ ΚΚΕ οὔτε κἀν ἡ ἀναχρονιστική του ιδεολογία. Στό κάτω κάτω κι αὐτό, ὅπως τόσα ἄλλα κόμματα καί ἀριστερές κινήσεις, ἀπέτυχε καί συνεχίζει νά ἀποτυγχάνει στό νά συγκροτήσει τήν ἐργατική τάξη σέ κόμμα (*Μανιφέστο*) κι ἀκόμη περισσότερο νά συγκροτήσει δλες τίς ἀντικαπιταλιστικές τάξεις τῆς κοινωνίας σέ ἕνα νέου τύπου μπλόκ ἀντικαπιταλιστικής ρήξης. Καί τό κόμμα αὐτό, εἴτε τό παραδέχεται εἴτε ὄχι, ὀφίσταται τίς συνέπειες τῆς κρίσης τῆς «μορφῆς-κόμμα».

Τό πρόβλημα εἶναι ἡ κρίση τῆς μορφῆς-κόμμα πού ἡ ἄλλη τῆς πλευρά εἶναι ἡ ἀπορρόφηση καί ἡ ἐνσωμάτωση τῶν λαϊκῶν μαζῶν στό σύστημα τοῦ αὐταρχικοῦ κρατισμοῦ, ἡ ἀπολιτικοποίηση καί ἡ ἰδιώτευση. Τό πολιτικό σύστημα τῶν προηγμένων μας δημοκρατιῶν μοιάζει νά κινεῖται χωρίς πολιτική καθὼς οἱ πολιτικοί θεσμοί καί οἱ κρατικές ρυθμίσεις στεροῦν ἀπό τοῦς ἀνθρώπους τό δικαίωμα στήν πολιτική. Ἡ κοινωνία, μέσα σέ μιάν καταπληκτική ἀκυβερνησία, διοικεῖται μέ προεδρικά διατάγματα καί τηλεοπτικές ἐξαγγελίες. Ἄν οἱ λαϊκές μάζες δέν «κατάλαβαν» τά κόμματα τῆς ἀριστερᾶς, τόσο τό χειρότερο γι' αὐτά. Φαίνεται ὅτι καί τά κόμματα δέν κατάλαβαν ὅτι ὁ ὁ μόνος τρόπος νά τά κατανοήσουν οἱ ἄνθρωποι ἦταν νά

δείξουν ὅτι εἰλικρινά ἀντιστέκονται στήν κρατική ἐνσωμάτωση.

Δέν ὑπάρχει βασιλική ὁδός γιά τό κομμουνιστικό κόμμα· πρέπει νά στρέψει τήν προσοχή του ἀπό τήν ἄλλη πλευρά τοῦ λόφου, πίσω ἀπό τό προπέτασμα τῆς κρατικά ἐλεγχόμενης πολιτικῆς ζωῆς, ἐκεῖ πού ἀνάβει ἡ φλόγα τῆς ἀπειθείας, ἐκεῖ πού παράγεται καί ἀναπαράγεται ἡ ὕλική ζωή, ἐκεῖ πού γεννιέται καί χάνεται τό πνεῦμα τῆς ἐπανάστασης, ἐκεῖ πού ἀρθρώνονται καί ἀποδιαρθρώνονται κινήματα πολιτικῆς καί κοινωνικῆς κριτικῆς, παλαιά καί νέα. Τότε θά δει ὅτι:

«οἱ προλεταριακές ἐπανάστασεις, ὅπως οἱ ἐπανάστασεις τοῦ δεκάτου ἑνατου αἰῶνα, κάνουν ἀδιάκοπη κριτική στόν ἴδιο τους τόν ἑαυτό, διακόπτουν κάθε στιγμή τήν πορεία τους, γυρίζουν πάλι σ' ἐκεῖνο πού ἔχει πραγματοποιηθεῖ γιά νά ξαναρχίσουν ἀπό τήν ἀρχή, χλευάζουν ὡμά τις ἀσυνέπειες, τις ἀδυναμίες καί τις ἐλλειψότητες πού παρουσιάζουν οἱ πρῶτες τους δοκιμές, φαίνεται πώς ζαπλώνουν κάτω τόν ἀντίπαλό τους μόνο γιά νά ἀντλήσει καινούριες δυνάμεις ἀπό τή Γῆ καί νά σηκωθεί μπροστά τους πίο γιγάντιος, ὀπισθοχωροῦν ὄλοένα μπροστά στήν ἀπροσδιόριστη ἀπεραντοσύνη τῶν ἰδίων τῶν σκοπῶν τους, ὥσπου νά δημιουργηθοῦν οἱ ὄροι πού κά-

νουν ἀδύνατο κάθε ξαναγύρισμα καί οἱ ἴδιες οἱ περιστάσεις φωνάζουν:

*Hic Rhodus, hic salta
(Ἴδου ἡ Ρόδος, ἴδου καί τό πήδημα)»*

5. Georges Labica, *Le paradigme du Grand-Hornu*, essai sur l' idéologie, σ. 130 ἐπ. La Brèche, Παρίσι, 1987 (μετάφραση ἀποσπάσματος, *Πολίτης*, τεῦχος 86, 1987).

6. Λουί Ἀλτουσέρ, *Τί πρέπει ν' ἀλλάξει στό κομμουνιστικό κόμμα*, ἐκδ. Ἀγῶνας, Ἀθήνα 1978, σελ. 91.

7. Βλ. ἄρθρο μου «Αὐταρχικός κρατισμός καί δημοκρατικός σοσιαλισμός» *Πολίτης*, σελ. 16, τεῦχος 84, Ὀκτ. 1987.

8. Λένιν «Ἡ πάλῃ ἐνάντια στοῦς καντετζόντες σοσιαλδημοκράτες καί ἡ κομματική πειθαρχία» (1906), *Ἀπαντα*, τόμος II, σελ. 299.

9. Κ. Μάρξ, *Ἡ 18 Μπρυμαίρ τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, σελ. 20, Θεμέλιο.

Σκηνές δημοσιογραφικής δεοντολογίας

ΤΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ,

Ο Κ. ΒΟΥΔΟΥΡΗΣ, ΤΟ «ΒΗΜΑ»

ΚΑΙ ΕΝΑ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΟΥ Π. ΕΥΘΥΜΙΟΥ

του 'Αριστείδη Μπαλτά

1. 'Από τό περασμένο καλοκαίρι, τό 'Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο αποτελεί αντικείμενο μιάς ασυνήθιστα συστηματικής και —άπ' ό,τι φαίνεται πλέον όλο και καθαρότερα— μακρόπνοων στόχων επίθεσης από τή μεριά τής εφημερίδας *Τό Βήμα*. 'Επώνυμα άρθρα τών καθηγητών του 'Ιδρύματος κυρίων Θ. Α. Λουκάκη, Θ. Π. Τάσιου, του επίκουρου καθηγητή και αντιπροέδρου του ΙΚΥ κ. Α. Ράπτη αλλά και του 'Αναπληρωτή 'Υπουργού 'Εξωτερικών κ. Θ. Πάγκαλου και του 'Υπουργού Παιδείας κ. Α. Τρίτση ενδιέτριψαν σέ διάφορες πτυχές τής λειτουργίας του Πολυτεχνείου και σέ διάφορες —πραγματικές ή και φανταστικές— πράξεις και αποφάσεις τών όργάνων του γιά νά καταλήξουν —λιγότερο ή περισσότερο άπερίφραστα αλλά πάντως όμόφωνα— στό συμπέρασμα ότι στό πρώτο τεχνολογικό 'ίδρυμα τής χώρας συμβαίνουν πράγματα άπαράδεκτα και ότι τίποτε εκεί δέν λειτουργεί, ενώ, σέ τελευταία ή και πρώτη άνάλυση, γιά όλα εφταιγε —και άπ' ό,τι φαίνεται ακόμη φταίει— ό τέως πρύτανης του ιδρύματος κ. Γ. Βουδούρης.

Οί άνακρίβειες, ή μονομέρεια, ή έμπάθεια ή ακόμη και ό συκοφαντικός χαρακτήρας αυτής τής άρθρογραφίας άπαντήθηκαν άναλυτικά, συγκεκριμένα και νηφάλια από ένα πολιτικό άρθρο του ίδιου του κ. Βουδούρη στήν *'Ελευθεροτυπία* τής 8.8.1987 και, πίο πρόσφατα, από ένα όλοκληρωμένο κείμενο του Συλλόγου Διδακτικού

Προσωπικού του ΕΜΠ (*Πολύπτυχο*, τεύχος 1, Νοέμβριος 1987). *Τό Βήμα*, παρ' όλη τή δήλωσή του κάποια στιγμή ότι άνοίγει τίς στήλες του στό σχετικό «διάλογο», άρνήθηκε μέχρι τέλους νά δημοσιεύσει ή έστω νά γνωστοποιήσει τήν ύπαρξη άπαντήσεων, ενώ συγχρόνως απέκλεισε συστηματικά από τήν κατ' εϋφημισμόν «ερευνά» του γιά τήν 'Ανώτατη Παιδεία κάθε αντίθετη ή έστω διαφορετική γνώμη γιά τό ζήτημα. Χαρακτηριστική είναι ή τύχη που είχε ένα υπόμνημα του Συλλόγου Μεταπτυχιακών Σπουδαστών του ΕΜΠ και ιδιαίτερα εύλωτη είναι ή ύποσημείωση του κ. Βουδούρη στό παραπάνω άρθρο του στήν *'Ελευθεροτυπία*: «'Αν τό άρθρο αυτό δέν στάλθηκε στό *Βήμα*, τούτο όφείλεται στό γεγονός ότι ένα σύντομο γράμμα μου και μιά άναλυτική άνακοίνωση του Πρυτανικού Συμβουλίου δημοσιεύθηκαν στήν εφημερίδα αυτή (5 και 12 'Ιουλίου) στή θέση τών "Επιστολών" μέ περικοπές και μονόπλευρα σχόλια».

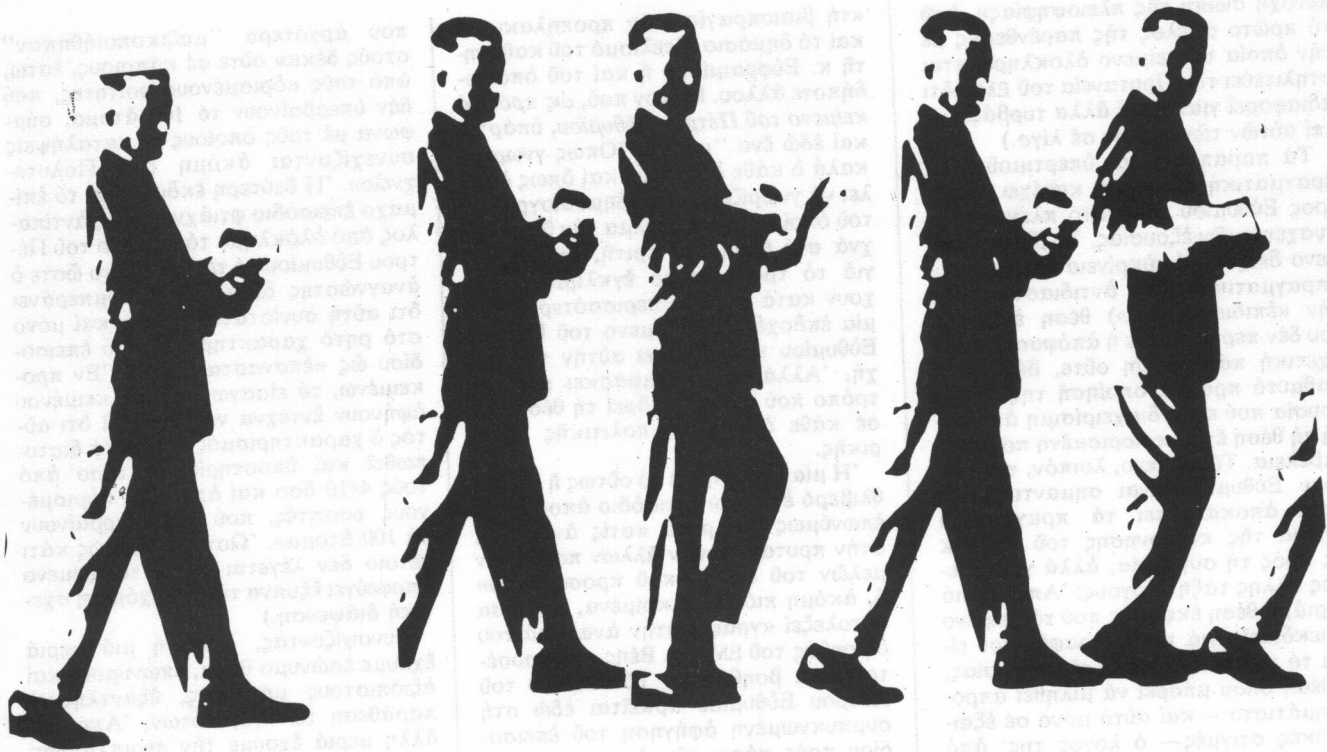
'Η πρώτη αυτή περί δημοσιογραφικής δεοντολογίας σκηνή δέν διεκδικεί, βέβαια, καμιά ιδιαίτερη πρωτοτυπία ή «άποκλειστικότητα».

2. Σέ συνδυασμό μέ τήν παραπάνω έπώνυμη και «άντικειμενική» άρθρογραφία, *Τό Βήμα* εξαπέλυσε (αυτή είναι ή λέξη) μιά άριστα μεθοδευμένη και πρωτοφανούς συστηματικότητας επίθεση —άνωνύμως αυτήν— ενάντια

στό πρόσωπο του κ. Βουδούρη. Μέ άφορμή τό «λαυράκι» τής δήθεν άρνησης του κ. Βουδούρη νά συνταξιοδοτηθεί, μιά μακρά σειρά από εκείνα τά «χαριτωμένα» σχόλια που έχουν σήμερα ιδιαίτερη πέραση (όλο και περισσότεροι Περίοικοι, Βηματοδότες, Σίβυλλες, Μπουμπλήδες κ.λπ. κοσμούν τό άθλιο αυτό είδος) και τά όποια συναγωνίζονταν άλληλα σέ κακοήθεια, άχρειότητα και ήλίθιο έξυπναδισμό, κατέκλυζαν από Κυριακή σέ Κυριακή τίς σχετικές στήλες τής εφημερίδας μέ προφανή στόχο τήν *προσωπική έξόντωση* του κ. Βουδούρη. 'Εν προκειμένω, *Τό Βήμα* ξεπέρασε τίς άναλόγες επιδόσεις τής *Αύριανής* συστήνοντας ένα δείγμα αυτού που ό άρθρογράφος του *Βήματος* Πέτρος Εϋθυμίου, σέ άρθρο του που αποτέλεσε τήν άφορμή και άποτελεί τό κύριο αντικείμενο του παρόντος κειμένου, άποκαλεί «... μικρή έστία ενός κοινωνικού έκφασισμού».

'Επιβάλλεται νά λεχθεί εδώ γιά όσους ακόμη δέν τό γνωρίζουν ότι τό ζήτημα τής συνταξιοδότησης του κ. Βουδούρη δέν αποτέλεσε ποτέ κανένος είδους δημοσιογραφική «ανάκάλυψη». Τό θέμα είχε ήδη τεθεί άνοικτά από τήν εποχή τών σχετικών πρυτανικών έκλογών, ενώ, μέ πρωτοβουλία του ίδιου του κ. Βουδούρη και σέ άνυποποτό χρόνο, τό ίδιο ζήτημα τέθηκε σέ *δημόσια συζήτηση* από τίς στήλες του 'Ενημερωτικού Δελτίου του ΕΜΠ (Παρένθεση: Τό Δελτίο αυτό δημιουργήθηκε επί Πρυτανείας Βουδούρη μέ

στόχο την αποκατάσταση διαφάνειας ως προς όλες τις λειτουργίες του Ίδρυματος. Οί κατοπινές εξελίξεις δείχνουν αρκετά καθαρά γιατί η πρωτοβουλία αυτής της έκδοσης έγινε δεκτή από πολλούς καθηγητές του Πολυτεχνείου με αδιαφορία, με ειρωνεία και με περιφρόνηση). Στο πλαίσιο αυτής της ενδοπολυτεχνειακής συζήτησης ο κ. Βουδούρης είχε προβάλει και λειτουργικά και νομικά επιχειρήματα για την άποψή του. Ήταν τὰ επιχειρήματα αυτά αμφισβητήσιμα; Ένδεχομένως. Ήταν λανθασμένα; Πιθανόν. Αλλά αυτή ακριβώς τή συζήτηση απέτρεψε με άκρα αποτελεσματικότητα ή μεθόδευση του Βήματος και αυτών που έσπευσαν με ιδιοτέλεια ή από άνοησία να χορέψουν στον ίδιο χορό μαζί του.

Και εδώ ή ύποτιθέμενη «έγκυρότητα» του Βήματος λειτούργησε ως τό τέλειο άλλοθι. Πολλοί καλοπροαίρετοι άνθρωποι που δέν γνώριζαν πρόσωπα και πράγματα έφτασαν να αναρωτηθούν τί επιτέλους συμβαίνει στό Πολυτεχνείο και όργισμένοι να ρωτήσουν γιατί ό Κακός Δαίμονας τόσο του ίδιου όσο και της Ανώτατης Εκπαίδευσης συνολικά αφήνεται να καταστρέψει ανεξέλεγκτος τό πρώτο τεχνολογικό ίδρυμα τής χώρας. (Έχω προσωπική έμπειρία τέτοιων αντιδράσεων.) Έδώ δέν έχουμε πλέον απλώς πρόβλημα δημοσιογραφικής δεοντολογίας. Πρόκειται για ένα ακόμη, ιδιαίτερα σοβαρό, σύμπτωμα κίτρινη-σμού ενάντια στό όποιο, όπως και σέ

άλλα παρόμοια, ό συστηματικά καλλιεργούμενος μιθριδατισμός μας μάς απαγορεύει όλο και περισσότερο να αντιδράσουμε κατάλληλα...

3. Τή συνέχιση τής έκστρατείας του Βήματος ενάντια στό Πολυτεχνείο και στόν (παραιτηθέντα πλέον) κ. Βουδούρη ανέλαβε, ανάμεσα σέ άλλους, ό τακτικός άρθρογράφος τής εφημερίδας Πέτρος Εύθυμιόυ με χριστουγεννιάτικο κείμενό του («Όπερα Μπούφα», *Τό Βήμα* 25/12/87). Τό κείμενο αυτό, όλοσέλιδα απλωμένο, καταλαμβάνει τό μισό περίπου τής πέμπτης σελίδας του φύλλου και κλείνει πρωτότυπα με μία παρένθεση 8 περίπου άράδων. Αφορμή του άρθρου υπήρξε «ή βιαιοπραγία, ό προπηλακισμός και ό δημόσιος ευτελισμός του καθηγητή (του ΕΜΠ πάντα...) κ. Εύφραιμίδη» και κύριο θέμα του —όπως ό ίδιος ό τίτλος του άρθρου ύποδηλώνει— ή «άποσύνθεση», κατά τόν άρθρογράφο, του φοιτητικού κινήματος και οί συνέπειες αυτής τής «άποσύνθεσης».

Δέν θά σταθώ σχεδόν καθόλου στό κυρίως σώμα του κειμένου. Αξιωματικά και άκρως δογματικά θά ισχυριστώ μόνον ότι πρόκειται για ένα σπάνιας καθαρότητας *αντιδραστικό* κείμενο τό όποιο, ως πρότυπο του είδους, αξίζει να διδαχθεί σέ όλα τά σεμινάρια που πραγματοποιούνται τίσ μορφές και τίσ τροπικότητες τής πολιτικής ρητορικής. Τόν όρο δέ «αντιδραστικός»

δέν τόν χρησιμοποιώ εδώ κατά τίσ τρέχουσες συνθηματολογικές και ευτελισμένες έκδοχές του (ή «αντιδραστική» δεξιά, ή μανιχαϊκή διάκριση τών «προοδευτικών» και τών «αντιδραστικών» δυνάμεων και τά συναφή). Πολύ συγκεκριμένα και κατά τό δυνατόν αυστηρά, έννοώ ότι ή θέση έκφοράς στην όποία τό ίδιο τό κείμενο «επιδιώκει» να τοποθετήσει τό συγγραφέα του —ανεξάρτητα ίσως από τίσ προθέσεις του ίδιου του συγγραφέα— είναι ή θέση τής γυμνης έξουσίας σέ εκείνη τήν προνομιακή στιγμή τής λειτουργίας της όπου όλα σχεδόν τά ιδεολογικά καλύμματα τής έχουν αποσυρθεί και ή ίδια αναδεικνύεται άπροσχημάτιστα σ' αυτό που όντως είναι. Ειδικότερα εδώ, είναι ή στιγμή κατά τήν όποία ή έξουσία ετοιμάζεται να χτυπήσει άποφασιστικά ένα κοινωνικό κίνημα τό όποιο ή ίδια έκτιμά ότι βρίσκεται στά τελευταία του. Η διελευκυστίδα τών διαπραγματεύσεων, τών «παραχωρήσεων», τών αναβολών, τών καθυστερήσεων έχει τελειώσει και τό μόνο που μένει είναι άφ' ενός να αναδειχθεί ή κατάλληλη αφορμή (τό έπεισόδιο με τόν κ. Εύφραιμίδη) και άφ' έτέρου να κατασκευαστούν τά άλλοθι τής επέμβασης μέσω τής προκαταβολικής ένοχοποίησης εκείνων τών όποιων ακριβώς ή όλιγορία ύποχρεώνει τήν έξουσία να αναλάβει τελεσίδικα τίσ δικές της άπαράγραπτες ευθύνες. (Η τελευταία φράση του κυρίως κειμένου του Πέτρου Εύθυμιού παραπέμπει έντελώς κλασικά στην

«ένοχη σιωπή της πλειοψηφίας», ενώ τό πρώτο σκέλος της παρένθεσης μέ τήν όποία τό κείμενο όλοκληρώνεται στηλιτεύει τήν Πρωτανεία τού ΕΜΠ ότι άδιαφορεί γιατί περί άλλα τυρβάζει — επί αυτών των άλλων σέ λίγο.)

Τά παραπάνω δέν υπερτιμούν τήν πραγματική θέση πού κατέχει ό Πέτρος Εύθυμιού μέσα στό πλέγμα των συσχετισμών έξουσίας. Τό ίδιο τό κείμενο δείχνει μέ ευκρίνεια ότι από τήν «πραγματική» (σέ αντιδιαστολή μέ τήν «επιδιωκόμενη») θέση έκφορās του δέν περνάει ούτε ή άπόφαση για τή σχετική παρέμβαση ούτε, βέβαια, ή καθαυτό πραγματοποίησή της. Ή έξουσία πού είναι διαχειρίσιμη από αυτή τή θέση έχει περιορισμένη πολιτική έμβέλεια. Τό κείμενο, λοιπόν, τού Πέτρου Εύθυμιού είναι σημαντικό όχι γιατί άποκαλύπτει τά πραγματικά σχέδια της κυβέρνησης τού ΠΑΣΟΚ ως προς τή συγκυρία, αλλά για έντελώς άλλης τάξης λόγους: Ή από τή μία μεριά, ή θέση έκφορās πού τό κείμενο «διεκδικεί» για τό συγγραφέα του είναι τό καθαυτό κέντρο της έξουσίας, ή θέση όπου μπορεί νά μιληθεί άπροσχημάτιστα — και αυτό μόνο σέ εξαιρετικές στιγμές — ό λόγος της: άπό τήν άλλη μεριά, ή «πραγματική» θέση έκφορās τού κειμένου είναι ή θέση τού όργανικού διανοούμενου της έξουσίας (διαπιστευμένου, επίδοξου ή άπλως πεπλανημένου, άν οι προθέσεις του είναι έντελώς άλλες — τό κείμενο δέν αποφαίνεται έπ' αυτού), ή θέση άπ' όπου ό διανοούμενος συμβουλεύει τήν έξουσία τηρώντας ύποχρεωτικά τίς καταστατικές άποστάσεις. Καί είναι άκριβώς ή προσπέθεια πού καταβάλλει τό κείμενο για τήν άδύνατη ταύτιση αυτών των δύο θέσεων αυτό πού δημιουργεί τήν έσωτερική ένταση και τόν ιδιαίτερο παλμό του, αυτό πού συνιστά τόν ύποδειγματικό του χαρακτήρα και φτιάχνει τή μοναδικότητά του.

4. Ό ισχυρισμός πού μόλις διατύπωσε παραμένει βέβαια άναπόδεικτος, κάτι πού σέ άλλες εποχές πολλοί — και ό ίδιος ό Πέτρος Εύθυμιού — θά έβρισκαν προφανές σέ πρώτη άνάγνωση σήμερα άπαιτεί έπεξεργασμένα έπιχειρήματα και μακρές αναλύσεις. Δέν θά προχωρήσω έδω στην άνάλυση αυτή. Θά παραπέμψω άπλως στό κείμενο τού Πέτρου Εύθυμιού και θά δηλώσω μόνο πώς θεωρώ τόν έαυτό μου ύποχρεωμένο, άν και όταν χρειαστεί, νά έξαντλήσει τό θέμα.

Όστόσο, επειδή οι πονηροί καιροί πού ζούμε έπιβάλλουν κάποια στοιχειώδη μέτρα άυτοπροστασίας, νομίζω πώς χρειάζεται νά κάνω έδω προκαταβολικά μία διευκρίνιση πού κι αυτή άλλοτε θά ήταν προφανής ως άυτονόητη: Όχι, δέν έγκρίνω καθόλου

«τή βιαιοπραγία, τόν προπηλακισμό και τό δημόσιο εύτελισμό τού καθηγητή κ. Εύφραμιόδη» ή και τού όποιουδήποτε άλλου. Μόνον πού, ως προς τό κείμενο τού Πέτρου Εύθυμιού, ύπάρχει και έδω ένα «μόνο». Όπως γνωρίζει καλά ό κάθε δικαστής και όπως όφείλει νά γνωρίζει ό κάθε δημοσιογράφος τού όποιού τό έπάγγελμα τόν θέτει συχνά στη θέση τού κριτή, άκόμη και για τό τρομερότερο έγκλημα ύπάρχουν κατά κανόνα περισσότερες από μία έκδοχές. Τό κείμενο τού Πέτρου Εύθυμιού καταφάσκει αυτήν τήν άρχή: Ήλλά τήν καταφάσκει μ' έναν τρόπο πού άξίζει νά βρει τή θέση του σέ κάθε άνθολόγιο πολιτικής ρητορικής.

Ή μία έκδοχή για τό ούτως ή άλλως θλιβερό έν λόγω έπεισόδιο άποδίδεται έπώνυμως και ρητά «στις άναφορές στην πρωτανεία των άλλων παρόντων μελών τού διδακτικού προσωπικού» ή, άκόμη πιο συγκεκριμένα, στα όσα άυτολεξεί «γράφει στην άναφορά του ό βοηθός τού ΕΜΠ κ. Βένης πού προσέτρεξε νά βοηθήσει». Τό κείμενο τού Πέτρου Εύθυμιού άρκείται έδω στη συμπυκνωμένη αφήγηση τού έπεισοδίου προς χάριν των άναγνώστων οι όποιοι, βέβαια, δέν έχουν στα χέρια τους τίς σχετικές άναφορές και τά ύπόλοιπα στοιχεία. Άκολουθώντας γνήσια κινηματογραφική τεχνική, τό κείμενο κάνει ντεκουπάζ τού έπεισοδίου σέ «σκηές», ενώ τά μέν τράβελινγκ περνούν από τά συγκεκριμένα έκείνα άντικείμενα («τά συρτάκια», «ό ηλεκτρονικός ύπολογιστής», «ή τσάντα») πού μεταφέρουν τόν άναγνώστη στό χώρο όπου τελείται ή δράση («τό γραφείο τού καθηγητή»), τά δέ ζούμ έστιάζονται στις χειρονομίες πού άνεβάζουν τήν ένταση («ή προσπάθεια για τή βίαιη άπόσπαση της τσάντας», «ή καταδίωξη», «τό κράτημα από τά χέρια», «τό τράβηγμα από τά πόδια»). Τελικά ή κορύφωση συντελείται «έξω πιά από τό Πολυτεχνείο», στόν άνοιχτό χώρο της «όδοϋ Τζώρτζ» όπου, άνάμεσα στόν «έκπληκτο κόσμο», θά μπορούσε νά βρísκεται ό κάθε άναγνώστης τού κειμένου πού δέν έχει καμία σχέση μέ τό Πολυτεχνείο και τούς έσωτερικούς του χώρους, μετατρεπόμενος έτσι, είτε τό θέλει είτε όχι και έστω μόνο δυνάμει, σέ κυριολεκτικά αυτόπτη μάρτυρα. Ή άποτελεσματικότητα της έπίκλησης στην «ένοχη σιωπή της πλειοψηφίας» έχει θεμελιωθεί. Ό τυχόν άναγνώστης — ipso facto μέλος της «σιωπηλής πλειοψηφίας» και αυτόχρημα έγκαλούμενος ως ένοχος — θά συνεχίσει νά σιωπά άκόμη και μετά από όσα είδε;

Ό φορέας της άλλης έκδοχής δέν κατονομάζεται. Αυτή δέν άποδίδεται, όπως για λόγους δικονομικής συμμετρίας θά περίμενε κανείς, ούτε σέ κάποιους «άπό τούς τέσσερις φοιτητές

πού άργότερα «μαζικοποιήθηκαν» στους δέκα» ούτε σέ κάποιους, έστω, από τούς «όρισμένους φοιτητές, πού δέν ύπερβαίνουν τά 100 άτομα, σύμφωνα μέ τούς όποιους οι καταλήψεις συνεχίζονται άκόμη στό Πολυτεχνείο». Ή δεύτερη έκδοχή για τό έπιμαχο έπεισόδιο φτιάχνεται ως αντίπαλος από όλόκληρο τό κείμενο τού Πέτρου Εύθυμιού μέ τέτοιο τρόπο ώστε ό άναγνώστης άβίαστα νά συμπεράνει ότι αυτή συνίσταται άπλως και μόνο στό ρητό χαρακτηρισμό τού έπεισοδίου ως «επαναστατικό». (Έν προκειμένω, τά εισαγωγικά τού κειμένου άφήνουν έντεχνα νά ένοηθεί ότι αυτός ό χαρακτηρισμός έχει ρητά διατυπωθεί και ύποστηρίζεται τόσο από τούς 4/10 όσο και από τούς «όρισμένους φοιτητές, πού δέν ύπερβαίνουν τά 100 άτομα». Όστόσο, καθώς κάτι τέτοιο δέν λέγεται ρητά, τό κείμενο άποφεύγει έξυπνα τήν ένδεχόμενη σχετική διάψευση.)

Συνοψίζοντας, από τή μία μεριά έχουμε έπώνυμο θύμα, έπώνυμους και άξιόπιστους μάρτυρες, έξαντλητική παράθεση των γεγονότων. Άπό τήν άλλη μεριά έχουμε τήν περιπλάνηση μιας νεφελώδους έννοιας («επαναστατική πολιτική», «επαναστατική γλώσσα», «επαναστατικό σύνθημα») ή όποια καταλήγει στό συγκεκριμένο «επαναστατικό έπεισόδιο» «επαναστατικής βίας». (Ής σημειωθεί ότι στό κείμενο τού Πέτρου Εύθυμιού μόνο τό «επαναστατικό έπεισόδιο» και ή «επαναστατική βία» βρίσκονται σέ εισαγωγικά για νά έπιβεβαιώσουν έτσι τά μόλις λεχθέντα. Ής σημειωθεί επίσης ότι ή σχεδόν ψυχαναγκαστική κατάχρηση — στό κείμενο, όχι άναγκαστικά από τόν ίδιο τόν Πέτρο Εύθυμιού — τού σημαίνοντος «επαναστατικός» έπιδέχεται μία πολύ ένδιαφέρουσα άνάλυση, ή όποία όμως δέν μπορεί νά γίνει έδω.) Ή αντίθεση έχει οικοδομηθεί, οι δύο έκδοχές έχουν παρουσιαστεί, τό κείμενο έχει όλοκληρωθεί. Είναι δυνατόν νά άμφιβάλλει κανείς για τό πώς θά δικάσουν οι νοικοκυραίοι πού θά τό διαβάσουν;

5. Ή παρένθεση μέ τήν όποία όλοκληρώνεται τό άρθρο τού Πέτρου Εύθυμιού άναδεικνύει μέ ιδιαίτερη ένέργεια τούς συγκεκριμένους πολιτικούς στόχους τού κειμένου δικαιολογώντας έτσι μέ μεγάλη σαφήνεια τό λόγο ύπαρξής του μέσα στη δεδομένη συγκυρία. Παραθέτω τήν παρένθεση αυτή όλόκληρη.

«(Για τήν ιστορία άς σημειωθεί ότι έχουν περάσει σχεδόν δύο εβδομάδες από τήν ήμερα τού έπεισοδίου εις βάρος τού καθηγητή και παρά τίς γραπτές καταγγελίες ή Πρωτανεία τού Ε.Μ. Πολυτεχνείου ούδέν έπραξε. Βεβαίως ή Πρωτανεία είχε τήν πρόνοια (στις άρχές τού μηνός — και παρά τίς «καταλήψεις») νά στείλει σέ μεγάλο

αριθμό αποδεκτών ειδικό έγγραφο με τό όποιο πληροφορούσε σέ ποιά διεύθυνση πρέπει νά αποστέλλονται προσκλήσεις κ.λπ. πού άπευθύνονται στόν συνταξιοδούχο καθηγητή κ. Βουδούρη, πού ήθελε νά παραμείνει πρύτανης καί μετά τή συνταξιοδότησή του...»).

Μετά άπό όλα τά προηγούμενα, τό μόνο πού μένει νά πῶ ἐδῶ είναι ὅτι ἡ παρένθεση αὐτή *είναι ὄντως* «γιά τήν ἱστορία», ἀλλά μέ μιά ἔννοια πολύ πλουσιότερη ἀπό αὐτήν πού ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κειμένου ἀφήνει μετρίοφρονα νά ἔννοηθεῖ.

α) Κατά τήν παρένθεση, ἡ ὀλιγωρία τῆς Πρυτανείας τοῦ ΕΜΠ πού λέγαμε πῶς πάνω δέν είναι ἀπλῶς καί μόνον ἕνα ἀτυχῆς ἀλλά τυχαῖο γεγονός· ὑπάρχει γι' αὐτήν συγκεκριμένη ἱστορική ἐξήγηση: Ἡ ὑπάρχουσα Πρυτανεία εἶναι τό «ὑπόλοιπο» τῆς Πρυτανείας Βουδούρη. Καί ὅπως βέβαια θυμοῦνται οἱ τακτικοί ἀναγνώστες τοῦ *Βήματος* στούς ὁποίους ὁ τακτικός ἀρθρογράφος τῆς ἐφημερίδας κλείνει τό μάτι, ὁ μέν κ. Βουδούρης ὑπῆρξε ὁ Μεγάλος Ἐνοχος ὄλων ἐκείνων τῶν φοβερῶν καί τρομερῶν πού συνέβαιναν στό Πολυτεχνεῖο πολύ πρὶν ἐμφανισθοῦν στόν ὀρίζοντα οἱ σημερινές καταλήψεις ἢ «καταλήψεις», τό δέ «ὑπόλοιπο» τῆς Πρυτανείας του — ὅπως ἀποδεικνύει τό *περί ποία θέματα τυρβάζει σήμερα αὐτό τό «ὑπόλοιπο»*— ὁ συνένοχος ἂν ὄχι καί ὁ συναυτουργός αὐτῶν τῶν ἐγκλημάτων. Ἡ φαινομενικά ὄσχετη μέ τό θέμα τοῦ ἀρθρο ἐπίκληση τοῦ ὀνόματος τοῦ κ. Βουδούρη ἀποτελεῖ μιά πολύ συγκεκριμένη, ἱστορική ἀκριβῶς, λειτουργία. Συνδέει τό παρόν μέ τό παρελθόν δείχνοντας ἔτσι, σχεδόν ρητά, ὅτι ἀκόμα καί τό ἐπεισόδιο μέ τόν κ. Εὐφραιμίδη ἔχει τίς βαθύτερες αἰτίες του σέ ἐκεῖνα τά περασμένα ἐγκλήματα: Ἐάν τό Πολυτεχνεῖο λειτουργοῦσε τότε καλά, ἂν ὁ κ.

Βουδούρης δέν «ήθελε νά παραμείνει πρύτανης καί μετά τή συνταξιοδότησή του», δέν εἶναι εὐλογο νά ὑποθέσουμε ὅτι — ἂν ὄχι ὅτι δέν θά συνέβαιναν καταλήψεις— τουλάχιστον ὅμως ὅτι ἡ σημερινή κατάσταση δέν θά εἶχε φτάσει ἐδῶ πού ἔφτασε; Μήπως λοιπόν, σέ τελευταία βέβαια μόνο ἀνάλυση, εἶναι ὁ κ. Βουδούρης πού φταίει ἀκόμη καί γιά τό ἐπεισόδιο Εὐφραιμίδη; Διαβάζοντας τό ἀρθρο τοῦ Πέτρου Εὐθυμίου, ὁ ἀναγνώστης τοῦ *Βήματος* ἔχει κάθε δικαίωμα νά τό πιστέψει.

β) Ἡ γιά τήν ἱστορία ὅμως σημασία τῆς παρένθεσης πού ἐξετάζουμε δέν ἐξάντλεῖται στή σχέση τοῦ παρόντος μέ τό παρελθόν. Διαγράφει ἐπιπλέον μέ σαφήνεια τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο τό παρόν ὀφείλει νά ὀδηγήσει στό μέλλον. Ἡ ἐπίκληση τοῦ ὀνόματος τοῦ κ. Βουδούρη ὑπενθυμίζει *στούς πραγματικούς πολιτικούς ἀποδέκτες τοῦ κειμένου* (οἱ ὁποῖοι, βέβαια, δέν ταυτίζονται μέ τούς ἀπλούς ἀναγνώστες τοῦ *Βήματος*) ὅτι ναι μέν ἡ μάχη ἐναντία στόν Βουδούρη κερδήθηκε κατά κράτος ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὄχι μόνον παραιτήθηκε ἀλλά καί ἐξοντώθηκε προσωπικά, ἀλλά παραμένον ὡστόσο «ὑπόλοιπα». Γιά νά εὐδοθοῦν τά σχέδια καί νά ἐπιτευθοῦν οἱ στόχοι πού ὑπαγόρευαν ἀπό τήν ἀρχή τήν ὄλη ἐκστρατεία (δέν δημαγωγῶ ὄυτε ὑπαινίσσομαι σκοτεινές δυνάμεις, κύκλους τῆς ἀνωμαλίας, τό ΝΑΤΟ, τήν CIA, τήν ΕΟΚ καί τά μονοπώλια· ἀναφέρομαι πολύ συγκεκριμένα στούς πεντακάθαρους στόχους καί στά ἐντελῶς διαφανή σχέδια πού συνιστοῦν τόν κοινό τόπο ὀλόκληρης τῆς ἀρθρογραφίας τοῦ *Βήματος* τούς 7-8 τελευταίους μήνες) πρέπει αὐτά τά «ὑπόλοιπα», πού ἀκόμη ἐμποδίζουν — ὅπως ἀποδεικνύεται— τήν ἀποκατάσταση τῆς ἔννομης τάξης στό Πολυτεχνεῖο, νά ἀντιμετωπιστοῦν ἐγκαίρα καί ἀποφασιστικά χωρίς δισταγμούς καί ταλαντεύσεις. Μὴν ξεχνᾶμε πῶς οἱ πρυτανικές ἐκλο-

γές πλησιάζουν. Τά ἀποσωπητικά πού κλείνουν τήν παρένθεση πού ἐξετάζουμε ἀνοίγοντας ὀλόκληρο τό κείμενο στό μέλλον εἶναι ἔτοιμα νά δεχτοῦν τά ἄμεσα καί μακροπρόθεσμα ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς προτροπῆς. Τό κείμενο τοῦ Πέτρου Εὐθυμίου θέλει νά εἶναι ἱστορικός σταθμός: ἀναλύει τή συγκυρία γιά νά προετοιμάσει τήν ὑπέρβασή της.

γ) Ὅπως θά ἔγινε ἤδη προφανές, ἡ ἐν λόγω παρένθεση διεκδικεῖ καί μιά ἄλλη, διαφορετικῆς τάξης, σχέση μέ τήν ἱστορία. Ἐάν τό κείμενο τοῦ Πέτρου Εὐθυμίου στό σύνολό του ἔχει θέση σέ κάθε ἀνθολόγιο πολιτικῆς ρητορικῆς καί, μέ αὐτήν τήν ἔννοια, μπορεῖ νά μείνει ἱστορικό, ἡ παρένθεση πού τό ὀλοκληρώνει ἀξιώνει κάτι παραπάνω. Ὡς ἀκριβῶς παρένθεση, δηλαδή ὡς σχετικά αὐτόνομο τμήμα τοῦ ὄλου κειμένου πού ὑπόκειται στή διφορούμενη λογική τοῦ συμπληρώματος, αὐτή δέν συνιστᾶ τίποτε λιγότερο ἀπό ἕνα μικρό μνημεῖο πού μπορεῖ νά σταθεῖ ἀφοβα καί νά μείνει ἀγέρωχα ὄρθιο στό ἱστορικό διάβα τῶν κειμένων: Σπάνια θά συναντήσει κανεῖς δείγμα πῶς ἀδίστακτης, πῶς ἀνευδοίαστης, πῶς ἀπερίσπαστης καί στοχοπροσηλωμένης κακοπιστίας. Τό ὄλοιο τοῦ παρόντος κειμένου θά αἰτιολογήσει αὐτόν τό χαρακτηρισμό.

6. Προσωπικά ὑπῆρξα στενός συνεργάτης τοῦ κ. Βουδούρη (δέν γράφω «εἶχα τήν τιμή νά ὑπάρξω» μόνο γιὰ αὐτός εἶναι ἕνας καθιερωμένος τύπος εὐγένειας καί τό παρόν κείμενο δέν θέλει νά εἶναι ὄυτε τυπικό ὄυτε εὐγενικό) ἀπό τό διορισμό μου στό Πολυτεχνεῖο, δηλαδή ἐδῶ καί περισσότερο ἀπό δέκα χρόνια. Ἡ, γιά νά χρησιμοποῖσω μιά γλῶσσα πῶς συνηθισμένη στούς Πανεπιστημιακούς χώρους ἢ ὁποῖα δέν ἐνέχει ὑπόνοιες ἐξωραϊσμοῦ, διορίστηκα *βοηθός* στήν ἔδρα ὄπου ὁ κ. Βουδούρης εἶχε ἐκλεγεί τακτικός καθηγητής μόλις λίγο καιρό πρὶν. Μέ αὐτό θέλω πολύ ἀπλά νά πῶ μόνον ὅτι *γνωρίζω ἀριστα ὀλόκληρη* τήν πολιτεία τοῦ κ. Βουδούρη στό Πολυτεχνεῖο γιά νά δηλώσω — μ' ὄποιο βάρος μπορεῖ νά ἔχει στούς καιρούς μας ἡ ἐνυπόγραφη ὑπογράμμιση τοῦ ρήματος ἔστω καί ἀπό ἕναν πρῶην βοηθό— ὅτι ἡ πολιτεία αὐτή *μόνο μέ τούς ὄρους τοῦ δημοκρατικοῦ ἥθους πού ἡ ἴδια προσπάθησε νά καθιερώσει μπορεῖ νά κριθεῖ*. Βέβαια αὐτή ἡ δήλωση εἶναι αὐτονοήτως ἐκ περισσοῦ. Ἡ πολιτεία τοῦ κ. Βουδούρη εἶναι δημόσια, κανένας — ὄυτε κάν οἱ ἄξιοι δημοσιογράφοι τοῦ *Βήματος*— δέν ἔχει τή δυνατότητα νά ἐπικαλεστεῖ ἄγνοια καί ὡς ἀκριβῶς αὐτό πού ἦταν, ἡ πολιτεία αὐτή δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπό τή συνηγορία κανενός. (Ἐλλωστε, πῶς νά τό κάνομε, βρέ παιδιά, ἀκόμη κι ἂν μιλή-

σουμε τή γλώσσα τῶν δικῶν σας διακηρύξεων περί δημοκρατίας, ὁ κ. Βουδούρης, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, ἐκλέχτηκε καί δύο φορές Πρύτανης τοῦ Πολυτεχνείου. Τήν μὲν πρώτη φορά σχεδόν ὁμόφωνα, τή δέ δεύτερη χωρίς οὔτε κἀν τὸ ΠΑΣΟΚ (ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰ ἀρμόδια ὄργανά του) νά τολμήσει νά ἀντιταχθεῖ ἐπίσημα παρ' ὄλο πού ἀνεπίσημα ὑποστήριζε ἀντίπαλο ψηφοδέλτιο. Καί, παρενθετικά, ἰδοῦ μιά σκέψη πού μοῦ γεννήθηκε ἐν προκειμένῳ: Μήπως —ὅποια φοβερή ὑποψία— λέγω μήπως τὸ εἶδος καί ἡ μορφή τῆς ἐπίθεσης τῆς ὁποίας ὁ κ. Βουδούρης ὑπῆρξε θύμα ἐπιλέχθηκε ἀπὸ τοὺς παντοίους διορισμένους ἢ αὐτόκλητους ἐκφραστὲς καί ὑπαλλήλους τοῦ ΠΑΣΟΚ ἢ ἔστω ἀπλῶς ἐν συγκυρία συμμάχους του ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὸ κυβερνῶν κόμμα δέν ἦταν ἐδῶ σέ θέση, ἐν ὄψει τῶν ἐπιλογῶν του, νά διαθέσει ἱκανά κανονικά πολεμοφόδια; Ἀνάλογα περιστατικά τοῦ παρελθόντος ἐπιτρέπουν ἴσως στὸ ἐρώτημα νά τεθεῖ: ἀλλὰ τὸ κείμενο τοῦ Πέτρου Εὐθυμίου δέν στοιχειοθετεῖ ἀπὸ μόνο του τελεσίδικη ἀπάντηση.)

Ἄν λοιπόν, γιὰ νά ξαναγυρίσουμε στὸ θέμα, παραβιάζω μὲ τὴν παραπάνω δήλωση τὰ αὐταπόδεικτα, αὐτὸ τὸ κάνω μόνο γιατί θέλω νά θυμίσω ἕνα χαρακτηριστικὸ «ἐπεισόδιο» ἀπὸ τὴν πολιτεία Βουδούρη στὸ Πολυτεχνεῖο τὸ ὁποῖο, ἤδη ἀπὸ τότε πού συνέβη, παραμένει ἐν πολλοῖς «ξεχασμένο». Πρόκειται γιὰ ἕνα «ἐπεισόδιο» πού καί πολλά ἐνδιαφέροντα περί δημοκρατίας ἔχει νά διδάξει καί διεκδικεῖ μία ἐξέχουσα θέση στή σημερινή πανεπιστημιακὴ ἐπικαιρότητα. Ἐπιπλέον, ὁ χαρακτήρας τοῦ ἐπεισοδίου εἶναι τέτοιος πού τὸ ἦθος τοῦ κ. Βουδούρη δέν θά τοῦ ἐπέτρεπε ποτέ νά ἀναφερθεῖ σ' αὐτὸ ὁ ἴδιος. Ζητώντας, λοιπόν, ἐκ τῶν προτέρων συγγνώμη ἀπὸ τὸν κ. Βουδούρη, ἄς ἀφηγηθῶ καί ἐγὼ μὲ τὴ σειρά μου, ὅσο πῶς ξερά καί συνοπτικά μπορῶ, αὐτὸ τὸ ἄλλο «ἐπεισόδιο».

Ὁ κ. Βουδούρης ἐξελέγη τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Φυσικῆς στὸ Πολυτεχνεῖο στὴν ἐποχὴ τῆς παντοδυναμίας τῆς ἔδρας. Ὡς δὲ μόνου τακτικοῦ καθηγητῆ Φυσικῆς, ἢ ἐξουσία του, σέ ὅσα τουλάχιστον ἀφοροῦσαν αὐτὴν τὴν περιοχὴ, ἦταν, τόσο θεσμικά ὅσο καί ἔθιμικά, περίπου ἀπόλυτη. Τὴν ἐξουσία δὲ αὐτὴ ὁ κ. Βουδούρης τὴ διαχειρίστηκε μὲ τὸν ἐξῆς πολὺ ἀπλό καί πρωτότυπο τρόπο: *τὴ μεταβίβασε ὀλόκληρη* σέ ἕνα συλλογικὸ «ὄργανο» τὸ ὁποῖο μὲ δικὴ του πρωτοβουλία δημιουργήθηκε. Μὲ ἄλλα λόγια καί γιὰ νά γίνω ἀπολύτως σαφές, ὁ κ. Βουδούρης κατέστησε τὸν ἐαυτὸ του ἀπλό μέλος αὐτοῦ τοῦ νομικά ἀνυπαρκτοῦ «ὄργανου» *ὑπάγοντας* σ' αὐτὸ τὴ δικὴ του νομοθετημένη ἐξουσία. Τὸ «ὄργανο» αὐτὸ (ἢ «Τριμερὴς τῆς Φυσικῆς»,

ὅπως ὀνομάστηκε) ἀποτελέσει τὸ πρόπλασμα ἂν ὄχι τὸ πρότυπο τοῦ Τομέα πού ἀργότερα θέσπισε ὁ Νόμος-Πλαίσιο καί περιλάμβανε τὸ σύνολο τῶν ἐργαζομένων τότε στὴν περιοχὴ τῆς Φυσικῆς καθὼς καί ἐκπροσώπους τῶν σπουδαστῶν.

Δέν θά σταθῶ ἐδῶ καθόλου στὴν ἱστορία τῆς «Τριμεροῦς τῆς Φυσικῆς», στὰ ὅσα αὐτὴ πέτυχε, στὰ προβλήματα πού συνάντησε καί στίς λύσεις πού προσπάθησε νά δώσει. Γιὰ νά ἀναδειχθεῖ ὁ ριζοσπαστικὸς χαρακτήρας αὐτῆς τῆς πρωτοβουλίας στίς τότε συνθήκες, γιὰ νά ἀναλυθεῖ ἡ ἐμπειρία πού προέκυψε καί γιὰ νά ἀντληθοῦν τὰ συμπεράσματα ἐκεῖνα πού παραμένουν —ὅπως πιστεύω— ἀκόμη καί σήμερα ἐπικαίρα, ἀπαιτεῖται κείμενο ἄλλης τάξης καί ἄλλου ἀντικειμένου. Ἀπὸ ὀλόκληρη τὴν ἱστορία αὐτὴ θά περιορισθῶ ἐδῶ σέ ἕνα καί μόνο, πολυλαπλά διδακτικὸ, συμβάν.

Σχεδόν μὲ τὸ ξεκίνημα τῆς λειτουργίας της, ἢ «Τριμερῆς τῆς Φυσικῆς» κλήθηκε νά ἀντιμετωπίσει τὴν ἐξῆς πρόταση τοῦ κ. Βουδούρη: Γραπτὸ στήριγμα τῆς διδασκαλίας τῆς Φυσικῆς στὰ δύο πρῶτα χρόνια σπουδῶν καί γιὰ ὄλες τίς Σχολές τοῦ Πολυτεχνείου νά μὴν ἀποτελοῦν τὰ διάφορα, ἀναγκαστικά ἀνισης ποιότητας, πονήματα τοῦ ἐκάστοτε διδάσκοντος ἀλλὰ ἕνα σύγγραμμα διεθνούς κύρους τὸ ὁποῖο νά μεταφραστεῖ συλλογικά ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῆς Φυσικῆς. Μετὰ δὲ ἀπὸ ἐξαντλητικὴ συζήτηση, ἡ πρόταση αὐτὴ —ἢ ὁποῖα, ὅπως εἶναι προφανές, καί νέα ἦθη εἰσήγαγε καί ἱεραρχίες ἀνέτρεπε καί συμφέροντα ἔθιγε καί εὐρύτερες ἐπιπτώσεις γιὰ ὀλόκληρο τὸ Πολυτεχνεῖο (καί ἴσως ὄχι μόνο αὐτὸ) διεκδικοῦσε— ἐγινε δεκτὴ καί ἀποφασίστηκε ἡ μετάφραση τοῦ πεντάτομου ἔργου «Μαθήματα Φυσικῆς τοῦ Πανε-

πιστημίου τοῦ Μπέρκλεϋ». (Γιὰ μιά ἀνάλυση τῶν συγκεκριμένων διδακτικῶν στόχων καί τῶν προσδοκώμενων συνεπειῶν αὐτῆς τῆς ἀπόφασης ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νά παραπέμψω στὸ: Γ. Βουδούρης καί Α. Μπαλτᾶς, μὲ τὴ συνεργασία τοῦ συνόλου τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῶν δύο ἐδρῶν Φυσικῆς τοῦ ΕΜΠ καί ἐκπροσώπων τῶν φοιτητῶν, «Ἀναμόρφωση τῆς διδασκαλίας τῆς Φυσικῆς στὸ Ἐθνικὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο», Α' Πανελλήνιο Συνέδριο Φυσικῆς, 1977, *Πρακτικά*, σσ. 350-355, ὅπως καί στὸ «Τὰ Μαθήματα Φυσικῆς» τοῦ Πανεπιστημίου Μπέρκλεϋ καί ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασή τους», *Ἐνημερωτικὸ Δελτίο τοῦ ΤΕΕ*, τεῦχος 992, 8 Ἀπριλίου 1978).

Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ σήμαινε πολλὰ γιὰ ὄλα τὰ μέλη τῆς «Τριμεροῦς τῆς Φυσικῆς». Εἰδικὰ τὸ «κατώτερο» διδακτικὸ προσωπικὸ ὄχι μόνο συμμετεῖχε γιὰ πρώτη φορά σ' ἕνα «ὄργανο» ὅπου ἡ γνώμη του μέτραγε ἀλλὰ, καί κυριότερα, γιὰ πρώτη φορά ἀναλάμβανε νά φέρει σέ πέρας ἕνα ἔργο μακρῆς πνοῆς καί μεγάλης σημασίας. Ὅλοι δὲ κρυφὰ ἔλπιζαν (χωρὶς κανένας νά τολμήσει νά τὸ διατυπώσει ρητᾶ) ὅτι στὸν πρόλογο πού θά ἔγραφε μὲ τὸ τέλος τοῦ ἔργου ὁ κ. Βουδούρης θά ἀνέφερε ὀνομαστικά τὸν καθένα καί θά τὸν εὐχαριστοῦσε γιὰ τὴ συμβολή του. Οἱ «δημοκρατικοὶ καθηγητές» ἔτσι ἔκαναν καί, μέσα στίς τότε συνθήκες, κανένας δέν ἦταν σέ θέση νά φανταστεῖ περισσότερα.

Ὅμως ἡ πρόταση τοῦ κ. Βουδούρη δέν ἀντιλαμβανόταν τὰ πράγματα ἀκριβῶς ἔτσι. Γι' αὐτὴν, «συλλογικὴ μετάφραση» σήμαινε τὴν ἀπὸ κοινοῦ καί δημόσια ἀνάληψη *ὀλόκληρης* τῆς *σχετικῆς εὐθύνης*. Δηλαδή τὸ ἔργο δέν θά παρουσιαζόταν ὡς ἔργο τοῦ κ. Βουδούρη (ἔστω μὲ ρητὰ ἀναγνωρισμένη τὴ συμβολὴ τῶν ἄλλων μεταφραστῶν) ἀλλὰ ὡς *ἔργο συλλογικὸ* μὲ τὴν ἰσότη-

μη παρουσία όλων των ονομάτων στη σχετική σελίδα του βιβλίου. (Ζητώ συγγνώμη για όλες αυτές τις λεπτομέρειες. Ή παράθεσή τους δεν επιδιώκει να φτιάξει ατμόσφαιρα, αλλά στοιχειωδώς να περιγράψει τα επικρατούντα πανεπιστημιακά ήθη. Άλλωστε έτσι φαίνονται και μερικές από τις δυσκολίες που είχε να αντιμετωπίσει ή ίδια ή λειτουργία της «Τριμερούς της Φυσικής»: Φέροντας τό φορτίο του συγκεκριμένου τρόπου λειτουργίας του Έλληνικού Πανεπιστημίου στις πλάτες τους, αρκετά από τά μέλη του «κατώτερου» διδακτικού προσωπικού κυριολεκτικά δεν ήξεραν πώς να ασκήσουν τήν εξουσία που πλέον διέθεταν.)

Τό πράγμα ήταν πρωτοφανές. Οί βοηθοί και επιμελητές δεν αντιμετώπιζονταν πιά ως αυτοί που επικουρούν άφανως τόν κ. καθηγητή σέ ό,τι αυτός προαιρείται νά προστάξει (ως πούμε, ανάμεσα στ' άλλα, νά ψωνίζουν γι' αυτόν φρέσκα ψάρια από τήν αγορά ή νά βγάζουν περίπατο τά παιδιά του — είναι γνωστά αυτά και πολλοί ασφαλώς θυμούνται δι παλαιότερα οί σπουδαστές αποκαλούσαν «δούλους» τούς βοηθούς και επιμελητές), αλλά ως επιστήμονες που αναλαμβάνουν τίσ ευθύνες του λειτουργήματός τους. Τά ιερά και τά όσια 150 σχεδόν χρόνων ιστορίας του Έλληνικού Πανεπιστημίου κινδύνευαν πλέον σοβαρά. Όταν δέ έγινε προφανές δι ή πρόταση δεν συνιστούσε ένα κομψό τρόπο γιά νά πλουτίσει ό κ. Βουδούρης, αλλά ολοκληρωνόταν και μέ τό ανάλογο οικονομικό της σκέλος —τά όποια έσοδα από τό έργο θά διανεμόταν εξίσου σέ όλους τούς μεταφραστές— τό σκάνδαλο —γιατί αυτό (όπως και άλλα ανάλογα) ήταν τό πραγματικό «σκάνδαλο» τής πολιτείας Βουδούρη στό Πολυτεχνείο, όχι ή δήθεν άρνησή του

νά συνταξιοδοτηθεί— ξεπερνούσε πλέον κάθε άνεκτό όριο: ή μόνη αντιμετώπιση που χωρούσε άπέναντι στό όλο γεγονός ήταν ή πιό συστηματική, ή πιό συνεπής, ή πιό έμπαθής, ή πιό αδιάλλακτη σιωπή. (΄Ας σημειωθεί έδω δι κανένας γραπτός ή άγραφος πανεπιστημιακός κανόνας δεν απαγόρευε στόν κ. Βουδούρη νά καρπωθεί αυτός —έστω από κοινού μέ τά άλλα τρία τότε μέλη του «άνώτερου» διδακτικού προσωπικού τής Φυσικής— τό σύνολο τών έσόδων από τό έργο. Τά δέ έσοδα αυτά διαιρούμενα έστω σέ τέσσερα μερίδια —και όχι σέ περίπου είκοσι, όπως τελικά έγινε— δεν ήταν εύκαταφρόνητα. Άλλωστε έχει επισημανθεί από πολλές μεριές δι οι καθηγητές τών ΑΕΙ —ή τουλάχιστον πολλοί από αυτούς— δεν έχουν ανάγκη νά προβάλλουν μισθολογικές δικδικήσεις γιατί συμπληρώνουν ίκανοποιητικά τό εισόδημά τους μέσω τών έσόδων που προέρχονται από τή «δωρεάν» διανομή τών συγγραμμάτων τους.)

Αυτό, χωρίς φιιοριτούρες και περιττά σχόλια, είναι ένα χαρακτηριστικό «έπεισόδιο» από τήν πολιτεία Βουδούρη στό Έθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο. ΄Η πολλαπλή δέ σημασία του «έπεισοδίου» αυτού γιά τή σημερινή πανεπιστημιακή επικαιρότητα είναι πιστεύω προφανής χωρίς ιδιαίτερη άνάλυση. Και, μιάς και μιλάμε γιά δημοσιογραφική δεοντολογία, άς συμπληρώσω έδω δι, γιά τούς παροικούντες —και οι περί τό πανεπιστημιακά άσυχολούμενοι δημοσιογράφοι δεν δικαιούνται νά είναι τίποτε λιγότερο από κατ' έξοχήν παροικούντες— τό «έπεισόδιο» αυτό, όπως και τά άλλα παρόμοια τής πολιτείας Βουδούρη, δεν ήταν καθόλου άγνωστο. Τουλάχιστον ό ύπογράφων προσπάθησε όσο μόρεσε νά τό κάνει ευρύτερα γνω-

στό, όχι γιά νά αποδώσει έσθημα στόν κ. Βουδούρη αλλά γιά νά άναδείξει τήν ούσιαστική του σημασία. (Έκτός από τίσ παραπάνω παραπομπές, βλέπε επίσης άρθρο στην *Αύγή*, τόν Ιούλιο του 1977, που άναδημοσιεύτηκε στό τεύχος 957 του *Ένημερωτικού Δελτίου του ΤΕΕ*, συνέντευξη στην *Καθημερινή* τής 5.4.78 κ.λπ.). Μέ αυτά δεδομένα, τό γιατί χαρακτηρίζω τήν παρένθεση μέ τήν όποία όλοκληρώνει τό κείμενό του ό Πέτρος Εύθυμιού ως άξεπέραστο μνημείο κακοπιστίας γίνεται, έλπίζω, προφανές. Έδω δεν έχω νά προσθέσω τίποτε περισσότερο.

7. Γνωρίζω προσωπικά τόν Πέτρο Εύθυμιού έδω και αρκετά χρόνια. Παρά δέ τίσ σημαντικές πολιτικές διαφωνίες μας μετά τό 1981, διατηρήσαμε, όπως θέλω νά πιστεύω, φιλικές σχέσεις γιατί, ούτε δημόσια ούτε ιδιωτικά, κανένας από τούς δύο δεν άνήγαγε τήν πολιτική διαφωνία σέ δίκη προθέσεων ούτε άμφισβήτησε τό άνυστερόβουλο τών πολιτικών έπιλογών του άλλου. Ο Πέτρος Εύθυμιού ήξερε δι εργάζομαι στό Πολυτεχνείο και δι είμαι σέ θέση νά γνωρίζω πρόσωπα και πράγματα. Και ενώ ό κάθε δημοσιογράφος έχει βέβαια τό δικαίωμα νά επιλέγει τίσ πηγές του, ή σχέση μου μέ τόν Πέτρο Εύθυμιού μου επέτρεπε νά περιμένα δι —γιά νά έλέγξει αυτός στοιχειωδώς τίσ πληροφορίες του και γιά νά δοκιμάσει ένδεχομένως τίσ εκτιμήσεις του— θά μπορούσε ίσως κάποια στιγμή νά άπευθυνθεί προσωπικά και σέ μένα. Άν αυτό είχε συμβεί, θέλω νά πιστεύω —όχι έπειδι ή υπερεκτιμώ τίσ δυνατότητές μου αλλά έπειδι ή ακριβώς γνωρίζω τόν Πέτρο Εύθυμιού— δι τό δικό του κείμενο θά ήταν έντελώς άλλο και τό παρόν δυσάρεστο κείμενο δεν θά είχε ανάγκη νά γραφεί όπως γράφτηκε. Τό παρόν κείμενο γράφτηκε —δύσκολα— γιατί θεώρησα χρέος μου νά άπαντήσω πολιτικά στό πολιτικό κείμενο του Πέτρου Εύθυμιού. Όμως, αν τό κείμενο αυτό είναι στό σύνολό του πολιτικό, ή παρένθεση που τό όλοκληρώνει και ιδιαίτερα ή άκροτελεύτια φράση αυτής τής παρένθεσης είναι κάτι άκόμα. ΄Η δέ προσωπική μου σχέση μέ τόν συγγραφέα του κειμένου μου δίνει τό δικαίωμα —αν δεν μέ ύποχρεώνει— νά άπευθυνθώ από έδω δημόσια όχι πιά στό κείμενο αλλά στόν ίδιο γιά νά πώ: Πέτρο, τουλάχιστον αυτή ή τελευταία φράση σου ξεφυγε. Γιατί, πέρα από τήν όποια «πολιτική» λειτουργία της, αυτή συνιστά μιά δωρεάν έκφανση άφόρητης άλαζονείας άπέναντι στόν αντίπαλο που ή ίδια έκλαμβάνει ως συντετριμμένο. Και σαν τέτοια είναι —και ζυγίζω ιδιαίτερα και μέ κόπο τή λέξη— χυδαία.

6/1/88, ήμέρα τών Θεοφανείων

ΕΣΣΔ:

Πρός συγκρότηση μιᾶς νέας Ἀριστερᾶς;

τοῦ Ἀλεξάντρ Σεβερύχιν

Τόν τελευταῖο καιρό ἡ σοβιετική κοινωνία γνωρίζει μιὰ πρωτοφανή ἀν-
θηση ἄτυπων καί αὐτοοργανωμένων ομάδων, κύκλων καί ὁμίλων. Ἀ-
νάμεσά τους κεντρικό ρόλο παίζουν ομάδες μέ ἀριστερό-ριζοσπαστικό
προσανατολισμό πού προσπαθοῦν, μέσα στίς πολλές ὅσο καί εὐνόητες
δυσκολίες, νά συγκροτήσουν τόν πολιτικό τους λόγο. Τόν Αὐγουστο τοῦ
᾽87 πραγματοποιήθηκε στή Μόσχα συνδιάσκεψη τῶν ἀνεξάρτητων σο-
σιαλιστικῶν ὁργανώσεων. Ἀποφασίστηκε ἡ ἴδρυση Ὁμοσπονδίας Σο-
σιαλιστικῶν Ὁμίλων καί υἱοθετήθηκε κοινή διακήρυξη (πού ἔχει δημο-
σιευτεῖ στόν *Σχολιαστή*, ἀρ. 58, 5.1.88). Γιά τό θέμα αὐτό ἔγραψε στό πε-
ριοδικό *Labour Focus on Eastern Europe*, Νοέμβριος ᾽87-Φεβρουάριος
᾽88, ὁ σοβιετικός ἀγωνιστής Ἀλεξάντρ Σεβερύχιν (ψευδώνυμο), συνέν-
τευξη τοῦ ὁποίου γιά τή σοβιετική Ἀριστερά εἶχαμε μεταφράσει πρόσφα-
τα (τεύχος 80, Ἰούνιος ᾽87).

Μόσχα, 7 Σεπτεμβρίου 1987

Ὅπως δείχνουν ὅλα, ἡ διαδικασία
τῶν ἀλλαγῶν στή Σ.Ε. μπήκε σέ μιὰ
νέα καί, πιθανῶς, ἀποφασιστική φά-
ση. Μετά τήν ὁμιλία τοῦ Γκορμπα-
τσῶφ, τόν Ἰανουάριο, στήν Ὁλομέ-
λεια τῆς Κ.Ε. τοῦ ΚΚΣΕ, ἡ φιλελευθε-
ροποίηση ἄρχισε ὄχι μόνο νά ἀναγ-
γέλλεται ἀλλά καί νά μπαίνει σέ ἐφαρ-
μογή. Κυβερνητικές ἀποφάσεις δη-
μιούργησαν τίς νομικές προϋποθέσεις
γιά πολλαπλές μορφές κοινωνικῶν
δραστηριοτήτων πού προηγουμένως
ἔθεωροῦντο, ἂν ὄχι «ἀνατρεπτικές»,
τουλάχιστον «καταδικαστέες» καί
«βλαβερές». Ἀντί γιά τήν παραδοσια-
κή ἀρχή «κάθε τί πού δέν ἐπιτρέπεται
ἀπαγορεύεται», ἡ ἀντίθετη θέση «κά-
θε τί πού δέν ἀπαγορεύεται ἐπιτρέπε-
ται» ἄρχισε νά θριαμβεύει.

Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ ἐκ τῶν ἄνω φιλε-
λεύθερες διακηρύξεις δέν θά εἶχαν ἀλ-
λάξει τίποτε ἂν δέν ὑπῆρχαν πραγμα-
τικές δυνάμεις, ἱκανές νά ἐκμεταλ-
λευθοῦν τίς νέες συνθήκες, μέσα στήν
ἴδια τήν κοινωνία. Ἡ γρήγορη ἀνά-
πτυξη μέσα στό 1987 διαφόρων ὁрга-
νώσεων, ἐνώσεων καί ομάδων ποικί-

λων τάσεων ἔδειξε ὅτι τέτοιες δυνά-
μεις πράγματι ὑπάρχουν.

Παρ' ὅλες τίς πολυάριθμες προτρο-
πές τους γιά ἀνάληψη δημοκρατικῶν
πρωτοβουλιῶν ἀπό τοὺς πολίτες, οἱ
ἀρχές φάνηκαν ἀρχικά φανερά τρο-
μαγμένες ἀντιμετωπίζοντας τό και-
νούριο κοινωνικό κίνημα. Ἀκόμα καί
στελέχη τῆς μεταρρυθμιστικῆς πτέρυ-
γας τῆς ἡγεσίας δέν εἶχαν καμιά ἐμ-
πειρία ἀπό ἐπαφές μέ αὐτοοργανωμέ-
νους ἐκπροσώπους ποικίλων κοινωνι-
κῶν στρωμάτων. Ἀφοῦ πολλές ἀπό
τίς νεοσύστατες ὁργανώσεις προτι-
μοῦσαν νά μὴν καταγραφοῦν καί ἄλ-
λες ἀπέφευγαν ὅσο μπορούσαν ὅποια
ἐπαφή μέ τίς γραφειοκρατικές δομές,
οἱ ἀρχές τίς βάφτισαν «ἄτυπες ἐνώ-
σεις».

Οἱ ἱδρυτές τῶν πρώτων ὁργανώσεων

Ἀρκετές νέες ὁργανώσεις σύντομα ἀ-
πέκτησαν ἓνα νομικό καθεστῶς καί
δημιούργησαν δεσμούς μέ τά μέσα
μαζικῆς ἐνημέρωσης, πού ἔχουν κερ-
δίσει μιὰ σχετική ἀνεξαρτησία χάρη
στήν πολιτική τῆς «γκλάσνοστ». Ἀλ-

λες παρέμειναν σέ μιὰ ἡμι-νόμιμη κα-
τάσταση, μὴν ἔχοντας καμιά ἐμπιστο-
σύνη στήν κυβερνητική ἀνοχή.

Ἡ προσοχή καί τοῦ σοβιετικοῦ καί
τοῦ δυτικοῦ Τύπου ἐπικεντρώθηκε σέ
μιὰ ἀκροδεξιά ὁργάνωση, τήν «Πά-
μνατ» (Μνήμη) πού κηρύττει τό Μεγά-
λο Ρωσικό σφινισμό καί τόν ἀντιση-
μιτισμό. Παρ' ὅλα αὐτά, πολυάριθμες
ἀριστερές ὁργανώσεις εἶχαν σχηματι-
στεῖ ἤδη ἀπό τό καλοκαίρι τοῦ ᾽87 καί
ἀναγκάστηκαν νά κάνουν γνωστή τήν
παρῆξή τους. Ἡ κυριότερη ἀπό αὐτές,
ὁ Μοσχοβίτικος «Ὁμίλος γιά Κοινω-
νικές Πρωτοβουλίες» (ΚΣΙ) εἶχε στήν
οὐσία ἱδρυθεῖ τόν Αὐγουστο τοῦ 1986.
Οἱ ἱδρυτές τοῦ ΚΣΙ ἦταν οἱ κοινωνιολό-
γοι Πέλμαν καί Καγκαρλίτσκι, ὁ δη-
μοσιογράφος Παβλόφσκι καί ὁ φιλό-
σοφος Μαλιούτιν. Στήν ἀρχή, αὐτή ἡ
ομάδα ἀσχολοῦταν μέ τήν ἀνάλυση
τῶν γραμμάτων πρὸς τήν ἐφημερίδα
τῆς νεολαίας *Κομσομόλσκαγια Πρά-
βδα*, ὅμως μετὰ ἐγινε ἀνεξάρτητη ὁρ-
γάνωση μέ στόχο, σύμφωνα μέ τόν
Καγκαρλίτσκι, τή συγκρότηση τῆς ἀ-
ριστερῆς πτέρυγας τῆς περестρόικα.
Ἡ δραστηριότητα τοῦ ΚΣΙ βασίζοταν
σέ σοσιαλιστικές ἰδέες καί μαρξιστι-

κές παραδόσεις. Τόν καιρό του Μπρέζνιεφ, ο Παβλόφσκι ήταν εκδότης της παράνομης άριστερης έφημερίδας *Ποίσκι* ("Έρευνες) και ο Καγκαρλίτσκι συμμετείχε σε μία παράνομη ομάδα, τους «Νέους Σοσιαλιστές». Και οι δύο είχαν συλληφθεί στο τέλος της περιόδου Μπρέζνιεφ και άφέθηκαν ελεύθεροι μόνο χάρη στις πολιτικές αλλαγές που έπακολούθησαν. Παρ' όλα αυτά η πλειοψηφία των στελεχών και μελών του ΚΣΙ δεν είχαν, ή δεν είχαν σχεδόν ποτέ, καμιά εμπειρία από συμμετοχή σε πολιτικές δραστηριότητες. Άσχολήθηκαν με τά κοινά άκριβώς λόγω της φιλελευθεροποίησης που συμβαίνει στη χώρα μας. Κάποιοι ήταν ακόμα και μέλη του Κόμματος, γιά παράδειγμα ο Μαλιούτιν. Όλοι ενώθηκαν πρώτα και κύρια από την έπιθυμία νά μετατρέψουν τη «ριζική μεταρρύθμιση» που ύποσχέθηκε ο Γκορμπατσώφ από ύπαγορευόμενη θεωρία σε αθόρημη πράξη, νά συνδέσουν τις μεταρρυθμιστικές προοπτικές με τις έπαναστατικές παραδόσεις. Μέσα στον ΚΣΙ οργανώθηκαν σεμινάρια και συζητήσεις και ιδρύθηκαν ομάδες εργασίας πάνω στα προβλήματα της νεολαίας και της αυτοδιαχείρισης, της νομικής θέσης της εργατικής τάξης κ.τ.λ. Ύλικό από τη δραστηριότητα του όμιλου άρχισε νά εμφανίζεται σε περιοδικά και στο ραδιόφωνο. Ριζοσπαστικές άριστερές ομάδες στο χώρο της νεολαίας και των φοιτητών, ο άριθμός των όποιων είχε άρχισι νά μεγαλώνει γρήγορα μετά την όλομέλεια του Ίανουαρίου, άρχισαν νά συνεργάζονται μαζί του.

Παράλληλα με τον ΚΣΙ, ξεπήδησαν και άρκετές σημαντικές οργανώσεις με άριστερό προσανατολισμό. Ό όμιλος «Περεστρόικα» στη Μόσχα και στο Λένινγκραντ συγκέντρωσε κυρίως νέους φοιτητές, δικηγόρους, κοινωνιολόγους, οικονομολόγους. Άντίθετα από τό ΚΣΙ, ή μοσχοβίτικη «Περεστρόικα» δεν είχε μία ένιαία αντίληψη γιά τη δουλειά της και άνθρωποι με πολύ διαφορετικές όπτικές ήρθαν σε σύγκρουση μέσα στις γραμμές της. Ήξαιτίας αυτού, μέλη του όμιλου, γιά μία μακρά περίοδο, ξόδεψαν πολύ καιρό στο νά διαφωνούν μεταξύ τους παρά σε πρακτική δουλειά. Παρ' όλο πού στα ντοκουμέντα της «Περεστρόικα» διακηρύχθηκαν σοσιαλιστικές άρχές σάν βάση της δραστηριότητάς τους, οι νεολαιίστικες ομάδες την ύποπτεύθηκαν, κατά κανόνα, γιά «φιλελεύθερο φιλοδυτικισμό» προτιμώντας τη συνεργασία με τον περισσότερο όμογενή ιδεολογικά ΚΣΙ.

Στό Λένινγκραντ, παράλληλα με τη σχετικά μικρή «Περεστρόικα», έμφανίστηκε και τό «Συμβούλιο γιά την Οικολογία του Πολιτισμού» (SEK) και ή πολιτιστική - δημοκρατική κίνηση «Έπίκεντρο». Μιά διαδήλωση ύπο-

στηρικτών του SEK ένάντια στην κατεδάφιση του παλιού ξενοδοχείου «Аngleterre» καλύφθηκε από μεγάλες μοσχοβίτικες έφημερίδες. Άκόμα, τό «Έπίκεντρο» έφτιαξε τό δικό του όργανο πληροφόρησης, τον *Έρμη*, αντίτυπα του όποιου διανεμήθηκαν κατά εκατοντάδες στο Λένινγκραντ. Τόν Αύγουστο του '87 ο *Έρμης* έγινε μάλιστα αντικείμενο φιλικών αναφορών από τον έπίσημο μοσχοβίτικο Τύπο — γεγονός χωρίς προηγούμενο στην ιστορία της σαμιζνάντ, του παράνομου Τύπου.

Διαφωνίες

Πολύάριθμες άριστερές ομάδες ξεπήδησαν επίσης στη Ρίγα, στη Βίλνα, στο Κίεβο και σε άλλες μεγάλες πόλεις. Τό Μάιο, οι πύο ριζοσπαστικές από αυτές ήρθαν στη Μόσχα, στη συνδιάσκεψη του «Πανσοβιετικού πολιτικο-κοινωνικού συλλόγου» (VZSPK). Άπό την άρχή, αυτή ή όργάνωση δήλωσε την πρόθεσή της νά προωθήσει τά πύο άκραία αίτήματα: «καμιά συνεργασία με τις άρχές», «πάλη γιά δημοκρατικό σοσιαλισμό», «έπαναστατική αυτοοργάνωση των

μαζών» κ.τ.λ. Άλλά έξαιτίας διαφωνιών μέσα στις ίδιες της τής γραμμές, άποδείχθηκε άνίκανη νά υίοθετήσει κοινές άποφάσεις ή νά προγραμματίσει τη δουλειά της.

Όμως δεν ήταν μόνο ο VZSPK πού διχάστηκε από διαφωνίες. Μιά όξεία διαμάχη αναπτύχθηκε και άνάμεσα στον ΚΣΙ και την «Περεστρόικα». Κάτι πού όδήγησε σε διάσπαση του ίδιου του ΚΣΙ. Τό Μάιο του '87 ή πύο μετριопαθής ομάδα έφυγε και ίδρυσε ένα νέο σύλλογο. Ένα μήνα άργότερα νέες τριβές άνέκυψαν και τελικά ο σύλλογος διασπάστηκε σε δύο ομάδες πού προσπάθησαν και οι δύο νά κρατήσουν τό παλιό όνομα. Παρ' όλα αυτά τό κίνημα συνέχισε νά αναπτύσσεται. Ένα μήνα μετά τη δεύτερη διάσπαση ένας από τους συμμετέχοντες στά γεγονότα παρατήρησε με κάποια έκπληξη ότι ή κάθε μία από τις αντίπαλες ομάδες ήταν τώρα μεγαλύτερη και ισχυρότερη από τον άρχικό ένιαίο ΚΣΙ. Ή έπιθυμία γιά συνεργασία είχε διατηρηθεί σε πείσμα των διαφωνιών. Άκόμα, τό Μάιο, τό συμβούλιο του ΚΣΙ πήρε την άπόφαση νά πραγματοποιήσει μία συνδιάσκεψη όλων των προοδευτικών ομάδων, όλης της χώρας, όχι άργότερα από τον Αύγουστο του '87. Οι άρχές συμφώνησαν νά γίνει ή συνδιάσκεψη με τον όρο ότι θά μετονομαζόταν «Συνάντηση / Διάλογος πληροφόρησης: "Λαϊκές πρωτοβουλίες στην περεστρόικα"».

Οι προετοιμασίες γιά τη συνάντηση προχώρησαν μέσα σε μία τεταμένη άτμόσφαιρα λόγω της διαμάχης άνάμεσα στις μοσχοβίτικες ομάδες. Παρ' όλα αυτά ή συνδιάσκεψη άνοιξε στις 20 Αύγουστου με 250 αντιπροσώπους παρόντες πού εκπροσωπούσαν περί τις 40 διαφορετικές ομάδες. Κατά τη διάρκεια των τεσσάρων ήμερών αντιπρόσωποι έπαρχιακών οργανώσεων έξακολουθούσαν νά φτάνουν. Στο κλείσιμο της συνδιάσκεψης, ή όργανωτική έπιτροπή άνακοίνωσε ότι συμμετείχαν περίπου έξακόσια άτομα και τουλάχιστον πενήντα ομάδες οικολογικών, πολιτιστικών, δημοκρατικών και σοσιαλιστικών τάσεων.

Οι πρώτες μέρες της συνάντησης άναλώθηκαν σε συγκρούσεις μεταξύ των εκπροσώπων της «Περεστρόικα» και της οργανωτικής έπιτροπής πού περιλάμβανε αντιπροσώπους και των δύο τάσεων του ΚΣΙ. Ή «Περεστρόικα» ύποστήριζε τη δημιουργία μιάς ευρείας ένωσης όμιλων και ομάδων χωρίς κανενός είδους ιδεολογικούς περιορισμούς ή αστηρά καθορισμένο πρόγραμμα. Άντίθετα, από τη μεριά του ΚΣΙ προτάθηκε ή δημιουργία όμοσπονδίας σοσιαλιστικών ομάδων. Όξείες διαφωνίες δημιουργήθηκαν επίσης γιά διαδικαστικά θέματα. Συμβιβαστικές προτάσεις της οργανωτικής έπιτροπής στάθηκαν άνίκανες νά όδη-

γήσουν σε λύση. Την ίδια στιγμή οι μαρξιστικές πολιτικές ομάδες επιδόθηκαν σε μία σκληρή πολεμική εναντίον μελών της ειρηνιστικής φιλελεύθερης ομάδας «Έμπιστοσύνη» και του σεμιναρίου «Δημοκρατία και Ουμανισμός», οργανωμένου από τέως αντιφρονούντες. Οι εκπρόσωποι των άρχων αισθάνθηκαν αρκετά άβολα και από τους λόγους των αντιφρονούντων νέων και λόγω των ριζοσπαστικών αιτημάτων των μαρξιστικών ομάδων: κατάργηση της προληπτικής λογοκρισίας, ανέγερση ενός μνημείου στη Μόσχα για τα θύματα του Σταλινισμού, αποκατάσταση δσων υπέφεραν επί Μπρέζνιεφ, τιμωρία των υψηλά ιστάμενων στο Κόμμα που εδύονται για την οικονομική κατάρπωση και τή διαφθορά. Στους διαδρόμους άρχισαν να κυκλοφορούν φήμες ότι η συνδιάσκεψη μπορεί να διακοπεί πριν το τέλος της.

Ενότητα

Κάτω από αυτές τις συνθήκες οι βασικές ομάδες που διαφωνούσαν άρχισαν να ενώνονται. Οι δύο ομάδες του ΚΣΙ συγχωνεύθηκαν και, σύμφωνα με έναν συμμετέχοντα στο συνέδριο, «άρχισαν να φέρονται σαν μία καλά έναρμονισμένη ομάδα». Σύντομα επιτεύχθηκε συμφωνία ανάμεσα στον ΚΣΙ και την «Περεστρόικα» σχετικά με την ταυτόχρονη δημιουργία δύο οργάνωσεων — της οργάνωσης «Κύκλος για Κοινωνικές Πρωτοβουλίες», με ανοιχτή συμμετοχή και εφύδ δημοκρατικό πρόγραμμα, και μιας Όμοσπονδίας σοσιαλιστικών ομάδων.

Μερικά μέλη της «Περεστρόικα» συνέχισαν να ταλαντεύονται, δηλώνοντας πως τέτοιες αποφάσεις ήταν ανώριμες και υπερβολικά ριζοσπαστικές. Όμως κατά την πορεία της συνδιάσκεψης ο συσχετισμός δυνάμεων είχε αλλάξει. Οι ριζοσπαστικές νεολαιίστικες οργανώσεις — «Ομπτσόνα» (Αγροτική Κομμούνα), «Νέοι Κομμουνάροι - Διεθνιστές», «Ταξιαρχία Ερνέστο Τσε Γκουεβέρα» κ.τ.λ. — γρήγορα βρήκαν μία κοινή γλώσσα. Ήταν αυτοί, καθώς επίσης και οι αγωνιστές του ΚΣΙ που δέν εκπροσωπούνταν στο Συμβούλιο, που καθόρισαν τό ψυχολογικό κλίμα της συνδιάσκεψης στο τελικό της στάδιο. Είχαν μαζευτεί εδω για να πάρουν συγκεκριμένες αποφάσεις και δέν είχαν σκοπό να φύγουν με άδεια χέρια. Η επιτυχία της συνδιάσκεψης θά ήταν αδύνατη χωρίς την αποφασιστικότητα και την πίστη τους.

Τά αποτελέσματα των τεσσάρων ημερών της συνδιάσκεψης φαίνονταν έντυπωσιακά άκόμα και για πολλούς που πήραν μέρος στις συζητήσεις. Η διακήρυξη των σοσιαλιστικών κοινωνικών ομάδων, που διαβάστηκε από τον Καγκαρλίτσκι στις 23 Αυγούστου 1987, κήρυττε την ανεξαρτησία του κινήματος και τό δικαίωμά του «να εκφράζει και να υπερασπίζει τά συμφέροντά του ανεξάρτητα και χωρίς διαμεσολαβητές».

«Αναγνωρίζουμε τό συνταγματικό ρόλο του Κ.Κ. της Σ.Ε. στην κοινωνία μας», συνέχιζε ή διακήρυξη, «άλλά τό Κόμμα δέν είναι όμοιογενές. Μέσα στις γραμμές του βρίσκονται εκείνοι που φέρουν την εδύνη για τίς καταχρήσεις

και τά λάθη των τελευταίων χρόνων, αυτοί που άνδρώσαν τή γραφειοκρατία, αυτή ή αυτο-διαιωνιζόμενη μάζα άξιωματούχων, άποκομμένη από τίς ανάγκες και τίς προσδοκίες του λαού. Θέλουμε να ύποστηρίξουμε εκείνους τούς ήγέτες και τά άπλά μέλη του Κόμματος που εκπροσωπούν ύγιεις και προοδευτικές δυνάμεις».

Αιτήματα

Οι σοσιαλιστικές ομάδες δήλωσαν τή σταθερή τους πρόθεση να παλέψουν ενάντια στο γραφειοκρατικό συντηρητισμό, στις φασιστικές ομάδες τύπου «Πάμανατ» και σε κάθε είδος εξτρεισμού «άπό τά πάνω και άπό τά κάτω», όπως δηλώθηκε σε μία από τίς συνεδριάσεις της συνδιάσκεψης. Η ανακοίνωση σημείωνε ότι άμεση άπειλή για τό κοινωνικό κίνημα είναι ό «ρατσισμός και ό σωβινισμός, ό φασισμός και ό σταλινισμός» που απλώνονται σε όρισμένα στρώματα της κοινωνίας.

Η ανακοίνωση άπαίτησε άλλαγές στο έκλογικό σύστημα, διεύρυνση των λειτουργιών και των δυνάμεων των Σοβιέτ σε όλα τά επίπεδα, τό δικαίωμα των ομάδων να προτείνουν τούς δικούς τους αντιπροσώπους στα Σοβιέτ χωρίς περιορισμούς, τέλος πρόσβαση στα μέσα μαζικής ενημέρωσης.

Στό οικονομικό πεδίο, οι σοσιαλιστικές ομάδες εκδήλωσαν τήν ύποστήριξη τους στην ανάπτυξη σχέσεων άγοράς με, ταυτόχρονη όμως διαφύλαξη του συστήματος κοινωνικών εγγυήσεων και έκδημοκρατισμό του σχεδιασμού. Μία σειρά αυτών που συμμετείχαν στις συζητήσεις έδωσαν μάλιστα έμφαση στην αναγκαιότητα να διευρυνθούν ταυτόχρονα τό σύστημα κοινωνικών εγγυήσεων με τήν ανάπτυξη της άγοράς έτσι ώστε να μπορεί να άντισταθμίζεται άποτελεσματικότερα και δημοκρατικότερα τό κόστος των αναδιανομών της άγοράς. Πέρα από αυτά ή διακήρυξη μίλησε για τήν αυθεντική αυτοδιαχείριση στις εργατικές κολλεκτίβες σαν εγγύηση της επιτυχίας της μεταρρύθμισης και για τήν αναγκαιότητα της πάλης ενάντια στις προσπάθειες της γραφειοκρατίας να χειραγωγήσει τά όργανα της αυτοδιαχείρισης.

Η άπόφαση διακήρυξε τήν άρχή της ελευθερίας της πληροφόρησης και ζήτησε τήν κατάργηση της προληπτικής λογοκρισίας: τή διάλυση «ειδικών» κλειστών ίδρυμάτων, βιβλιοθηκών και αρχείων· τήν ίδρυση ανεξάρτητων συνεταιριστικών έκδοτικών οίκων· τό δικαίωμα να οργανώνονται πορείες και διαδηλώσεις. Μετά από τήν επιμονή των ριζοσπαστικών νεολαιίστικων ομάδων, ή διακήρυξη περιέλαβε επίσης ένα κομμάτι για τήν

ἀλληλεγγύη μέ τις ἐπαναστατικές καί ἀριστερές δυνάμεις στis καπιταλιστικές καί ἀναπτυσσόμενες χώρες.

Ἡ διακήρυξη ὑπογράφηκε ἀπό 16 ὀμάδες περιλαμβανομένων τοῦ ΚΣΙ, τῆς «Πετρεστρόικα», τῆς «Ομπστίνα» καί τῆς μοσχοβίτικης πτέρυγας τοῦ VZSPK. Ἐνῶ στήν ὀταν τό γραφεῖο Τύπου τῆς συνδιάσκεψης, ὁ Γκ. Παβλόφσκι ἱδρυσε ἕνα ἀνεξάρτητο κέντρο δημόσιας πληροφόρησης. Στή συνδιάσκεψη μιά ἐιδική ὀμάδα ἐργασίας σχηματίστηκε ἐπίσης μέ στόχο τήν ὀργάνωση καμπάνιας γιά τήν ἀνέγερση, στή Μόσχα, ἑνός μνημείου γιά τά θύματα τῆς καταπίεσης. Ἡ ἰδέα ἑνός τέτοιου μνημείου εἶχε προταθεῖ στό 22ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ ἀλλά οἱ κομματικοί ἡγέτες φρόντισαν νά τήν ξεχάσουν. Μιά ὀμάδα ἐργασίας πάνω στόν ἐξτρεμισμό (RGE) ξεκίνησε ἐπίσης τίς ἐργασίες τῆς. Ἡ τελευταία σκοπεύει στό συντονισμό τῶν προσπαθειῶν τῶν ἀριστερῶν ὀμάδων στή πλαίσια τῆς πάλης τους ἐναντία στοῦς ἐθνικιστές τῆς «Πάμνατ», «στό φασισμό καί τό σταλινισμό». Ἡ ἐμφάνιση ἑνός τέτοιου ἀντιφασιστικοῦ κέντρου προκάλεσε σοβαρές ἀνησυχίες στήν ἄκρα δεξιά. Μόνο λίγες μέρες μετά τό τέλος τῆς συνδιάσκεψης, ἄγνωστοι διέρρηξαν τό διαμέρισμα τοῦ Ν. Λβόφ, ἐνεργοῦ μέλους τῆς ὀμάδας, καί ἀφαίρεσαν ὄλα τά ντοκουμέντα καί τίς ἡχογραφήσεις τῶν λόγων ἡγετῶν τῆς «Πάμνατ». Ἐνα ἄλλο στέλεχος τῆς ὀμάδας δέχθηκε ἀπειλές. Ὅμως τέτοια γεγονότα δέν μπορούσαν νά ἀλλάξουν τήν πορεία τῶν πραγμάτων. Δεκάδες προοδευτικῶν ὀμάδων, ἔχοντας καθιερώσει δεσμούς ἀνάμεσά τους στή συνδιάσκεψη καί ἔχοντας ἐπιβεβαιώσει κοινές ἀρχές, ξεκίνησαν ὀμαδική δουλειά σέ μιά ὀλόκληρη σειρά θεμάτων.

Θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι τό κίνημα γνώρισε τόν ἑαυτό του. Τά στελέχη του

δέν ἐνιωσαν πιά ἀπομονωμένα καί ἀποξενωμένα. Πολλά θέματα πού, στήν ἀρχή τῆς συνδιάσκεψης, προκάλυψαν σκληρές πολεμικές, ἀκόμα καί διασπάσεις, ἄρχισαν τώρα νά λύνονται μέσα ἀπό μεθοδικές καί δημιουργικές συζητήσεις. Φυσικά, οἱ διαφορές ἀνάμεσα στήν ἀριστερή καί τή δεξιά πτέρυγα τοῦ κινήματος, ἀνάμεσα στοῦς ὑποστηρικτές μιᾶς «ἐπαναστατικῆς ἐπίθεσης» ἐναντία στή γραφειοκρατία καί σέ πιά ἐπιφυλακτικές ὀμάδες, παρέμειναν, ἀλλά ἔγινε κατανοητό ὅτι τέτοιες διαφορές δέν θά ἔπρεπε νά ἐμποδίσουν τήν ὀμαδική δουλειά γιά τήν ἐπίτευξη κοινῶν στόχων.

Ἐντιδράσεις

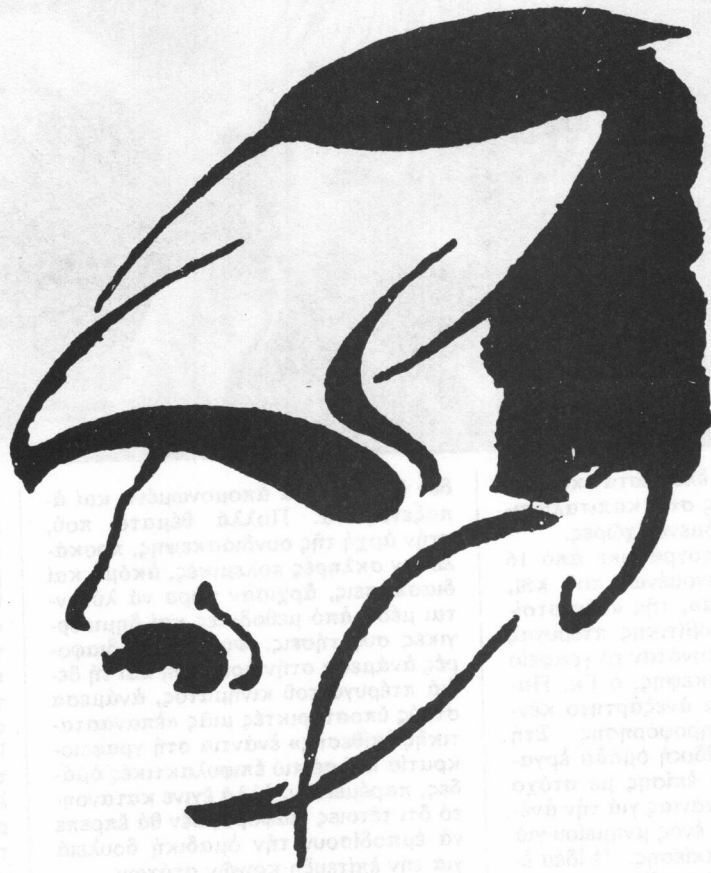
Ὁ ἐπίσημος Τύπος δέν ἀντέδρασε ἀμέσως στή συνδιάσκεψη. Ἄν καί ἕνας μεγάλος ἀριθμός δημοσιογράφων συμμετεῖχε στis διεργασίες, τά μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης στήν ἀρχή παρέμειναν σιωπηλά, μέ μόνη ἐξαιρεση τό ραδιοφωνικό πρόγραμμα «Φάρος» πού ἔδωσε μιά μικρή ἀναφορά τῆς τελευταίας μέρας τῆς συνδιάσκεψης. Ἦταν ὀλοφάνερο ὅτι οἱ διευθύνσεις τῶν κρατικῶν ἐκδόσεων περίμεναν κάποια ἀντίδραση ἀπό τήν κορυφή. Ἐν τῷ μεταξύ πληροφορίες ἄρχισαν νά κυκλοφοροῦν στή Μόσχα σχετικά μέ τίς διεργασίες καί τίς ἀποφάσεις καί φυσικά πέρασαν στόν παράνομο Τύπο. Λίγο μετά, ἡ «Φωνή τῆς Ἄμερικῆς» ἀναφέρθηκε στή συνδιάσκεψη. Τό δυτικό ραδιόφωνο δέν μετέδωσε καμιά σοβαρή πληροφορία ὄυτε ἀνέφερε τίποτε σπουδαῖο στοῦς Σοβιετικούς ἀκροατές του, ἀλλά αὐτό ἀποδείχτηκε σοβαρή ὄθηση γιά τόν κρατικό Τύπο: ἦταν φανερό ὅτι ὄλικο γιά τή συνδιάσκεψη ἔπρεπε νά τυπωθεῖ γρήγορα, πρίν τό κάνουν οἱ δυτικοί δημοσιογράφοι.

Στίς 5 Σεπτεμβρίου μιά ἀρκετά λε-

πτομερῆς ἀναφορά στή συνδιάσκεψη ἐμφανίστηκε τελικά στis σελίδες τοῦ *Ογκανιόκ*, ἑνός ἀπό τά πιά γνωστά ἑβδομαδιαῖα περιοδικά τῆς Σ.Ε. Τό ἄρθρο δέν ἀνέφερε τήν ἱδρυση τῆς ὀμοσπονδίας σοσιαλιστικῶν ὀμάδων ὄυτε τή διακήρυξη, ὄμως τό ὄπολοιπο ὄλικό παρουσιάστηκε ἀρκετά εὑσυνείδητα. Στό μεταξύ οἱ ὀμάδες τῆς ὀμοσπονδίας καί τό κέντρο Τύπου τοῦ Παβλόφσκι δήλωσαν τήν πρόθεσή τους νά ἐτοιμάσουν τή δική τους συλλογή πληροφοριῶν, δίνοντας μιά πληρέστερη καί «ἀχτένιστη» ἀναφορά τῆς δραστηριότητας τῶν ἀριστερῶν ὀμάδων καί ὀμίλων. Ἄπ' τή μεριά τους οἱ ἡγέτες τῆς καμπάνιας γιά τήν ἀνέγερση τοῦ μνημείου γιά τά θύματα τοῦ Σταλινισμού ἄρχισαν ἀμέσως προετοιμασίες γιά μιά μαζική συλλογή ὄπογραφῶν γιά τό αἴτημά τους καί γιά μιά εὑρεία διανομή τοῦ ὄλικού τους. Ἡ δραστηριότητα τῆς ἀριστερᾶς εἶχε γίνει κτήμα τῆς γκλάσνοστ. Ἐχοντας ξεπεράσει τίς ἰδies του τίς ἀντιδράσεις καί ἀδυναμίες, τό κίνημα τῶν ἀριστερῶν ὀμάδων ἔχει γίνει ἕνας πραγματικός παράγοντας τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς χώρας. Ἡ πραγματική σημασία τῶν ἀποφάσεων τῆς 23ης Αὐγούστου 1987 δέν ἔχει ἀκόμα ἀναλυθεῖ, ὄμως ἕνα πράγμα εἶναι πιά ξεκάθαρο: Γιά πρώτη φορά, κατά τή διακυβέρνηση Γκορμπατσῶφ, μπορούμε νά μιλάμε ὄχι μόνο γιά μεταρρυθμιστικές πρωτοβουλίες ἀπό τά πάνω ἀλλά καί γιά ἕνα σοβαρό κοινωνικό κίνημα στή βάση. Καί αὐτό σημαίνει ὅτι ὄλόκληρη ἡ εἰκόνα τῆς πολιτικῆς ζωῆς στή χώρα μας ἀλλάζει σημαντικά. Καί ἡ ἀλλαγή εἶναι πρὸς τό καλύτερο.

Μετάφραση: Γιώργος Κοπακάκης

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

*Κάψα πυχτή, ξεγλωσσομένη ή μέρα
σά σκύλα άχνή στίς πέτρες λαχανιάζει.
ταπί άναμένα κάρβουνα στή χέρα
κρατάει ό Θεός στή γής και τά τινάζει.
Φίδια γλιστρούν σάν ποταμοί,
κι οί κάχτοι
μές στό λιοπύρι άγριομανοῦν γαλάζιοι·
μασκάλη άντρός μυρίζει ή γής και στάχτη,
κι άκοῦς χνουδάτα, άγκαθερά μπουμπούκια
μέ γαῦρο έρωτικό νά τρίζουν άχτι*

«Τόντα ράμπα»

Γιά τις «Τερτσίνες» του Νίκου Καζαντζάκη για την υλιστική ανάγνωση της «Όδύσσειας»

του Βρασίδα Καραλή

Είναι πολύ δύσκολο να εκτιμήσουμε ή και να απολαύσουμε ένα είδος ποίησης, όταν έχει πάψει να καλλιεργείται και να εξελίσσεται. Ειδικά μάλιστα όταν πρόκειται για τό ποιητικό είδος στό οποίο εντάσσονται οι *Τερτσίνες* του Νίκου Καζαντζάκη — είδος χωρίς μεγάλη προϊστορία στή γλώσσα μας και πού ή παράδοσή του στή χώρα καταγωγής του, τήν Ίταλία, είναι τόσο μεγάλη, ώστε να μήν είναι, ίσως, έφικτό να ανανεωθεί ή να μετεξελιχθεί σε κάτι διαφορετικό.

Βέβαια, ακόμη και μιά επιπόλαιη ανάγνωση αὐτῶν τῶν ποιημάτων του Καζαντζάκη θά έδειχνε πώς πρόκειται για εκείνο τό είδος πού παλαιότερα αποκαλοῦσαν «σκοτεινή ποίηση». Πράγματι, παρά τόν ύμνητικό και μεγαλήγορο τόνο τους, οί *Τερτσίνες* παρουσιάζουν μιάν άπροσδόκητη πυκνότητα ιδεῶν και εικόνων, μιάν δραματική ταραχή και μιά σοβαρή μεγαλοπρέπεια, χαρακτηριστικά πού τις καθιστοῦν δυσπρόσιτες στους λεπταίσθητους άναγνώστες τής ποίησης ή δυσανάγνωστες σε όσους απολαμβάνουν και κρίνουν τήν ποίηση μέ βάση ένα ύφος μεσόφωνο και καλλιγραφημένο. Μιά ψυχραιμη ανάγνωσή τους θά τις συσχετίζε μέ τόν Πίνδαρο, κυρίως, και κατόπιν μέ τόν Ἄγγελο Σικελιανό, άν εξαιρέσουμε βέβαια τις συγγενείες τους μέ τόν Δάντη. Και μόνο λοιπόν οί συσχετισμοί τους θά μάς οδηγούσαν σε ποιητές πού τόσο πιά πολύ επαινοῦνται όσο λιγότερο διαβάζονται, και οί αντίληψεις τῶν οποίων δέν επικρίνονται άπλά και μόνο έπειδή είναι ή πολύ θολές ή πολύ άπόμακρες.

Μέ τις *Τερτσίνες* όμως και μέ τόν Καζαντζάκη συμβαίνει μάλλον τό αντίθετο. Έπειδή οί αντίληψεις του, άν και δυσνόητες σε όλο τους τό πλάτος, είναι όπωσδήποτε καθαρές και λογικά διατυπωμένες, προκαλοῦν είτε τήν εύκολη άποδοχή είτε τόν άφελή φόγο του άναγνώστη τους, μέ άποτέλεσμα να παραμερίζεται ή ιδιαίτερη γλωσσική τους

πρακτική και, έπομένως, να μήν έντοπίζεται ή λειτουργία αὐτῆς τῆς λογοτεχνικῆς γλώσσας σε όλα τά επίπεδα τῆς άτομικῆς και κοινωνικῆς συνείδησης.

Ὁ Καζαντζάκης, επιπλέον, είχε τήν άτυχία να συστήσει μιά πρωτότυπη και καθολική κοσμοθεωρία και να τήν προβάλλει σε όλο τό έργο του. Τήν προσέφερε όμως, καταρχήν, σε ανθρώπους μέ ελάχιστες διανοητικές άνησυχίες, σε ανθρώπους έφησυχασμένους και φρόνιμους, σε άστους πού απολάμβαναν τά προνόμιά τους, και άνάμεσα σε αὐτά, μιά τέχνη φιλόνομη και έφησυχαστική πού δημιουργήθηκε κατά τήν δεκαετία του 1920 και πού άφηνε να εκδηλωθεί ή άτομική δυσαρέσκεια μόνο μέ πικρά ύπονοούμενα. Τήν προσέφερε επίσης σε μιά κουλτούρα έτερόφωτη, πού άνακαλοῦσε τό παρελθόν της για να ξεχάσει τό μέλλον της, και ή όποία στήριζε τήν κρατική ιδεολογία τῶν άστοποιημένων χωρικῶν, τῶν μεταπρατῶν και του έξαρτημένου μικροκεφαλαίου.

Ὁ Καζαντζάκης, λοιπόν, είχε τήν άτυχία να αντιτίθεται σε μιά τοπική κουλτούρα καταφατική, οί επιμέρους συμβολές στήν όποία έπιβεβαίωναν και καθαγίαζαν μιά δεδομένη κοσμοαντίληψη και, τό σημαντικότερο, άπωθοῦσαν τήν δυνατότητα μιάς άρνησῆς της. Έξαιτίας τῆς δικῆς του άπροσάρμοστης στάσης, όχι μόνο ή σκέψη του θεωρήθηκε άπό τήν παραδοσιακή-άστική διάνοηση ως μιά έφηβική έξαρση και μιά εύλογη αντίδραση έντός όρισμένων πλαισίων, αλλά και ύποβαθμίστηκε, συκοφαντήθηκε και άπορρίφθηκε ή καλλιτεχνική του έπίτευξη. Μέ μιά ειδική όρολογία θά λέγαμε ότι, έπειδή ή κυρίαρχη ιδεολογία δέν κατόρθωσε να άνακαλύψει τόν λόγο της στή γλώσσα του Καζαντζάκη, για τοῦτο άρνήθηκε να άναγνωρίσει αὐτή τήν γλώσσα ως λογοτεχνική. Χαρακτηριστικό παράδειγμα γι' αὐτό άλλωστε είναι ή διαφορούμενη άποτίμηση του Καζαντζάκη άπό τόν Κ.Θ. Δημαρά στήν *Ίστορία τῆς Νεοελλ-*

νικης Λογοτεχνίας, πού μάλλον πρέπει πλέον νά φέρνει σέ άμνηχανία καί τόν ίδιο τόν συγγραφέα.

Χάρη στόν έξυπνο διαχωρισμό ιδεολογίας καί αισθητικής, μορφής καί περιεχομένου, ή παραδοσιακή-άστική σκέψη έπαινούσε τό μορφοπλαστικό αίσθημα τού Καζαντζάκη, όταν ήθελε νά άπορρίψει τήν φιλοσοφία του, καί συζητούσε τίς άντιλήψεις του, όταν σκόπευε νά άπορρίψει τήν καλλιτεχνική του συνείδηση. Μέ αύτήν τήν προοπτική, ό πεζός λόγος του επαινέθηκε, όταν ύποβαθμιζόταν ή ποίησή του, όπως καί τό αντίθετο. Κοντολογίς, ή άστική-παραδοσιακή διάνοηση τού τόπου μας, άκόμα καί εκείνη πού φόρεσε τά ράσα τής Άριστερας, όπως ό Μάρκος Αύγέρης καί ό Βασίλης Ρώτας, προσπάθησε συστηματικά νά άδρανοποιήσει κάθε άπροσάρμοστο στοιχείο τής δημιουργίας τού Καζαντζάκη καί νά κρίνει τό έργο του μέ τά κριτήρια μιās αυτονομημένης αισθητικής πού αξιολογούσε τά λογοτεχνήματα καταμερίζοντας τίς λειτουργίες τους, όπως άκριβώς, ή παρόμοια, καταμερίζόταν ή έργασία στήν ύλική βάση τής κοινωνίας μας. Μέ αυτές τίς προϋποθέσεις καί χάρη στήν άνύπαρκτη θεωρητική παράδοση καί έρευνα τού τόπου μας, διέσπασε τό έργο σέ όρισμένα θεωρητικά συστατικά, άνέλυσε τίς άναφορές αυτών των συστατικών καί έμεινε ικανοποιημένη εκδίδοντας μερικούς μονολεκτικούς χαρακτηρισμούς, όπως μηδενιστής, άγχωτικός, γραφικός κ.λπ., πού φανέρωναν μιιά όρισμένη χρήση ιστορικά καθορισμένη, τήν όποία έπιδεχόταν κάθε έργο τού Καζαντζάκη, όπως άλλωστε καί τά έργα ενός έπιπλοποιού.

Οί Τερτσίνες δέν άποτελούν φυσικά τό κορυφαίο έργο τής δημιουργίας του. Άποτελούν, όπως έλεγε ό ίδιος, τούς «είκοσιένα σωματοφύλακες» τής 'Οδύσειας, δηλαδή τήν καλλιτεχνική εισαγωγή στό μεγάλο έπος του. Στίς Τερτσίνες φανερώνονται σέ μικρογραφία καί σέ τόνο ύψηλό τά χαρακτηριστικά τού «ρεούμενου λυρισμού» πού έπιδίωξε νά άποκτήσει τό πολύστιχο ποίημά του. "Όπως δηλώνει ό ίδιος στόν μικρό του πρόλογο, τόν γεμάτο ύπερηφάνεια καί πίκρα, ύπάρχουν δύο στοιχεΐα πού δυσανασχετούν τόν άπροετοίμαστο άναγνώστη. Πρώτα «ό στίχος, ό ρυθμός», καί δεύτερο ό «άνέλπιδος τρόπος πού άντικρίζω τήν άτομική καί παγκόσμια περιπέτεια». Θά άναγκαστούμε λοιπόν έδώ νά κατατιμήσουμε τό έργο του σέ αυτά τά θεωρητικά συστατικά — πού άποτελούν τελικώς τήν φυσιολογική όφειλή τού Καζαντζάκη στήν προβληματική τής εποχής του — γιά νά έρμηνεύσουμε λογικά ό,τι προσφέρει ή άνάγνωσή τους.

Ός πρός τόν ρυθμό καί τόν στίχο, οί Τερτσίνες παρουσιάζουν εκείνο πού ό Διονύσιος Άλικαρνασσέας όνόμαζε «αύστηρή άρμονία» μέ σφριγηλό τόνο καί πεποιημένες λέξεις. Τό μετρικό σχήμα επίσης δίνει στά ποιήματα τόν βαρύ καί έπίσημο τόνο, άπό τόν όποιο ώστόσο δέν λείπει ή χάρη, όπως στό κάντο «Έλένη», ή δραματικότητα, όπως στό «Δόν Κιχώτης», ή γλαφυρότητα, όπως στό «Χριστός», ή σάτιρα όπως στό «Είς έαυτόν» κ.λπ. Στά ποιήματα ύπάρχουν μεταφορές καί λογότυποι πού έπαναλαμβάνονται, καί πάνω άπ' όλα μιιά ιδιάζουσα άντίληψη ως πρός τήν σύνθεση νεολογισμών, πού θυμίζουν Αίσχυλο καί Πίνδαρο. Έπειδή οί ρυθμοί, οί νεολογισμοί καί οί μεταφορές τού Καζαντζάκη είναι έντελώς νεόκοποι στήν γλώσσα μας, ή άνάγνωσή τους άναδίδει εκείνη τήν τραχιά αίσθηση πού έπισημαίνει ό ίδιος. Βέβαια, στίς Τερτσίνες ύπάρχουν

όρισμένα «κάντα» πού άποτελούν μοναδικές έπιτεύξεις τού νεοελληνικού λυρισμού καί άξεπέραστες σελίδες ποιητικού μεγαλείου καί δύναμης. Τέτοια είναι ό «Βούδας», ό «Λένιν», ό «Δόν Κιχώτης», ό «Δάντης», ό «Γκρέκο», ή «Έλένη» καί το «Είς έαυτόν». "Όμως, ή ποίηση στά έργα αυτά είναι έντελώς διαφορετική άπό τήν ποίηση πού καταναλώνεται τά πρόσφατα χρόνια καί έντελώς άποκομμένη άπό τήν ποιητική άντίληψη πού έπικρατούσε κατά τήν δεκαετία τού '30, όταν δηλαδή γράφονταν οί Τερτσίνες. "Όταν, ώστόσο, λέμε διαφορετική, δέν έννοούμε μιιά άπλή παραλλαγή ενός κοινού ποιητικού ιδιώματος. "Όταν διαβάζουμε, λόγου χάρη, Σολωμό καί Μαρκορά, άναγνωρίζουμε ότι πρόκειται γιά ποιητές πού χρησιμοποιούν τίς ίδιες συμβάσεις καί έχουν μιιά συναφή άναφορικότητα, ένω οί τεχνικές τους διαφοροποιήσεις έρμηνεύονται μέ τήν άναγωγή τους σέ έναν προϋφιστάμενο τύπο κοινωνικής όμιλίας. Τό ίδιο μπορεί νά είπωθει καί γιά τόν Παλαμά καί τόν Γρυπάρη, τόν Καρυωτάκη καί τόν Φιλύρα, τόν Σινόπουλο καί τόν Σαχτούρη. Δέν μπορούμε όμως νά πούμε τό ίδιο γιά τήν ποίηση τού Καζαντζάκη συγκριτικά μέ εκείνη τού Γ. Σεφέρη. Καί έπειδή κυρίαρχη τεχντροπία σήμερα είναι εκείνη πού εισήγαγε ό Γιώργος Σεφέρης, ή ποίηση σέ έργα όπως οί Τερτσίνες δύσκολα παρακολουθείται καί έντοπίζεται, ένω εύκολα παρερμηνεύεται καί παραμερίζεται.

Οί Τερτσίνες λοιπόν είναι ποίηση διαφορετική άπό τήν ποίηση πού γράφεται σήμερα — καί αύτή ή χρήσιμη διαπίστωση δέν πρέπει νά ύπονοεί ότι οί Τερτσίνες είναι αντιποιητικές καί άποτελούν ένα είδος συγχρονικής έπιδειξιόμανιας. Κάτω άπό τήν έπίδραση τής γενιάς τού '30 συνηθισάμε νά πιστεύουμε ότι ή ποίηση είναι μιιά γλωσσική άσκηση τού νοϋ σέ κατάσταση εύφορίας καί γαλήνης, ή ένας στοχαστικός ψίθυρος στό αυτί κάποιου χωρίς συγκεκριμένα χαρακτηριστικά καί, κυρίως, χωρίς δική του ιστορία. Παράλληλα, ή ποίηση μετά άπό αυτούς τούς ποιητές, καί άν εξαίρεσουμε βέβαια τόν 'Οδυσσεά Έλύτη, έχασε τό βασικό κριτήριο τής άπαγγελίας, καί περιέπεσε σέ μιάν άφωνη άπόλαυση των ματιών, σέ ένα όπτικό έρέθισμα χωρίς εικόνες καί χωρίς μύθο, στήν λεκτική μεταγραφή συναισθημάτων πού άπό μόνα τους έτειναν πρός τή σιωπή. Αύτά τά χαρακτηριστικά βλέπουμε νά κυριαρχούν τόσο ως άρχές τής λογοτεχνικής κριτικής όσο καί στους μαθητές εκείνων των ποιητών, καί ειδικά τού Γιώργου Σεφέρη, μέ κυριότερα γνωρίσματα τήν όλιγόστιχη έκφραση, τήν άνεικονική διατύπωση καί τήν έλλειψη συνθετικής ένότητας, πράγματα άλλωστε πού ύπάρχουν στόν Σεφέρη, ιδιαίτερα κατά τήν τελευταία περίοδο τής δημιουργίας του.

Άν όμως αυτά άποτελούσαν άπλώς τά χαρακτηριστικά μιās σχολής ή μιās τεχντροπίας, τό πρόβλημα θά ήταν εύκολο καί θά ύπενθύμιζε, τηρουμένων των αναλογιών, τήν διαμάχη Παλαμά καί Καβάφη. Θά ήταν δηλαδή οί όψεις μιās έκφρασης, άντίθετης βέβαια, αλλά στό βάθος συμπληρωματικής, άφού ή γλωσσική ένοποίηση τού Παλαμά. 'Ο Σεφέρης όμως καί οί μαθητές του έπесαν θύματα τής γενικότερης εξέλιξης τού τόπου μας. Έξαιτίας τής κάπως άόριστης, έξιδανικευτικής καί εύπρόσιτης βιοθεωρίας τους κατέστησαν τά πρότυπα τής ποιητικής γραφής κι έδωσαν τέτοιες κατευθύνσεις στήν κριτική σκέψη καί τήν θεωρητική άναζήτηση πού δύσκολα μπορούμε νά ύποστηρίξου-

με ότι ξεπερνούσαν τά όρια ενός διανοητικού έπαρχιωτισμού και μιās έμπειρικότητας που άδυνατούσε νά δει πέρα από τόν έαυτό της.

Τά έσωτερικά χαρακτηριστικά της τέχνης τους μέ τήν εύκολη προσοικειώσή τους και χάρη sé μερικούς καλοπροαίρετους, αλλά εύνοημένους μελετητές έξογκώθηκαν sé αξιώματα μιās κυρίαρχης αισθητικής και sé άρχές ενός έλέγχου στόν όποιο, μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, ύποβλήθηκε όλη ή προηγούμενη δημιουργία του τόπου μας. Αποτέλεσμα του έλέγχου αυτού είναι νά αξιολογούνται σήμερα τά έργα για τήν όμοιότητα του φωνητικού τόνου, τήν όμαλότητα της γλώσσας και τήν όμοιογένεια του ύφους τους, για τά χαρακτηριστικά δηλαδή εκείνα που δέν αποτελούσαν διέπουσες άρχές τους, άφου, ως λογοτεχνικές συμβάσεις και ως κριτήρια ποιητικότητας, έμφανίζονται κάποια ειδική περίοδο της ιστορίας αποτελώντας τίς λογοτεχνικές άπολήξεις μιās ειδικής κοινωνικής ήθικης.

Έτσι, ότιδήποτε άνακαλύφθηκε είχε μικρή έρμηνευτική αξία και αποτελούσε μιá περιγραφή, ή ούδετερότητα της όποίας ήταν σκόπιμη και, ένίοτε, ύποπτη. Χάρη sé αυτήν τήν προσέγγιση, είδαμε πώς δουλεύει ή στήνεται ό μηχανισμός όρισμένων ποιημάτων, άν και δέν είμαστε σίγουροι γι' αυτά που έλεγαν.

Τό γεγονός ήταν άναμφίβολα σκόπιμο, αλλά δέν έφταιγε γι' αυτό κανένας, ούτε άκόμα και ό πολύ συνειδητός Σεφέρης. Έρθε όμως σαν άποτέλεσμα μιās κοινωνικής διαδικασίας κατά τήν έποχή του έξαστισμού της Ελλάδας, μέσα στην όποία όλα τά έργα περιβλήθηκαν, ή άφομοιώθηκαν, sé μιá ιεραρχία αξιών, που σκόπευε νά τά σημασιοδοτήσει σύμφωνα μέ τίς δικές της τάσεις. Σύμφωνα μέ μιá από αυτές, ή λογοτεχνική γλώσσα κατατιμήθηκε sé μορφή και περιεχόμενο, δηλαδή sé μιá σχέση πρωτοτύπου-άντιτύπου. Τό αντίτυπο, ή λογοτεχνία, έπρεπε νά μεταγράφει μέ τά δικά της μέσα μιá στιγμιαία αλλά δεδομένη μορφή της πραγματικότητας. Και αυτό έπρεπε νά γίνεται τόσο ευδιάκριτα, ώστε νά μπορούν οι κριτικοί νά μιλούν για τό ένα ή τό άλλο κατά περίπτωση. Sé αυτήν τήν τάση, ή γλωσσολογία, που άναπτυσσόταν τότε, προσέφερε μερικές χρήσιμες μά διφορούμενες παρατηρήσεις, ένω ή σύγχρονη μαρξιστική κριτική, βασισμένη sé μιá λαθεμένη εκτίμηση της άρχης της άντανάκλασης, πάσχιζε νά βρει μιá ταξική πάλη που κρυπτογραφήθηκε, ή νά δηλώσει μέ καθαρά έπικριτικό τόνο τήν ταξική προέλευση του συγγραφέα, βάσει της όποίας, νόμιζαν ότι, θά κρινόταν και τό «περιεχόμενο» του έργου. Πίσω απ' όλα αυτά, οι άστοί διανοούμενοι χαμογελοῦσαν, άφου τό παιχνίδι παιζόταν μέ τούς δικούς τους κανόνες και γραφόταν στην δική τους γλώσσα.

Ό Καζαντζάκης έγραφε μιá γλώσσα που άποκλειόταν από τήν ιεραρχία αξιών της άστικής κουλτούρας. Και αυτό για δύο λόγους: πρώτον, γιατί έλυνε όριστικά τούς δεσμούς της σκέψης μέ τήν προγενέστερη ιδεολογία της θρησκείας, και δεύτερο γιατί, παρακάμπτοντας τήν σύγχρονή του κυρίαρχη γραφή, συνέθετε μιá ιδεολογία χωρίς, φαινομενικά, μιá ύλική βάση, και έστηνε τό έποικοδόμημα μιās κοινωνικής ύποδομής που δέν φαινόταν άκόμα στόν όρίζοντα. Όπως όμως ή «γραφή» συναρτάται μέ διαδικασίες της ύλικής βάσης, κατά τόν ίδιο τρόπο συναρτάται και ή «ανάγνωση». Ό Καζαντζάκης διαβάστηκε μέσα sé ένα πλαίσιο άναφορών που τόν άποσυνέδεε από τίς ιστορικές

περιστάσεις στις όποιες συμμετείχε και εξέφραζε. Έτσι, οι μελετητές του πήραν τίς θεωρητικές έννοιες και τά σύμβολα, που στά έργα του άντιπροσώπευαν συγκεκριμένες πράξεις και συνθήκες, τίς μετέτρεπαν sé όρους ιδεολογίας και τίς συνέκριναν μέ άλλες, σαν νά μιλούσαν για άυθύπαρκτες όντότητες. Φυσικά, ό Καζαντζάκης κάθε άλλο παρά άφηρημένος συγγραφέας είναι· αντίθετα, είχε βαθύτερη γνώση των καταβολών της τέχνης του και sé κάθε σύμβολό του συμπύκνωνε βασικές διεργασίες της ύλικής βάσης, όσο αυτές μπορούν νά άντανάκλασθούν στό γλωσσικό σύστημα. Αυτό που δέν κατανόησαν στό έργο του ήταν ότι τά σύμβολά του μοιάζουν άντιφατικά έπειδή άντιφατικές είναι οι κοινωνικές διεργασίες που άναπαράγουν. Πιό συγκεκριμένα, δηλαδή περισσότερο ιστορικά, τά έργα του Καζαντζάκη άναπαράγουν, και έπεκτείνουν, τίς αντίθεσεις των κοινωνικών διεργασιών μέσα από λογοτεχνικές μορφές που δέν δημιουργήθηκαν κατά τήν άστική περίοδο, αλλά μέ εκφραστικές μορφές, όπως τό έπος και τό δράμα, τίς όποιες ή έπιβολή της άστικής ιδεολογίας ουσιαστικά κατήργησε μέ τήν έπινόηση του μυθιστορήματος. Η έπαναχρησιμοποίηση τέτοιων μορφών, όταν οι πρωτοποριακοί άστοί τίς θεωρούσαν έξαντλημένες και άχρηστες και όταν οι μαρξιστές έμεναν προσκολλημένοι στό καθαρώς άστικό ρεαλιστικό μυθιστόρημα του 19ου αιώνα, έφερνε τούς πάντες sé άμηχανία, γιατί κατέρριπτε μιάν ιδιότυπη μεταφυσική των μορφών που καλλιεργήθηκε από τούς ιδεαλιστές όλων των άποχρώσεων τότε. Ό Καζαντζάκης υπερέβη μέ τίς

έπιλογές του τὰ ὄρια τῆς αἰσθητικῆς νομιμότητας πού εἶχε θεσπίσει ἡ ἀστική ἰδεολογία καί ὡς σήμερα παραμένει μιά μόνιμη πρόκληση σέ αὐτήν τήν αἰσθητική πού ἐπιβλήθηκε τόσο, ὥστε ἀκόμα καί οἱ μαρξιστές νά τήν θεωροῦν αὐτονόητη καί νά τήν δέχονται ἀναντίρρητα.

Ἐνα μέρος τῆς προσπάθειας τοῦ Καζαντζάκη βλέπουμε σέ σμίξρυνση στίς *Τερτσίνες*. Τά ποιήματα, γραμμένα γιά τίς «ψυχές πού ἔθρεφαν τήν ψυχή μου», διασποῦν τήν ἐξιδανικευτική τάση πού προσφέρει ἡ ἀστική λογοτεχνία στούς ἀναγνώστες της, μέ τόν συγχρονισμό τῶν συμβόλων τοῦ Βούδα, τοῦ Μεγαλέξανδρου, τῆς Ἑλένης, ἀκολουθώντας τήν ἐπιταγή πού δέν ζητᾶ νά κρυπτογραφηθεῖ ἐκ νέου ὁ κόσμος, μά νά ἀλλάξει. Ὁ Τσιγκισχάνος, ὁ Τόντα Ράμπα, ὁ Μωυσῆς δέν εἶναι γιά τόν Καζαντζάκη τά σύμβολα-ἥρωες, μέ τά ὁποῖα ἡ ἀστική τέχνη ταυτίζει τούς ἀναγνώστες της, ἀλλά κενά σχήματα πού μέσα στίς σύγχρονες διαδικασίες ἀποκτοῦν τήν σημασία τους. Ἡ παραδοσιακή-ἀστική κριτική κατηγοροῦσε τόν Καζαντζάκη ὑποστηρίζοντας ὅτι «αὐτός δέν ἦταν ὁ Ψυχάρης, οὔτε σκεφτόταν ἔτσι ὁ Νίτσε, οὔτε ἀμάρτησε ὁ Χριστός». Εὐτυχῶς ὁ Καζαντζάκης γράφοντας ποίηση δέν ἔκανε ἱστορία καί πῆρε τά δεδομένα σχήματα ἀπό τίς παλαιότερες χρήσεις τῆς λογοτεχνίας, τά ἐξατομίκευσε καί φανέρωσε τήν συγχρονικότητά τους. Ἀπέρριψε, δηλαδή, τίς ἰδεαλιστικές προσεγγίσεις καί τίς ἀναλλοίωτες ὀντότητες πού, ὅταν δέν βρίσκονται στό Ἀπόλυτο Πνεῦμα, καταφεύγουν στήν Ἱστορία, καί ὑποσήμανε τόν ἀντιφατικό, δηλαδή τόν διαρκῶς μεταβαλλόμενο χαρακτήρα τῶν γλωσσικῶν συμβόλων. Ἀλλά, ἐπειδή ἔζησε σέ μιάν ἐποχή μέ ἐμπιστοσύνη ἀκόμα στίς ἐπιτεύξεις της, θέλησε νά συστήσει μέ τήν σειρά του μιά γνήσια ἰδεολογία, μιά «παν-ἰδεολογία», θά λέγαμε καλύτερα, πού ἀποσκοποῦσε σέ μιά δική του γλωσσική ἐνοποίηση, σέ ἕνα νέο δηλαδή σύστημα ἀξιών, τό ὁποῖο φυσικά ἡ πραγματικότητα τῆς Ἑλλάδας ἀδυνατοῦσε νά ἐνστερνιστεῖ καί νά ἀφομοιώσει. Τότε ἔγραψε τήν *Ὀδύσεια*, τό ἔπος ἑνός μεταγενέστερου ἀπό τό δικό μας πολιτισμοῦ, ἡ σημασία τοῦ ὁποῖου σήμερα μόνο σέ χώρες διαπολιτισμικές, ὅπως εἶναι οἱ Ἐνωμένες Πολιτεῖες, μπορεῖ νά κατανοηθεῖ.

Σέ κοινωνίες φαινομενικά ὁμοιογενεῖς, ἀλλά κατά βάση ἐλάχιστα ἐξειδικευμένες καί ἀδιαφοροποίητες, ὅπως ἡ ἑλληνική, τό ἔργο αὐτό κρίνεται μέσα ἀπό τοὺς φακούς μιᾶς ἀστικῆς τάξης συντηρητικῆς πού ἀφήνεται κατά καιροῦς νά ἠδονίζεται μέ τίς θρησκευτικές της καταβολές καί νά ζητᾶ τό κέντρο ἐκεῖνο γύρω ἀπό τό ὁποῖο θά ταξιθετήσῃ τόν κόσμο. Ἀκριβῶς, ὁμως, ἐπειδή καί αὐτό ἀποτελεῖ μιά πράξη πού διαιωνίζει μιάν ἐσωτερική ἀναγκαιότητα τῆς κοινωνίας μας, οἱ ἀστοί διανοούμενοι καλλιεργοῦν τήν ἀντίληψη μιᾶς κοινωνίας σέ ὕφεση, μιᾶς κοινωνίας προσωπικῶν σχέσεων, μιᾶς κοινωνίας χωρικῶν στήν ὁποία ἐκμετάλλευση δέν ὑπάρχει εἴτε καταργεῖται μέσα ἀπό τήν ἀπόλυτη ταύτιση, πού σήμερα ἀποκαλεῖται βίωση, μέ τοὺς ἐξιδανικευτικούς τύπους τῆς λογοτεχνίας. Τότε ἀκριβῶς ἀνακαλύπτεται ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ἕνας συγγραφέας εἰδυλλιακός πού προσφέρει στούς σύγχρονους ἀστούς τήν ψευδαίσθηση τῆς παραδείσιας ἡρεμίας, ἀγνότητας καί ἐνόητας, ὅλες ἐκεῖνες τίς ἀξίες δηλαδή πού στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας εἶχε παραμερίσει ὁ Κωστής Παλαμᾶς καί ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1909. Πράγματι, ὅλα αὐτά γίνονται τόσο

σκόπιμα ὅσο νά ἐπιβεβαιωθεῖ ἡ ἄποψη τοῦ Μάρξ πῶς, ὅταν ἕνα γεγονός ἐπαναλαμβάνεται, τήν δεύτερη φορά μοιάζει μέ γελοιογραφία.

Οἱ *Τερτσίνες* ὁμως φαίνονται πλησιέστερες πρὸς τήν δική μας πραγματικότητα καί πρὸς τίς λογοτεχνικές ἀξίες πού ἐπικρατοῦν στήν κουλτούρα μας. Ἡ ἀπόχρωση τόνου μᾶς θυμίζει τά *Σατυρικά Γυμνάσματα* τοῦ Παλαμᾶ καί ἀρκετούς λυρικούς ὕμνους τοῦ Σικελιανοῦ. Βέβαια, ὡς θεματολογία, οἱ *Τερτσίνες* εἶναι ἀρκετά προκλητικές. Δέν ἀφήνουν τόν Βούδα ἤσυχο στίς συνειδήσεις τῶν βουδιστῶν, οὔτε τόν Χριστό στίς ἐρμηνεῖες τῶν ὁπαδῶν του. Ἀντίθετα, σέ κάθε ἕνα ἀπό αὐτά τά σύμβολα ἐμβάλλον ἕνα ἱστορικό περιεχόμενο πού φαινομενικά δέν τοὺς ἀνήκε. Ὁ Καζαντζάκης ὑπάγει τά σύμβολά του στόν ρυθμό μιᾶς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας πού ἐπεδίωκε νά εἶναι καθολική καί ἐνιαία. Καί ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκεται ἡ δική του ὀφειλή στήν ἀστική ἰδεολογία. Σέ μιάν ἐποχή πού ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία ἐπιβαλλόταν μέ ἕναν ὄλο καί πιό ὀλοκληρωτικό τρόπο, ὁ Καζαντζάκης συνέστησε μιάν «παν-ἰδεολογία» ἀπό ὅσα ἡ ἀστική τάξη εἶχε ἀπορρίψει κατά τήν περίοδο τῆς ἀνόδου της. Ἄν μάλιστα λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι κατά τήν δεκαετία τοῦ 1930 ἡ ἐδραιωμένη ἀστική τάξη ἀντιπαρατάχθηκε στήν ἐκτροπή ἑνός κατώτερου τμήματός της, τοῦ φασισμού, τότε καταλαβαίνουμε πῶς γιά ἐκεῖνη τήν ἐποχή τό ἐγγεῖρημα τοῦ Καζαντζάκη γινόταν μιά ὑπενθύμηση, μιά ἄμυνα ἀλλά καί, τελικῶς, μιά ἄφεση ἀμαρτιῶν.

“Ομως, μόνο για εκείνη την εποχή. Τά βιβλία διαβά-
ζονται μέσθ σέ όρισμένες εποχές και σήμερα ένα βιβλίο
όπως ή ‘Οδύσσεια επανασηματοδοτείται μέσα στό σύγχρο-
νο πλαίσιο αναφορικότητας τής κοινωνίας μας. Τό ίδιο
πράγμα συμβαίνει και μέ τις Τερτσίνες· μέ τήν τραχύτη-
τα, δηλαδή τον νεωτερισμό τους, αποδεικνύουν δραστικά
τόν ψευδαισθητικό μηχανισμό τής λογοτεχνίας και απο-
στασιοποιούν τούς αναγνώστες τους από τά σύμβολα-
ταμπού πού οί κατεστημένες κοινωνίες έχουν αποδεχθεί ως
ιδεολογικά τους όρια ή σταθμούς. Προτείνει έτσι ό Καζαν-
τζάκης ένα σχήμα χωρίς περιεχόμενο, πού αναζητά από
τούς αναγνώστες νά τό σηματοδοτήσουν και νά καταγρά-
φουν έτσι τήν έναλλαγή τών συνθηκών, δηλαδή τήν σύ-
γχρονη πρακτική, τών ταξικών αντιθέσεων. “Όσο για τήν
παραδοσιακή-άστική κριτική, αυτή θά έπιμένει ότι οί Τερ-
τσίνες και ή ‘Οδύσσεια δέν έχουν μεγάλη ή αξία λόγου αι-
σθητική ούσία και ποιότητα, αποσκοπώντας άπλως και
μόνο νά έπιβεβαιώνει τό άλλοθι της, τό ότι δηλαδή δέν
έμαθε πώς παράγεται ή λογοτεχνία και πώς έπομένως
αξιολογείται.

‘Ο Καζαντζάκης επέλεξε αυτά τά πρόσωπα έπειδή απο-
τελούσαν «ιδεολογικούς κόμβους» τής κουλτούρας τής
έποχης του. Σημεία δηλαδή τομής τών διαφόρων τάσεων
τόν ευρωπαϊκών κοινωνιών ή σημεία βάσης πάνω στά
όποια στηρίζεται τό πολιτισμικό έποικοδόμημά τους, και τά
όποια έχουν τόσο καθιερωθεί από τήν παράδοση, ώστε
δρουν στίς άτομικές συνειδήσεις ως ξεχωριστοί υλικόι πα-
ράγοντες, έπηρεάζοντας τάσεις του υλικού και θεσμικού
πλαίσου τής κοινωνίας. Πράγματι, ή επίδραση του συμ-
βόλου «Χριστός» στό σώμα και στήν συνείδηση του πιστού
είναι τόσο πραγματική και δραστική, όσο και ό μισθός του
ως εργαζομένου. ‘Ορισμένα διανοητικά έφευρήματα απο-
κτούν μέ τόν καιρό υλικές επίδρασεις. Αυτή ή πραγματικό-
τητα στήν άστική κοινωνία, και σέ όσες τήν μιμήθηκαν,
έστίαστηκε κυρίως στήν προσωπολατρία και τήν προσπά-
θεια νά έξαρθεί ένα άτομο μέ χαρακτηριστικές ικανότητες υπε-
ράνω συνθηκών και άτομων. Στήν λογοτεχνία, ή τάση αυ-
τή έκδηλώθηκε μέ τήν ήρωοποίηση, πού ή άστική διάνοη-
ση καλλιέργησε στό έπακρο, προσπαθώντας νά διοχετεύσει
τίς αξίες της μέσω κυρίως του μηχανισμού τής ταύτισης
του αναγνώστη ή του θεατή. Γνωρίζουμε τήν άπάντηση
του Μπέρτολτ Μπρέχτ. Δέν αναγνωρίζουμε όμως εύκολα
τήν άπάντηση του Καζαντζάκη, γιατί αυτός έπαιξε τό παι-
χνίδι μέσα στό χώρο τών ιδίων τών συμβόλων, αϊφνιδιά-
ζοντας και τίς δύο πλευρές. Παρεμβαίνοντας λοιπόν εκεί,
άρνήθηκε τήν κυριότητα του Χριστού από τήν Έκκλησία,
του Μέγα Άλέξανδρου από τήν Έλλάδα, του Λένιν από
τήν Σοβιετική Ένωση. Έπιχείρησε έξ ύπαρχης μιάν
έπέμβαση στόν μηχανισμό παραγωγής τών συμβόλων, έμ-
βάλλοντάς τους μιάν βιοθεωρία πού άρνιόταν ένα συντηρη-
τικό και αποστεωμένο περιεχόμενο, ένω ταυτόχρονα συνέ-
θεσε τή βιοθεωρία αυτή κατά τέτοιο τρόπο, ώστε έγινε
σκάνδαλο για τούς μεταφυσικούς και μωρία για τούς
άστους, έπειδή άκριβώς υποδείκνυε τά κοινωνικά προβλή-
ματα πού άμφότεροι ήθελαν νά παραμερίσουν. “Όταν σέ
λίγο θά συνθέσει τόν νέο ‘Οδυσσέα, εκεί θά παρουσιάσει σέ
έκταση έναν προς έναν τούς ψευδαισθητικούς μηχανισμούς,
ή αναγνώριση τών όποιων άποτελεί, άλλωστε, και δικό
μας σημερινό πρόβλημα, έπιτυγχάνοντας νά στραφούν κα-

τά τών άστών και τών μεταφυσικών τά μέσα πού έπινοή-
θηκαν για νά άμβλύνουν τήν όξύτητα τών κοινωνικών αν-
τιθέσεων.

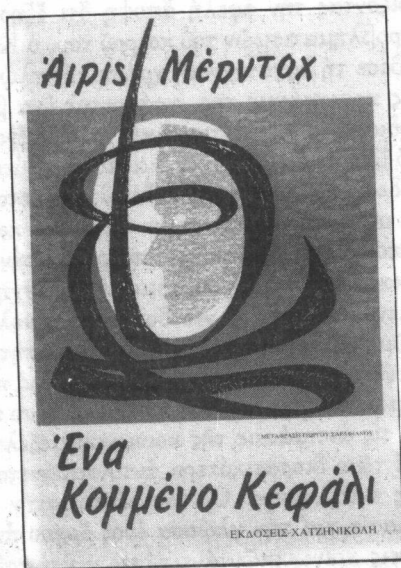
Γιά τόν λόγο αυτό ή ‘Οδύσσεια θά μένει για πολύν και-
ρό, όσον καιρό θά βρισκόμαστε μέσα στόν όρίζοντα τής
άστικής ιδεολογίας, ένα έργο πού θά του άρνούται τήν ανα-
γνώρισή του ως κειμένου ποιητικού και λογοτεχνικού, ξε-
χνώντας δύο πράγματα ταυτόχρονα: ότι δέν είναι άπαραί-
τητο νά γράφεται ένα έργο μέ τίς συμβάσεις τής λογοτε-
χνίας για νά καταταχθεί στή λογοτεχνία και, δεύτερο,
άκόμη και όταν γράφεται μέ όλες τίς λογοτεχνικές συμβά-
σεις, δέν είναι πάντα λογοτεχνικό. Και τέλος, ξεχνώντας
ένα τρίτο σημείο, ότι ή λογοτεχνία άκολουθεί τήν εξέλιξη
τής κοινωνίας και οί άλλες κοινωνιών και αντιλήψεων
μετατρέπουν τόν ‘Όμηρο και τήν Βίβλο από κείμενα θρη-
σκευτικά σέ έργα καλλιτεχνικά, μολοντί δέν γράφτηκαν
μέ κανέναν προφανή λογοτεχνικό σκοπό. Και ότι τελικά ή
«λογοτεχνικότητα» δέν είναι μιάν ούσία πού ύπάρχει κάπου
και μεταγγίζεται διά τών λέξεων στόν αναγνώστη, αλλά
είναι μιάν έννοιολογική κατηγορία πού μαθαίνεται στά σχο-
λεία και τά Πανεπιστήμια και άπονέμεται σέ κάποια ιστο-
ρική στιγμή σέ όρισμένα κείμενα.

Μέ αυτές τίς προϋποθέσεις γνωστές πρέπει νά πούμε ότι
ή ‘Οδύσσεια δέν κάνει λογοτεχνία ούτε είναι λογοτεχνία,
άν και, ανάμεσα στά άλλα, ικανοποιεί μερικά κριτήρια
μιάν όρισμένης περιόδου τής λογοτεχνικής μας γλώσσας
και έχει γραφεί μέ όλες τίς λογοτεχνικές συμβάσεις. Ένε-
χει, παράλληλα, όρισμένα έξωλογοτεχνικά μηνύματα και
καταγράφει όρισμένους γλωσσικούς δείκτες, πού ή άνάλυ-
σή τους δίνει πορίσματα όχι μόνο για τήν λειτουργία του
ιδιου του κειμένου αλλά και για τή φύση τών κοινωνικών
διαδικασιών πού τό παρήγαγαν. Μέ τόν τρόπο αυτό, πα-
ραμερίζοντας τήν άφελή άποψη ότι έζησε στό περιθώριο
τόν προβληματισμών του καιρού του, ό Καζαντζάκης έπα-
νασύνδεσε τή λογοτεχνική χρήση τής γλώσσας μέ τίς ρίζες
και τίς προεκτάσεις της, γράφοντας ένα βιβλίο άσυνεπές,
άπροσδιόριστο και αντιφατικό, βασισμένο σέ μιάν θεωρία
πού τό ίδιο τό έργο τελικά διαφύδει. Εύτυχως, καμιά συ-
νοχή ιδεών και αίσθημάτων δέν διαφαίνεται ούτε στίς Τερ-
τσίνες ούτε στήν ‘Οδύσσεια. Οί μύθοι και οί ιδέες πάνω
στίς όποιες στηρίζονται και παίρνουν τήν αναφορικότητά
τους, κατά τήν τελική συναρμογή μετασχηματίζουν τό πε-
ριεχόμενο τους σέ ένα νέο δυναμικό σύνολο, τό όποιο δέν
μπορούμε νά έποπτεύσουμε στήν πληρότητά του στό σημε-
ρινό στάδιο τών γνώσεών μας. “Όσο πιό πολύ αντιφατικό
είναι όμως τό έργο του Καζαντζάκη, τόσο πιό πιστά κατα-
γράφει τίς αντιφάσεις τής κοινωνικής εξέλιξης τής έποχής
του και τόσο διορατικότερα αντιλαμβάνεται τίς μελλοντι-
κές της έκδηλώσεις. Οί αντιφάσεις στήν ιδεολογία, τήν
μυθοπλασία και τήν γλώσσα ενός έργου άποτελούν αντα-
νακλάσεις κοινωνικών αντιφάσεων και ταξικών διαφορο-
ποιήσεων — άν όχι συγχρούσεων. ‘Η δυναμικότητα του
έργου του Καζαντζάκη θά αύξάνει, ή θά άνακαλύπτεται,
όσο περισσότερο ή κοινωνία μας διαφοροποιείται και ή ταξι-
κή της διαστρωμάτωση όξύνει τίς έσωτερικές της σχέσεις.
‘Ακόμα και οί ύφολογικές έπιλογές, πού κατά τό παρελθόν
θεωρήθηκαν έκδηλώσεις μιάν άπαραβίαστης άτομικότη-
τας, άποτελούν μιάν κοινωνική λειτουργία. Μιάν λειτουργία
μάλιστα πού άποκτά ιστορική άποτελεσματικότητα στόν

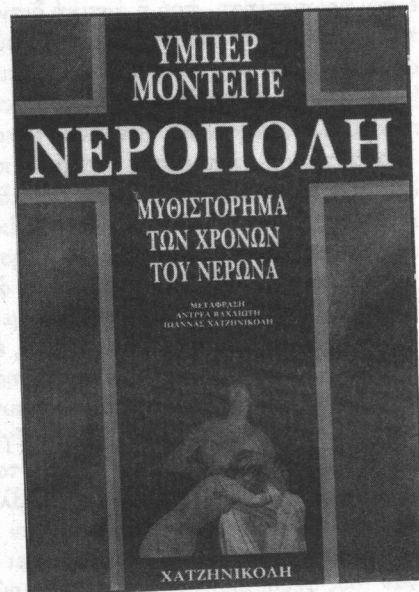
τόπο και στον χώρο που εμφανίζεται και σε συσχετισμό με τα φαινόμενα που την επιβιβάζουν ή την εμποδίζουν.

Τελικά, συμπεραίνουμε ότι ο Καζαντζάκης διαφοροποιήθηκε τόσο πολύ από τη λογοτεχνία της εποχής του, έπειδή κατέγραφε άμεσότερα την πολυπλοκότητα της εποχής αυτής σε όλα τα επίπεδα. Επιπλέον, διαφοροποιήθηκε με τις ύφολογικές επιλογές του, επειδή η γλώσσα και η θεματολογία που χρησιμοποίησε υποδήλωναν την κριτική στάση που ο ίδιος κρατούσε απέναντι στον κυρίαρχο κοινό λόγο της εποχής και, επομένως, στις δυνάμεις που τον επέβαλλαν. Γι' αυτό ο Καζαντζάκης και η 'Οδύσσειά του αποτελούν για τη λογοτεχνία μας ένα σημείο τομής, όπου η ελληνική κοινωνία, έξω από τους ταξικούς αγώνες, πραγμάτωσε τη φυσιογνωμία της και ρίχτηκε στους νέους κινδύνους που έφερε η συνειδητοποίηση των χαρακτηριστικών της. Ίσως όμως δεν έχουμε κατανοήσει επαρκώς ότι η

Ελλάδα άλλαξε περισσότερο με το έργο του Καζαντζάκη και λιγότερο από το έργο της γενιάς του '30. Κι αυτό πιθανώς συμβαίνει γιατί διαβάζουμε τη λογοτεχνία σαν ένα αυτόνομο κλάδο της γνώσης, ή της ζωής, χωρίς να επιζητούμε την έρμηνεία των όρων που την αποτελούν και την κατανόηση της λειτουργίας τους. Τό ότι η λογοτεχνία μας άλλαξε γύρω στην δεκαετία του 1930 είναι φανερό· αλλά, ακριβώς επειδή δεν έγιναν οι αναγκαίοι συσχετισμοί, η αλλαγή αυτή θεωρήθηκε ως αλλαγή μέσα σε ένα εργαστήριο και όχι έξω, στην κοινωνία. Και επειδή δεν έγινε η απαραίτητη ανάλυση των όρων, η νεωτερικότητα κρίθηκε από τον έναρμονισμό της ποιητικής με τις ανάγκες της κυρίαρχης ιδεολογίας και όχι από την ποίηση στα ρήγματα αυτής της ιδεολογίας. Άλλά, όπως φαίνεται, από αυτές τις προκαταλήψεις δεν έχουμε ξεφύγει ούτε και σήμερα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΗ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Εκδόσεις Χατζηνικολή
Σόλωνος 76, Αθήνα - Τηλ. 36.29.923

Φιλολόγοι σφραζόμενοι άμειλίκτως

ή ή άλληγορία τών άνοικτών θυρών

του Γιώργη Γιατρομανωλάκη

Στό 49ο τεύχος (φθιν. 1987), σ. 203-209, του περιοδικού *Φιλολόγος*, ό κ. Ν. Παρίσης άποπειράται νά «άποκρυπτογραφήσει» τό ποίημα του Α. Έμπειρίκου «Κορυδαλλοί σφραζόμενοι μελιχίως» (*Υφικάμινος*, "Άγρα, σ. 40). Έπί του παρόντος άς μή συζητήσουμε κατά πόσο είναι όρθή ή «άποκρυπτογράφησή» του. Πιστεύουμε, ώστόσο, ότι αύτης τής φύσεως οί «ανάλύσεις», πού περιορίζονται άποκλειστικώς σέ ένα και μόνο ποίημα, δέν μπορούν νά όδηγήσουν σέ ισχυρά συμπεράσματα, καθώς δημιουργείται ή έντύπωση ότι τό άπομονωμένο αυτό ποίημα άποτελεί κάτι τό μοναδικό μέσα στό έργο ενός δημιουργού, και μάλιστα του Α. Έμπειρίκου, πού επέμενε τόσο πολύ στην ένότητα και στη συνέχεια του έργου του. Πάντως δέν είναι αυτό τό άντικείμενό μας. Μάλιστα, σπεύδω νά ύπογραμμίσω ότι ούτε τά γραφόμενα του κ. Ν.Π. θά μάς άπασχολούσαν, εάν δέν συνέβαινε νά έγείρει τό άρθρο του ένα μείζον, θά έλεγα, ζήτημα πού δέν έχει πλέον σχέση με τή δημιουργική κριτική, ούτε κατά πόσο ό κριτικός έχει δικιο ή άδικο. Τό μείζον αυτό ζήτημα έχει νά κάνει με τήν ήθική τής έρευνας και τής έπιστήμης και μάς άπασχολεί άκριβώς διότι άποτελεί, όπως πιστεύουμε, ένα χαρακτηριστικό δείγμα και σύμπτωμα τών καιρών πού ζούμε.

Όπως ήδη έχω πεί, ό κ. Ν.Π., περιέργως, δέν αναφέρειται μέσα στό άρθρο του σέ άλλο ποίημα του Έμπειρίκου. Ούτε και ύποστηρίζει τήν έργασία του με κάποια σχετική βιβλιογραφία, πράγμα όμοίως περίεργο, άν λάβει κανείς ύπόψη ότι, ειδικά τά τελευταία χρόνια, έχει γίνει άρκετή και σοβαρή δουλειά πάνω στό έργο του Έμπειρίκου. Ό κ. Π. επιλέγει τόν μοναχικό δρόμο του έρευνητή εκείνου πού ή άγνοεί ή καμώνεται πώς άγνοεί ό,τι πρό αυτού σχετικό έχει γραφεί. Άλ-

λά τούτο προσωπική έπιλογή του άποτελεί και έν πάση περιπτώσει έτσι αυτός άντιλαμβάνεται τήν έρευνα. Φέρει όμως τό άρθρο του, σ. 205 (έκτός τής παραπομπής του στην *Υφικάμινο*), μιά ύποσημείωση, ιδιαιτέρως εύγλωττη, θά λέγαμε, τήν όποία παραθέτω (τά κεφαλαία είναι δικά μου): «Ό Γ. Γιατρομανωλάκης, στό βιβλίο του για τόν Άνδρέα Έμπειρίκο, αναφέρεται εύκαιριακά ΚΑΙ στό "Κορυδαλλοί σφραζόμενοι μελιχίως" και έπισημαίνει ότι ή "μεταφορική γλώσσα, πού χρησιμοποιείται για τήν περιγραφή τής τωρινής καταστάσεως, έγγίζει τά όρια μιās άπροκάλυπτης άλληγορίας", τήν όποία όμως ό μελετητής ΔΕΝ ΣΧΟΛΙΑΖΕΙ ΚΑΙ ΔΕΝ ΑΝΑΛΥΕΙ». (Άκολουθεί ή παραπομπή στό βιβλίο μου, Άνδρέας Έμπειρίκος, ό ποιητής του έρωτα και του νόστου, Άθήνα 1983, σ. 72).

Έτσι λοιπόν ό κ. Π. άφ' ενός φέρεται νά περιφρονεί ή νά άγνοεί όλόκληρη τή σχετική βιβλιογραφία, άφ' έτέρου κατεβάζει μέσα στην μονάκριβή του ύποσημείωση τόν κριτικό του πέλεξο πάνω στό βιβλίο μου, πιστεύοντας ότι με τόν τρόπο αυτό ξυλεύει εκ του άσφαλου. Προτού ώστόσο έξηγήσω τί άκριβώς συμβαίνει άς μου έπιτραπεί νά αναφερθώ όσο τό δυνατόν συντομότερα στό βιβλίο μου για τόν Έμπειρίκο. Λέω «ας μου έπιτραπεί», μολοντί πιστεύω ότι ένας συγγραφέας όφείλει κάποτε νά μιλά για τό έργο του, όταν αυτό άποσιωπάται, διαστρεβλώνεται ή, τό χειρότερο, όταν λεηλατείται άσύστολα και τήν ίδια στιγμή διαβάλλεται.

Τό βιβλίο αυτό, ή πρώτη και για τήν ώρα μοναδική μονογραφία για τόν Έμπειρίκο, άποτελεί μιά προσπάθεια νά αντιμετωπισθεί ως όλον και ως όλον νά έρμηνευθεί τόσο ή ιδεολογία, όσο και ή ποιητική του μεγάλου έλληνα ύπερρεαλιστή,

είναι δηλαδή ένα βιβλίο συνθετικό που δέν ενδιαφέρεται για αναλύσεις μεμονωμένων ποιημάτων ή στίχων του Έμπειρικού. "Ας δούμε πώς δηλώνεται εξ αρχής ο σκοπός αυτής της μονογραφίας: «'Απώτερος σκοπός μας, ως εκ τούτου, είναι να παρακολουθήσουμε, όσο γίνεται μεθοδικότερα, την παλίνδρομη κίνηση και πορεία του Έμπειρικού από τό ώραϊο, ιδεώδες και ανεξίτηλο παρελθόν στη συσφαίρωση και πήξη ενός μελλοντικού καθολικού δράματος της απόλυτης ελευθερίας και του απόλυτου έρωτα. Τόποι υποχρεωτικοί διελεύσεως και στάσεις αναγκαστικές είναι τά εκδοθέντα κείμενα του Έμπειρικού — και μόνο αυτά. Η εξέταση της κατασκευής των ποιημάτων, ή φιλολογική ανάγνωσή τους και ή διερεύνηση κάθε φορά νέων σημείων της πορείας αποτελούν ενδιάμεσους αλλά για κανένα λόγο δευτερεύοντες στόχους μας. Δέν είναι, άλλωστε, υπερβολικό να λεχθεί ότι ή διαμόρφωση του ιδεολογικού και κοσμικού συστήματος του ποιητή, δηλαδή ή έκφραση της νοσταλγίας και του έρωτα μέσα από ένα ρητό και σαφές σχέδιο ιδεών, συμπορεύεται με την ποιητική, "κατασκευαστική" τεχνική του Έμπειρικού. Συγκεκριμένα, ή πορεία του από τό πολυκεντρικό και πολυκέφαλο ποίημα-διακήρυξη της Ύψικαμίνου σε μία μονοθεματική "ιστορία" της Ένδοχώρας και στις καθαρές αφηγηματικές ιστορίες ή "μυθιστορίες" των Γραπτών, στην Άργώ και στο σχοινοτενές κείμενο του Μεγάλου Ανατολικού, οδηγούν ταυτόχρονα σε καθαρότερες διακηρύξεις και σε πιό συγκεκριμένους δραματισμούς. Οί όριακές θέσεις της Όκτάνας κλείνουν την καμπύλη της αφηγηματικότητας και της μονοθεματικής ιστορίας και αποτελούν κατ' έξοχήν κείμενα-διακηρύξεις» (σ. 39-40).

Αυτοί είναι οί στόχοι του βιβλίου, σαφέστατα και καθαρότατα διατυπωμένοι. Τό πρόβλημα είναι κατά πόσο οί στόχοι αυτοί επιτυγχάνονται, κατά πόσο τά συμπεράσματα είναι όρθά. Άλλά και άν ακόμη υποτεθεί ότι τά συμπεράσματα του βιβλίου είναι έσφαλμένα (και τούτο φυσικά χρήζει αποδείξεως) με κανένα τρόπο δέν γίνεται να υποστηριχθεί ότι τό βιβλίο τρέπεται σε «εύκαιριακές» αναφορές ή αναλύσεις κάποιων ποιημάτων ή ακόμη και στίχων του Έμπειρικού. Τούτο αποτελεί ένασχόληση άλλων.

"Ας δούμε τώρα τό κεφάλαιο εκείνο του βιβλίου, μέσα στο όποιο χρησιμοποιείται και τό επίμαχο ποίημα της Ύψικαμίνου, τό όποιο ό καιριος κ. Ν.Π. πιστεύει ότι ΚΑΙ εύκαιριακά αναφέρεται ΚΑΙ ούδόλως αναλύεται ή σχολιάζεται. Δύο από τά κεντρικά θέματα που τίγονται στην ένότητα της Ύψικαμίνου (σ. 43-75) είναι τά εξής: 1. Τό φαινομενικά «άλογον» της υπερρεαλιστικής ποιήσεως, και ειδικά στην περίπτωση της αίρετικής Ύψικαμίνου, δέν ύφίσταται. Ο συνειρμικός χαρακτήρας της κατασκευής των ποιημάτων της συλλογής, ό συνειρμός των εικόνων συντελεί, ώστε ακόμη και τά πιό «θερμά», όπως τά αποκαλώ, ποιήματα της συλλογής αυτής να έχουν τό δικό τους νόημα. Άλλωστε ό ίδιος ό Έμπειρικός (στο κείμενο «'Αντί Προλόγου», που είναι ένα είδος μανιφέστου) γράφει πώς οί εικόνες των ποιημάτων του μπορούν και έχουν «ένα λογικό ή μή λογικό είρμό, που να αποτελεί τρόπον τινά ένα θέμα». Αυτή ή «λογικότητα» των «θερμών» και «άλογων» ποιημάτων της Ύψικαμίνου υποστηρίζεται και αποδεικνύεται με άλλεπάλληλα παραδείγματα μέσα στο βιβλίο μου, ώστε περιττεύει να τά επαναλάβω εδώ. 2. Τίθεται τό έρώτημα (σ. 69 κ. εξ.) κατά πόσο είναι δυνατό να ανιχνεύσουμε μέσα στην Ύψικαμίνου κάποια «θέση» του ποιητή.

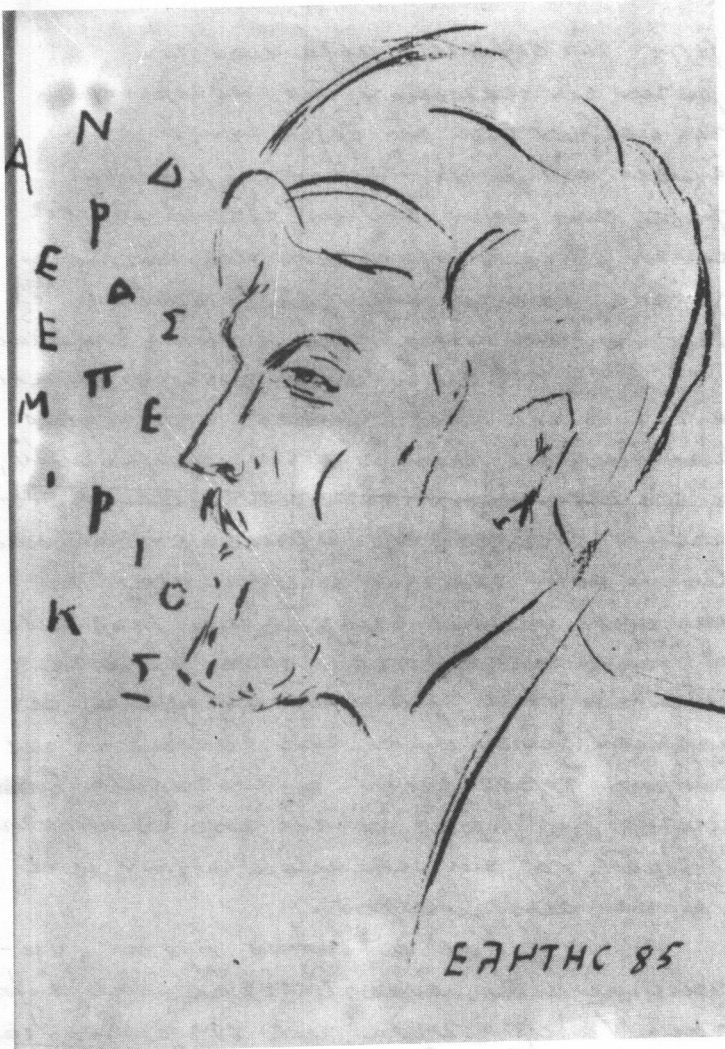
"Αν δηλαδή και εδώ εκφράζεται «σε όποιο ποσοστό ή διακήρυξη του ποιητή για ένα μελλοντικό έναϊο κόσμο, που μέσα στην ώριμη Όκτάνα θά ήχησει ως σημαντική έπαγγελία». Έτσι διαπιστώνεται ότι και μέσα στη συλλογή αυτή «διαμορφώνονται και διαχωρίζονται δύο κόσμοι, του έμεις και των άλλων, ενός ύγιους, νέου και όρμητικού, και ενός παλαιού, ψευδούς και πειστικού συστήματος». Παρέχονται εν συνεχεία αρκετά παραδείγματα αυτής της αντίθεσης του παλαιού προς τό νέο. Μάλιστα, στα παραδείγματα που προσκομίζω για να δείξω την έχθρική στάση όρισμένων έναντίον του νέου κόσμου, κατονομάζονται και «οί σημερινοί δήμιοι», που εμφανίζονται και στο επίμαχο ποίημα. Τό ίδιο άκριβώς παράδειγμα χρησιμοποιεί και ό προσεκτικός κ. Ν.Π., προκειμένου να αποδείξει τό ίδιο πράγμα! (Πρβλ. σ. 70 του βιβλίου μου και σ. 206 του κ. Π.).

Μέ όλα αυτά τά δεδομένα υπογραμμίζω λίγο παρακάτω (σ. 71): «Μέσα από μία σειρά ποιημάτων, αναδεικνύεται, είτε μεταφορικά είτε άμεσα και κυριολεκτικά, τό όραμα του νέου κόσμου και πραγματοποιείται σε πρώτο στάδιο, και μέσα στην ύπαιυτικήότητα των ποιημάτων της Ύψικαμίνου, ό εύαγγελισμός εκείνος που θά διασαλπισθεί (σημειώστε τό ρήμα) έντονότερα στα έπόμενα κείμενα του ποιητή». Άκολουθεί ως παράδειγμα της θέσεως αυτής ή αναφορά στίχων από τά ποιήματα «Φυγή του νήματος», «Πυρότριχες όλούζοντες» (με παραπομπή στο «'Ελυτρον»). Τό ίδιο δραματικό θεωρείται (σ. 72) τό ποίημα «Τριαντάφυλλα στο παράθυρο», που συσχετίζεται με τίς διακηρύξεις της Όκτάνας. Άκολουθεί —πάντοτε στην ίδια παράγραφο, και πάντοτε σχετικά με την ίδια θέση— ή αναφορά (και όχι βέβαια μόνο του τίτλου του) του δραματικού «Τσόχα ριπιδίου» και ή παράγραφος κλείνει με τή μνεία του «Κορδαλλοί σφαζόμενοι μελιχίως», όπου τονίζεται πώς «ή περιγραφή της τωρινής καταστάσεως έγίγισε τά όρια μιās ΑΠΡΟΚΑΛΥΠΤΗΣ (τά κεφαλαία όχι στο βιβλίο) άλληγορίας». Έπειδή άκριβώς ή άλληγορία αυτή είναι τόσο προφανής παραθέτω τό δεύτερο μέρος του ποιήματος, χωρίς σχόλια φυσικά, αφού ήδη ό αναγνώστης έχει άκούσει αρκετά (και θά άκούσει και παρακάτω άλλα) παραδείγματα των διακηρύξεων και του δραματισμού του Έμπειρικού.

Μόνο ό κ. Ν.Π. χρειάζεται ειδική άνάλυση και σχολιασμό να έννοήσει (ύστερα από όσα έχουν προηγηθεί) την όντως άπροκάλυπτη άλληγορία του ποιήματος και μάλιστα αφού και στην έπόμενη παράγραφο εξακολουθούν τά παραδείγματα αυτής της άλληγορίας. «Πολιτική άλληγορία και μάλιστα διάφανη (...) είναι και "Τά πούπουλα εύδαιμονίας" όπου κ.λπ. κ.λπ.». Έπονται, πάντοτε στο ίδιο θέμα αναφερόμενα, τά ποιήματα «'Ελνοσία», «'Οργανική διάσωση της χαρᾶς» και ή ένότητα κλείνει με τό «Κλωστήριον νυκτερινής ανάπαυλας» του όποίου ό μελλοντισμός και ό έρωτισμός αποτελούν «όριακή θέση και έπιστέγασμα των διακηρύξεων της Ύψικαμίνου, (σ. 75).

Ίδου συνεπώς σε ποιό περιβάλλον και μέσα σε ποιά συμφραζόμενα αναφέρεται και τό ποίημα αυτό, την άλληγορία του όποίου ό κ. Ν.Π. προσπαθεί να «άποκρυπτογραφήσει». Άς δούμε τώρα τί νέον έκόμισε ό μελετητής αυτός του Έμπειρικού με τό άρθρο του.

1. Στίς σ. 203 κ. εξ. αναφερόμενος ό κ. Π. στην «ποιητική γραφή» διατυπώνει την εξής χριση: «Δέν ύπάρχει θεματική

καθαρότητα και λογική ευκρίνεια. Οί ποιητικές όμως προτάσεις (πιθανόν εδώ έννοει τις έπτά «συντακτικές περιόδους του ποιήματος», πού λίγο παρακάτω τις μετρά και ως «προτάσεις... ποιητικές-θεματικές») —μικρές και μεγάλες— έχουν στρωτή διατύπωση και ο λόγος δέν παρουσιάζεται συντακτικά αποδιοργανωμένος» (ή υπογράμμιση δική μου).

Στό βιβλίο μου (σ. 43 κ. έξ.) αναφερόμενος και έγώ στή συντακτική δομή των ποιημάτων τής Ύψικαμίνου, τονίζω ότι «ή διάταξη των όρων τής προτάσεως είναι συνεπέστατη και άδιατάρακτη. Πουθενά μέσα στήν "αίρετική" Ύψικαμίνου (και σέ όλη τήν έκταση του δημοσιευμένου έργου) δέν παρατηρούμε κάποια συντακτική αποδιοργάνωση». Χαίρομαι πού τά πνεύματά μας συναντήθηκαν και έδω μάλιστα εκφράζονται μέ τις ίδιες λέξεις. Σύμπτωση ένδεχομένης.

2. Στή σ. 204 γράφει: «ή πληθυντικότητα (sic) του δεύτερου ρήματος («είχαμε») και τά δύο πρωτοπρόσωπα πληθυντικά άντωνυμιακά στοιχειά (μας, μας) ύποδηλώνουν συμμετοχή στά άφηγηματικά δρώμενα κάποιων προσώπων κι ακόμα συμμετοχική έμπλοκή του άφηγητή-ποιητή... (υπογράμμιση δική μου).

Στή σ. 70 γράφω: «...είναι σημαντικό και ένδεικτικό τό γεγονός ότι τά περισσότερα από τά μισά ποιήματα τής Ύψικαμίνου εκφέρονται σέ πρώτο πληθυντικό πρόσωπο (...). Μέσα στά ποιήματα-διακηρύξεις τής Ύψικαμίνου ο ποιητής όχι μόνο δέν αισθάνεται απομονωμένος, αλλά ως εκφραστής απόφρων και αισθημάτων μιάς "ομάδας" ή ενός κινήματος αναλαμβάνει νά όμιλήσει έξ όνόματος όλων». Σύμπτωση και έδω; Σύμπτωση.

3. Έχω ήδη πει ότι ο κ. Ν.Π. βρίσκει, βασισμένος στήν στίξη, πώς τό ποιήμα αποτελείται από έπτά «προτάσεις». Τό «εύρημα» αυτό είναι όντως δικό του. Βρίσκει όμως ότι οι έξι πρώτες (πού καλύπτουν περίπου τά δύο τρίτα του ποιήματος) συγκροτούν μιά νοηματική ένότητα (τό άφηγηματικό επίπεδο, όπως τό λέει) και ή τελευταία άλλη μιά (τό μή άφηγηματικό επίπεδο). Στό πρώτο επίπεδο μάς διδάσκει ο κ. Π. ότι ο ποιητής καταγγέλλει «έμμεσα και πλάγια, μιά "κατάσταση" (...) πού τή θεωρεί ήδη παρωχημένη. Στό άλλο επίπεδο είναι ο ποιητής προφήτης: προφητεύει και εξαγγέλλει μιά μεταστροφή και αλλαγή των πραγμάτων» (σ. 208). Λίγο παρακάτω διαβάζουμε επίσης ότι «ο ποιητής-άφηγητής διατυπώνει ένα συγκεκριμένο ποιητικό όραμα: όραματίζεται έναν καινούριο άπελευθερωμένο κόσμο». Τό ίδιο και στήν επόμενη σελίδα: «όλα αυτά συνιστούν ποιητική-άλληγορική άπεικόνιση του κόσμου πού έρχεται μέ καινούριες άπελευθερωτικές άντιλήψεις». Άλλά τί άλλο άραγε έννοώ γράφοντας και ξαναγράφοντας για τόν «παλαιό» κόσμο πού άντιτίθεται στή νέα κατάσταση, ή για τό όραμα και τόν ευαγγελισμό του μελλοντικού κόσμου; Αυτή δέν είναι μιά από τις κεντρικές θέσεις πού διατρέχει όλόκληρο τό βιβλίο και πού δηλώνεται τόσο καθαρά και τόσο επίπονα; Ποιά διαφορά ύπάρχει ανάμεσα σέ εκείνα τά «μοντέρνα» δήθεν «άφηγηματικά» και «μή άφηγηματικά» επίπεδα και σέ εκείνο πού παρατηρώ νά συμβαίνει κατά κανόνα στά ποιήματα του Έμπειρικού, όπου «γινόμαστε μάρτυρες μιάς "καταστάσεως" πού, ένω αρχικά εμφανίζεται άρνητική, τρέπεται σέ θετική μέσα από τήν ίδια τή διαδικασία τής γραφής»; Άν μάλιστα ο κ. Π. μάς εκανε τήν τιμή και διάβαζε τις σ. 20 και έξης του βιβλίου, θά έβλεπε πώς αυτά τά περί άφηγηματικού και μή τά έχει ήδη ο Άριστοτέλης επισημάνει στή Ρητορική του και πώς έρμηνεύω τήν άφηγηματική τέχνη του Έμπειρικού μέ τήν ανάλογη δομή ενός «λόγου ρητορικής ύψης», δηλ. μέ τήν περιγραφή, τήν αφήγηση και τήν προτροπή ή αναφώνηση.

4. Τί προσφέρει περισσότερο στήν κατανόηση του ποιήματος ο κατάλογος των «ρηματικών έννοιών» πού εκπονεί ο κ. Π. και όπου αναλύει τό αυτόνομο («θυμάμαι... έγώ», «θά έλθω... μέρα», «θά κοσμήση... τό διαμάντι» κ.ά.) από εκείνο πού γράφω σχετικά μέ τή λειτουργία των ρηματικών τύπων μέσα στά ποιήματα τής Ύψικαμίνου, ότι δηλαδή «ένω μάς είναι δύσκολο νά συνδέσουμε "λογικώς" τις άλλεπάλληλες περιόδους-είκοτες, ή άνάγνωση του ποιήματος δέν αφήνει συγκινησιακά κενά καθώς οι ρηματικοί τύποι μάς οδηγούν μέ συνέπεια νά αισθανθούμε τή μεταβολή μιάς παλαιάς κα-

ταστάσεις σέ νέα, θέμα συνηθισμένο στήν 'Υψικάμινω;» (σ. 66).

5. Ποιά διαφορά έχει (άλλά και τί περισσότερο λέει) ή «ἀνάλυση» και ή «ἀποκρυπτογράφηση», πού ἀποπειράται ό κ. Π. σχετικά μέ τίς «νότες μιᾶς ἀρχιμισμένης ἐποποιίας» ἀπό όσα γράφω γιά τή «νέα» μουσική πού ἀκούγεται στό ποίημα «'Ιππεύων ὄνου ἀγαπῶν κυρίες» και πού ἔχει και μέσα στό ἐξεταζόμενο ποίημα; (σ. 66 και 72).

6. "Ας μάς πεῖ ό κ. Ν.Π. πόσο μακριά κείται ή διατύπωση του ότι «...τό ποίημα, μέσα ἀπό μιᾶ δυναμική και ἠχηρή ρητορική ὑπερρεαλιστικῆς γραφῆς, κυριολεκτικά διασαλπίζει (ἀρεσκόμεστε και οἱ δύο στά ἴδια ρήματα) τή σίγουρη νίκη ἐνόσ ἄλλου κόσμου ὅπως τόν ὄραματίστηκε ή λογική και ή ἰδεολογία τοῦ ὀρθόδοξου ὑπερρεαλισμοῦ πού στήν (!) 'Ελλάδα κάνει τά πρώτα γενέθλια βήματα (sic) τή χρονιά τοῦ 1935», ἀπό ἐκεῖνο πού γράφω στήν σ. 74: «'Η ἔλευση τοῦ νέου αὐτοῦ κόσμου, πού ὄραματίζεται ὁ ποιητής, δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ παρά μόνο μέσα ἀπό τίς διακηρύξεις τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ και νά βασίζεται στήν πρωτοπόρα ἠθική και ποιητική ἀντίληψη τοῦ κινήματος»; Γιά τό θέμα τῆς «ρητορικῆς» στόν 'Εμπειρικό δέν νομίζω πώς χρειάζεται νά ἐπανεέλθω.

Διάβασε ἄραγε ό κ. Π. τό βιβλίό μου; Δέν τό διάβασε και ἀπλῶς τό φυλλομέτρησε «πλαγιῶς»; Τό διάβασε και δέν τό κατάλαβε; 'Η μήπως τό ἀφομοίωσε τόσο πολύ ὥστε νά «διασαλπίζει» ἀσυνειδήτως τίς ἰδέες του; 'Αλλιῶς πώς νά ἐξηγήσω τόσες διαβολικές συμπτώσεις; Νά ἐρμηνεύσω ἐπίσης μέ τήν ψυχολογία τήν ἄκριτη και κακόπιστη ὑποσημείωσή του; Δέν πρόκειται φυσικά νά προβῶ σέ χαρακτηρισμό τοῦ κ. Ν.Π. ὁ ὅποιος, ὅπως μαθαίνω, εἶναι και ἐκπαιδευτικός. "Ο, τι μέ παρεκίνησε νά καταφύγω σέ τούτη τήν καταγγελία εἶναι (ὅπως εἶπα και στήν ἀρχή) ή ἠθική τῆς ἔρευνας και τῆς ἐπιστήμης. "Αν ἀδικῶ, ὡστόσο, τόν ἐπικριτή μου, ἄς μάς ἀποδείξει πώς και πού τόν ἀδικῶ. Κυρίως ἄς μάς ἀπαντήσει σέ δύο ἀπλά ἐρωτήματα.

ΠΡΩΤΟΝ, τί νέο προσφέρει ή «ἀνάλυσή» του στήν κατανόηση τοῦ ποιήματος; πού δέν ὑπάρχει στό βιβλίό μου; 'Εκτός βέβαια και θεωρεῖ συμβολή αὐτό πού μάς λέει γιά τά «ράσα», ὅτι δηλαδή ἀποτελοῦν «συνεκδοχική ἀλληγορία ὄλων τῶν παλαιῶν και κατεστημένων ἀντιλήψεων» ἢ πώς ή «μοιχαλῆς» συμβολίζει, τή δυναμική τῆς ἀπελευθέρωσης ἀπό τά πιεστικά δεσμά τῆς κατεστημένης στενάχωρης ἠθικῆς» (sic). ΔΕΥΤΕΡΟΝ, σέ ποιό ἄλλο ποίημα (ἐκτός, ὑποτίθεται, στό παρόν) ἀναφέρομαι εὐκαιριακά μέσα στό βιβλίό μου; "Ας μάς ἀπαντήσει στά δύο αὐτά ἐρωτήματα και θά δεχθῶ πώς τά πνεύματά μας συνήθιζαν νά συναντῶνται κατά τήν ἀνάγνωση και μελέτη τοῦ 'Εμπειρικοῦ.

Τέλος, μιᾶ πού ό κ. Ν.Π. μάς ἔκανε τό μάθημά του, ἄς μάς ἐπιτρέψει μέ τή σειρά μας νά τοῦ κάνουμε κι ἐμεῖς ἕνα. Γράφει λοιπόν (σ. 204), πιστεύω ἀπό ὑπερβολικό φιλολογικό ζήλο, τό ἐξῆς: «οἱ τρεῖς λέξεις τοῦ τίτλου (οὐσιαστικό, παθητική μετοχή, ἐπίρρημα) εἶναι "λέξεις ἅπαξ": δέν ἐπαναφέρονται και δέν "ἀκούγονται" στό κυρίως ποιητικό κείμενο» (ὑπογραμμίζω). "Ομως, ἂν αὐτό πού γράφει ό κ. Π. γιά τίς «λέξεις ἅπαξ» τό διδάσκει κιόλας, μᾶλλον θά πρέπει νά ἀναθεωρήσει τίς ἀπόψεις του. Διότι μέ τόν φιλολογικό ὄρο «λέξεις ἅπαξ» (ἢ «ἅπαξ λεγόμενον») δέν ἐννοοῦμε ὅ, τι αὐτός ἐννοεῖ. 'Ο ὄρος, στήν κλασική φιλολογία, σημαίνει πώς μιᾶ λέξη (ἢ ἕνας γραμματικός ἢ συντακτικός τύπος) ἀπαντᾶ σέ ὁ-

μῶν τῶν σφαιρῶν, ἀλλά και τῶν μαζῶν τῶν μαζοῦκων. καί, ἀπό τρεῖς τῶν φράσεων και τῶν ἔργων τῶν, ἡ ἔκφραση ἄχι μόνον διεκρίσει, μά και φῶσι τῶν νότων τῶν τῶν, εἶτε ἀνιμωρεῖ εἰς τῶν μόνον ἀνιδροκῶν καί, εἶτε διεκρίσει ἀπό τῶν νότων, ἡ εἰσιμῶσα ἐξ ἐκείνων σὴν ὄραματίζονται οὐκ ἔτι κινεῖται. Καί ἡ νότος εἰσιμῶσα και ἀναοῦσσεσαι μετὰ ἀφῆσται ἰδιαφρέστω. Καί ὅσων εἰς μίαν ὁρῶσαι συμφορῶν, ἡ εἰς μετὰ ἔργον ἀντιμακροαίματι δακρυμῶν, ἔβλεπεν τὰ ὄραματίζονται και εἰς τῶν νότων τῶν τῶν, αἰσῶσι και εἰς τῶν ὄρων χαῖνδεις σφαιρῶν τῶν τῶν καί, ἡ ἰδῶν καί ἀφροῖα. καί ἀφροῖα, μὴ ὡσαυτοῦσα, μὴ ὡσαυτοῦσα εἰς καρτίαν ξένων ἐπὶ τοῖς ἐαυτοῦ καί ρυθμῶν ποροῦσσαν ἡ εἰσιμῶσα. Ἐνταῦθα εἰς ἑκάστη, ἡ εἰς τοῖς ἐαυτοῦ καί ἐξ ἑαυτῶν, τὰ τῶν μαζοῦκων τῶν καί τὰ τῶν ἀνομοῦσσαν.

Καί ἡ νότος ὄρον, εἰσιμῶσα και ἀναοῦσσεσαι και εἰσιμῶσαι. Ταῦτα ὡσαυτοῦσα και εἰσιμῶσαι και ἀνά ὡσαυτοῦσα δακρυμῶν τῶν τῶν μέχρι σφαιρῶν ἐπὶ φρασεολογικῶν, ἀνωτέρων. Ἀλλά, ὅσα και ἂν ἀνομοῦσσαν ἀπὸ τοῦ μῆτρος, ὅσα και ἂν ἀνομοῦσσαν

λόκληρη τήν γραμματεία μόνο ΜΙΑ φορά. Καταχρηστικῶς μπορεῖ νά σημαίνει πώς μιᾶ λέξη κ.λπ. ἀπαντᾶ σέ ἕνα συγκεκριμένο συγγραφέα μόνο ΜΙΑ φορά (βλ. πρόχειρα, Ξ.Α. Κοκόλης, «Λέξεις ἅπαξ»: Στοιχεῖο ὕφους. Θεωρητική ἐξέταση-καταγραφή στά «Ποιήματα» τοῦ Γ. Σεφέρη, 1975, σ. 28 κ. ἐξ.). Συνεπῶς οἱ λέξεις τοῦ τίτλου «κορυδαλλοί», «σφαζόμενοι» και «μελιχίως» δέν εἶναι «λέξεις ἅπαξ» ἐπειδή δέν ἀπαντοῦν ΜΕΣΑ στό ποίημα. Θά ἦταν «λέξεις ἅπαξ» στόν 'Εμπειρικό, ἐάν ὁ ποιητής τῆς χρησιμοποίησε μόνο ἐδῶ και πουθενά ἄλλοῦ μέσα σέ ὄλοκληρο τό ἔργο του. 'Εξ ὅσων ὁμως γνωρίζουμε ή λέξη «κορυδαλλός» ἀπαντᾶ στό δημοσιευμένο ἔργο του πέντε-ἕξι φορές. Τή συχνότητα τῶν δύο ἄλλων λέξεων δέν τή γνωρίζω. "Αν ὅμως εἶναι πράγματι «λέξεις ἅπαξ», εἶναι γιά λόγους ἐντελῶς διαφορετικούς ἀπό ἐκείνους πού ό κ. Ν.Π. νομίζει.

Περί λογοτεχνικῶν εἰδῶν

μιά κειμενική ἀνάγνωση τῆς «Κρίσης»
τοῦ Γ. Ἀριστηνοῦ

τοῦ Δημήτρη Ἀγγελάτου

διαβάζοντας κανείς τὴν *Κρίση*¹ τοῦ Γ. Ἀριστηνοῦ κατὰ τὴν ὁδηγία τοῦ ὑπότιτλου: «Ἀφήγημα», γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ γίνει κάποια νύξη παρακάτω, διαπιστώνει τὴν ὑπαρξὴ δεδομένων πού μὲ ἀρκετὴ δυσκολία θὰ ἦταν δυνατό νὰ θεωρηθοῦν ὡς «κανονικά» γνωρίσματα τοῦ ἀφηγηματος, ἐνωώντας κυρίως τὴν προσανατολισμένη πρὸς κάποιο τέλος δράση, τὴ χρονικὴ καὶ λογικὴ ἀλληλουχία τῶν ἐπεισοδίων πού τὴν προωθοῦν καθὼς καὶ τὴ συγκρότηση ἀλλὰ καὶ συνέπεια τῶν ἥρώων οἱ ὁποῖοι ἐμπλέκονται σ' αὐτή.

Δράση — Ἀλληλουχία ἢ συναρμογὴ τῶν ἐπεισοδίων — Ἡρωες, ἀποτελοῦν τὶς πλέον τυπικὲς εἰδολογικὲς παραμέτρους τοῦ ἀφηγηματος ἀλλὰ καὶ τῆς πεζογραφίας γενικότερα, καὶ αὐτὸ δίχως νὰ ὑπεισέλθουμε στὶς λεπτομερέστερες διακρίσεις τῆς ἀφηγηματολογίας, πράγμα πού θὰ ἀπαιτοῦσε — ἰδίως γιὰ τὴν *Κρίση* — ξεχωριστὴ μελέτη.

Αὐτὰ τὰ «μὴ κανονικά» γνωρίσματα τῆς *Κρίσης* ὡς πρὸς τὶς τρεῖς προηγούμενες παραμέτρους πού ὑπαινηθήκαμε, συμπληρώνονται ἀπὸ κάτι ἄλλο τὸ ὁποῖο πραγματικὰ δέν συναντοῦμε παρά σπάνια στὸ ἀφήγημα ἀλλὰ ἀσφαλῶς συχνότερα στὴν ποίηση, τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ καὶ βασικὴ εἰδολογικὴ παράμετρο· πρόκειται γιὰ τὴν περιοδικότητα καὶ τὴ συναφὴ δυναμικότητα τῆς ἐπαναφορᾶς τῶν θεματικῶν καὶ μορφικῶν (γιὰ νὰ μείνουμε τουλάχιστον πρὸς τὸ παρόν σ' αὐτὴ τὴν προχειρὴ ἀλλὰ διόλου ἄκαιρῃ διάκριση, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν μεθοδολογικῶν ἀναγκαιοτήτων πού προβάλλονται στὸ κείμενο πού ἀκολουθεῖ) παραλληλισμῶν οἱ ὁποῖοι προσδίδουν ἕναν ἰδιαίτερο ρυθμὸ στὸ κείμενο, ἄξιο γιὰ περαιτέρω διερεύνηση.

«Ἀφήγημα» λοιπὸν στηριζόμενο ἀφ' ἑνὸς σὲ ἀποκλίνοντα δεδομένα ἀπὸ τὸ εἶδος πεζογραφία καὶ ἀφ' ἑτέρου σὲ δεδομένα πού ἀνήκουν στὸ εἶδος ποίηση· καὶ ἀσφαλῶς εἶναι ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν τῶν δεδομένων καὶ ἡ περιοδικότητα μὲ τὴν ὁποία συγκλίνουν κάθε φορὰ στὸ κείμενο, πού κάνει ὀρατὴ τὴν εἰδολογικὴ διαφοροποίηση.

Αὐτὸ εἶναι τὸ κεντρικὸ διττὸ πρόβλημα πού δημιουργεῖ ἡ *Κρίση* (καὶ πού ἀποτελεῖ βεβαίως τὴ βασικὴ ὑπόθεση ἐργασίας γιὰ τὸ κείμενο πού ἀκολουθεῖ): πρῶτα στὸν ἀναγνώστη

πού ἔχει μάθει νὰ κατατάσσει τακτοποιώντας «πρὸς εὐχερῆστεραν κατάληψιν» τὰ κείμενα στὸ τάδε ἢ τὸ δεῖνα εἶδος ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν καλύπτουν τὶς κάθε φορὰ τυπικὲς εἰδολογικὲς συμβάσεις, ἔτσι ὅπως διατυπώθηκαν κυρίως ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας· ὕστερα στὴν ἴδια τὴ θεωρία τῶν λογοτεχνικῶν εἰδῶν καὶ τὴν Ποιητικὴ γενικότερα, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἐπαναποθετεῖ τὸ πρόβλημα τῶν συνδυαστικῶν δυνατοτήτων — διότι αὐτὸ ἀκριβῶς προβάλλει ἡ *Κρίση*: νέους συνδυασμοὺς ἱκανοὺς νὰ ἀκυρώνουν τὴν τυπικὴ διάκριση ποίηση - πεζογραφία, καὶ νὰ τοποθετοῦν τὸ ζήτημα σὲ ἄλλη προοπτικὴ — γιὰ τὶς ποικίλες εἰδολογικὲς παραμέτρους, δηλαδή τὴ λειτουργικὴ - δυναμικὴ πλευρὰ τοῦ εἶδους, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἕως τώρα κρατοῦσα ἀντιληψὴ πού ἐπέβαλλε τὴ θεώρηση τῶν εἰδῶν ὡς ἀπλῆς ὁμάδες συμβάσεων μιᾶς ἢ ἄλλης κατηγορίας ἔργων μὲ ξεκαθαρισμένα πλαίσια.

Ξεικινώντας λοιπὸν μὲ κάποιες παρα-κείμενες, κατὰ τὴν ὀρολογία τοῦ G. Genette,² παρατηρήσεις, ἀγγίζουμε τὸ νῆμα πού ὀδηγεῖ στὴν ἀνησυχητικὴ στρατηγικὴ τῆς *Κρίσης*: ὁ ὑπότιτλος «Ἀφήγημα» — φαινομενικὴ ἐκπλήρωση τῆς ὑποχρέωσης τοῦ συγγραφέα νὰ πληροφορήσει τοὺς ἀναγνώστες ἀλλὰ καὶ νὰ ἐναρμονιστεῖ μὲ τὸ πνεῦμα τακτοποίησης καὶ κατηγοριοποίησης τῆς λογοτεχνικῆς παράδοσης — δέν δημιουργεῖ ἀσφαλῶς πρόβλημα ἀφοῦ ὅλοι σχεδὸν γνωρίζουν τί εἶναι ὄχι μόνον τὸ ἀφήγημα ἀλλὰ καὶ τὸ πεζογράφημα (*Ἐπίθεση Γλωσσαλγίας*, Πιζογραφῆματα, Κέδρος, 1981) ἢ καὶ ἡ νουβέλα (*Περιπέτεια*, Νουβέλα, Καστανιώτης, 1984).³ Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁμως πλευρὰ μιὰ ἀπρόσμενη ἀπόκλιση ἔρχεται παραμετρικὰ νὰ ἀγκυλώσει αὐτὴν τὴν τακτοποίηση· τί ἀφήγημα εἶναι αὐτὸ πού ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κεφάλαια τῶν ὁποίων ἡ ἔκταση διαφέρει κατὰ 109 σελίδες (τὸ πρῶτο ἀποτελεῖται ἀπὸ 4, ἐνῶ τὸ δεύτερο ἀπὸ 113), καὶ ὁ συγγραφέας ἐννοεῖ νὰ κρατᾷ «σχολαστικά» τὶς συγκεκριμένους συνδηλώσεις πού ἐνυπάρχουν στὸν ὄρο «κεφάλαια»;

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ στὴν ἐρώτηση τοῦ τί εἶδους δράση ἢ τί εἶδους ἐπεισόδια ἔχουμε στὴν *Κρίση*, τὴν ἀπάντηση δίνει ἡ σὲ πρῶτο πρόσωπο ἀφήγησι πού κυριαρχικὰ διατρέχει τὸ

κειμένο: «σκέπτομαι», «ὄνειρεύομαι», «θυμήθηκα», «λέω», «θέλω νά πῶ», «παραμιλῶ» κτλ. εἶναι οἱ πλέον συνηθισμένες ρηματικές ἐνέργειες πού εἰσάγουν καί συντονίζουν τά διαδραματιζόμενα, ξενίζοντας τόν ἀναγνώστη πού ὡς συνήθως θά ἀνέμενε τήν ἄμεση καί ἐξωτερικευμένη τυπική μυθιστορηματική δράση. Ἐσωτερικευμένη δράση λοιπόν πού τονίζεται περισσότερο ἀπό τίς ἀναφορές τοῦ συγγραφέα εἰς ἑαυτόν κατά τή συγγραφή τοῦ κειμένου: «'οφείλω νά τό πῶ. Δέν θά κρύψω τίποτα... Ὁ δείκτης εἶναι ἀγκυλωμένος ἀπό παραμορφωτική ἀρθρίτιδα... Πῆρα λοιπόν ἕνα πρῶτό τό σκαρπέλο καί τσάκισα τό χέρι. Γράφω τώρα καλύτερα...» (σ. 49).

Δέν εἶναι μόνο ἡ ἐκφορά, ἡ ἀπόφανση (énoncé) τοῦ ρήματος αὐτό στό ὅποιο ἀποσκοπεῖ ὁ συγγραφέας, ἀλλά καί ἡ ἐκθεση τοῦ τρόπου μέ τόν ὅποιο αὐτή ἡ ἀπόφανση σαρκούται (énonciation): νά παρασταθεῖ δηλαδή ἡ δυσκολία ἄρθρωσης τοῦ λόγου, αὐτοῦ τοῦ ἀνατρεπτικοῦ γιά τόν Γ. Ἀριστηνό συμβεβηχότος: «'Ὅμως θά ἐπανέλθω σ' αὐτό τό σόι, ἀφοῦ στό μεταξύ ἀνοίξει ἡ φωνή μου καί μιλήσει. Ἀλήθεια, ποιός μιλάει; Ποιός θέλει νά μιλήσει...» (σ. 79). Ἐκφώνηση καί παράσταση τῆς ἐκφώνησης συστοιχοῦν στήν ἀκέραιη ἐπίθεση τῆς Κρίσης κατά τοῦ Λόγου καί ὄλων τῶν συναφῶν συνιστωσῶν πού θεμελίωσαν τό δυτικό Cogito τοῦ Θεοῦ, τοῦ Χρόνου, τῆς Αἰτίας («Αὐτό πού ράγισε καί ἔσκασε καί εἶναι ὅλα αὐτά ἀνάιτια, ὅμως αὐτάρκη, γιατί ἅμα τούς δώσεις τήν αἰτία τά ἀποστραγγίζεις ἀπ' ὅ,τι τά μεγαλύνει καί ἀνέθημα στό τί καί τό γιατί...» σ. 45), τοῦ Κέντρου, τοῦ Μύθου, τοῦ Σώματος: καί κοντά σ' αὐτά ἡ ἀμελικτική στάση ἀπέναντι στό Μυθιστόρημα καί τήν κατασκευή τῆς πρὸς διήγηση Ἱστορίας.

Ἀντίθετα εἶναι ἡ λύτρωση τοῦ συμβεβηχότος, τοῦ γεγονότος πού ἀποκτᾶ μιά συγκλονιστική αὐτοτέλεια ὕστερα ἀπό τό διαμελισμό τῆς ὑπερβατικῆς ἐνότητος τοῦ κόσμου, τῆς «τυραννικῆς οὐσίας πού τόσο γιγαντομάχησε μαζί της ἡ αὐτάρεσκη καί κορδαμένη Δύση (σ. 47), τό ὅποιο ἀναδεικνύεται σ' αὐτόν τόν διαρκή διάλογο τῆς ἐκφώνησης καί τῆς παράστασής της. Αὐτό τό συμβεβηχός, «τό τυχάσπαστο μαυριδερό ἀποπαιδί πού καμιά μήτρα δέν τό ξέρασε καί σέ καμιά μήτρα δέν ὀφείλει, σπέρμα πού ξεστράτισε μέσ στή βουή τῶν γεγονότων καί ξεράθηκε καί ἔμεινε ἐκεῖ, νοσταλγία τοῦ ἀγέννητου...» (σ. 47), εἶναι ἡ Οὐσία πού εὐαγγελίζεται ἡ Κρίση. Αὐτός ὁ διάλογος ὅμως θά ἐνισχυθεῖ καί ἀπό ἕνα ἄλλο δεδομένο οὕτως ὥστε νά μεγιστοποιηθεῖ τό εὖρος τοῦ κλονισμοῦ πού θά δεχθεῖ ὁ Λόγος στίς σελίδες τῆς Κρίσης. Αὐτό τό δεδομένο ἀφορᾷ στήν εἰσβολή στήν Κρίση ἐνοτήτων λόγου «ἀποδεικτικοῦ» (πού διαφοροποιεῖται καί γραφηματικά —πλάγια στοιχεῖα— ἀπό τό ὑπόλοιπο κείμενο) διά τοῦ ὁποίου ἀνακεφαλαιώνεται καί σχολιάζεται τό προηγηθέν «ἐπεισόδιο». Μέ αὐτή τή φιλολογική διαμεσολάβηση ὁ ἀναγνώστης συνδυάζει τούς ἄρμους τῆς ἰδιότυπης «δράσης» στήν Κρίση καί συνειδητοποιεῖ τή διευρυμένη τῆς προοπτικῆς.

Ὅλα αὐτά δέν ἀναιροῦν βεβαίως τήν τυπική μυθιστορηματική δράση πού εἶναι ἐξωτερικευμένη ὄντως ὑπάρχουν ἐπεισόδια μέ πρωταγωνιστές - ἥρωες (ἡ ἱστορία τοῦ Θάνου, πρωτοστάτη στήν ἐξέγερση τῆς Σαγκάης καί Ἱησοῦιτη μοναχοῦ πού σπούδασε στή σχολή τῆς Escombag, ἀλλά καί ἀπέκτησε τή φήμη τοῦ «μέγα σφαγιαστή τῶν ἀνυποφίαστων ἀθῶνων» —σ. 111-114, ἢ ἡ ἱστορία τοῦ Κωστάκη, γιου κάλφα ἀπό τά Γιάννενα— σ. 117-120), πληθώρα πληροφοριῶν ἱστορικοῦ περιεχομένου (κύρια ὀνόματα τόπων, προσώπων τοῦ πρόσφατου ἢ ἀπώτερου παρελθόντος, χρονολογίες κτλ.),

σκηνές μέ ἐξαιρετικά ἐπίκαιρα γιά τό συγγραφέα πρόσωπα πού παρεμβαίνουν καίρια (ἡ Ἑλένη, γιά παράδειγμα, πού εἰσβάλλει στό ὄνειρο μέ τόν Ἄγγελο —σ. 87-88), ἀληθοφανεῖς ἐκδοχές κτλ.

Αὐτή ἡ σέ πρῶτο ἐπίπεδο δράση δέν ἀφίσταται τοῦ κεντρικοῦ στόχου τῆς Κρίσης ἀλλά ἀντίθετα —καί ἀπό ἄλλη ὀπτική γωνία κατά τήν ὁποία διατηροῦνται τά τυπικά μυθιστορηματικά ἄλλοθι— τόν ἐνισχύει· ἔτσι στήν ἱστορία τοῦ Ἀντόνιο Φουέντες, «ἀγρότου ἢ ποιμένος στά ὄροπέδια τῆς Ala Kamanda» (σ. 73-75) ἐστιάζεται ἡ ἄμεση κριτική τοῦ συγγραφέα γιά τό μυθιστόρημα.

Ἡ ἀλληλουχία τῶν ἐπεισοδίων στήν Κρίση δέν σχετίζεται μέ μιά ὁμαλή γραμμική ὀργάνωση πού θά διασφάλιζε τήν ἀφηγηματική τάξη καί κυρίως τήν ἐνότητα τῆς προσανατολισμένης δράσης.

Οἱ διάφορες σκηνές τῆς δράσης (ἐσωτερικευμένη - ἐξωτερικευμένη) ἐκτίθενται ὡς πίνακες τῶν ὁποίων ἡ συνοχή θέτει συνεχῆ προβλήματα, ἀφοῦ τίς περισσότερες φορές οἱ συνεκτικοί ἄρμοι εἶναι ἀδιόρατοι ἢ ἐξαιρετικά παρόντες. Ἐτσι ἐνῶ ὑπάρχει ἡ ὑπαινικτική σύνδεση τοῦ ἐπεισοδίου τῆς γριάς στήν ὁδὸ Σόλωνος (σ. 21-22) μέ τό ἀμέσως προηγούμενο («...πάλι αὐτός ὁ πόνος πᾶνω ἀπό τήν κνήμη. Ἴσως συνδέεται μέ τό κλάμα πού μοῦ ῥθε ξαφνικά, κατρακυλώντας, ἀπόγευμα Σαββάτου, τήν ἔρημη Σόλωνος...»), ἡ αὐτονομία τοῦ ἐπεισοδίου εἶναι ἐκδηλη, ὅπως καί τοῦ ἀντίστοιχου τῆς Μάννας (σ. 19) ἢ καί τῆς περιγραφῆς τοῦ «χειμασμένου ταρσανᾶ» (σ. 24-25).

Τό πέρασμα πάλι ἀπό τό παραμιλητό, στό ὄνειρο τοῦ Πατέρα («...Καμιά λύπη ἢ τύψη δέν αἰσθάνομαι... Κι ἄς φέρθηκα μέ ἀπερικοπέφια καί βαναυσότητα στόν καλύτερό μου φίλο... Χέ... ξέρω ἐγώ καί βασιανίζω... Ὡστόσο συμβαίνει κάτι ἄλλο... Ἄς ποῦμε ἕνα ὄνειρο πού εἶδα χθές καί εἶναι ἀκόμη ζωντανό μπροστά μου...», σ. 38-39) θά ἦταν ἀκατανόητο ἂν ὁ πατέρας δέν «ἐπανάφερε» τήν προοπτική τοῦ Κακοῦ· σέ ἄλλη περίπτωση εἶναι ὁ Χρόνος ἢ τό Σῶμα πού ὡς «θεματικές» ἐστίες συγκροτοῦν τούς ἄρμους συνοχῆς τῶν διαδραματιζομένων.

Εἶναι λοιπόν ἀκριβῶς ὁ κεντρικός στόχος πού (μέσα ἀπό δίκτυα παγίδων, προσποιήσεων καί παραπλανήσεων, τά ὁποῖα ὑποβάλλει ὁ συγγραφέας, «παρατοποθετώντας» πολλές φορές τούς πίνακές του), φανερώνει τήν ἐπικίνδυνη συνοχή τοῦ κειμένου: τή δυναμικότητα τοῦ μαχόμενου Κακοῦ κατά τῆς Πληρότητας τοῦ Λόγου, αὐτή τήν ἐκρηξη τῆς βιαιότητας γιά τήν ὁποία ὁ G. Bachelard⁴ εἶπε ἀποφασιστικά πράγματα μέ ἀφορμή ἕναν ἀπό τούς ἄμεσους προγόνους τῆς Κρίσης, δηλαδή τόν Lautreamont.⁵ Ἡ ἐπιθετικότητα αὐτή δέν θά πρέπει νά νοηθεῖ ὡς ψυχολογική πραγματικότητα, ἀλλά ὡς κίνητρο οὔτε διάχυτο στή δομή τῶν παρατιθέμενων ἐπεισοδίων, ἐπιβάλλει τήν ἄκαμπτη πορεία ἢ ὁποία ὀδηγεῖ στήν Οὐσία τοῦ συμβεβηχότος καί τήν ἀγιότητα τοῦ Κακοῦ: «... Εἶπα νά τήν ἀκουμπήσω, σάν ἕνας κλέφτης πού ζηλεύει λίγο ἀγιασμό ἀπό τό δυσκοπότηρο, ἀκάθαρτο μέ κατακάθια, ἀπό λίπος, ἀγιασμό. Γιατί μέσ στό κακό, ἐγώ, ἀγιάζω, εἶπα πῶς ἀγιάζω...» (σ. 22).

Ὅσον ἀφορᾷ τούς ἥρωες πού στηρίζουν τή δράση, ἡ Κρίση ἀφίσταται θεμελιωδῶς ἀπό τά ἀνάλογα πρότυπα. Δύο ἢ τρία «βασικά» πρόσωπα πού ἐπανερχοῦνται στίς σελίδες τοῦ κειμένου, ἀποτελοῦν τούς «συνομιλητές» καί μετόχους τῶν ὄσων διατυπώνει ὁ συγγραφέας - ἀφηγητής· ὁ Ἀλέκος κυρίως

«...πού ἄφησε τή γενέθλια γῆ καί πῆρε τῶν ὀμματιῶν του καί χάθηκε...» (σ. 34) ἢ ἡ Ἑλένη καί ἐνδεχομένως ὁ Ντίνος. Ἡρωες πού δέν κατασκευάστηκαν μέ λειτουργική προοπτική ἀλλά σαρκώθηκαν μέ τήν ἐπείγουσα ἀνάγκη τοῦ Ὁμιλοῦντος στήν Κρίση νά πετάξει καθῶς ὁ Ἀλέκος φηλά καί «νά ἴδει πέρα ἀπ' τὸ φύλλωμα, στά γυαλισμένα νερά τῆς λίνης, στά νερά τὰ νοητά, ἐκεῖ ὅπου ἡ σάρκα ἔλιωσε καί λιώνει...» (σ. 91). Πρόσωπα μ' ἄλλα λόγια πού ἀποτελοῦν ἐμβλήματα καί ἀναφορές εἰς ἑαυτόν, καί ἀνατέμνουν τὸ κείμενο καί στόν παραδειγματικό (ἢ ἰδιότυπη ἔννοια τοῦ συμβεβηκότος) καί στόν συνταγματικό (οἱ ἐπάλληλοι κύκλοι τῶν ἐπεισοδίων καί ἡ μεταβίβαση ἀπὸ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο) ἄξονα.

Οἱ παραλληλισμοὶ ὡς γενική κατηγορία τῆς Ποιητικῆς καί τῆς θεωρίας τῆς λογοτεχνίας δέν ἀποτελοῦν καταρχὴν πρόνομο τῆς ποίησης, ἀφοῦ εἶναι εὐκόλο νά διαπιστώσουμε τὴν ὑπαρξή τους στά πλεόν «μυθιστορηματικά» μυθιστορήματα. Αὐτὸ πού κάνει τὸν παραλληλισμὸ νά προσιδιάζει στήν ποίηση ἢ/καί νά ἀφίσταται τῶν τυπικῶν μυθιστορημάτων, εἶναι ὁ συστηματικὸς χαρακτήρας μέ τὸν ὁποῖον ἐμφανίζονται οἱ ποιητικοὶ ἢ ὄχι συνδυασμοὶ τους, ἢ/καί ἡ συνδυασμένη τους δράση μέ ἄλλα ἀποκλίνοντα δεδομένα, ὅπως συμβαίνει στήν Κρίση. Ἡ περιοδικότητα ἐμφάνισης τῶν παραλληλισμῶν ἀντιπαρτίθεται βασικά στήν ἐξέλιξη τῆς (ρηματικῆς) δράσεως: μιλοῦμε τότε γιὰ «στάσεις» πού προκαλοῦν τὸν ἀναγνώστη καί ὀρισμένως τὸν ὑποχρεῶνουν νά ἀνακαλύψει τίς ἐνυπάρχουσες συστοιχίες· διαφαίνεται ἔτσι ὁ ρυθμὸς τόσο στὸ ἐπίπεδο τῆς ὀργάνωσης τῶν ἐπιφανειακῶν δομῶν τοῦ λόγου ὅσο καί στὸ εὐρύτερο θεματικὸ ἐπίπεδο (τὸ στίγμα τοῦ κάθε ἐπεισοδίου παραπέμπει στόν διαρκῶς παρόντα ἐπιθετικὸ στόχο τῆς Κρίσης).

Βλέπουμε λοιπόν —γιὰ νά δοθοῦν καί ὀρισμένα παραδείγματα τῆς συνδυαστικῆς τῶν παραλληλισμῶν στίς ἐπιφανειακές δομές— τὴν παράθεση σύντομων συντακτικῶν ἐπιφωνηματικῶν φράσεων (τὸ θαυμαστικὸ σταθερὰ στὸ τέλος) νά ἀκολουθεῖ τὸ σχῆμα: 1-2-1/2-2-2-3-2/· προτίθεται πάντα ἡ ρηματικὴ ἐπίκληση (|...| / Ἄσ' τα χαμαί |τὰ κορμιά| / |...| / Δώρισε... / Κάνε... / Ἀγρίεψε... / Κόψε... / |...| / Νά λάμψει - σ. 49), ἡ ὁποία καταλαμβάνει τὴ δευτέρη θέση μόνο σέ δύο ἀρχικές φράσεις στήν πρώτη θέση τῶν ὁποίων τοποθετεῖται τὸ «Κύριε» καί τὸ «Κύριε Ποιμενάρχα». Τέλος, ἡ ἀπόκλιση τῆς προτελευταίας ὡς πρὸς τὰ προηγούμενα, ἔρχεται νά συνοψίσει τὸ θεμελιώδες, ἦτοι τὸ Κακό πού ὅμως ἐνυπάρχει συνηματικά καί στίς ἄλλες φράσεις.

Ἐχομε δηλαδή σειρά ἀπὸ ὁμοιότητες τῶν ὁποίων ἡ διακοπή σέ κρίσιμα σημεία (ἀρχή, 1ος συνδυασμὸς μετὰ τὴν ἀρχή, 1η θέση πρὶν τὸ τέλος) δέν ἀναιρεῖ ἀλλὰ ἐνισχύει τὴν ἀλυσίδα τῶν παραλληλισμῶν (διαφορετικά θά εἴχαμε νά κάνουμε μέ μηχανικὴ καταγραφή ἢ κατὰ συναφές), καί ἔρχεται παραμετρικά νά ἐξάρει πτυχές τοῦ ἴδου καί αὐτοῦ «θεματικοῦ» δεδομένου πού δεσπάζει στὸ ἀπόσπασμα.

Ἐπάλληλες ἐρωτήσεις (σ. 56) καί ἐπικλήσεις ἢ παραθέσεις τόσο σέ ἐπίπεδο λέξης ὅσο καί συντάγματος (σ. 24) ἢ καί φράσης, ἀλλὰ καί σέ ἐπίπεδο φωνητικῶν συντονισμῶν («...τοῦ Γιάγκου ἢ ναυτικῆ ἀνταρσία...», σ. 48) ἀπὸ τὴν μιά, παραλληλισμοὶ ἀποσιωπητικῶν πού μεσολαβοῦν ὡς γραφηματικές ἐκτάσεις ἀνάμεσα στὸ σημαῖνον παραμιλητὸ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀποτελοῦν ἄλλες ἐκδοχές στὴ χρῆση τῶν παραλληλισμῶν στὸ κείμενο.

Ἄλλου λειτουργοῦν συνδυασμοὶ ὅπου ἀποφεύγεται τὸ σχῆ-

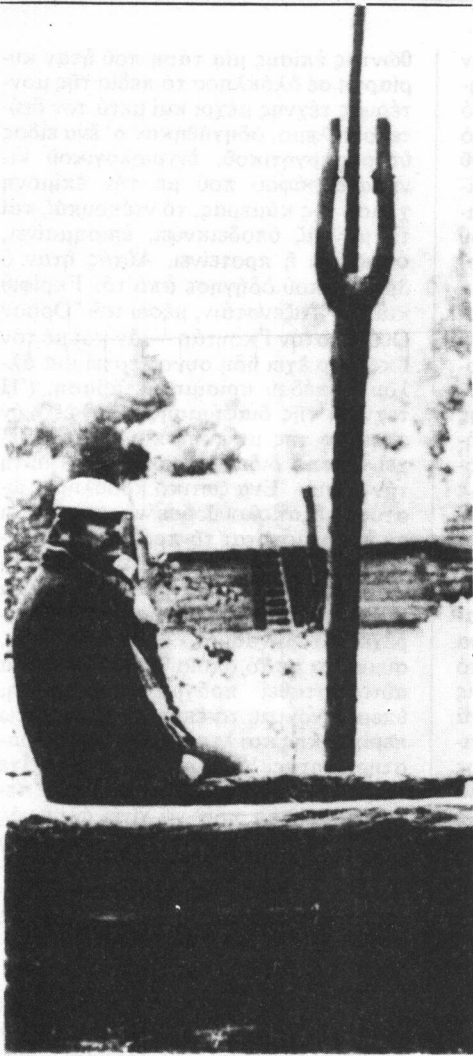
μα 1-1 καί προτίθεται τὸ 1-2 (σελ. 37 ὅπου συναντᾶται ἡ διαπλοκή τῶν οὐσιαστικῶν καί τῶν συνοδευόντων στοιχείων τους στήν πρώτη θέση κάθε φράσης), ἦτοι τῆς ὁμοιότητας συγκερασμένης μέ τὴ διαφορά, ὅπου ὅμως τὰ στοιχεῖα τῆς πρώτης ὑπερισχύουν καί δίνουν γι' αὐτόν ἀκριβῶς τὸ λόγο τὸ ρυθμὸ στὴ φράση.

Ἡ ἰδιαιτερότητα λοιπόν τῆς Κρίσης ὅσον ἀφορᾶ τὸ ζήτημα τοῦ λογοτεχνικοῦ εἶδους (πού θά πρέπει νά ἐννοηθεῖ στήν ἱστορικὴ ἀλλά καί στὴ δομικὴ του προοπτικὴ) στὸ ὁποῖο ἐγγράφεται, ἐστιάζεται στήν ἀν-υπακοή ἔναντι τῆς μονομέρειας πού διακρίνει τὴν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας νά ὑπαγάγει τὸν κινούμενο λόγο τῶν κειμένων σέ νόρμες ἀναγνώσεων —σαφῶς καθορισμένων ἀπὸ τὴν κάθε φορά συγκεκριμένη ἱστορικὴ στιγμή—, κατασκευάζοντας ἔτσι ὁμάδες ἔργων καί «γενετικά» χαρακτηριστικά· ἀλλὰ καί κατὰ συγκεκριμένων τάσεων ἀπ' ἐτέρου τῆς Ποιητικῆς καί τῆς θεωρίας τῆς λογοτεχνίας στρέφεται ἡ Κρίση, πού στηριζόμενες σέ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον διαχρονικὲς κατηγορίες εἰδοποιῶν χαρακτηριστικῶν καί δομῶν, στεγανοποίησαν τὰ περιθώρια —τά ὁποῖα ὑπῆρχαν καί ὑπάρχουν, ἀφοῦ ἤδη ἀπὸ τίς ἀρχικές θέσεις τῶν Ρώσων φορμαλιστῶν, ἦταν δεδομένη καί ἡ δυναμικότητα τῶν συστατικῶν στοιχείων τοῦ ἔργου καί ἡ ἐμπλοκή του στά ποιήματα περιβάλλοντα, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ —μᾶς λειτουργικῆς θεώρησης τῶν εἰδῶν.⁶

Ἐπιβάλλεται λοιπόν ἡ ἀνάγκη τοῦ συνδυασμοῦ / τῶν συνδυασμῶν στὴ θεώρηση τῶν βασικῶν προβλημάτων τοῦ λογοτεχνικοῦ εἶδους, ἀφοῦ αὐτὸ κωδικοποιεῖ κατὰ μίαν ἔννοια καί τὴν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας καί τὴν Ποιητικὴ.⁷

Ἡ Κρίση εἰσάγει αὐτὴν τὴν προβληματικὴ τῶν συνδυασμῶν τῆς ἱστορικῆς προοπτικῆς (κείμενο πού ἔρχεται νά «ἐναρμονιστεῖ» ἢ ὄχι μέσα σέ ἓνα συγκεκριμένο περιβάλλον λόγων, σέ μίαν συγκεκριμένη ἱστορικὴ στιγμή) μέ τὴ δομικὴ - λειτουργικὴ (ἢ διασάλευση τῶν εἰδολογικῶν κατηγοριῶν), ἀλλὰ καί τὸ συνδυασμὸ στήν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ ἔργου, ὡς εἶδος, στοιχείων πού ἐκβάλλουν σέ ἓνα περίεργο ἐκ πρώτης ὄψεως ἀποτέλεσμα, ὅμως ἐξαιρετικὰ σημαῖνον: σέ ἓνα ποιητικὸ ἔργο τὸ ὁποῖο, πέραν τῆς τυπικῆς διακρίσεως πεζογραφίας - ποίησης, ἔρχεται νά καταγγεῖλει μίαν ἄκρως ἐπικίνδυνη ἐπικαιρότητα, ἐκείνη δηλαδή πού θέλει τὸ ἔργο φυλακισμένο μέσα σέ κατακυρωμένες, ἔστω, ἀπὸ τὸ χρόνο ὀροθετήσεις καί συμβάσεις, ἀφοῦ ἡ ἐπιθετικὴ ἀλητεία καί ἀ-φερεττοότητά του δείχνει νά διακυβεύει τοὺς καθιερωμένους λογοτεχνικοὺς κώδικες.

1. Γ. Ἀριστηνός: *Κρίση*, Ἀφήγημα, (Ἀθήνα), Ἄγρα, 1987.
2. Βλέπε G. Genette: *Palimpsestes. La Littérature au second degré*, Paris, Seuil, (1982), σσ. 7-14.
3. Πρόκειται γιὰ τὰ δύο προγενέστερα βιβλία τοῦ Γ. Ἀριστηνοῦ.
4. G. Bachelard: *Lautreamont*, (Paris), Corti, 1979.
5. *Oeuvres complètes du Comte de Lautréamont* (Isidore Ducasse), edit. P. Soupault, Paris, Au sens pareil, 1927.
6. Jean-Marie Schaeffer: *Du texte au genre. Notes sur la problématique* στὸ: G. Genette, H. R. Jauss, J.-M. Schaeffer, R. Scholes, W. D. Stempel, K. Viëtor: *Théorie des genres*, (Paris), Seuil, 1986, σσ. 179-205.
7. T. Todorov: *La notion de littérature et autres essais*, (Paris), Seuil, 1987, σ. 36.

«Δέν θυμάμαι ποιός φυσιοδίφης έκανε τούτο δώ τό πείραμα: Μέσα σ' ένα γυάλινο κώδωνα, χωρισμένον στά δύο μ' ένα επίσης γυάλινο διάφραγμα, έβαλε από τή μιά μεριά ένα μεγάλο ποταμόψαρο και από τήν άλλη διάφορα μικρά ψάρια πού χρησιμεύουν συνήθως σάν τροφή τών ποταμόψαρων. Τό ποταμόψαρο δέν αντιλήφθηκε τό διάφραγμα και ρίχτηκε πάνω στή λεία του, και, φυσικά, χτύπησε δυνατά πάνω στό γυαλί. Ξαναδοκίμασε πολλές φορές, πάντα μέ τό ίδιο απογοητευτικό αποτέλεσμα. Τελικά, έχοντας διαπιστώσει ότι όλες του οι προσπάθειες πήγαιναν χαμένες, τό ποταμόψαρο παραιτήθηκε, έτσι πού όταν, κάμποσες μέρες πιά ύστερα, αφείρεσαν τό γυάλινο διάφραγμα, τό ποταμόψαρο άρχισε νά κολυμπά ειρηνικά ανάμεσα στά μικρά ψάρια, χωρίς νά σκεφτεί νά τούς έπιτεθεί... Είναι δυνατόν, οι ίδεες πού σχηματίζουμε γιά τά όρια ανάμεσα σ' "αυτόν τόν κόσμο" και στόν "άλλο κόσμο" νά είναι επίσης εμπειρικές και νά μήν εξαρτώνται καθόλου ούτε από τή φύση τών πραγμάτων, όπως τό υπέθεταν ίσαμε τήν εποχή του Κάντ, ούτε από τή φύση τής λογικής μας, όπως ισχυρίζονται από τόν Κάντ και ύστερα. Τό διάφραγμα υπάρχει βέβαια, είναι δυνατόν νά υπάρχει, και ματαιώνει όλες μας τίς απόπειρες νά βγούμε έξω από τά όρια τής γνώσης· μά είναι επίσης δυνατό νά έρχεται κάποτε στή ζωή μας μιά στιγμή, πού εξαφνα ν' αφαιρείται τό διάφραγμα. Τότε όμως ή πεποίθηση πώς δέν μπορούμε νά ξεπεράσουμε ένα όρισμένο όριο, πώς άν πάμε πιά πέρα θά υποφέρουμε, αυτή ή πεποίθηση, θεμελιωμένη πάνω στην πείρα μας, είναι βαθιά άγκιστρωμένη μέσα μας».

Λέων Σεστώφ: Στά σύνορα τής ζωής¹

Σαμανισμός και μυστική στό έργο του Άντρεί Ταρκόφσκι

Ζήσαμε πρόσφατα, στιγμή πρós στιγμή, τά τελευταία βήματα ενός μεγάλου δημιουργού· τήν ανέκκλητη πορεία του πρós τόν θάνατο και τά τελευταία μηνύματα πού πρόλαβε νά διασώσει πρós μιά ανθρωπότητα ναρκωμένη, πού φαίνεται εδώ και κάμποσο καιρό νά οδηγείται μηχανικά, και πάλι νά πισωπατεί σάν από ένστικτο, πρós τό ίδιο της τό τέλος και πρós τό βάραθρο πού ή ίδια ανοίγει στόν έαυτό της. Ό Άντρεί Ταρκόφσκι, ένας σύγχρονός μας δημιουργός πού έφτασε πολύ μακρύτερα απ' όσο ό ίδιος νόμισε, διέσωσε μέσα στό έργο του ένα πολύτιμο στοιχείο έλπίδας, πώς υπάρχει ένα πέρα γιά τίς ζοφερές περιπέτειες τής σημερινής ανθρωπότητας — και δέν υπάρχει τίποτα περυσσότερο νά ζητήσουμε απ' ό,τι απο-

καλούμε «τέχνη» σήμερα. Διέσωσε μέ τήν ίδια κίνηση αυτόν τόν ίδιο προνομιακό χώρο τής τέχνης, μέσα σέ μιά εποχή πού απειλεί νά τόν άλώσει ολοκληρωτικά, μαζί μέ κάθε άλλη έστία αντίστασης στίς τυφλές σκοπιμότητες, δίνοντάς του πίσω όλα όσα άπώλεσε μέσα στην ιστορική περιπέτεια τών σύγχρονων κοινωνιών. Αυτή του τή σχέση μέ τήν ανθρώπινη κοινότητα, πού έμφορεϊ και τίς παραμικρές έκδιπλώσεις του έργου, όπως και τή σχέση του μέ τό ίδιο τό έργο, θά πρέπει νά τά δούμε σάν συστατικά στοιχεία αυτού του έργου. Μόνο μέ τόν τρόπο αυτό μπορεί νά κατανοηθεί τό έργο σάν ένέργημα ζωντανό, αναφορικό και πολυσήμαντο, μέσα από μιά συνείδηση πού ανοίγεται σ' αυτό, όχι γιά νά τό καταγράψει αλλά γιά νά

μετασχηματιστεί διαμέσου του σέ ιστορική πράξη, σέ δημιουργό δηλαδή νέων σημασιών.

Είναι ευτύχημα πού ό Α. Ταρκόφσκι κράτησε ένα είδος πνευματικού ήμερολογίου, σημειώσεων πάνω στή ζωή του και στή σχέση του μέ τήν τέχνη, σκέψεων πάνω στά παγκόσμια προβλήματα του καιρού του, πράγμα πού φωτίζει αφάνταστα και τίς πιο διαφορετούμενες όψεις του έργου του, καθώς φανερώνει τό είδος τών προθέσεων και τή μέριμνα πού τίς διαπνέει. (Αυτό, βέβαια, δέν μäs δεσμεύει νά διακρίνουμε σημασίες και δυνατότητες πού υπερβαίνουν τίς ρητές προθέσεις

1. Στο *Η νύχτα τής Γεθσημανής* (Έλ. έκδ. Δωδώνη, 1970).

του δημιουργού — φτάνει νά είμαστε σέ θέση νά άποκαταστήσουμε τίς άναγκαίαις συνδέσεις ανάμεσά τους.) Οί σημειώσεις αυτές εκδόθηκαν γιά πρώτη φορά στή Γερμανία, τό 1986, μισό περίπου χρόνο πρίν άπ' τό θάνατό του, και μεταφράστηκαν έν τώ μεταξύ σέ πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες (και στα έλληνικά).² Η συνάντησή μας, λοιπόν, μ' αυτό τό έργο θά περάσει, μέσα άπό τήν άναγνώριση μιιάς ανθρωπολογικής παραλληλίας (αυτής της λειτουργίας του ίερού και των σαμαντικών άρχετύπων), στήν άνάγνωση μιιάς ήθικής πρότασης, πρós τήν όποία όμολογεί και μιιά αισθητική, ή όποία καθορίζει έντέλει τή σημασία του γιά μιάς, σήμερα. Άλλά είναι άναπόφευκτες, γιά νά ξεκινησουμε, μερικές προκαταρκτικές σκέψεις πάνω στή φύση και τήν ιστορία του κινηματογράφου.

Η ιδέα ότι μιιά σειρά άπό φωτογραφίες, άν προβληθούν συνεχόμενα σέ γρήγορο και σταθερό ρυθμό, μπορούν νά μιάς δώσουν μιιά πιστή άναπαράσταση τής συνεχούς πραγματικότητας, έκανε νά γεννηθεί μιιά καινούρια τέχνη στίς άρχές του αιώνα μας. Ωστόσο, τό άποτέλεσμα αυτής τής «γραφής τής κίνησης» ήταν κάπως διαφορετικό άπό τήν άρχική ιδέα πού τό γέννησε: ή άκίνητη εικόνα τής φωτογραφίας άναπαράγει πιστά τό άκίνητο, άποστερημένο άπό τό πλήθος των δυνατοτήτων του, νεκρό εξαιτίας των συμβατικών πρακτικών του χρήσεων μέσα στα όρια των καθημερινών άναγκαιοτήτων, αντικείμενο τής κοινής αντίληψης· αντίθετα, οι παραγόμενες άπό τήν κίνηση εικόνες έχουν τήν τάση νά ύποχωρούν μπροστά στήν ίδια τήν κίνηση, πού μέ τόν τρόπο αυτό άναγορεύεται ως πρωταρχική, μήτρα και καταγωγή όλων των συγκεκριμένων εικόνων, τής όποίας αυτές έμφανίζονται ως περιστασιακά πυκνώματα. Έτσι τό αντικείμενο, ή εικόνα-άντικείμενο, χάνει τήν αυθυπαρξία του άποδεσμευόμενο άπό τό έποπτικό πεδίο τής έμπειρικής συνείδησης. Λόγος-εικόνα-ρυθμός συντονίζονται και συναιρούνται μέ τρόπο πού επιτρέπει νά έμφανιστεί ένα σύστοιχο τής πλέον «έσωτερικής», ένδο-υποκειμενικής διαδικασίας, εκείνης πού ύποβαστάζει και φέρει τή δομή και τό πυκνώμα πού συνήθως έννοούμε σαν «τό» ύποκείμενο — τής *rois του βιώματος* (μέ τήν έννοια των φαινομενολόγων). Η κινηματογραφική εικόνα υπήρξε έξ άρχής ύποταγμένη σέ τούτη τήν άμφισημία τής εικόνας, πού κρύβει ταυτόχρονα και φανερώνει: φανερώνει έπειδή και στό βαθμό πού μορφοποιεί και σχηματοποιεί τό γίνεσθαι τής όλότητας (μορφοποίηση και σχηματοποίηση περιστασιακή πού, όπωσδήποτε, θά έπαναρροφηθεί μέσα σ' αυτό τό γίνεσθαι), και κρύβει στό

βαθμό πού συγκαλύπτει μέσα στήν πάγια και κλειστή μορφή του αισθητού αντικειμένου αυτό πού μόνον άπό τό γίνεσθαι τής όλότητας άντλεί τό είναι του και δικαιώνεται στό φώς του ύπάρχειν. Τούτη ή άμφισημία τής εικόνας βρίσκεται σέ πλήρη αντίστοιχία μέ τό διφορούμενο τής θέσης πού κατέλαβε άπό τήν άρχή ό κινηματογράφος μέσα στό σύνολο του πολιτισμού, τής κουλτούρας και των κοινωνικο-ιδεολογικών συναφειών του καιρού του: άπό τή μιιά μεριά σαν προνομιακό όργανο τής μαζικής κουλτούρας στήν ύπηρεσία τής χειραγώγησης των μαζών, προκειμένου νά καταστήσει αυτές τίς μάζες, μέσω τής όμοιομορφοποίησης, τής προτυποποίησης και του φνακισμού των πραγματικών κοινωνικών σχέσεων, παθητική πρώτη ύλη τής καπιταλιστικής αγοράς· άπό τήν άλλη, σαν άναπόσπαστο στοιχείο μιιάς βαθιάς έπαναστατικής άνατροπής στή σκέψη, τήν κουλτούρα και τίς αξίες πού σημάδεψε, μέσα άπό τό έργο κάποιων πρωτοποριών, τίς άρχές του αιώνα μας και συνεχίζει νά εκτυλίσσεται στό έσωτερικό του ότι-δήποτε άναγνωρίζουμε σήμερα ως μοντέρνο, και πού ή φαινομενολογία του Χούσερλ, ή όντικο-οντολογική διαφορά του Χάιντεγκερ, ή άρχή τής άπροσδιοριστίας του Χάιζεμπεργκ, ή έννοια του άσυνειδητού και τής επιθυμίας στον Φρόντ, ή μετα-μαρξιστική έννοια τής πράξης και οι διαδοχικές μετα-ρομαντικές έκρήξεις του έξπρεσιονισμού και του σουρρεαλισμού άποτελούν μερικές άπό τίς πλέον ένδεικτικές τής όψεις.

Ο κινηματογράφος λοιπόν, τέχνη σύγχρονη και τέχνη διττή, όρίζεται άπό μιάν όξυτάτη έσωτερική αντίθεση: χρησιμοποιώντας τά πλέον σύγχρονα και έξελιγμένα μέσα και μιιά έξαιρετικά περίπλοκη τεχνική, νά άναπαράγει, νά συντονίζει και νά άπευθύνεται στό έπίπεδο τής πραγματικότητας πού αντίστοιχεί στήν πιό ένστικτώδη και άλογη (ή καλύτερα: προ-λογική) πλευρά τής ύπαρξης. Αυτή του άκριβώς ή δυνατότητα, χάρη στήν όποία μπόρεσε νά λειτουργήσει σαν ένα δυνατό σόκ ύποβολής, καθόρισε τήν πρώτη, και κυρίαρχη μέχρι σήμερα, ιδεολογική του χρήση (άπό τίς παραγωγές των Πατέ και Γκωμόν μέχρι τό Χόλγουντ, και άκόμα περισσότερο στίς τυποποιημένες μορφές του έμπορικού φίλμ), μιιά χρήση πού, στηριζόμενη σέ μιιά «παθητική» τάση τής εικόνας, άνεδείκνυε πάντοτε τά άπολιθωμένα και «ιδεολογικά» στοιχεία τής πραγματικότητας, μιιάς *πραγματικότητας* πού ή έννοια τής συγγενεύει μ' εκείνη του πράγματος και τής πραγματοποίησης και πού θά μπορούσε νά όριστεί σέ αντίθεση μέ τήν *άλήθεια*. Άντιδρώντας σέ τούτη τήν τάση οι σημαντικότεροι άπό τούς δημιουργούς τής πρώτης περιόδου, άκολου-

θώντας επίσης μιιά τάση πού ήταν κυρίαρχη σέ όλόκληρο τό πεδίο τής μοντέρνας τέχνης μέχρι και μετά τόν δεύτερο πόλεμο, όδηγήθηκαν σ' ένα είδος ύπερ-ενεργητικού, έννοιολογικού κινηματογράφου πού μέ τήν έπίμονη χρήση τής κάμερας, τό ντεκουπάζ και τό μοντάζ ύποδεικνύει, έπισημαίνει, συγκρίνει ή προτείνει. Αυτός ήταν ό δρόμος πού όδήγησε άπό τόν Γκρίφιθ και τόν Άιζενστάιν, μέσω του Όρσον Ουέλς, στον Γκοντάρ — άν και μέ τόν Γκοντάρ έχει ήδη συντελεστεί μιιά άλλου έπίπεδου κρίσιμη μετάβαση. (Η τεχνική τής διαφήμισης, κατ' έξοχήν στοιχείο τής μαζικής κουλτούρας, έχει επίσης διδαχτεί πολλά άπ' αυτή τήν τάση). Ένα ζωτικό πρόβλημα, ωστόσο, εξακολουθούσε νά παραμένει σέ έκκρεμότητα: τό πρόβλημα του έρωτήματος γιά τήν προέλευση του έργου τέχνης πού, όντας έγγενές μέσα σέ κάθε άληθινό έργο τέχνης, του παρέχει τό μοναδικό, ίσως, κριτήριο, σύμφωνα μέ τό όποιο θά μπορούσε νά αυτοσυσταθεί πράγματι σέ τέχνη, ύπερβίνοντας τό έπίπεδο μιιάς, έστω περίπλοκης και λεπτής, τεχνικής δραστηριότητας. Ο κινηματογράφος είχε άρχίσει νά καθερώνεται σαν μιιά τεχνική γλώσσα πρίν νά γίνει άληθινός σαν τέχνη. (Ένα άνάλογο φαινόμενο χαρακτήρισε τήν γέννηση τής αυτοσχεδιαζόμενης μουσικής, τής λεγόμενης «τζάζ» — αλλά θά μιάς γίγαινε μακριά νά τό διερευνήσουμε στα πλαίσια αυτής έδώ τής άναφοράς.)

Κατά τίς πρώτες ήρωικές δεκαετίες μέχρι και τά χρόνια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, τήν περίοδο δηλαδή πού ό κινηματογράφος κατακτούσε ένα-ένα τά στοιχεία τής γλώσσας του, πολύ δύσκολα θά μπορούσε νά θεωρηθεί ως τέχνη, μέ τήν πλήρη σημασία του όρου. Ήταν ένα παράδοξο αντικείμενο και μιιά ως έπί τό πλείστον τεχνική διαδικασία, κάτι σαν τή φωτογραφική μηχανή, πού μπορούσε νά καταγράψει πιστά ύπό μορφή ντοκουμέντου όρισμένα συμβάντα τής έμπειρικής πραγματικότητας, ή άκόμα νά έπιτείνει μέ τή χρήση εικόνων τήν άποτελεσματικότητα ενός προπαγανδιστικού ή διδακτικού κειμένου, ή, τό πιό πολύ, νά καταγράψει ένα καλλιτεχνικό συμβάν έξωτερικό ως πρós τόν ίδιο. Και πράγματι, τό είδος τής τέχνης πού ένυπήρχε στον πρώτο κινηματογράφο ήταν ή τέχνη του θεάτρου, σέ σχέση μέ τήν όποία αυτός άποτελούσε ένα ιδιαίτον έπίπεδο άναπαράστασης. Έκείνο πού έλλειπε γιά νά δώσει στον κινηματογράφο τήν καλλιτεχνική του αυταξία, τό είναι του ως αισθητικής μορφής (μέ ό,τι αυτό σημαίνει στή σύγχρονη γλώσσα) είναι έ-

2. Άντρέι Ταρκόφσκι, *Σμιλεύοντας τό χρόνο* (Έλ. έκδ. Νεφέλη, 1987).

κείνο τό έρώτημα πού προσδέεται στό έργο, σάν διαρκής αυτο-διάνοιξη του ίδιου του έργου, και πού αφορά την προέλευσή του· είναι τοῦτο τό καλυμμένο ή φανερό έρώτημα πού ολοποιεί (άν και μέ τρόπο προβληματικό, αφήνοντάς το την ίδια στιγμή άνοιχτό) όλα δσα συντίθενται σ' αυτό πού άποκαλούμε συμβατικά έργο τέχνης.

Τοῦτο τό έρώτημα, έγγενές στην τέχνη από τις άρχέγονες άπαρχές της, ριζώνει, από ιστορική άποψη, μέσα στό έλεύθερο παιχνίδι του δημιουργού μέ τά πράγματα του κόσμου, μέ τά υλικά ως αυτοφειές και αυτόρκειές ούσιές πού περικλείουν δυνάμεις πολύμορφες, εϋεργετικές ή καταστροφικές, παιχνίδι πού γίνεται μερικές φορές άναμέτρηση, άγώνας ζωής και θανάτου, αλλά έχει πάντα τή μορφή μιās άμεσης συνομιλίας μ' ένα κόσμο πού δέν έχει ακόμα μεσολαβηθεί από την έργασία και τις έργαλειακές σχέσεις, και πού μέσα στον ίδιο δέν υπάρχει καμία διχοτομία σάν αυτή πού άργότερα ο πολιτισμός θά όρσει ως διάκριση μορφής/ύλης. (Τοῦτο τό παιχνίδι διατηρήθηκε για ένα μεγάλο μέρος του ιστορικού χρόνου τής άνθρωπότητας μέσα στον περικλειστο χώρο τής μαγειρίας και του ιερού, από τή διάσπαση του όποιου τροφοδοτήθηκε αυτό πού σήμερα άποκαλούμε τέχνη).

Ο κινηματογράφος, αντίθετα, γεννήθηκε κάτω από συνθήκες πού ή σχέση αυτή άνάμεσα στον δημιουργό και τον κόσμο είχε καταστραφεί άνεπανόρθωτα από την κολοσσιαία ανάπτυξη μιās τεχνικής πού είχε μετασηματίσει τό (ζωντανό) κόσμο σε άψυχα υλικά, προορισμένα για ένσκόπηση χειρισμούς και ώφέλιμες χρήσεις. Έγγενώς ύποταγμένος στις άναγκαιότητες μιās περίπλοκης τεχνικής και στις σκοπιμότητες μιās βιομηχανίας, δέν θά μπορούσε να άναπτύξει την άξίωση να αυτοσυσταθεί σε τέχνη παρά μόνο διαρρηγνύοντας βίαια τους δεσμούς, έστω και περιστασιακά, μέ τό περιβάλλον πού τον γέννησε, και αυτή ή διαδικασία χρειάστηκε μισό σχεδόν αιώνα για να ολοκληρωθεί.

Μέσα στην πρώτη μεταπολεμική δεκαετία (πράγμα πού πρέπει να κατανοηθεί μέσα στις εϋρύτερες κοινωνικές του συνιστώσες — αλλά αυτό είναι μιιά συζήτηση πού ξεπερνάει τις σκοπιμότητες αυτού του μικρού δοκιμίου) πραγματοποιήθηκε από κάποιους δημιουργούς, στην Εϋρώπη κυρίως και στην Ίαπωνία, ένα ποιοτικό άλμα πού αντιπροσωπεύει, κατά τή γνώμη μας, τή βαθύτερη τομή στην ιστορία του κινηματογράφου και πού έσήμανε τή μετάβαση του κινηματογράφου από τό επίπεδο μιās ιδιόμορφης τεχνικής γλώσσας μέ καλλιτεχνικές αξιώσεις στο επίπεδο μιās ολοκληρωμένης και αυτόνομης έκφραστικά και σημασιακά τέχνης. Μέσα στα όρια πού έχάραξε για τον έαυτο

της αυτή ή σύγχρονη και ιδιόμορφη τέχνη, γρήγορα έκφράστηκε ένας καινούριος δυαδισμός κατευθύνσεων, πού ως ένα σημείο μπορεί να θεωρηθεί σάν επανεμφάνιση στο καινούριο επίπεδο τής παλιάς διαφοράς άνάμεσα στις άναπαραστατικές και τις έννοιολογικές διαθέσεις του κινηματογράφου (άν και τούτη ή αντίστοιχία δέν πάει πάντα πολύ βαθιά, ούτε είναι πάντα άκριβής, πράγμα πού επιβάλλει να τήν χρησιμοποιήσουμε μέ τήν άναγκαία περισκεψη): πρόκειται για τή διαφορά άνάμεσα στις τάσεις πού θ' άποκαλέσουμε κάπως σχηματικά ως *βλέμμα-πρός-τά-πάνω* και *βλέμμα-πρός-τά-κάτω*. Πρόκειται, κατά μιάν άλλη έννοια, για τον κινηματογράφο δοκίμιο, μέ αντιπροσωπευτικούς έκφραστές τους Άντονιόνι (πού όμως καταλαμβάνει μιάν ενδιάμεση θέση, στο βαθμό πού θεωρείται από τους κύριους εισηγητές όρισμένων τεχνικών πού θά οδηγήσουν στο *βλέμμα-πρός-τά-κάτω*), Γκοντάρ, Βέντερς, Φασμίντερ, Όσιμα και, από την άλλη μεριά, για τον κινηματογράφο-ποίηση, πού θα άναγνώριζε σάν προγόνους του τον Μπουγιουέλ και ίσως και τον Τσάπλιν, και πού διαμορφώθηκε από δημιουργούς του ύψους του Μιζογκούσι και του Μπρεσσόν για να βρει τήν κορυφαία του μέχρι στιγμής έκφραση στο έργο των Π.Π. Παζολίνι και Α. Ταρκόφσκι. Στην πρώτη περίπτωση, ή κινηματογραφική ματιά γίνεται κριτική, στρέφεται προς τό συνολικό κοινωνικό πλαίσιο και ρωτάει για τή σχέση της μέ τό πλαίσιο αυτό, καταδηλώνει τά μέσα της και θέλει να κατανοήσει τον έαυτο της χρησιμοποιώντας μιιά παλιά τεχνική τής έπικης αφήγησης, πού την παραλαμβάνει μέσω

του γερμανικού πολιτικού θεάτρου, αυτήν τής άποστασιοποίησης. Στη δεύτερη περίπτωση, ακολουθεί τους συνειρμικούς δρόμους τής φαντασίας και τής άσυνείδητης μνήμης, δίχως βέβαια να άγνοεί τό πρόβλημα των ιστορικών πλαισίων (πού επανεμφανίζεται, αλλά σε διαφορετική σχέση μέ τό ύποκείμενο-μάτι). Δημιουργοί σάν τον Μπέργκμαν και τον Κουροσάβα (και τον ίδιο τον Άντονιόνι) μς δείχνουν άκριβώς πώς οι δύο αυτές τάσεις μπορούν να συνυπάρχουν, και όντως συνυπάρχουν, στο μεγαλύτερο μέρος τής σύγχρονης καλλιτεχνικής παραγωγής στον κινηματογράφο.

Ο Πιέρ Πάολο Παζολίνι και ο Άντρέι Ταρκόφσκι είναι δύο καλλιτέχνες μέ όλοφάνερα διαφορετική ιδιοσυγκρασία και κουλτούρα. Παρ' όλα αυτά, μπορούμε να άνιχνεύσουμε μέσα στο έργο τους έντυπωσιακά βαθιές όμοιότητες, όσον αφορά τή γραφή (πράγμα πού σημαίνει τον τρόπο μέ τον όποιο δομείται τό βλέμμα) και όσον αφορά τό θεματικό τους πυρήνα, τις άρχετυπικές μορφές πού άναδύονται στο έσωτερικό αυτού του βλέμματος. Μπορούμε άμέσως να έπισημάνουμε τους θεμελιώδεις τρόπους αυτής τής κινηματογραφίας, πού οδηγούν άπευθείας στον θεματικό της πυρήνα.

Ο ρεαλισμός. Και οι δύο κινηματογραφιστές έμμένουν στην άρνηση τής συμβολικής γραφής. Τίποτα πού να παραπέμπει σε κάτι άλλο, αλλά ή ίδια ή πραγματικότητα μέ όσο βάθος μπορεί ή ίδια να άνακαλύψει. Ο Παζολίνι, κάτω από τό βάρος αυτού του αίτηματος, όδηγήθηκε να χρησιμοποιεί όχι ήθοποιούς αλλά άνθρώπους του

δρόμου ή τής υπαίθρου πού νά υποδύονται τούς έαυτούς τους. 'Ο Ταρκόφσκι άρνείται επίμονα διτι υπάρχει κάτι σάν αυτό πού λέμε «έρμηνεία» γιά οποιαδήποτε εικόνα του. Μέ κάθε εύκαιρία άποτρέπει οποιαδήποτε συμβολική ανάγνωση και έπιμένει στην αυταξία τής φυσικής πραγματικότητας, όπως μπορεί νά τή δει ένα παιδί ή ένας άνθρωπος τής ρωσικής υπαίθρου. Αύτή ή έννοια τής πραγματικότητας συγγενεύει θεωρητικά μέ τήν έννοια τής προτεραιότητας του φαντασιακού έναντι του συμβολικού.

Η παράδοση, ή ιστορία σάν μνήμη.
Στό βυθό τής πραγματικότητας άνευρίσκεται ως βιωμένο τό ιστορικό παρελθόν. Γιά τόν Παζολίνι τούτο τό (σημασιοδοτικό) παρελθόν είναι ο εύρωπαϊκός μεσαιώνας, ο αρχαίος άραβικός κόσμος, ή ιουδαϊκή θρησκεία, ή έλληνική προέλευση του τραγικού και ή πρωτόγονη Ιερουργική ώμοφαγία. Γιά τόν Ταρκόφσκι είναι ο κόσμος τής χριστιανικής ανατολής, ή ρωσική αυτοκρατορία, ή βυζαντινή μεταφυσική ματιά αλλά και μία βαθιά, προ-χριστιανική μυστική ένόραση του κόσμου, πού έλκει τήν καταγωγή της από ένα τύπο κεντρο- και βορειο-ασιατικού σαμανισμού.

Τό ιερό. Δέν θά ήταν καθόλου υπερβολικό νά πούμε ότι οι δύο δημιουργοί στους οποίους αναφερόμαστε είναι οι κινηματογραφιστές του ιερού. 'Η αναζήτηση του ιερού μέσα από έμβλήματα καθιερωμένα στις μεγάλες θρησκευτικές παραδόσεις, και ιδιαίτερα τής χριστιανικής πού έκφράζει τό άμεσο πνευματικό περιβάλλον των δύο δημιουργών, άποτελεί ένα φανερό κοινό πόλο γιά τό έργο και των δύο, ώστόσο δέν φανερώνει και τό βαθύτερο επίπεδο τής σχέσης τους μέ τό ιερό: ο Παζολίνι καταδύεται βαθιά μέσα στό χώρο του δραματικού, του τελετουργικού και τής Ιερουργίας μέχρι νά φτάσει στόν πυρήνα ενός άρχέγονου έκστασιακού-όργιαστικού στοιχείου, πού, από Ιστορική πλευρά, προσιδιάζει στους αρχαιότερους Ιερουργικούς τύπους του μεσογειακού χώρου: ο Ταρκόφσκι, βυθιζόμενος μέσα σέ οτι πνευματικότερο υπάρχει στις άσκητικές παραδόσεις, όπως αυτή του ορθόδοξου μοναχισμού, οδηγείται σέ μία βαθιά, μυστική ένόραση του κόσμου, στην άρχέγονη νοσταλγία μιας χαμένης ενότητας των όντων. Αυτό τό κέντρο του ιερού, αυτές οι στοιχειακές θυμικές-συγκινησιακές-φαντασιακές δομές πού παίρνουν τήν όψη έδώ τής όργιαστικής έκστασης, εκεί τής μυστικής ένωσης, έμφανίζονται μέσα από τά άκρότατα σημεία έντασης του έργου ως τό άποκαλυμμένο κέντρο πού έλκει ολόκληρο τό έργο, ως ο μυστικός τόπος τής καταγωγής των έρωτημάτων γιά τό ίδιο τό έργο και γιά τήν ίδια τήν τέχνη, γιά τή φύση και τήν προέλευσή της.

'Ο τρόπος πού δομείται τό βλέμμα των δύο κινηματογραφιστών, και πού προσπαθήσαμε νά αποδώσουμε μέ τή διατύπωση **βλέμμα-πρός-τά-κάτω**, είναι και τό όχημα πού επιτρέπει αυτή τήν περιπλάνηση από τήν πραγματικότητα ως τό ιερό, πού άποτελεί τό μυστικό της κέντρο (πράγμα πού ισχύει πολύ περισσότερο γιά τόν Ταρκόφσκι). Τό βλέμμα έλκεται από τις μοριακές δομές τής πραγματικότητας, ώθείται πρós τή λεπτομέρεια, πρós τά μικρά σύνολα, σά νά ζητάει νά μπει «μέσα» στά πράγματα, νά έλευθερώσει τούς μικροκόσμους πού άνοιγονται όταν ή ένταση τής συγκέντρωσης και τής προσοχής άρχίσουν νά αλλοιώνουν τήν καθημερινή αντίληψη του κόσμου. Τούτο άλληθεύει πολύ περισσότερο στό βλέμμα του Α. Ταρκόφσκι, πράγμα πού άποτελεί ένα από τά άδιαμφισβήτητα και χαρακτηριστικότερα άναγνωριστικά στοιχεία τής τέχνης του. 'Η πραγματικότητα «λιώνει» κάτω από τήν πίεση ενός άσπλην (και έκστατικά) συγκεντρωμένου βλέμματος και μύριες κρυφές ποιότητες αναβλύζουν. 'Αποδομείται μ' αυτό τόν τρόπο ή καθημερινή αντίληψη του χρόνου και απαιτείται εύλαβική προσήλωση από τήν πλευρά του θεατή γιά νά μή χάσει τήν άμεση έπαφή μέ τή ροή των εικόνων: και, πάντως, ή αντίληψη του φίλμ σάν ενιαίας, όργανωμένης ολότητας διακυβεύεται τήν κάθε στιγμή μέ τόν πιο δραματικό τρόπο.

Αυτός ο τρόπος του Α. Ταρκόφσκι νά κοιτάζει τά πράγματα πλησιάζει πολύ σ' εκείνο πού θεωρείται πώς είναι ή όπτική αντίληψη των πολύ μικρών παιδιών και των ζώων: μία έπικέντρωση στό άπειρα μικρό του χώρου ίκανή νά άναγνωρίσει λεπτομέρειες πού δέν συλλαμβάνει τό μάτι του ενήλικα, ενώ αντίθετως δυσκολεύεται νά όλοποιήσει όλα τά έπιμέρους στοιχεία τής όπτικής αντίληψης σ' ένα ενιαίο σημασιακό σύστημα, σέ διάκριση και σέ σύγκριση μέ άλλα παρόμοια σημασιακά συστήματα. Αυτός άκριβώς ο τρόπος τής όρασης, όμως, μάς είναι γνωστός και από τήν έμπειρία των μυστικών, των ίνδων γιόγκι, γιά παράδειγμα, ή των ορθόδοξων μοναχών, όντας ένα από τά καθολικά φαινόμενα τής μυστικής έμπειρίας πού συναντιέται σέ όλους τούς πολιτισμικούς κύκλους (στόν χριστιανικό, στό 'Ισλάμ, στόν 'Ινδουισμό και τό Βουδισμό, στό Ζέν) του άνατολικού ήμισφαιρίου. Τό βλέμμα του άσκητή, είτε προσηλούμενο σ' ένα συγκεκριμένο αντικείμενο είτε άφηνόμενο στην έσωτερική ροή των εικόνων, διαπερνάει τό φράγμα τής κοινής όπτικο-διανοητικής αντίληψης κατευθυνόμενο πρós ένα κέντρο τής πραγματικότητας, όπου αυτή ή πραγματικότητα δέν συνίσταται σ' ένα σύνολο από διακριτά αντικείμενα αλλά βρίσκεται σέ μία

ζέουσα και ρέουσα κατάσταση, ως διάπυρη ύλη και ως άκατάπαυστη ροή. Σ' αυτό τό σημείο έχει εξαλειφθεί πλέον ή διάκριση ανάμεσα στό βλέμμα και σέ οτι συνιστούσε τό όπτικό του πεδίο.

Κάτι άπ' αυτό τό ταξίδι του βλέματος έχει διατηρηθεί μέσα στις εικαστικές άναπαραστάσεις πολλών θρησκευτικών παραδόσεων και μερικές από τις όψεις του άνευρίσκονται μέσα στη βυζαντινή εικονογραφία, από τήν όποία τό έργο του Ταρκόφσκι άντλεί φανερά κάποιες πλευρές τής έμπνευσής του. 'Η έλλειψη τής προοπτικής, γιά παράδειγμα, πού, όπως έχει επανειλημμένα σημειωθεί, εισάγει τό υποκειμενο στό έσωτερικό τής εικόνας, ή «όντολογική» χρήση τής σκυιάς πού δέν ακολουθεί τή νατουραλιστική άναπαραγωγή τής εθούγραμμης διάδοσης του φωτός, όλα τούτα συνιστούν όψεις τής τεχνικής του Ταρκόφσκι, μέσα από τις όποιες έπιζητά νά συνδεθεί μέ μία οικεία πνευματική παράδοση (βλ. *Άντρέι Ρουμπλιώφ*). Πρέπει όμως νά λυθεί μία παρεξήγηση πού φαίνεται βαθιά ριζωμένη στους κριτικούς του και πηγάζει, όπως φαίνεται, από τις άπόπειρες πού έγιναν νά χρησιμοποιηθεί τό έργο του Ταρκόφσκι γιά τούς σκοπούς μιας άπολογητικής: οι συγγενείες του μέ τή βυζαντινή εικονογραφία, και άπ' εκεί μέ τόν ορθόδοξο μυστικισμό, καθόλου δέν όρημαίνουν τήν άπάρνηση ή τήν άπόρριψη τής λεγόμενης δυτικής τέχνης και ολόκληρου του πολιτισμικού πλαισίου πού συνυφίνεται μ' αυτήν. 'Αντίθετα: τούτο τό έργο είναι έξ ολοκλήρου στραμμένο πρós τή δυτική τέχνη, πρós τήν άναγεννησιακή κοσμοεικόνα, μέ τρόπο όμως βαθιά έρωτηματικό. 'Οχι μόνο επειδή ο κινηματογράφος από τις ίδιες τις τεχνικές του συμβάσεις είναι βαθιά συνυφασμένος μέ τήν άναγεννησιακή εικόνα, ούτε επειδή εξαιτίας των σπουδών του στις καλές τέχνες (στή μουσική, τή ζωγραφική, τή γλυπτική) ο Ταρκόφσκι έχει έξοικειωθεί μέ τό πνευματικό κλίμα τής 'Αναγέννησης και τής σύγχρονης δύσης: ο βαθύτερος λόγος είναι ότι ή δυτική τέχνη είναι *όλη* ή τέχνη, καμία άλλη παράδοση δέν υπάρχει πού νά άναδεικνύει τήν περιοχή του αισθητικού (μέ όσα σημαίνει αυτό γιά μάς, σήμερα) ως αυτόνομη σφαίρα του κοινωνικού γίγνεσθαι, άνεξάρτητη από τις μυθικές, θρησκευτικές και τελετουργικές συντεταγμένες. 'Ο 'Αντρέι Ταρκόφσκι δέν είναι ένας θρησκευτικός άπολογητής: είναι ένας καλλιτέχνης πού μιλάει τή γλώσσα τής εποχής του, έπωμίζεται ολόκληρη τήν ιστορική του εϋθύνη και είναι μοντέρνος μέ τήν πλέον στρατευμένη έννοια του όδρου. Μέσα στό πεδίο τής αυτονομημένης αισθητικής και του πολιτισμού των άτομικών αξιών έγκαθιστά τό έρώτημα γι' αυτές τις μορφές του

σύγχρονου κόσμου· ἀνοίγει διάλογο μέ τήν Ἀναγέννηση καί τήν ρωτᾶ ἐκεῖ πού ἡ ἴδια αὐτολησμονήθηκε μέσα στήν ἔπαρση τῆς κατάφασης, φέρνοντάς την σ' ἐπαφή μέ τίς μυστικές της ρίζες, ἀπ' ὅσα ἐκεῖνη θέλησε νά ἀποκοπεῖ προκειμένου νά συγκροτηθεῖ σ' ἐκεῖνο πού ἐντέλει ἔγινε, μιά διαρκῆς καί μονοσήμαντη ταυτότητα πρὸς τόν ἑαυτό της. Ἡ συγγένεια τοῦ Ταρκόφσκι μέ τή μυστική παράδοση ἀναδύεται ἀκριβῶς στό σημεῖο ὅπου καθίσταται ἐρωτηματική ἡ σχέση του μέ τή δυτική τέχνη.

Μέσα καί διαμέσου τοῦ μυστικοῦ βλέμματος ἡ δραση καταδύεται ὡς τήν ἀρχέγονη ρίζα τοῦ ἱεροῦ καί τό ταξίδι αὐτό τοῦ βλέμματος γίνεται τό σαμανικό ταξίδι. Ἀναγνωρίζουμε ἐντέλει μέσα στό ἔργο αὐτό τίς εἰκόνες-ἐμβλήματα μιᾶς πρωτόγονης σαμανικῆς παράδοσης πού θεωροῦμε σήμερα σάν τήν κοινὴ ρίζα ὄλων τῶν ἀνεπτυγμένων ἱερουργικῶν μορφῶν. Παραθέτουμε ἀμέσως τὰ βασικά ἀναγνωριστικά της σημεία.

Ἡ ἀγνωστη περιοχή, τό ταξίδι. Τό ταξίδι στήν ἀγνωστη περιοχή εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ θέματα πού ἐπανέρχονται μέ ἐμμονή σ' ὀλόκληρο τό ἔργο τοῦ Ταρ-

κόφσκι. Ἡ ἀγνωστη περιοχή δέν εἶναι ἀγνωστη μέ τήν ἔννοια τοῦ ἀγνωστη-ἀκόμα, πού θά μπορούσε κάποτε νά ἀναγνωριστεῖ καί νά γίνεи γνωστή. Ἀνήκει μᾶλλον στήν τάξη τοῦ μή-γνώσιμου, τοῦ τόπου πού ὑπερβαίνει ὅλες τίς πιθανές σημασιοδοτήσεις ὄντας προγενέστερος τοῦ ἴδιου τοῦ ὑποκειμένου καί τῶν διακρίσεων πού αὐτό ἐγκαθιστᾶ ἀνάμεσα στόν ἑαυτό του καί τόν κόσμο. Στίς πιό καθαρῆς ἐμφανίσεις του εἶναι ὁ «Ὁκεανός» (*Σολάρις*) καί ἡ «Ζώνη» (*Στάλκερ*). Στόν *Καθρέφτη* ταυτίζεται μέ τόν ἀχανή χῶρο τῆς μνήμης πού εἶναι ὀλόκληρη ἡ ταινία καί πού ὀργανώνεται μόνο ἀπὸ τό πρόσωπο τῆς μητέρας, ἐνῶ στή *Νοσταλγία* εἶναι ἡ περιπλάνηση μακριά ἀπὸ τήν πατρίδα-ἄξονα τῶν ἀναφορῶν καί σημασιοδοτικό κέντρο. Στήν *Θυσία* γίνεται τό ὄνειρο τοῦ μέλλοντος, σέ διαφορούμενη σχέση μέ τήν ἐξωτερική (ἱστορική) πραγματικότητα, ὅπου ἐμφανίζεται ἡ σχέση τοῦ ταξιδιῶν καί τῆς προφητείας.

Ὁ μύσσης, ἡ μύση. Τό ταξίδι δέν ὀδηγεῖ στή γνώση, μέ τήν τρέχουσα σημασία τοῦ ὄρου, προκαλεῖ ὄμως ἕνα βαθύ μετασχηματισμό σ' ἐκεῖνον πού τό ἐπιχειρεῖ. Ποτέ, γυρνώντας, δέν εἶ-

ναι ὁ ἴδιος ἄνθρωπος. Ὁ ἀκράϊος κίνδυνος ὀδηγεῖ στήν ἀφύπνιση ναρκωμένων δυνατοτήτων τῆς συνείδησης. Ὑπάρχει σ' αὐτό μιά ἀλληγορία θανάτου πού ἰσοδυναμεῖ μέ μυθική ἐμπειρία (*Ἡ Θυσία*). Ἡ ἐμπειρία αὐτή χρειάζεται ἕναν ὀδηγό: τό ἐπάγγελμα τοῦ *Στάλκερ* εἶναι «ξεναγός». Ὁ ἴδιος εἶχε σάν δάσκαλο τόν Σκατζόχοιρο. «Ἦταν ὁ δάσκαλός μου», λέει. «Αὐτός μου ἀνοίξε τὰ μάτια». Ὁ τρελός Ντομένικο, στή *Νοσταλγία* εἶναι ὁ μυστικός κύριος τοῦ τόπου καί τὰ λόγια του στή σκηνή τῆς αὐτοπυρπόλησής του γίνονται τό κέντρο βάρους ὀλόκληρης τῆς ταινίας. Ἡ μορφή τῆς μητέρας καθοδηγεῖ τὰ ἀδιέξοδα στριφογυρίσματα τῆς μνήμης στόν *Καθρέφτη*· ὁ ταχυδρόμος στή *Θυσία* κατέχει γνώσεις πού τρομάζουν καί ταυτόχρονα καθησυχάζουν καί τό ἐπάγγελμά του βασίζεται, ὅπως φαίνεται, στή διπλή σημασία τῆς λέξης ἄγγελος.

Ἡ ἀμφισημία, τό θαῦμα. Στόν τόπο πού ἐκδραματίζεται τό ταξίδι ὄλοι οἱ νόμοι τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητας αἴρονται. Τά πάντα μποροῦν νά συμβοῦν καί τὰ πάντα συμβαίνουν. Οἱ νεκροὶ ξαναγυρίζουν (*Σολάρις*), τό τραυματισμένο παιδί ξαναβρίσκει τήν

όμιλία του (Ο Καθρέφτης), τὰ σώματα ἴπτανται καὶ ἰσοροποῦν στὸν ἀέρα (Ο Καθρέφτης, Ἡ Θυσία), ὁ χῶρος γίνε­ται κυκλικὸς καὶ ἡ κίνηση πρὸς τὰ πίσω ὁδηγεῖ ἐμπρός (Στάλκερ), τὸ κω­φάλαλο παιδί μετακινεῖ ἀντικείμενα μὲ τὸ βλέμμα (Στάλκερ). Οἱ σημασίες ἀντιστρέφονται καὶ τὰ νοήματα μετα­πίπτουν ἀκατάπαυστα ἀνάλογα μὲ τὶς προθέσεις καὶ τὰ περιεχόμενα τῆς μνήμης ἢ τῆς φαντασίας τῶν ταξιδιω­τῶν. Ἡ ἀμφισημία τοῦ ἱεροῦ μεταδί­δεται σὲ ὄσους ἔχουν ἐπαφή μαζί του: «Εἶσαι καταραμένος», λέει ἡ γυναίκα τοῦ Στάλκερ, «γί' αὐτὸ ἔκανες τέτοιο παιδί! Καὶ μαζί σου εἶμαι κι ἐγὼ κατα­ραμένη!».

Ὁ ζωομορφισμὸς. Σὲ ὄλες τὶς σα­μανικὲς παραδόσεις ἡ παρουσία τοῦ σαμάν συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση κάποιου ἰδιαίτερου ζώου πού εἶναι ὁ ἴδιος ὁ σαμάν, ἡ ζωομορφικὴ του ὄψη. Ἴχνη αὐτῆς τῆς παράδοσης ἀνιχνεύ­ονται ἀκόμα καὶ στίς ἐξελιγμένες θρη­σκευτικὲς παραστάσεις (ὁ Βούδδας ἔ­χει αὐτιά ἐλέφαντα, οἱ τέσσερις εὐαγ­γελιστὲς εἰκονίζονται μὲ τὰ ἀντίστοι­χα ζῶα). Τὰ ζῶα ἐμφανίζονται συχνά καὶ ἀνεξήγητα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού κινηματογραφοῦνται οἱ ἄνθρωποι στίς ταινίες τοῦ Ταρκόφσκι. Ὁ δάσκαλος τοῦ Στάλκερ ἔχει τὸ παράδοξο ὄνομα «Σκατζόχοιρος» καὶ ἡ αἰνιγματικὴ παρουσία τοῦ σκύλου σ' ὄλη τὴν ται­νία φαίνεται νὰ δηλώνει τὸν ἴδιο τὸν Στάλκερ. Πέρα ἀπ' αὐτές τὶς ἐμφανί­σεις, ὅπως ἔχουμε ἤδη σημειώσει, ὁ τρόπος τῆς ὄρασης πού παράγεται ἀ­πὸ τὴν κινηματογραφικὴ τεχνικὴ τοῦ Ταρκόφσκι συγγενεῖ ὡς πρὸς ὀρι­σμένα σημεῖα μὲ τὴν ὀπτικὴ ἀντίληψη πού θεωρεῖται χαρακτηριστικὴ τῶν ζώων.

Πέρα ἀπὸ τοῦτα τὰ ἐμφανῆ ἀναγνω­ριστικὰ σημεῖα, ἡ τέχνη τοῦ Ταρκόφ­σκι φαίνεται νὰ ἐπικοινωνεῖ μὲ τὴ σα­μανικὴ παράδοση καὶ σὲ ἓνα δεύτερο, πῶς σημαντικὸ ἐπίπεδο: στὸ ἐπίπεδο τῆς κοινωνικῆς λειτουργίας τῆς ἴδιας τῆς τέχνης. Ὁ ἀρχαῖος σαμάν συγ­κεντρᾷ στὸ πρόσωπό του λειτουργί­ες πού στή συνέχεια θά ἀποδοθοῦν χωριστὰ στὴ δραστηριότητα τοῦ ἱερέα, τοῦ θεραπευτῆ καὶ τοῦ καλλιτέχνη. Πρὶν ἡ τέχνη καθιερωθεῖ ὡς αὐτόνομη δραστηριότητα μ' ἓνα ἰδιαίτερο πεδίο καὶ μὲ ἰδιαίτερα μέσα, ἦταν ἀναπό­σπαστα συνδεδεμένη μὲ λειτουργίες καὶ δραστηριότητες πού ἀφοροῦσαν τὴν προάσπιση καὶ τὴ διαφύλαξη τῆς ὁμάδας μέσα στὴν «ὄρθη» τάξη τοῦ κόσμου. Μὲ σημερινὰ λόγια θά λέγα­με ὅτι ἦταν ἀναπόσπαστα συνδεδεμέ­νες μεταξύ τους, στὰ πλαίσια μιᾶς τέ­τοιας δραστηριότητας, μιᾶ αἰσθητικῆ καὶ μιᾶ ἠθικῆ. Καὶ εἶναι πρὸς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν κατεύθυνση πού ὀφείλει νὰ ἐκτιμηθεῖ σήμερα ἡ προσφορά τοῦ Ἄντρεϊ Ταρκόφσκι. Στὸ πρόσωπό του, μέσα στὴ γόνιμη ἄγωνία του γιὰ τὸ πεπρωμένον τοῦ σύγχρονου κόσμου,

ζωντανεῖ ὁ καλλιτέχνης-λειτουργὸς μέσα στὰ ὄρια καὶ πρὸς χάριν τῆς ἀν­θρώπινης κοινότητας — μιὰ στάση πού δίνει ἓνα καινούριο (ἐπικοινωνών­τας μ' ἐκεῖνο πού εἶναι πάρα πολύ πα­λιό) νόημα σὲ μιὰ ἔννοια πού χρησιμο­ποιήθηκε κατὰ κόρον ἀπὸ τὴν τέχνη τοῦ αἰῶνα μας, αὐτὴν τῆς *στράτευσης*. «Τὰ ἔργα αὐτὰ ὀρθώνονται στὸ μονο­πάτι τῆς ἀνθρωπότητας σάν σύμβολα καταστροφῆς, ἀναγγελῆλλοντας: "Ἀπα­γορεύεται ἡ εἴσοδος! Κίνδυνος-θάνα­τος!" Παρατάσσονται σὲ τόπους πιθα­νῶν ἢ ἐπικείμενων ἱστορικῶν κατα­κλυσμῶν, σάν προειδοποιητικὸ σῆμα στὸ χεῖλος κάποιου γκρεμοῦ ἢ στὴν ἄκρη ἐνός βάλτου. Προσδιορίζουν, με­γεθύνουν καὶ μετασχηματίζουν τὸ ἔμ­βρυο τοῦ κινδύνου πού ἀπειλεῖ τὴν ἀν­θρωπότητα καὶ σχεδὸν πάντοτε γίνον­ται προάγγελοι τῆς σύγκρουσης πα­λαιοῦ καὶ νέου... Αὐτὸ τὸ ὄριο κινδύ­νου οἱ ποιητὲς τὸ ξεχωρίζουν πῶς γρή­γορα ἀπὸ τοὺς συγχρόνους τους, καὶ ὅ­σο πῶς νωρὶς τὸ ξεχωρίζουν τόσο πῶς κοντὰ βρίσκονται στὴ μεγαλοφυΐα. Ἔτσι, πολὺ συχνά, ἐνόσω ὠρμάζει ἡ διαλεκτικὴ πάλη στὴ μήτρα τῆς ἱστο­ρίας, δέν γίνονται κατανοητοί».³

Μέσα σὲ μιὰ τέτοια προοπτικὴ τὸ ἔργο τέχνης ὀρίζεται σάν *πράξη*, ὀλι­κὴ καὶ ἐπικοινωνιακὴ, πού ἐπανε­τάσσει τὸ ἐξατομικευμένο ὄν μέσα στὴν ἀνθρώπινη καὶ κοσμικὴ ὀλότη­τα, διατυπώνοντας μὲ ὀξύτατο τρόπο ἓνα ἠθικὸ αἶτημα: «Μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο ὄλες μου οἱ ταινίες ἐπισπ-

μαίνουν ὅτι δέν εἶμαστε μόνοι κι ἐρη­μοὶ μέσα σ' ἓνα ἄδειο σῦμπαν· ὀράτα νήματα μᾶς συνδέουν μὲ τὸ παρελθόν καὶ τὸ μέλλον· ὅτι ἀνάλογα μὲ τὸν τρόπο πού ζεῖ καθένας τὴ ζωὴ του, σφυρηλατεῖ κι ἓνα δεσμὸ μὲ ὀλόκληρο τὸν κόσμο, ἢ μᾶλλον μὲ ὀλόκληρη τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας... Ὡ­στόσο ἡ ἐλπίδα ὅτι κάθε μεμονωμένη ζωὴ καὶ κάθε πράξη τοῦ ἀνθρώπου ἔχει σημασία καθαυτὴν καθιστᾷ ἀπί­στευτα πῶς μεγάλη τὴν εὐθύνη τοῦ ἀτόμου γιὰ τὴ συλλογικὴ πορεία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς».⁴ Ἐδῶ, σ' αὐτὸ τὸ κρίσιμο σημεῖο, ὅπου ἡ δημιουργικὴ διαδικασία συναντιέται μὲ τὸ ἐρώτη­μα γιὰ τὴ σημασία τῶν ἀνθρώπινων πράξεων καὶ γιὰ τὸ νόημα τῆς ἀνθρώ­πινης ζωῆς, συναντοῦμε κι ἐμεῖς τὸν Ἄντρεϊ Ταρκόφσκι, ἐκεῖ πού αὐτὸς μιλάει μαζί μας, σήμερα: «Εἶναι φανε­ρὸ ὅτι ἡ ὕλική πρόοδος τοῦ ἀνθρώπου δέν συμβάδισε μὲ τὴν πνευματικὴ του ἐξέλιξη. Φτάσαμε σ' ἓνα σημεῖο ὅπου δέν μπορούμε πιά νὰ τιθασέψουμε τὰ ὕλικά μας ἐπιτεύγματα καὶ νὰ τὰ χρη­σιμοποιήσουμε γιὰ τὸ καλὸ μας. Δη­μιουργήσαμε ἓναν πολιτισμὸ πού ἀ­πειλεῖ νὰ καταστρέψει τὴν ἀνθρωπό­τητα... Σ' ὄλη αὐτὴ τὴν κατάσταση μού φαίνεται πὼς ἡ τέχνη καλεῖται νὰ ἐκφράσει τὴν ἀπόλυτη ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπινου πνευματικοῦ δυναμικοῦ. Νομίζω πὼς ἡ τέχνη ἦταν πάντα τὸ ὄπλο τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὰ ὕλι­κά πράγματα πού ἀπειλοῦσαν νὰ ἀφα­νίσουν τὸ πνεῦμα του... Τί εἶναι λοι­πὸν ἡ τέχνη; Ἀνήκει στὸ καλὸ ἢ στὸ κακό; Εἶναι τοῦ θεοῦ ἢ τοῦ διαβόλου; Εἶναι ἔργο τῆς δύναμης ἢ τῆς ἀδυνα­μίας τοῦ ἀνθρώπου; Μπορεῖ νὰ ἀποτε­λεῖ τεκμήριο συντροφικότητας, εἰκό­να κοινωνικῆς ἁρμονίας; Μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ λειτουργία της; Ἡ τέχνη εἶναι ἐρωτικὴ ἐξομολόγηση — ἡ συνει­δητοποιητικὴ τῆς ἐξάρτησής μας ἀπὸ τὸν ἄλλο. Ὅμολογία ἐμπιστοσύνης. Πράξη ἀσυνείδητη πού ἀντανακλᾷ ὡστόσο τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς ζωῆς — ἀγάπη καὶ θυσία».⁵

Φώτης Τερζάκης

3. Σμιλεύοντας τὸ χρόνο, σ. 73 τῆς ἑλληνι­κῆς ἐκδόσεως.

4. Ὁ.π., σελ. 281-82.

5. Ὁ.π., σελ. 301-302, 306-307, 308-309.

ΒΙΒΛΙΟ

1

ΚΩΣΤΑΣ Β. ΚΡΙΜΠΑΣ

Δαρβινικά, Έρμης, Αθήνα 1986

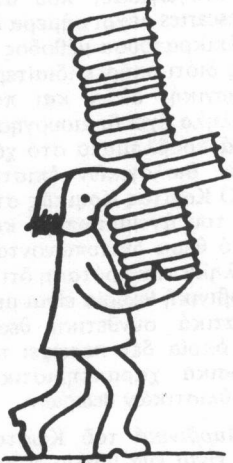
«Ο Κοπέρνικος αποκαθήλωσε τή γη από τό κέντρο του σύμπαντος, ο Δαρβίνος έδειξε πώς όσο και νά 'μαστε ιδιόμορφο είδος έχουμε κοινές ρίζες με τά άλλα μας αδέρφια, τά είδη των ζωντανών οργανισμών που ζούν στον πλανήτη μας. Η δαρβινική θέαση του κόσμου επηρέασε όχι μόνο τή βιολογία και τους συγγενικούς της επιστημονικούς τομείς αλλά και γενικότερα τό σύγχρονο στοχασμό απλώνοντας τήν επίδρασή της και σε μακρινότερα πεδία όπως είναι ή γλωσσολογία, ή κοινωνιολογία, ή ήθική και ή φιλοσοφία γενικότερα». Παίρνω τή φράση αυτή από τον πρόλογο του ίδιου του Κώστα Κριμπά για νά δικαιολογήσω κι εγώ με τή σειρά μου τήν άποψή μου ότι τά Δαρβινικά είναι βιβλίο που άξίζει τον κόπο νά διαβαστεί όχι μόνο από βιολόγους αλλά από καθέναν που επιθυμεί νά έχει μία όσο γίνεται πληρέστερη εικόνα και έρμηνεία για τά όσα συμβαίνουν όχι μόνο στή φύση αλλά και στήν κοινωνία. Έλπίζω ότι ή φράση μου δεν θά εκληφθεί σαν άλλαγή στρατοπέδου από τον υπογράφονα τήν παρουσίαση αυτή. Ότι δηλαδή έξαφνα έγινε όπαδός της κοινωνικής βιολογίας. Αντίθετα, θά έλεγα, ότι στα Δαρβινικά του Κώστα Κριμπά βρίσκει κανείς τά επιστημονικά επιχειρήματα που αποδεικνύουν τή σοβαρότητα των θεωριών της κοινωνικής βιολογίας. Τό βιβλίο όμως δεν εξαντλείται εκεί. Άς πάρουμε λοιπόν τά πράγματα από τή αρχή.

Τό βιβλίο περιέχει έντεκα κείμενα που ο Κώστας Κριμπάς έχει δημοσιεύσει στην Έλλάδα ή τό έξωτερικό κατά τά τελευταία είκοσι περίπου χρόνια. Τά πρώτα πέντε κείμενα άφορούν τό δαρβινισμό και τά γενικότερα προβλήματα της σύγχρονης βιολογίας. Η αναλυτική παρουσίαση καθ' ενός από τά κείμενα αυτά χωριστά θά ήταν μάλλον άσκοπη, ενώ θά ήταν πίο ένδια-

φέρον άν παρουσιαστούν μερικά από τά θέματα που αναπτύσσονται στα πέντε αυτά κείμενα. Θέματα για τά όποια ο Κώστας Κριμπάς κάνει τή δική του επεξεργασία και διατυπώνει τίς δικές του πρωτότυπες άπόψεις-θέσεις. Θέσεις που βγαίνουν μέσα από τή βαθιά γνώση της εξελικτικής βιολογίας. Έτσι, στο πέμπτο και έν μέρος στο δεύτερο κείμενο άπασχολείται με ένα από τά κεντρικά προβλήματα της δαρβινικής θεωρίας, τήν έννοια της προσαρμογής. Μιά έννοια που, ενώ θεωρείται κεντρική στην εξελικτική θεωρία, έντούτοις είναι, παράλληλα, μία έννοια για τήν όποία δεν υπάρχει σαφής όρισμός, και της όποίας ή χρήση οδηγεί σε ταυτολογία. Όπως λέει ο ίδιος ο συγγραφέας: «Φράσεις όπως επιλέγεται διότι είναι προσαρμοσμένος, αποτελούν ταυτολογικές εκφράσεις, κενές άλλου περιεχομένου πλην της δηλώσεως ότι κάτι επιλέγεται διότι επιλέγεται». Ο Κώστας Κριμπάς, στο πέμπτο κείμενο του βιβλίου, άφου κάνει μία κριτική παρουσίαση του προβληματισμού που έχει προκύψει γύρω από αυτόν τον όρο, προτείνει τήν κατάργησή του θεωρώντας ότι ο όρος fitness (ή κατάσταση που προκύπτει από τό ταίριασμα ενός οργανισμού με τό περιβάλλον) είναι άρκετος για μία πλήρη, χωρίς ταυτολογίες, διατύπωση της εξελικτικής θεωρίας. Αναρωτιέμαι κατά πόσον για τον όρο fitness θά μπορούσαν νά χρησιμοποιηθούν οι λέξεις συναρμογή ή άρμοση ή άρμογή. Ξαναγυρίζω στο πέμπτο κείμενο του Κ. Κριμπά, αυτό που είναι αφιερωμένο στην έννοια "προσαρμογή", για νά πω ότι πρόκειται για ένα υποδειγματικό κείμενο. Είναι γραμμένο από έναν επιστήμονα που δεν άρκεται νά καταφύγει στην προστασία μιάς θεωρίας προκειμένου νά πραγματοποιήσει τή μελέτη του, αλλά που μέσα από τή βαθιά γνώση του νά άμφισβητή-

σει, ν' άποκαλύψει τίς αδυναμίες και νά προτείνει τολμηρές λύσεις. Άνήκει στην κατηγορία των επιστημονικών κειμένων, που μπορούν νά διαβαστούν και από μη ειδικούς, και τά όποια, ενώ μάς είναι τελείως άπαραίτητα, όλο και σπανιότερα εμφανίζονται. Και εμφανίζονται όλο και σπανιότερα, διότι ή σημερινή επιστημονική έρευνα και σκέψη συνθλίβεται από τον όγκο της τεχνολογίας. Οι σοφοί εξαφανίζονται, οι τεχνοκράτες πολλαπλασιάζονται, για νά μιλήσουμε με βιολογικούς όρους.

Η άλλη σημαντική έννοια, άπαραίτητη για τήν κατανόηση των μηχανισμών της εξέλιξης, είναι ή έννοια της ποικιλότητας των οργανισμών. Ποικιλότητα που εμφανίζεται μεταξύ των ατόμων του ίδιου είδους και που όφείλεται στην ποικιλότητα του γενετικού υλικού. Η σχετικά καινούρια αυτή γνώση της πληθυσμιακής γενετικής, που όφείλεται σε πληθυσμιακές έρευνες, οι όποιες στηρίχτηκαν σε τεχνικές των τελευταίων δεκαετιών — όπως αυτή της ήλεκτροφόρησης — έδωσε τή δυνατότητα νά διατυπωθεί ή σύγχρονη εξελικτική θεωρία. Δηλαδή μία άπλοποιημένη διατύπωση της θά μπορούσε νά είναι κάπως έτσι: «Οί επιλεκτικοί μηχανισμοί λειτουργούν επάνω σε ένα ποικίλο γενετικό υλικό επιλέγοντας τά χαρακτηριστικά εκείνα που κάνουν τους οργανισμούς νά ταιριάζουν περισσότερο με τό περιβάλλον». Βέβαια μία τέτοια διαδικασία θά οδηγούσε σε συρρίκνωση της ποικιλότητας, άν δεν υπήρχαν μηχανισμοί διατήρησής της. Άλλά είναι προφανές ότι δεν είναι δυνατόν νά συζητηθούν τέτοιοι μηχανισμοί σε μία άπλή βιβλιοπαρουσίαση, και ο άναγνώστης πρέπει νά καταφύγει στο βιβλίο του Κ. Κριμπά προκειμένου νά βρει μία όμολογουμένως γλαφυρή ανάπτυξη όλων των παραπάνω. Άς σταθούμε όμως σε ένα πρόβλημα που προκύπτει από τά παραπάνω και που άγγίζει τό χώρο της φιλοσοφίας και διατυπώνεται ως έξής από τον Κ. Κριμπά, στη σελίδα 52: «Με τό νά δέχεται ή σύγχρονη πληθυσμιακή βιολογία πρώτα ότι ο τύπος, ή μορφή κάθε είδους, δεν

παραμένει αναλλοίωτος με τό πέρασμα του χρόνου και με τό νά δέχεται μετά, διτι οι πληθυσμοί των ατόμων που ανήκουν σέ ένα είδος διαφέρουν μεταξύ τους, κι αυτές οι διαφορές αποτελούν τήν αληθινή φύση τής πραγματικότητας, διτι δηλαδή δέν είναι άπλές, λίγο-πολύ κακέκτυπες αντιγραφές ενός ιδανικού προτύπου, με τό νά δέχεται δηλαδή διτι τέτοια πρότυπα δέν υπάρχουν, ακολουθεί μία σαφώς νομιναλιστική πορεία». Οι θέσεις όμως αυτές μιας πληθυσμιακής αντιμετώπισης είναι σαφώς αντίθετες από τίς θέσεις μιας τυπολογικής, σύμφωνα με τήν όποια, «ό τύπος (τό είδος) είναι ή πραγματικότητα και ή παραλλακτικότητα πλάνη, ενώ για αυτόν που σκέφτεται πληθυσμιακά ό τύπος (ή μέση τιμή, ό μέσος άνθρωπος) αποτελεί άνύπαρκτη άφαιρέση και μόνο ή ποικιλομορφία είναι πραγματική». Πιό διαφορετικοί τρόποι αντιμετώπισης τής φύσης δέν θά μπορούσαν νά υπάρχουν, γεγονός που δίνει στόν Κ. Κριμπά τήν εύκαιρία νά μäs υπενθυμίσει τίς διαμάχες μεταξύ νομιναλιστών και ρεαλιστών του Μεσαίωνα και τή σχέση τής διδασκαλίας των ρεαλιστών τής εποχής εκείνης και των τυπολόγων του σήμερα με τίς ιδέες του Πλάτωνα.

Άς φύγουμε όμως από τόν Πλάτωνα και τόν Μεσαίωνα και άς έλθουμε στήν πρακτική σημασία που έχει ή παραπάνω διαμάχη για τά όσα συμβαίνουν σήμερα. Έτσι, στήν ούσία, έρχόμαστε και στό δεύτερο μέρος του βιβλίου του Κ. Κριμπά που αποτελείται από πέντε ανθρωπολογικά, όπως λέει ό ίδιος ό συγγραφέας, κείμενα. Η κεντρική ιδέα των κειμένων αυτών είναι διτι ή τυπολογική ανθρωπολογία, δεχόμενη τήν ύπαρξη ενός «ιδανικού μέσου ανθρώπου», είναι ή βάση των ρατσιστικών βιολογικών θεωριών του 19ου και 20ου αιώνα. Η ανθρωπολογία αυτή θεωρώντας διτι οι ατομικές αποκλίσεις είναι άπλως άσημαντος θόρυβος από τό μέσο τύπο, χωρίζει τούς ανθρώπους σέ φυλές, που κάθε μία χαρακτηρίζεται από ένα μέσο τύπο. Ό μέσος τύπος κάθε φυλής διαφέρει σημαντικά από τό μέσο τύπο μιας άλλης,

ενώ τά άτομα τής ίδιας φυλής είναι στήν ούσία αντίγραφα του μέσου τύπου. Βέβαια μία τέτοια αντιμετώπιση είναι τελείως αντίθετη με τά επιστημονικά εύρήματα τής πληθυσμιακής βιολογίας, που έδειξε διτι οι διαφορές του γενετικού ύλικού των ατόμων είναι τόσο μεγάλες, ώστε κάθε άτομο νά αποτελεί μία άνεπανάληπτη όντότητα, γεγονός που δείχνει διτι οι παραπάνω φυλετικές διαίρεσεις είναι πέρα για πέρα άντιεπιστημονικές. Όμοιογουμενώς ή κριτική που κάνει ό Κ. Κριμπάς στήν προσπάθεια άναγωγής των κοινωνικών φαινομένων στο βιολογικό ύπόβαθρο είναι από τίς πλέον σημαντικές που έχω διαβάσει στή διεθνή βιβλιογραφία, ενώ παράλληλα κάνει μία πολύ ενδιαφέρουσα παρουσίαση των δυνατοτήτων που παρέχει ή «μελέτη τής γεωγραφικής κατανομής των γενετικών σημάνσεων για τή διαλεύκανση τής ιστορίας των μεταναστεύσεων». Τό τελευταίο από τά κείμενα του δεύτερου μέρους, που έχει τίτλο «περί Φαλλμεράνερ και άλλων σχετικών» δείχνει πόσο άσκοπη και άντιεπιστημονική είναι ή προσπάθεια απόδειξης τής βιολογικής μας συνέχειας από τούς αρχαίους Έλληνες, όπως άσκοπα και άντιεπιστημονικά είναι παρόμοια έγχειρήματα και για άλλους λαούς.

Τό τελευταίο κείμενο του βιβλίου αποτελεί από μόνο του μία ξεχωριστή ένότητα. Πρόκειται για ένα κείμενο που, ενώ γράφτηκε τό 1977, είναι περισσότερο επίκαιρο σήμερα, μία και τά προβλήματα που πραγματεύεται είναι πολύ πιό έντονα σήμερα, άπό τίποτε δέν έχει γίνει για τήν αντιμετώπισή τους. Πρόκειται για τό πρόβλημα τής μόλυνσης του περιβάλλοντος.

Ίσως τό τέταρτο κείμενο των Δαρβινικών, που έχει τίτλο «Μαρξισμός και σύγχρονη βιολογία», νά έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τούς αναγνώστες του Πολίτη. Στο κείμενο αυτό ό Κ. Κριμπάς καταπιάνεται με δύο διαφορετικά θέματα. Τό ένα είναι ή διαμάχη γύρω από τό κατά πόσον ή φύση ακολουθεί ή όχι τούς νόμους τής διαλεκτικής, και τό δεύτερο είναι κατά πόσον ή μαρξιστική σκέψη έπηρεασε θετικά ή άρνητικά τήν έρευνα των βιολογικών επιστημών. Όπως είναι γνωστό, τό πρώτο θέμα τέθηκε ούσιαστικά από

τόν Engels με τό βιβλίο του *Naturdialektik* και ή διαμάχη συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Μία διαμάχη που, κατά τήν ταπεινή μου γνώμη, ενώ δέν έχει ούσιαστικά αντικείμενο, έντούτοις σέ μία τουλάχιστον περίπτωση όδήγησε σέ δραματικά αποτελέσματα. Πρόκειται για τήν περίπτωση Lysenko ό όποιος, σέ αντίθεση με τά δεδομένα τής βιολογίας, ύποστηρίζει τήν κληρονομικότητα των έπίκτητων ιδιοτήτων, καταγγέλλει τή μεντελική γενετική σάν άστική, όδηγεί σέ μαρασμό τήν άνθούσα μέχρι τή δεκαετία του '30 επιστήμη τής γενετικής στή Σοβιετική Ένωση και πολλούς από τούς διαπρεπείς εκπροσώπους της άκόμη και στό θάνατο. Ό Lysenko από πολλούς θεωρήθηκε σάν τό υποχρεωτικό αποτέλεσμα τής έφαρμογής τής διαλεκτικής σκέψης στή βιολογία. Αντίθετα όμως ό μαρξιστής φιλόσοφος Dominique Lecourt έδειξε διτι ό μιτσοуринισμός του Lysenko ήταν δημιούργημα του οικονομισμού τής Σταλινικής περιόδου και όχι τό γνήσιο δημιούργημα του Μαρξισμού. Βέβαια ή πτώση του Lysenko δέν όδήγησε και στή διακοπή τής διαμάχης γύρω από τό κατά πόσον ή φύση ακολουθεί ή όχι τούς νόμους τής διαλεκτικής και ό Κ. Κριμπάς αναφέρεται στα πλέον σημαντικά κείμενα που προήλθαν από αυτή τή διαμάχη, με κορυφαίο ίσως τό σχετικό κείμενο του Jacques Monod στο βιβλίο του *Le hasard et la necessite*. Έντούτοις, όπως ανέφερα παραπάνω, αυτή ή διαμάχη μου φαίνεται άνευ νοήματος μία και δέν καταλαβαίνο γιατί θά πρέπει νά χρησιμοποιήσουμε έννοιες που φτιάχτηκαν για νά περιγράψουν κοινωνικά φαινόμενα προκειμένου νά περιγράψουμε τά βιολογικά. Είναι για μένα φανερό διτι οι δύο κατηγορίες φαινομένων έχουν τήν αυτονομία τους. Διαλεκτικές σχέσεις θά μπορούσαν νά άναζητηθούν μεταξύ διαφορετικών επιπέδων άνάλυσης, όταν ένα φαινόμενο όπως είναι ή συμπεριφορά επιδέχεται άνάλυση από διαφορετικές επιστήμες. Οι μηχανισμοί κληρονομικότητας ή τής βιολογικής εξέλιξης όμως μελετούνται από μία επιστήμη που είναι ή βιολογία. Έτσι τά βιολογικά φαινόμενα θά άναλυθούν και θά όρισθούν από τούς νόμους και τίς έννοιες, που προέκυψαν και προκύπτουν από τή

βιολογική έρευνα. Βεβαίως ό επιστήμονας δέν είναι ένα άτομο που είναι άποκλεισμένο στο έργαστήριό του. Αντίθετα, πολλές φορές, είναι ένα άτομο ιδιαίτερα ευαίσθητο στις ιδέες, που υπάρχουν γύρω του. Έτσι, ενώ ό Charles Darwin έπηρεάστηκε από τόν Adam Smith, ή σχολή των φυσιολόγων, που αρχίζει από τόν Claude Bernard και συνεχίζεται από τούς Haldane, Henderson, Sherrington, Cannon και άλλους, όπως αναφέρεται από τόν Κ. Κριμπά, έχει φαίνεται έπηρεαστεί από τή διαλεκτική σκέψη, μία επίδραση που επιτρέπει «μία πιό ολοκληρωμένη μελέτη τής λειτουργίας του οργανισμού και ιδιαίτερα του νευρικού συστήματος». Σ' αυτή τή σχολή των φυσιολόγων θά μπορούσε νά προσθέσει κανείς τούς σύγχρονους μας Hubel, Wiesel, Blakemore και άλλους. Επίσης σύγχρονοι μαρξιστές βιολόγοι, όπως ό δαρβινιστής R. C. Lewontin, άντιτίθενται με έπιτυχία στο νέο βιολογικό ντετερμινισμό, στήν κοινωνική βιολογία, και στόν άκραίο αναγωγισμό. Στόν αναγωγισμό, που από τόν Descartes μέχρι σήμερα είναι ή επικρατούσα μέθοδος έρευνας διότι ύπάρξει ιδιαίτερα παραγωγική, αλλά και που παράλληλα έχει δημιουργήσει σοβαρά προβλήματα στο χώρο των βιολογικών επιστημών. Ό Κώστας Κριμπάς στο βιβλίο του αντιμετώπιζει και αυτό τό θέμα διατυπώνοντας παράλληλα τήν πρόταση διτι ή νεοδαρβινική θεωρία είναι μία πραγματικά συνθετική θεωρία, ή όποια δέν περιέχει τά μεταφυσικά χαρακτηριστικά άλλων ύλιστικών θεωριών.

Τά Δαρβινικά του Κώστα Κριμπά είναι ένα βιβλίο τόσο πλούσιο σέ ιδέες και έννοιες, που μία βιβλιοπαρουσίαση έλάχιστα μπορεί νά πιάσει. Είναι ένα βιβλίο στο όποιο ό συγγραφέας παρουσιάζει τή δική του ματιά, τή δική του άποψη για τήν επιστήμη του και για τά όσα συμβαίνουν γύρω από αυτή. Μία άποψη που βγαίνει από τή βαθιά γνώση τής ίδιας τής επιστήμης. Σκέφτομαι διτι πράξεις σάν κι αυτή του Κώστα Κριμπά είναι πράξεις αντίστασης στή μετριότητα, στή μιξέρια, στο δογματικό αυταρχισμό, στήν άντιεπιστημονικότητα του άκαδημαϊκού μας χώρου.

Ηλίας Κούβελας

BIBΛΙΟ

2

ΕΥΓΕΝΙΑ ΦΑΚΙΝΟΥ
Ἡ μεγάλη πράσινη.
Μυθιστόρημα. Ἀθήνα,
Καστανιώτης, 1987.

Μιά νέα γυναίκα «τακτοποιημένη» και από δουλειά και από κοινωνική άποψη παίρνει, χωρίς καν να τό καλοσκεφτεί, χωρίς να τό προγραμματίσει, τό δρόμο πρὸς τό άγνωστο, σπάει τίς άλυσίδες τῆς καθημερινῆς ζωῆς, εγκαταλείπει σπιτί, δουλειά, άντρα, συγγενείς και φίλους, ενώ τά βήματά τῆς τῆ φέρνουν σε ένα άπίθανο, τυχαίο χωριουδάκι, μέ μόνη σταθερή τῆς άπόφαση να καταργήσει τῆ γλώσσα.

Ἡ γλώσσα σαν κύριο δργανο επαφῆς μέ τόν έξω κόσμο πρέπει να εκλείψει, να πάψει να λειτουργεί, να εξαφανιστεί, ώστε να επιτευχθεῖ ἡ άπομόνωση, ἡ έξωτερική άπομόνωση, που θα διώξει τῆ μοναξιά και θα καθάρει τῆ ψυχή και τῆ σκέψη από τά επιστρώματα τῆς συνήθειας, τῆς ψευτιάς και τῆς επιτήδευσης, στοιβαγμένα τό ένα πάνω στο άλλο άπ' αυτό που έπονομάζεται λογική, πολιτισμός και καταναλωτική κοινωνία.

«Ψάχνω να βρω τά όνειρά μου» — μιá φράση-κλειδί θα ξεφύγει τῆς Ἰωάννας ενδιάμεσα, μιá χρήση γλώσσας, που στο άκουσμά τῆς συνειδητοποιεῖ ἡ γυναίκα άμετάκλητα τῆν άπόφαση τῆς σιωπῆς.

Όμως ἡ γλώσσα του νοῦ, όταν δεν βρίσκει διέξοδο στην έκφραση, άκονίζεται πολύ βασανιστικά, και τό βιβλίο δείχνει άπτά τά σημάδια του βασανου και τῆς βασάνου στο πρώτο του μέρος, δηλ τῆν άγωνία να άπαλλαγεί ἡ συγγραφέας από τίς επίμονες παγίδες τῆς γλώσσας, από επαναλήψεις, στολιδία, έπιθετα, παρομοιώσεις, αναζήτηση πίο καιριων λέξεων, σύστημα, δ,τι συνθέτει τόν έντεχνο λόγο στη γενικά παραδεκτή άποψη και κάνει γλαφυρή τῆν άνάγνωση = άναγνώριση τῆς τύπῆς τῆς.

Θά χρειαστούν άρκετές σελίδες ώσπου να φτάσει ἡ συγγραφέας στη διάλυση, άναπτρεπτο κορυφωμα τῆς νέας συγγραφικῆς τῆς δουλειάς. Γιατί ἡ Εύγενία Φακίνου είναι σαν να μην ύπακούει σε δεδομένες νόρμες συγγραφῆς, είναι σαν να αφήνεται στο σύγυρο ένστικτό τῆς, που του έχει βαθιά έμπιστοσύνη και που τῆς επιτρέπει να άποτυπώνει τῆ διεργασία αυτή δχι μόνο μέ τῆν περιγραφή γεγονότων ἡ του «μύθου», όσο και μέ τῆν ίδια τῆ γραφή.

Διάλυση λοιπόν έξωτερική, έξωτερική και κυρίως λεκτική, που γίνεται ώστόσο δχι άπτότομα, μά άργά, σχεδόν ύπερβολικά άργά, σαν σε γύρισμα ταινίας, όπου δ σκηνοθέτης σταματά τό καρούλι του για να διακρίνει δ ίδιος καλύτερα τά λάθη και τίς άτέλειές του. Ἀργή διάλυση, που ενέχει συχνά τόν κίνδυνο άπόσπασης από τό προκαθορισμένο τέλος τῆς γυναίκας, όταν δηλαδή εμφανίζεται και κάνει κρούση τό συναίσθημα, ως αντίδραση σε γεγονότα, που άπαντά στο δρόμο τῆς, ἡ σε μορφή άναμνήσεων που επανέρχονται και άπειλοῦν να άνατρέψουν τῆ θέληση και τίς άποφάσεις.

Όστόσο ἡ διάλυση είναι άμετάκλητη και δουλεύει ύποχθόνια μέ τῆ «λεπτομέρεια και τῆν παρατήρηση» ώπου «ἡ ιεροτελεστία του ζημεράματος έχει πιά συντελεστεί»: άπραξία, έλλειψη κάθε σωματικῆς ανάγκης όπως πείνας, ύπνου, άκόμη και δίψας, τῆς αίσθησης του χρόνου, του τόπου, τῶν καιρικῶν μεταβολῶν. «Ποιό θα ήταν τό άποτέλεσμα αυτής τῆς εγκατάλειψῆς, αν δεν μεσολαβούσε ἡ νύχτα του μεγάλου τρόμου, κανείς δεν θα μπορούσε να προεξοφλήσει μέ βεβαιότητα».

Ένας επιάλτης, ένα πραγματικό βίωμα, ένα άποκύημα τῆς φαντασίας, αυτό δεν έχει σημασία. Όμως ἡ σύνθεση άρχίζει: νερό, φωτιά, καρποί, τά πρωτόγονα στοιχεία κάνουν τῆν εμφάνισή τους στις περιπλανήσεις τῆς. Στοιχεία που σιγά σιγά, αφού ξυπνήσουν άνάγκες, θα καλύψουν έπειτα αίσθήσεις. Στοιχεία που θα περάσουν σιγά σιγά στην πράξη, στην παραγωγή, στην εκλέπτυνση τῆς εϋρηματικότητας και θα τῆ φέρουν στην έπίσης πρωτόγονη άνακάλυ-

ψη τῆς τέχνης. Τῆς τέχνης, που τῆν τεχνική τῆς ἤξερε καλά ἡ Ἰωάννα, μά είχε τελειώς άποποιηθεῖ, έτσι όπως τῆ λειτουργούσε στο παρελθόν χωρίς έμπνευση, άπλά από άλλους παραδομένη.

Ἡ έμπνευση ώστόσο δεν έρχεται ξαφνικά και άπόλυτα: είναι διεργασία και αυτή βαθιά, που βασίζεται πάνω και σε μνήμες και σε ικανότητες και στην παράδοση, έστω και αν άκόμα και αυτήν ίχνηλατώντας πρέπει να άνακαλύψει. Κι έρχεται μέσα από τόν έρωτα, δχι τόν αϊφνίδιο, τόν άκαριαίο, μά τό φυσικό, τό φυσιολογικό, δπως θα μπορούσε να τόν προσδιορίσει κανείς.

Άπό δῶ και πέρα τά γεγονότα, που φτάνουν ως τῆν καταστροφή, δεν έχουν πιά σημασία. Τό «τέλος», μέ τῆν άριστοτελική σημασία, έχει πραγματοποιηθεῖ προηγουμένως, τά άλλα είναι μόνο δ δρόμος πρὸς τῆν όμαλοποίηση. Ἡ γλώσσα έχει εκ νέου άνακαλυφθεῖ στη μορφή χρωμάτων, ἡ «μεγάλη πράσινη», ἡ θάλασσα, τό άνεξερεύνητο σύμβολο για δ,τι άγνωστο έχει πιά κατακτηθεῖ. Και μαζί τῆς μιá θέση τῆς συγγραφέως στο πνευματικό στερέωμα τῆς χώρας μας μέ παγκόσμιες, πανανθρώπινες άπολήξεις.

Νίκη Ἀϊντενάιερ
Κολωνία

Κατα

περιοδικό πολιτικῆς και
κοινωνικῆς παρέμβασης τῆς Αριστεράς
κάθε 15 μέρες

Δείγμα ύστερήσεων

Λεξικό της Νέας Έλληνικής γλώσσας (δείγμα: ψηφία Z, H, Θ, I), Ίνστιτούτο νεοελληνικών σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 1987.

Δείγμα του τί μās λείπει, τών βασικών στερήσεων και καθυστερήσεων ως έθνους, λαού, κράτους, εκπαίδευσης και ανθρώπων, θά μπορούσε να τιτλοφορηθεί τό «Λεξικό της Νέας Έλληνικής γλώσσας» (ψηφία Z, H, Θ, I) που επεξεργάστηκε τό Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη και κυκλοφόρησε πρόσφατα σέ περιορισμένο αριθμό αντιτύπων. Σέ μιά χώρα που έδω και δυό αιώνες σπαράσσεται περιοδικά για τό «γλωσσικό» ζήτημα, όσο και να φαίνεται παράδοξο δέν ύπάρχει ούτε ένα λεξικό της προκοπής για τή γλώσσα που γράφεται και μιλιέται. Τό Ίστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών που είχε αρχίσει να συντάσσεται στις αρχές του αιώνα για να κυκλοφορήσει στην επέτειο της πρώτης εκατονταετίας της εθνικής παλιγγενεσίας φαίνεται ότι πρέπει να περιμένει τό 2021 για νό ολοκληρωθεί: σκάλωσε στό ψηφία Δ και ό δρόμος μακρύς ως τό Ω για τήν ασθμαίνουσα αναπνοή τών θανάτων. Τό λεξικό της Πρωίας, που χρονολογείται από τό 1933, αποτυπώνει τήν προπολεμική καθαρεύουσα: όσο για τό δωδεκάτομο λεξικό του Δημητράτου, με τή σαρωτική ληματογραφία του από τόν Όμηρο ως τόν εικοστό αιώνα, πολύτιμο για τήν ιστορική εξέλιξη της γλώσσας, ελάχιστα χρησιμεύει στους νεόελθηνες για να λύσουν τά προβλήματα που έχουν με τή σημερινή τους γλώσσα. Λίγη χρηστική αξία έχουν άλλα ειδικά λεξικά όπως του Ε. Κριαρά, που αφορά τή μεσαιωνική γραμματεία, ή τό θαυμάσιο Αντιλεξικό του Θ. Βοστταντζόγλου. Χαρακτηριστικά είναι επίσης και τά ξενόγλωσσα λεξικά. Τό Γαλλοελληνικό του Ήπιτη, για πα-

ράδειγμα, συντάχθηκε στις αρχές του αιώνα από ένα αντισυνταγματάρχη για να καλύψει τις ανάγκες τών Έλλήνων αξιωματικών που μετεκπαιδεύονταν στή Γαλλική Σχολή πολέμου και τά περισσότερα λήματά του καταλήγουν σέ στρατιωτικά παραγγέλματα, ήμιονηγούς και κανονιοβολισμούς. Και παρά τό γεγονός ότι δέν παρακολουθεί τήν εξέλιξη ούτε της ελληνικής ούτε της γαλλικής γλώσσας ένα αιώνα τώρα, είναι ωστόσο τό μόνο αξιόλογο έργο τό όποιο, μέ άκρα προχειρότητα, χρησιμοποιήσαν για βάση αντιγραφής όλα τά νεώτερα γαλλοελληνικά λεξικά.

Κατά τά άλλα, όπως είπαμε, πολύς ό λόγος για γλώσσα, «γλωσσικό» ζήτημα, λεξικονία και πάει λέγοντας. Η παρατήρηση έχει να κάνει με τό κράτος και τά άρμόδια ύπουργεία: Πολιτισμού και Έπιστημών, Παιδείας και Θρησκευμάτων. Γιατί ένα σύγχρονο λεξικό δέν μπορεί πλέον να είναι έργο ούτε Μαικήνα (κάποιου Κοσκωτά π.χ.) ούτε άτομικής εκδοτικής πρωτοβουλίας. Προϋποθέτει χρόνο, επιστημονική όργάνωση και επιστημονική ομάδα, τεχνική όργάνωση κ.τ.λ. άρα χρέμα που κανείς εκδότης δέν είναι σέ θέση να διαθέσει με βέβαιη τή χασούρα πολλών εκατομμυρίων άλλωστε. Κι ενώ τά ύπουργεία μας με τή μεγαλύτερη άνεση του κόσμου ξεδεύουν άρκετές δεκάδες και εκατοντάδες εκατομμύρια για ένισχυση πολιτιστικών φορέων, κινηματογραφικών ταινιών, εκδηλώσεων πάσης φύσεως κ.τ.λ. δέν αισθάνθηκαν τή ανάγκη, έδω και δεκαετίες, να άφιερώσουν κάποια φροντίδα και λίγο χρέμα για ένα έργο που αυτόνόητα και λείπει και ύπερεπεύγει.

Σέ μιά δειλή εξαίρεση αυτού του λαμπρού κανόνα όφείλουμε τό δείγμα που επεξεργάστηκε τό Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη. Επί ύπουργείας Γ. Ράλλη ανατέθηκε στό Ίνστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών του ΑΠΘ ή σύνταξη ενός χρηστικού έρμηνευτικού λεξικού, τό όποιο, καίτοι δέν του έχουν εξασφαλισθεί οι καλύτεροι όροι επάνδρωσης, χρηματοδότησης και όργάνωσης, χάρη στή φιλοπονία της επιστημονικής ομάδας που ανέλαβε τό έργο προχώρησε μέ γοργό ρυθμό. Η συλλογή του ύλικού έχει σχεδόν ολοκλη-

ρωθεί και δόθηκε στή δημοσιότητα ό τόμος με τά ψηφία Z, H, Θ, I για να ύποστεί τήν κριτική και τίς ύποδείξεις τών ειδικών πριν τήν τελική σύνταξη του Λεξικού. Ακολουθήθηκε ή έξης τεχνική: Σέ κάθε λήμμα ύπάρχει προφορά - φωνητική μεταγραφή, συντακτικές παρατηρήσεις, έρμηνείες - σημασίες, παραδείγματα, παραθέματα, φράσεις, έτυμολογία. Μιά πρώτη εκτίμηση δείχνει ότι τό έργο που ήδη συντελέστηκε είναι αξιόπαινο και σημαντικό. Είθε να μη σκαλώσει.

A. K.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ

ΛΕΒΙΑΘΑΝ

M. Ladmann : Κριτικές του Λόγου από τον M. Weber ως τον E. Bloch.

K.A. Κατσουρός : Στο δρόμο για τη Φραγκοσύρτη.

Ηρακλής Δ. Λογοθέτης : Το αρχιπέλαγος της γραφής.

Γιώργος Μερτίκας : Η τέχνη της αποκάλυψης.

Agnes Heller : Ο Μαρξ και η νεωτερικότητα.

Jurgen Habermas : Το μοντέρνο ένα ημιτελές έργο.

Claus Offe : Πολιτική κουλτούρα και κυβερνητική πολιτική της σοσιαλδημοκρατίας.

Jurgen Habermas : Η αποικιοποίηση του βιωμένου κόσμου.

Claus Offe : Η πολιτική στις σύγχρονες κοινωνίες.

Επισημάνουσα

Η πρωτοχρονιάτικη έκδοση του *Αντί* (τεύχος 363) μας επεφύλασσε μία ενδιαφέρουσα έκπληξη. Μιλᾶμε γιά τό ἄρθρο τοῦ Μάνου Χατζιδάκι μέ τίτλο: «Ὁ Λόγος γιά τούς Ἕλληνας νέους τοῦ '88». Ἡ γραφή τοῦ Μάνου Χατζιδάκι αὐτή τή φορά δέν πλανᾶται στό οἰκείο μουσικό στερέωμα· ὄσο κι ἂν τό περιέχει, καί τό περιέχει γιατί ἡ μελωδία τοῦ κειμένου του εἶναι πιστή ἀντιγραφή τῆς καλλιτεχνικῆς εἰσαγωγῆς του, ἀγκαλιάζει ὀλοκληρωτικά καί συνάμα τολμηρά τήν «ἀναισθησία» τοῦ Νεοέλληνα: τοῦ Νεοέλληνα τοῦ ὁποῦ ἡ σχέση μέ τήν πολιτική, τό κράτος καί τούς θεσμούς διαμεσολαβεῖται ἀπό τόν προσωπικό «ἐκμαυλισμό» του.

Τό κείμενο τοῦ Μ. Χατζιδάκι, τουλάχιστον ὅπως τό διαβάσαμε ἐμεῖς, ἀποτελεῖ μία σύγχρονη ἰδεολογική κατάθεση μέ ὅ,τι μπορεῖ νά σημαίνει αὐτή ἡ διαπίστωση. Εἰλικρίνεια καί τόλμη, ὑπερβολή καί ἐνάργεια, βίωμα καί ἀνιδιοτέλεια: «...Πῶς ἓνας πολίτης πού σκέφτεται καί δέν ἔννοεῖ νά συμβιβάζεται ἢ νά βολεύεται στίς ὁμαδικές πλάνες, μή συμμετέχοντας στά ὁμαδικά ἢ συντεχνιακά συμφέροντα, πῶς ἓνας τέτοιος πολίτης εἶναι δυνατόν νά διακηρύξει τή φωνή του καί τή σημασία της, μέ τό κύρος πού του παρέχει ἡ ἐπιτυχῆς προσωπική του ἔργασία; Ἐδῶ παρατηροῦμε μία συνεχῆ διαρροή ἐπιτυχῶν πολιτῶν πού γιά τόν ἓνα ἢ τόν

ἄλλο λόγο δέν ἀντεζαν στήν ἐπιτυχία ἢ στήν καθιέρωση. Τό κράτος τούς κολακεύει μέ τή συμμετοχή τους στήν ἄσκηση πολιτικῶν πράξεων. Τούς κάνει βουλευτές. Ἐνας πρῶτος καί εὐκολος ἐκμαυλισμός τους. Τούς εἰσάγει στή Βουλή καί ἐνῶ εἶναι γνωστό πῶς ἡ Βουλή ἔχει πάψει πρό πολλοῦ νά ἀποτελεῖ κέντρο λήψεως ἀποφάσεων. Ἐχει καταλήξει σέ κέντρο ἐπικυρώσεως κυβερνητικῶν ἀποφάσεων. Εἶναι μία βιτρίνα-ἐπίφαση μιᾶς δῆθεν Δημοκρατίας. Καί ὁ «ἐπιτυχῶν» εὐνοχίζεται σέ μία παράσταση πού ἔχει πάψει πρό πολλοῦ νά σημαίνει κάτι παραπάνω ἀπό μία «τελετουργία νεκροῦ θεματος»...

ΤΕΥΧΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Μία νέα ἐπιθεώρηση οἰκονομικῶν καί κοινωνικῶν ἐπιστημῶν εἶδε τό φῶς πρόσφατα καί ἔρχεται νά πλουτίσει τό ἀνυδρο τοπίο τοῦ χώρου αὐτοῦ. Τά *Τεύχη Πολιτικῆς Οἰκονομίας* θά βγαίνουν δύο φορές τό χρόνο, καί ἂν κρίνει κανεῖς ἀπό τό πρῶτο τεύχος καί τίς εἰδικότητες τῶν συνεργατῶν του εἶναι προσανατολισμένα κυρίως σέ προβλήματα οἰκονομικῆς θεωρίας, ἀλλά, πάλι μέ βάση τήν ὄλη τοῦ πρώτου τεύχους, ἡ κριτική σχετικῶν θεμάτων, μέ βιβλιοκρισίες καί κριτικά σημειώματα, εἶναι ἀπό τούς στόχους τοῦ νέου περιοδικοῦ. Ἐπισημαίνουμε τίς συνεργασίες τῶν R.M. Goodwin («Ἐνα εἶδος κυκλικῶν διακυμάνσεων σέ μία διευρυνόμενη οἰκονομία»), Θ.

Μίνογλου/Γ. Σταμάτη («Παρατηρήσεις στό ἄρθρο τοῦ Goodwin»), Γ. Σαμαρά («Σχετικά μέ τό μέγεθος τοῦ κέρδους»), Τ. Βαβούρα («Ἐπαναδιατύπωση τῆς θεωρίας τῆς δημοσίας ἐπιχείρησης») καί Γ. Σωτήρχου (Κριτική στό ἄρθρο τοῦ Κ. Μελά «Μετατροπή τῶν ἀξιών σέ τιμές παραγωγῆς» πού εἶχε δημοσιευθεῖ στήν *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν*).

ἡ λέξη

Διπλό τεύχος τῆς *Λέξης*, ἀφιερωμένο στή «σύγχρονη γαλλική λογοτεχνία». Ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, στίχοι τραγουδιῶν, κριτικά ἄρθρα (κυρίως Γάλλων μελετητῶν) γιά τή σύγχρονη λογοτεχνία: ἓνα καλό ἀνθολόγιο, πού, ὅπως ὄλα τά ἀνθολόγια, προσφέρει στόν ἀναγνώστη μία ἀποσπασματική ἐνημέρωση, μεγάλη σέ ἔκταση ἀλλά μικρή σέ βᾶθος (θυμίζει ἐκείνη τήν παρομοίωση τῆς κουλτούρας μέ τή μαρμελάδα: ὄσο λιγότερη εἶναι τόσο περισσότερο τήν ἀπλώνεις). Ἄς εἶναι, πάντα ὑπάρχουν νέες γενιές ἀναγνωστῶν πού διψοῦν καί ἔχουν ἀνάγκη ἀπό ἐνημέρωση, ἀπό νέα ἐρεθίσματα πού θά τούς ὀδηγήσουν πρὸς νέα ἐνδιαφέροντα, ὅπως καί ἐκεῖνο τό εἶδος ἀναγνωστῶν πού ἀρκεῖται στήν ἐπίδειξη πληροφόρησης γιά ὅ,τι συμβαίνει στήν πολιτιστική ἐπικαιρότητα. Πάντως, ἡ ἐπιλογή τῶν κειμένων εἶναι ἱκανοποιητική, τά ἐνημερωτικά σημειώματα συγκροτημένα καί οἱ μεταφράσεις κατά κανόνα πολύ καλές.

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ

Ἡ Ἑλλάδα δέν εἶναι μόνο ἡ Ἀθήνα. Γνωστό. Καί ὁ Τύπος, περιοδικός καί ἡμερήσιος, δέν εἶναι μόνο προῖόν τοῦ Λεκανοπεδίου. Ὑπάρχει καί ἡ ἐπαρχία, ὅπου ἀνθοφορεῖ μέσα στήν ἀφάνεια μία καταπληκτική, σέ ποσότητα τουλάχιστον, ἐκδοτική δραστηριότητα. Δυστυχῶς ὁ Τύπος αὐτός

σπάνια ξεπερνᾶ τά ὄρια τῶν ἐκθέσεων ἰδεῶν, εἰδήσεων ἀπό τρίτο χέρι τῶν συνοικειῶν τῆς περιοχῆς καί βέβαια τῶν ἀγοραπωλησιῶν καί τῶν διαφημίσεων γιά κέντρα καί σκυλάδικα. Διαβάζοντας μία ἐπαρχιακή ἐφημερίδα σπάνια καταλαβαίνεις ἂν γράφει γιά τή Φλώρινα ἢ γιά τήν Καλαμάτα.

Ἡ *Ἐκκλησία τοῦ Δήμου*, πολιτική ἐφημερίδα τῆς Μεγαλοπόλης, σπάει αὐτόν τόν κανόνα. Εἶναι ἐφημερίδα πολιτική καί μιλά γιά τήν καπνισμένη Μεγαλοπολι. Μεράκι καί κριτική διάθεση κάποιων ἀνήσυχων νέων τῆς περιοχῆς—παλιότερα ἐβγαζαν τό περιοδικό *Γρύλλος*— πού δέν θεώρησαν μοῖρα τους ὄτε τόν προστατευτικό ἐναγκαλισμό τῆς ΔΕΗ ὄτε τό δικομματικό παζάρι ὄτε τή διαρκή χεμερία νάρκη τῆς ἐπαρχιακῆς πόλης. Μάχονται. Δημόσια καί θαρρετά, χωρίς γκρινιαρική διάθεση ἀλλά καί χωρίς νά βάζουν νερό στό κρασί τους. Οἱ εὐχές μας γιά μακροήμερευση, σίγουρα, δέν θά τούς ἦταν χρήσιμες. Ἀλλά καί πῶς ἀλλιῶς νά ἐκφράσουμε τήν ἀλληλεγγύη μας;

Ἐκηβόλος

Ἐκηβόλος

Στό τελευταῖο τεύχος τοῦ *Ἐκηβόλου* (διπλό τεύχος 16-17), ἀνάμεσα σέ περισσότερα ἐνδιαφέροντα κείμενα: π.χ. τοῦ Γιώργου Ἀράγη «Γιά τό περιεχόμενο τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων», τοῦ κ. Θ. Δημαρά «Ἐλληνοϊταλικοί δεσμοί στά χρόνια τῆς Παλιγγενεσίας καί τοῦ Φιλέλληνισμοῦ», τό μεγάλο διήγημα τῆς Κλαίρης Μητσotάκη «Ἡ τέλεια ἀναλογία», νομίζουμε πῶς ἐκεῖνο πού πρέπει νά ἐπιστημάσουμε γιά τήν ἀριστογραμματική του ποιητική ἀπόδοση εἶναι ἡ μεταφραση τοῦ Ζήσιμου Λορεντζάτου τῶν *Ξενίων* τοῦ Μοντάλε.

Ο Πολίτης χαιρετίζει τον
Politis

Μετά τό δοκιμαστικό τεύχος κυκλοφόρησε στις 21 Ιανουαρίου και τό πρώτο, κανονικό πλέον, τεύχος τής εβδομαδιαίας γαλλικής επιθεώρησης *Politis-Le Citoyen* μέ βασικό θέμα τό ζήτημα τών ξένων εργατών στή Γαλλία. Τό περιοδικό έντάσσεται στό ρεύμα τών λεγόμενων 'Ανανεωτών τής γαλλικής 'Αριστεράς, πού συγκροτήθηκε κυρίως από μέλη τού Γαλλικού ΚΚ τά όποία αποχώρησαν πρόσφατα αλλά και από άριστερούς άλλων προελεύσεων.

Τό περιοδικό συντάσσεται κατά τό μεγαλύτερο μέρος από επαγγελματίες δημοσιογράφους πού έχουν εργαστεί σε ανάλογα έντυπα, άριστερούς όμως δημοσιογράφους και ό συνδυασμός —πού τόσο σπανίζει στά δικά μας μέρη, όπου οι έκδόσεις συνήθως γίνονται είτε από άριστερούς είτε από δημοσιογράφους— φανταζόμαστε ότι θά κάνει τό περιοδικό και καίριο και πλούσιο.

Σάν παλιότεροι στά βάσανα τού *Πολίτη*, εύχόμαστε στόν νέο συννόματο καλή επιτυχία.

Γιά όσους ενδιαφέρονται, ή συνδρομή για ένα χρόνο κοστίζει 500 γαλλικά φράγκα (*Politis-Abonnements, BP 90, 75961 Paris CEDEX 20*).

Σχολιαστής

'Ανανεωμένοι όπτικά αλλά όχι και ποιοτικά είναι ό δεκαπενθήμερος *Σχολιαστής*. Στά τρία τεύχη πού προλάβαμε να δούμε, είναι έμφανές τό (νέο) δημοσιογραφικό στυλ πού καθιερώνεται πλέον ως κορμός τού περιοδικού. 'Η επικαιρότητα πρέπει άναγκαστικά να καλυφθεί και οι «δημοσιογραφικές αναθέσεις» διαδέχονται ή μία τήν άλλη: τά νέα όνόματα πού υπογράφουν τά μικρά κείμενα, πού όσο πάνε και πληθαίνουν, τό επιβεβαιώνουν.

Τά θέματα πού παρουσιάζονται είναι πολλά και διάφο-

ρα. Στά χνάρια τού παλιού *Σχολιαστή*, μέ... πλούσιες κίτρινες σελίδες, σαφώς ανανεωμένες, όλη ή κοινωνία παραλαύνει μέσα από τίς στήλες τού περιοδικού. Χωρίς καμιά διάθεση υπερβολής, μέσα σε κάθε τεύχος βρίσκεις από γκόμμενα ή γκόμμενο ως και τή λύση τού Μεσανατολικού.

Πολυφωνία και πολυσυλλεκτισμός! Πάντως μερικοί από μάς συνεχίζουν να τόν αγοράζουν... και συνεχίζουν επίσης να ελπίζουν...

ΠΕΡΕΣΤΡΟΪΚΑ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΑΓΟΡΑ

Ο κ. Γκορμπατσόφ ένεπνεύσθη τήν περεστρόικα. Ύστερα τήν έκανε βιβλίο για να «άπευθυνθεί άμεσα στους λαούς τής Σοβιετικής Ένωσης», τών ΗΠΑ αλλά και κάθε χώρας. Ύστερα πήραν τήν περεστρόικα οι έκδότες ανά τόν κόσμο και τήν έκαναν μέστ σέλλερ διευκολύνοντας τόν Μ. Γκορμπατσόφ «να άπευθυνθεί άμεσα στους λαούς» όλου τού κόσμου. Σε μάς μεσολάβησε τό έκδοτικό τού πρωθυπουργικού συμβούλου κ. Λιβάνη. Ύστερα ή ελληνική μετάφραση, φρεσκοτυπωμένη ταξίδεψε στή Μόσχα όπου ό συγγραφέας τής έναπόθεσε επί τού έργου τήν αφιέρωσή του στόν πρωθυπουργό μας και τά καλά του λόγια. Ύστερα, ταις πρεσβείες τού έν Έλλάδι πρεσβευτού τής ΕΣΣΔ κ. Στουκάλιν, τό βιβλίο μέ τήν αφιέρωση τού κ. Γκορμπατσόφ επιδόθηκε στόν κ. Παπανδρέου. Ταυτόχρονα ήρθε ή τηλεόραση και άποθανάτισε τό γεγονός τής επιδόσεως τού βιβλίου στόν κ. Παπανδρέου. Ύστερα ήρθαμε έμεις, οι τηλεθεατές τής πολιτικής, και είδαμε τή σκηνή: Παπανδρέου, Στουκάλιν, βιβλίο περιτυλιγμένο, προσεκτικό άνοιγμα τού περιτυλιγματος, ανάγνωση τής αφιέρωσης, μεϊδιάμα, προσφώνηση, άντιφώνηση, χαιρετούρες. Όλα τούτα διά τού έκδοτικού «Νέα Σύνορα» τού πρωθυπουργικού συμβουλίου. 'Η είδηση, όντως βαρυσήμαντη, γι' αυτό άξιζε εκείνο τό τρίλεπτο πού τής αφιέρωσε τή ΕΤ1. Περεστροϊκότητα.

«Στους διαμεσολαβητές [τής βιβλιαγοράς] προστέθηκαν και οι ύπουργοί Παιδείας και Πολιτισμού πρός στήριξη και διαφήμιση ιδιωτικών έκδόσεων πού βρίσκονται μάλλον στό έμπορικό κέντρο τής βιβλιαγοράς. Μιά τέτοια παρέμβαση θά ήταν, ίσως, δικαιολογημένη για να υποστηριχθούν έκδοτικές προσπάθειες άντιεμπορικών παρυφών τής βιβλιαγοράς (λ.χ. τής Έταιρείας Μεσογειακών Μελετών, Ίδρυματος Τριανταφυλλίδη κ.λπ.) όχι όμως για να διαφημιστούν βιβλία τά όποία ούτως ή άλλως έχουν ύψηλή κυκλοφορία», έλεγε ό φίλος Αιμίλιος Καλιακάτσος στήν πολύ ενδιαφέρουσα συζήτηση περί βιβλιαγοράς μέ τόν Δ.Ν. Μαρωνίτη (*Βήμα*, 24.1.88). Θα πρέπει στόν κατάλογο τών διαμεσολαβητών να προστεθούν οι πρωθυπουργοί, οι πρεσβευτές και οι βαρυσήμαντες είδήσεις τής ΕΤ;

Α.Ε.

Κόλπο αεροπλανικό

‘Απ’ τό στρατό είχα νά τόν δώ τόν Παῦλο. Σειρούλα. Κολλητοί δέν ἤμασταν ἀλλά κρατήσαμε μιά κάποια ἐπαφή. Χριστούγεννα-Πάσχα-Πολυτεχνεῖο. Μέχρι τό ’84. Τή φωνή του δέν τή γνώρισα στό τηλέφωνο καί πολύ πικράθηκα. Αὐτός λιγότερο. Γρήγορα πέρασε στό ψητό.

— Φιλάρα, σοῦ περισσεύει ἓνα κοσάρικο;
— ‘Αν τό χρειάζεσαι...
— ‘Οχι ρέ, δέν εἶναι δαυεικά. Κέρδος θά ‘χεις. Μπικικίγια μέ οὐρά. Κοτζάμ ἑκατόν ἐξήντα πρώτη δόση.

Δέν μ’ ἄφησε νά πάρω ἀνάσα. ‘Αρχισε νά μέ βομβαρδίζει μέ ἀεροπλάνα, πιλότους, ἀεροσυνοδούς καί πτήσεις κερδῶδες. Εἶχε δίκιο τελικά ὁ ‘Αντρέας. Πάντα ἔχει δίκιο. Εἴμαστε ὄλοι αἰθεροβάμονες καί ἀνεμοδοῦρες.

‘Υπάρχει πού λέτε ὁ κυβερνήτης — πάντα χρειάζεται ἓνας καλός κυβερνήτης. Κι ἀπό κοντά πηγαίνουμε πιλότοι δύο, ἀεροσυνοδοί τέσσερις καί ἐπιβάτες ὀχτώ. ‘Εν πλήρει ἰσοτι-

μία, πληρώνουν ὄλοι εἰσιτήριο (π.χ. εἴκοσι χιλιάρικα· στά καλά μαγαζιά τό παίζουν μέ κατοστάρικο. Στάς Εὐρώπας δίκην εἰσιτηρίου προσφέρουν πλέον τή γυναίκα τους ἢ τό αὐτοκίνητό τους). Συμπληρώνεται τό πλήρωμα καί ὁ κυβερνήτης ἀπέρχεται εὐτυχῆς μ’ ἓνα ταρατατζούμ καί μέ τά λεφτά τῶν ἄλλων. Γιά νά μπεῖ, σάν ἐπιβάτης πιά, σέ κάποιο ἄλλο ἀεροπλανάκι. ‘Ελπίζοντας σέ νέα πτήση. Γιατί πάντα ἢ ἐλπίδα δίνει φτερά.

Περισσότερες λεπτομέρειες περί τοῦ ἀεροπαιγνίου δέν χρειάζονται. Σίγουρα θά σᾶς θυμήθηκε κι ἐσᾶς κάποιος φίλος σας παλιός ἀπ’ τήν ‘Αεροπορία ἢ ἐστω ἀπ’ τό Κατηχητικό.

Τίς είχα τίς εἴκοσι χιλιάδες. Καί δέν τίς ἔδωσα. ‘Ισως γιά νά κερδίσω τήν ἡδονή τοῦ μετανώματος. ‘Ιδρωσα πάντως μέχρι νά πείσω τήν κόρη μου πῶς υπάρχουν κι ἄλλοι τρόποι γιά νά φτιάξουμε τήν προίκα της. Στό κάτω κάτω, τήν ἀποσβόλωσα, σέ εἴκοσι χρόνια πού θά ‘σαι ἐσύ

τής παντρεῖας, θά ἔχει καταργηθεῖ ἡ προίκα.

‘Ο Παῦλος βέβαια δέν μοῦ ξανατηλεφώνησε. Οὔτε κι ὁ Πέτρος. Αὐτόν τόν είχα γνωρίσει πρό δεκαετίας. Εἶχαμε πάει κι οἱ δύο γιά μεταμεσονύχτιο καφέ στό ἀεροδρόμιο. Μνήμη ὁ μπαγάσας. Καί πείσμα. Μέ τό ζόρι νά μέ κάνει ἐπιβάτη στό δικό του ἀεροπλάνο. Τίποτα ἐγώ. Προσγειωμένος. Σιγοπιθυρίζοντας ἐκεῖνο τό πανάρχαιο: «Μ’ ἀεροπλανάκια καί βαποράκια χάνω τούς φίλους τούς παλιούς...».

Στή βδομάδα πάνω ξέμεινα ἀπό παρέες. ‘Ολο ὄχι-ὄχι μέ βαρέθηκα. Καί δέν είχα κόν ἐπιχειρήματα. Κάτι γιά ἐξαργύρωση τῆς φιλίας, γιά ἰδιωτική ἀντιμετώπιση κοινωνικῶν προβλημάτων καί γιά ἐμπορευματοποίηση τῆς κοινωνικότητας πού ψέλλιζα οὔτε κι ἐμένα δέν ἐπειθαν.

Πολύ λιγότερο βέβαια ἐπεισαν τόν Λεωνίδα πού πρῖν μοῦ κλείσει κατάμουτρα τοῦ τηλεφώνου μοῦ πέταξε ἓνα μυστηριῶδες «‘Ασε μας ρέ Οὐμπάρτο Σέκο.

Στήν κοινωνία τῶν πωλητῶν ζοῦμε. ‘Αν δέν πουλήσουμε τούς φίλους μας τί θά πουλήσουμε;».

Κάτι ἄλλα γιά τούς αὐτίτες καί τούς μονῶτες τοῦ ἄστεως πού δέν βλέπονται ποτέ γιά νά σπαταλήσουν τήν ὥρα τους ἀλλά γιά νά κερδίσουν ὅ,τι ἤθελε προκύψει, μοῦ τά ‘τριψε στή μούρη ὁ Χάρης: «Σιγά μὴν τό ρίξουμε καί στόν ‘Αριστοτέλη μέσ στό καταχείμωνο. Γελοῖε τύπε! Βιντεῶτες εἴμαστ’ ὄλοι. Βιντεῶτες».

‘Ως καί τόν Μάρξ κατέβασα ἀπ’ τή βιβλιοθήκη.

‘Εκεῖνο τό κομμάτι του γιά τούς ἀεριτζήδες καί τ’ ἀνεμομαζώματα πολύ μέ βό-

λευε. Τό ‘πα στόν Σταμάτη πού ἤρθε ἐπιτοῦτου νά μέ δεῖ. ‘Αριστερός ἀνθρωπος. ‘Από παλιά. «Πάλι μέ τ’ ἀνεμογκάστρια τοῦ Μάρξ ἀσχολεῖσαι ρέ σύ. ‘Αέρας ἦτανε. ‘Αέρας. Τό πᾶν εἶναι ἢ ἀπόλαυση τοῦ τζόγου». Καί μοῦ κοπάνησε τά «‘Ανεμοδαρμένα ὕψη» στ’ ἀριστερό μου τ’ αὐτί. Πάει καί τό στερνό μου καταφύγιο. Κατ’ ἀνέμου καί κατά κανοῦ.

Βάλθηκα νά ψάχνω στά συρτάρια μου μέ μανία. Τίς βρῆκα. Δεκάδες κάρτες. ‘Αραχιασμένες. ‘Απομεινάρια ἀπό τότε πού παίζαμε. ‘Εστειλες μιά κάρτα στήν ‘Αγγλία («Athens by night», «Corfu» κτλ.) καί σ’ ἓνα μήνα σέ δύο ἢ «ἀλυσίδα» σοῦ ‘φερνε δέκα κι εἴκοσι ἀπ’ ὄλο τόν κόσμο. ‘Ομορφα γραμματόσημα καί πιά ὁμορφα λόγια. Κι ἄς μὴν τά καταλάβαινες.

Τό πῆρα ἀπόφαση. ‘Εστειλα τίς κάρτες σέ δεκατρεῖς «ἀεροπόρους». Πρόσθεσα κι ἓνα τραγουδάκι: «Θ’ ἀνέβω σ’ ἓνα ἀεροπλάνο, νά δώ τόν κόσμο ἀπό κεί πάνω. Κι ἂν κατά τύχη πέσω κάτω, τουλάχιστον νά πιάσω πάτο». Τό μήνυμά μου ἦταν σαφές: «‘Αν δέν ἀντιγράψετε τό τραγουδάκι νά τό στείλετε σέ δεκατρεῖς φίλους σας, μεγάλο κακό θά σᾶς βρεῖ. ‘Ο Βασίλης πού τό ‘στειλε κέρδισε σπῆτι στήν ‘Αρεόπολη. ‘Ο Μηνᾶς πού δέν τό ‘στειλε μῆκε στό νοσοκομεῖο μέ ἀνεμοβλογιά».

Τώρα περιμένω. ‘Αν ὄλα πάνε καλά, μέ τίς ἐξήντα χιλιάδες πού ἔδωσα στόν ἀδερφό μου νά παίξει ἀντί γιά μένα σέ τρία ἀεροπλανάκια, σέ κάνα μήνα τό ἀργότερο θά ‘χω κερδίσει κοντά μισό ἑκατομύριο. Κι ἔχω καί τίς δύο συνειδήσεις μου ἀναπαμένες. ‘Οχι παίζουμε...

Παντελής Μπουκάλας

Στρατευμένη δημοσιογραφία

Κάπως άλλως τήν ξέραμε τή στρατευμένη γραφή. Στήν ύπηρεσία του λαού καί του τόπου, κάποιου κόμματος, κάποιας ιδέας έν πάση περιπτώσει. Συνήθως — άν όχι πάντα— άμισθή. Άκερδώς, παρεκτός άν συνυπολογιστεί τό μερίδιο τής μελλούσης εϋτυχίας πού πέφτει στό λογαριασμό του στρατευμένου.

Βέβαια καί στή φωτογραφημένη περίπτωση περί ιδέας πρόκειται. Του Όλυμπιακού δηλαδή. Τής ιδέας πού βρήκε επιτέλους τήν τιμή της, στό πλαίσιο του γενικευμένου κοσμοτισμού. Τήν τιμή τους (τουτέστιν τό μισθιον τους) θέλοντας νά προστατέψουν οί δημοσιογράφοι του περιοδικού *ΕΝΑ* (καί αυτό του Κοσκωτά) δέν διστάζουν νά στρατευοϋν. Νά

παραποιήσουν, νά διογκώσουν, νά πολλαπλασιάσουν, νά βγάλουν ψευδόμενη άκόμα καί τήν πείσμονα φωτογραφία πού τους εκθέτει.

Πήγαν τό λοιπόν, «μόνοι αυτοί άπ' όλη τήν Ελλάδα», στό Τόκιο τής Ιαπωνίας, γιά νά καλύψουν τό ποδοσφαιρικό παιχνίδι Πόρτο-Πενιάρól γιά τό Διηπειρωτικό Κύπελλο. Βέβαια δέν τους είχε φάει ό καημός νά ενημερώσουν τους άναγνώστες τους γιά τόν άγώνα. Άφου δέν τό 'δανε τό παιχνίδι. Έναν παίκτη μονάχα βλέπανε άπό τους 22. Καί μάλιστα διαμέσου τής φωτογραφικής μηχανής. Τόν Ντιέγκο Άγκίρε, τόν νέο έξ Ούρουγουάης κυνηγό του Όλυμπιακού.

Θέτοντας τή γραφομηχανή τους στήν ύπηρεσία τής αλήθειας (πού πάντα, ως γνωστόν, τυγχάνει υποκειμενική — ή επάρατος), τραβάνε μιά λεζάντα στήν παρατιθέμενη φωτογραφία πού επιβεβαιώνει γιά πολλοστή φορά τήν ισχύ τής πολυθρύλητης ρήσης: «*Στήν Ελλάδα είσαι ό,τι σε δηλώσουν*».

Ίδου, λοιπόν, ό Άγκίρε «ένώ *ταλαιπωρεί τρεις άμυντικούς τής Πόρτο*». Τώρα, άν έσεις βλέπετε μόνον έναν αντίπαλό του, καί τά 2/5 κάποιου άλλου, έ, οφθαλμιάτρους έχουμε μπόλικους. Νά πάτε νά γιατροπορευτείτε.

Άν επιπλέον φρονείτε πώς δέν «*τους ταλαιπωρεί*» αλλά άπλως «*συνυπάρχουν ειρηνικώς*», μάς συχωρείτε, πάσχετε άπό άνίατο πολιτικό στραβισμό. Καί έτσι προκατειλημμένοι πού είστε, σίγουρα θά στραβοπαρέτε όποιον συντάκτη του *Τέταρτου* τολμήσει νά άρθογραφήσει μέ θέμα τήν «*ποδοσφαιρική μεταγλώσσα του Φούνες*» ή τήν «*έρωτική διάσταση τής βαθιάς μπαλιάς του Τσαλουχίδη*».

Πταισματάκι, θά πείτε, ή διά λεζάντας παραποίηση τής φωτογραφίας. Φυσικά. Έδω συγγραφέας μέγας καί τρανός επανεξέδωσε πεντέξι φορές τό ίδιο μυθιστόρημά του. Καί σε κάθε έκδοση τό *ξανάγραφε*. Δίνοντας άλλη λύση στό δράμα άνάλογα μέ τίς αποφάσεις τής κάθε φορά Κεντρικής Έπιτροπής του κόμματος. Τή μιά τόν σκότωνε τόν πρωταγωνιστή, τήν άλλη έξοβέλιζε τεχνηέντως τήν ήττοπάθεια καί τόν πάντρευε, μέ συντρόφισσα κατά προτίμηση. Τήν παράλλη τόν έβγαζε έντελώς άπ' τό βιβλίο του κ.ο.κ. Τέτοια έμπνευσμένη στρατεύση. Άλλά είπαμε. Τότε τουλάχιστον ήταν γιά μιά ιδέα...

Προκλήσεις

Πρόκληση πρώτη

«*Η απόκλιση τής σύγκλισης* πού είχε δημιουργήσει ή προηγούμενη συνάντησή σας μέ τήν άπόφαση τής όλομέλειας τής Κεντρικής Έπιτροπής θεωρείτε ότι είναι πλέον δεδομένη καί μετά τή συνάντηση αυτή;». Πολιτικός συντάκτης του *Έθνους* (δ κ. Γιώργος Γάτος) είν' αυτός πού κατάφερε νά κάνει τέτοιων έλληνικών έρώτηση στόν έξερχόμενο άπ' τό Καστρί Χαρίλαο Φλωράκη.

Γάτα ό Γάτος. Τόν στρίμωξε τόν Φλωράκη πού κατάφερε άπλως νά ψελλίσει: «*Δέν καταλαβαίνω τίποτε*».

Πάντως, όταν «*αποκλίνουν οί συγκλίσεις*» φυσικό είναι ή γλώσσα νά χρειάζεται έπειγόντως κατάκλιση, διακλισμούς καί μόλικες έπικλήσεις στόν Άσκληπιό μάς καί σωθεί.

Μήν έκπλαγείτε βέβαια άν δείτε τόν έν λόγω δημοσιογράφο μέλος κάποιας τρίτσιας έπιτροπής γιά τή σωτηρία τής γλώσσας καί τών ψυχών ήμών.

Πρόκληση δεύτερη

«*Η διαφημιστική καταχώρηση, σε έφημερίδες καί περιοδικά, επιμένει: «Ο λυρισμός στήν ποίηση ξαναγεννιέται μέ τή μορφή τής Μαρίας Κούρση*». Όπου οί Έκδόσεις Λιβάνη αποφασίζουν καί διατάσσουν ότι ή ελληνική (ή μήπως ή παγκόσμια;) ποίηση είχε ορφανέψει, χάνοντας τό λυρισμό της καί πέφτοντας στά νύχια ποιός ξέρει τίνος άλλου -ισμού. Άλλά, εϋτυχώς, ό λυρισμός ξαναγυρίζει στά πάτρια έδάφη. Οί Μούσες δέν μάς ξεχασαν άκόμη.

Μεγαλαυχία καί κομπορημοσύνη διαφημιστών; Υποχρέωση του εκδότη-εμπόρου νά πλασάρει τό προϊόν του μέ όποιον τρόπο θεωρεί άποδοτικότερο, κι άς προσβάλλει τόν κοινό —εστο— νοϋ;

Άλλά όταν τό ποίημα καταντάει άπορροπαντικό («*τό λευκότερο λευκό*», «*ή λευκότητα έπιστρέφει στόν τόπο πού γεννήθηκε*» κτλ. κτλ.), ό πρώτος πού ρυπαίνεται είναι ό ποιητής.

Τ. Συμπούρης

Φ.ΕΥ.

1. Ο Άγκίρε (νούμερο εννιά) ενώ ταλαιπωρεί τρεις άμυντικούς τής Πόρτο

Τά 'Ελγίνεια ή συνέχεια του ἑλληνισμού καί τό Πανεπιστήμιο 'Αθηνῶν

Ἡ ἀναγόρευση ἐνός ἐπιστήμονα ὡς ἐπίτιμου διδάκτορα ἐνός Πανεπιστημίου δέν εἶναι μιά πράξη ρουτίνας. Γιά τούς πανεπιστημιακούς, τούς φοιτητές, τούς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων ἀλλά, συχνά, καί γιά τήν εὐρύτερη κοινή γνώμη, ἡ συγκεκριμένη ἐπιλογή καί ἡ αἰτιολόγηση τῆς ἐνέργειας ἔχουν μιά συμβολική σημασία πού δίνει τήν εὐκαιρία καλύτερης γνωριμίας μέ τόν τιμῶμενο ἀλλά καί στοχασμοῦ πάνω στήν πορεία τοῦ ἴδιου τοῦ ιδρύματος πού τόν τίμησε.

Ἡ πρόσφατη ἀναγόρευση τοῦ βρετανοῦ καθηγητῆ καί προέδρου τῆς βρετανικῆς ἐπιτροπῆς γιά τήν ἐπιστροφή τῶν Ἑλγινείων, Ρόμπερτ Μπράουνινγκ ὡς ἐπίτιμου διδάκτορα τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν συμπέπει μέ τήν ἐξαγγελία νέων πρωτοβουλιῶν ἀπό ἑλληνικῆς πλευρᾶς γιά τό θέμα τῶν μαρμάρων.

Ἡ συμβολική πράξη ἀποκτᾶ καί μιά πολιτική διάσταση.

Στίς 11 Ἰανουαρίου, παρουσία τῶν ὑπουργῶν Πολιτισμοῦ καί Παιδείας, καθηγητῶν πανεπιστημίου, φοιτητῶν καί ἀρκετοῦ κόσμου, στή μεγάλη αἴθουσα τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἀναγορεύτηκε ἐπίτιμος διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ὁ ὁμότιμος καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου Ρόμπερτ Μπράουνινγκ. Στήν εἰσήγηση τοῦ πρύτανη καί στίς ὁμιλίες τῶν καθηγητῶν τῆς Σχολῆς, πού ἀνέλαβαν νά παρουσιάσουν τό ἔργο τοῦ βρετανοῦ ἐπιστήμονα, ἀκούστηκαν πολλά. Δυστυχῶς, ἡ συνήθης σέ παρόμοιες περιπτώσεις ἀμετροπέπεια θά ἔδωσε σέ ὀρισμένους τήν ἐντύπωση ὅτι γιά μιά ἀκόμα φορά ἐπικράτησαν ἡ ὑπερβολή καί ἡ κολακεία. Ὡστόσο, μαθητές καί φίλοι τοῦ καθηγητῆ πού ἦταν παρόντες θά μπορούσαν, πιστεύω, νά βεβαιώσουν τοῦ λόγου τό ἀληθές. Τό ἔργο του δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπό νέους ἐπαίνους· ἡ διεθνῆς ἐπιστημονική κοινότητα, ὅπως μᾶς ὑπενθύμισαν οἱ ὁμιλητές, ἔχει ἀναγνωρίσει

καί ἀποτιμήσει τή συμβολή του πολύ πρὶν τήν τελευταία τιμητική διάκριση. Τό μόνο πού θά μπορούσε ἴσως νά προσθέσει ἡ προσωπική μαρτυρία εἶναι ὅτι ὁ τιμηθείς ἀποδίδει μεγάλη σημασία στήν ιδιότητα τοῦ δασκάλου· ὅπου τόν συναντῆσαι κανεῖς, στό διάδρομο ἢ στήν αὐλή, τόν σταματᾶ γιά νά τόν συμβουλευτεῖ, νά συζητήσῃ μαζί του καί νά τόν ρωτήσῃ.

Ἡ ἀναγόρευση τοῦ κ. Μπράουνινγκ σέ ἐπίτιμο διδάκτορα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἔγινε, ὅπως φάνηκε μέ σαφήνεια καί ἀπό τήν εἰσήγηση τοῦ πρύτανη, γιά δύο βασικούς λόγους: τήν ἐπιστημονική του προσφορά στή μελέτη τοῦ ἑλληνικοῦ καί βυζαντινοῦ κόσμου καί τούς ἀγῶνες του γιά τήν ἐπιστροφή τῶν Ἑλγινείων. Ἡ σημασία μάλιστα τοῦ δευτέρου αὐτοῦ λόγου τονίστηκε ἀπό ὅλους μέ κάθε δυνατή ἔμφαση. (Τό σχετικό ρεπορτάζ τοῦ *Βήματος* τῆς 10ης Ἰανουαρίου, μάλιστα, μᾶς πληροφοροῦσε ὅτι ἡ ἀναγόρευση θά γινόταν μόνο γιά τούς ἀγῶνες αὐτοῦ.) Τό νά μιλάει κανεῖς γιά «ἀγῶνες» σέ μιά τέτοια περίπτωση δέν εἶναι ὑπερβολή. Οἱ ἀπόψεις πού διατυπώνει ὁ καθηγητής στό θέμα τῶν μαρμάρων δέν εἶναι δημοφιλεῖς στούς ἀκαδημαϊκοὺς καί πολιτικούς κύκλους τῆς Βρετανίας. Τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, τό νά μιλάς γιά ἐπιστροφή τῶν μαρμάρων, στή Βρετανία, χρειάζεται τό ἴδιο κουράγιο πού χρειάζεται γιά νά ὑποστηρίξεις, στήν Ἑλλάδα,

τήν παραμονή τους στό Βρετανικό Μουσείο. Καί στίς δύο περιπτώσεις προσκρούει κανεῖς σέ αὐτό πού θεωρεῖται ἔθνικό συμφέρον.

Ἡ συγκρότηση, στή Βρετανία, μιάς ἐπιτροπῆς γιά τήν ἐπιστροφή τῶν Ἑλγινείων εἶναι πράξη πολιτική. Ὁ Ρόμπερτ Μπράουνινγκ ὡστόσο εἶναι πολύ σοφός καί κυρίως πολύ καλός ἱστορικός γιά νά ἀποσυνδέσει τήν πολιτική ἀπό τήν ἱστορική διάσταση. Τό γεγονός ὅτι τά Ἑλγίνεια ἀποτελοῦν τμήμα τοῦ Παρθενῶνα δέν εἶναι ἐπαρκῆς λόγος γιά νά διεκδικεῖ κανεῖς μέ πειστικότητα τήν ἐπιστροφή τους. Μέ ἕνα τέτοιο ἐπιχείρημα κανένα μουσεῖο τοῦ κόσμου δέν θά μπορούσε νά σταθεῖ σήμερα στά πόδια του — οὔτε βέβαια τά ἑλληνικά. Ἡ ἐπιτροπή στήν ὁποία προεδρεύει ἔχει διερευνήσει τίς ἀκρίβεις συνθήκες τῆς ἀπόσπασης τῶν μαρμάρων καί ἔχει ἐπισημάνει τήν ιδιαιτερότητα τῆς περίπτωσης· οὔτε αὐτό ὅμως εἶναι ἀρκετό. Σέ συνέντευξη πού ἔδωσε στήν *Αὐγή* τῆς 10ης Ἰανουαρίου, ὁ κ. Μπράουνινγκ ἔθεσε τό ζήτημα σέ μιά διαφορετική βάση: «Ἡ παρούσα κατανόμη τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς... ὑπόκειται κι αὐτή στήν ἱστορία καί δέν θά μείνει ἀμετάβλητη γιά τά ὑπόλοιπα χρόνια... Τό ἐρώτημα πού τίθεται σήμερα», τόνισε, «εἶναι πόσος καιρός χρειάζεται, ὥστε ἡ δική σου πολιτιστική κληρονομιά νά γίνει δική μου...».

Ἡ ἀπάντηση στό ἐρώτημα αὐτό δέν εἶναι ἐσκόλη γιὰτί, ὅπως ξέρουμε, στήν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ὁ καιρός δέν μετρίεται οὔτε μέ χρόνια οὔτε μέ δεκαετίες. Γιά νά σχηματίσει γνώμη ὁ βρετανός ἱστορικός δέν ρωτᾶει τήν πνευματική καί πολιτική ἡγεσία τῆς χώρας μας, ρωτᾶει τά παιδιά τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Βέβαια τά παιδιά θά πούν αὐτό πού διδάχτηκαν, ἀλλά ὁ τρόπος πού θά τό ὑποστηρίξουν, ἡ σημασία πού θά ἀποδώσουν στό γεγονός, τά συναισθήματα πού θά τοὺς προκληθοῦν ἀποτελοῦν «δείκτη τῶν μέσου ὄρου τῆς κοινῆς γνώμης». Ἡ κοινή γνώμη εἶναι βασικό συστατικό τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ.

Γιά τό λόγο αὐτό ὁ φιλέλληνας καθηγητής ἐξήγησε στοὺς συνομιλητές του ὅτι ἀποδίδει μεγάλη σημασία στή μεταστροφή τῆς κοινῆς γνώμης στή Βρετανία. Οἱ ἑλληνικές πρωτοβουλίες πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση δέν εἶναι μόνο στοιχεῖο πολιτικῶν ἐλιγμῶν. Γυρίζοντας στή χώρα τοῦ καθηγητῆ θά θέλει νά ρωτήσῃ τά παιδιά τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καί ἐκεῖ. Ὁ σκοπός του δέν εἶναι νά ὑπάρξουν «νικητές

καί θύματα», αλλά νά βελτιωθούν οι σχέσεις τών δύο χωρών.

* * *

Δέν νομίζω ότι υπάρχει αμφιβολία γιά τήν αναγκαιότητα νά τιμηθεί στήν 'Ελλάδα μιά τέτοια προσωπικότητα· αναρωτιέμαι μόνο αν όλα έγιναν όπως έπρεπε νά γίνουν, έπιτυγχάνοντας τό καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα. Κατά τήν αναγώρευση μόνο, τόσο από τούς εκπροσώπους τής Σχολής όσο καί από τά μέσα ενημέρωσης, διαφάνηκε καθαρά ή σύνδεση τής διάκρισης μέ τίς πρωτοβουλίες του καθηγητή σέ σχέση μέ τά 'Ελγίνεια. Γιά τή δράση του αυτή όμως — καί όχι μόνο γι' αυτή, καθώς τά χρόνια τής δικτατορίας δέν είναι ακόμα πολύ μακρινά— αρμόδια νά τόν τιμήσει θά ήταν ή ίδια ή πολιτεία. Τό Πανεπιστήμιο 'Αθηνών, ως άνώτατος εκπαιδευτικός θεσμός, δέν θά έπρεπε νά δώσει τήν έντύπωση ότι αναγορεύει κάποιον έπιστήμονα έπίτιμο διδάκτορα ως ανταμοιβή γιά τήν έθνικά έπωφελή πολιτική του δράση.

Γνωρίζω ότι στήν παρατήρηση αυτή θά αντίταχθούν δύο τουλάχιστον επιχειρήματα. Πρώτον, σήμερα πιά δέν μπορούμε νά θεωρούμε τό Πανεπιστήμιο θεσμό άποκομμένο από τήν κοινωνία καί τά πολιτικά της προβλήματα. Συχνά, ακόμα καί πολιτικοί αναγορεύονται έπίτιμοι διδάκτορες χωρίς νά διαθέτουν καθόλου έπιστημονικούς τίτλους. Καί δεύτερον, ό Ρόμπερτ Μπράουνινγκ δέν τιμήθηκε μόνο γιά τίς πρωτοβουλίες του στό θέμα τών 'Ελγινείων αλλά καί γιά τό έπιστημονικό του έργο.

Προσωπικά θά ήμουν αντίθετος στήν άπονομή πανεπιστημιακών τίτλων σέ πολιτικούς γιά τήν πολιτική τους δράση, αλλά αυτό δέν έχει μεγάλη σημασία. Ό καθηγητή Μπράουνινγκ δέν είναι πολιτικός αλλά άκαδημαϊκός καί έτσι ή διάκριση που του γίνεται μοιάζει νά έπιβραβεύει όχι τήν άξία του έπιστημονικού του έργου αλλά τίς πολιτικές έπιπτώσεις τής πρόσφατης δραστηριότητάς του. Μέ τίς σκέψεις αυτές περνάμε στό δεύτερο έπιχείρημα, ότι τιμήθηκαν μαζί ό άνδρας καί τό έργο. "Ετσι θά έπρεπε νά γίνει καί μακάρι νά είχε γίνει έτσι. Δυστυχώς όλοι γνωρίζουμε ότι δέν έγινε έτσι. Δύο διαπιστώσεις μās έπιτρέπουν νά μιλάμε μέ τέτοια βεβαιότητα. Γιά τό έπιστημονικό του έργο θά έπρεπε νά έχει αναγορευθεί διδάκτωρ έδώ καί πολλά χρόνια, όταν τόν τιμούσαν διεθνώς άλλα άκαδημαϊκά ιδρύματα. Τό βιβλίο του γιά τήν έλληνική γλώσσα, γιά τό όποιο έγινε πολύς λόγος τίς μέρες αυτές, πρωτοεκδόθηκε πριν από είκοσι περίπου χρόνια καί άλλα σημαντικά του έργα γιά τόν βυζαντινό κόσμο δέν είναι πολύ νεώτερα.

Η δεύτερη διαπίστωση είναι ακόμα πιο θλιβερή: υπάρχουν πολλοί άλλοι διακεκριμένοι έπιστήμονες που έκαναν έργο τής ζωής τους τή μελέτη του έλληνικού κόσμου άνοιγοντας νέους δρόμους καί δημιουργώντας νέες κατευθύνσεις που κανένα έλληνικό πανεπιστήμιο δέν σκέφτηκε ποτέ νά τιμήσει. Θά αναφερθώ μόνο σέ ένα παράδειγμα που δείχνει καθαρά ότι τά έλληνικά πανεπιστήμια δέν μοιάζει νά έχουν κανένα ένδιαφέρον γιά τό έπιστημονικό έργο καθαυτό: ό Μόουζες Φίνλεϊ, που πέθανε πέρυσι, δέν είχε γράψει μόνο μερικές δεκάδες βιβλία καί άρθρα γιά τόν έλληνικό κόσμο, πολλά από τά όποια έγιναν διεθνώς μεγάλες έκδοτικές έπιτυχίες — έστω κι αν όλα σχεδόν είναι άμετάφραστα στήν 'Ελλάδα— αλλά θεωρείται καί ιδρυτής μιάς ολόκληρης σχολής ιστορικών τής αρχαιότητας στή Βρετανία καί στίς ΗΠΑ.

Ό Ρόμπερτ Μπράουνινγκ έκανε βέβαια μέσα σέ λίγους μήνες όσα λίγοι γιά τήν προβολή ενός έλληνικού θέματος καί ή μάχη τών έντυπώσεων έπρεπε νά δοθεί γρήγορα. 'Αλλά μιά Φιλοσοφική Σχολή, αν όχι του Πανεπιστημίου 'Αθηνών, τουλάχιστον τής Θεσσαλονίκης ή τών θεωρούμενων πιο προοδευτικών νέων πανεπιστημίων, θά έπρεπε, νομίζω, νά γνωρίζει ότι αν ό λόγος του κ. Μπράουνινγκ μπόρεσε νά άκουστεί τόσο γρήγορα, τόσο πολύ, από τόσο πολλούς, αυτό οφείλεται στίς δεκαετίες τής έπίμονης έπιστημονικής του εργασίας καί προσφοράς. 'Οφείλεται ακόμα περισσότερο, καί πρώτος θά τό παραδεχόταν ό ίδιος, στίς δεκαετίες έπιστημονικής εργασίας τών συναδέλφων του καί τών φίλων του, όρισμένοι από τούς όποιους συμμετέχουν σήμερα στήν ίδια έπιτροπή γιά τήν έπιστροφή τών 'Ελγινείων. Γιατί αν ό έλληνικός κόσμος καί ή μελέτη του κινεί διεθνώς τό ένδιαφέρον, έτσι ώστε ό λόγος ενός ιστορικού νά άκούγεται μέ τόση προσοχή, αυτό είναι αποτέλεσμα τής εργασίας όλων αυτών που συνδιαλέχθηκαν μέ τόν κ. Μπράουνινγκ γιά νά μπορεί τό δικό του έργο νά είναι αυτό που είναι. Δικαιούται οι έλληνικές Φιλοσοφικές Σχολές νά άγνωούν τούς πιο έπιφανείς εκπροσώπους αυτού του έπιστημονικού άγώνα;

* * *

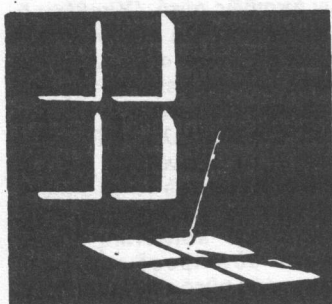
Στό ρεπορτάζ τής Πρώτης τής 12ης 'Ιανουαρίου έπισημαίνεται ότι τό συμπέρασμα στήν όμιλία του καθηγητή ήταν αυτό που περίμεναν όλοι ν' άκούσουν: «Μετά τήν τέταρτη σταυροφορία, οι 'Ελληνες είχαν κατακτηθεί καί ταπεινωθεί από τούς Λατίνους. 'Αλλά κατείχαν κάτι που έλειπε από τούς Λατίνους — μιάν άδιάσπαστη πολιτιστική παράδοση που πήγαινε πίσω μέ-

χρι τήν κλασική 'Ελλάδα». Δέν έχω αμφιβολία ότι πολλοί θά πήγαν γιά νά άκούσουν ακριβώς αυτό. 'Υποθέτω ότι έγινε άντιληπτό καί τί έννοούσε ό όμιλητής μέ τά λόγια αυτά. Δέν έχω στή διάθεσή μου τό κείμενο τής όμιλίας καί γράφω από μνήμης αλλά έπειδή ως καλός δάσκαλος ό Ρόμπερτ Μπράουνινγκ τό επανέλαβε πολλές φορές έλπίζω ότι μπορώ νά τό αποδώσω στίς γενικές του γραμμές χωρίς νά τό προδώσω: μιά κοινωνική ομάδα συγκροτείται αυτοπροσδιοριζόμενη σέ διάκριση προς αυτό που κάθε φορά εκλαμβάνει ως έτερότητα. 'Ο τίτλος τής όμιλίας «'Ελληνες καί άλλοι από τήν αρχαιότητα έως τόν 15ο αιώνα» αυτό τό συλλογισμό ακριβώς ήθελε νά υπογραμμίσει. 'Η ιστορία τών 'Ελλήνων είναι από μιά σκοπιά ή ιστορία τών «άλλων», ή ιστορία όλων αυτών που κατά εποχές έδωσαν ως «ξένοι» ταυτότητα καί συνέχεια στούς 'Ελληνες.

"Ενα παράδειγμα από τά πολλά που δόθηκαν φωτίζει καλύτερα τόν όρισμό αυτό: γιά τούς 'Ελληνες οι Ρωμαίοι ήταν αρχικά βάρβαροι, ύστερα ίσως όχι καί τόσο βάρβαροι ή πάντως ιδιότυποι βάρβαροι από μιά πλευρά, οι Ρωμαίοι ήταν κι αυτοί έλληνικής καταγωγής, ίσως μάλιστα ήταν ιδιότυποι 'Ελληνες καθώς κυριαρχούσαν στόν έλληνικό χώρο καί άφομοίωναν τόν έλληνικό πολιτισμό· μετά τήν πτώση τής Δύσης, οι 'Ελληνες ήταν πιά οι μόνοι Ρωμαίοι καί οι Ρωμαίοι ήταν οι κατ' έξοχήν χριστιανοί, καθώς 'Ελληνες ήταν πιά οι κατ' έξοχήν ειδωλολάτρες. Σταματώ όμως έδώ γιά νά μήν φτωχύνω κι άλλο τόν πλούτο μιάς συναρπαστικής όμιλίας. 'Η εικόνα που σχηματίζει μιά ομάδα γιά τόν εαυτό της, μās είπε ό όμιλητής, συνήθως δέν ανταποκρίνεται στήν πραγματικότητα. 'Αλλά ό αυτοπροσδιορισμός είναι κι αυτός μιά πραγματικότητα· γιά τόν σημερινό μελετητή ενός πολιτισμού, ή μόνη ίσως άξια λόγου πραγματικότητα.

Γιά νά τελειώσω θά ήθελα νά υπενθυμίσω γιά μιά ακόμα φορά τά λόγια του καθηγητή όταν ρωτήθηκε γιά τίς πρωτοβουλίες του στήν υπόθεση τών 'Ελγινείων: «'Η παρούσα κατανομή τής πολιτιστικής κληρονομιάς... υπόκειται κι αυτή στήν ιστορία καί δέν θά μείνει άμετάβλητη γιά τά υπόλοιπα χρόνια... Πόσος καιρός χρειάζεται, ώστε ή δική σου πολιτιστική κληρονομιά νά γίνει δική μου...». 'Η άπάντηση που δίνει ό ίδιος καί, κυρίως, ή έρώτηση όπως τή θέτει άπορρέουν από τήν ιστορική του παιδεία. "Αν τό Πανεπιστήμιο 'Αθηνών τιμούσε αυτή τήν παιδεία περισσότερο από τόν καρπό της, ή αναγώρευση του Ρόμπερτ Μπράουνινγκ σέ έπίτιμο διδάκτορα θά τιμούσε καί τό ίδιο τό Πανεπιστήμιο.

Δ. Κυρτάτας

Για τους πυραύλους, τὰ πυρηνικά και τὸ εἰρηνιστικὸ κίνημα

Οἱ περισσότερες ἀναλύσεις σχετικὰ μὲ τὴ συμφωνία γιὰ τὴν καταστροφή τῶν πυραύλων μέσου (καὶ μικροῦ) βεληνεκοῦς (IMF), ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ παρελθόν καὶ εἴκασαν γιὰ τὸ μέλλον τοῦ Εἰρηνιστικοῦ Κινήματος.

Δεδομένου μάλιστα ὅτι, κατὰ τὰ συμπεράσματα τῶν ἀναλύσεων αὐτῶν, ἠττήθηκε καὶ σ' αὐτὴ τὴ φάση, τὸ Εἰρηνιστικὸ Κίνημα ἤρθε στὴν ἐπικαιρότητα μὲ ἕναν τρόπο πού ἐλάχιστα εἴχαμε συνηθίσ. Ὅχι δηλαδή σάν κίνημα κοινωνικῆς κριτικῆς —καὶ παρέμβασης— ἀλλὰ σάν κίνημα κρινόμενο.

Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀπολύτως κατανοητὰ καὶ λογικά, μιά καὶ εἶναι προφανές ὅτι κάποια ἐρωτηματικά γιὰ τὴν πορεία ἐνός κινήματος θὰ πρέπει νὰ ἐγερθοῦν, ὅταν οἱ στόχοι του δέν ἐπιτυγχάνονται μὲ τὴν παρουσία του ἀλλὰ μὲ τὴν ἀπουσία του καὶ ἀπὸ αὐτοῦ πού ὀνόμασε ἀντιπάλους του.

Ἡ ἐνσταση στὴν κριτικὴ καὶ τὰ συμπεράσματα προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἐντύπωση πὼς οἱ ἀναλυτὲς ἀγνοοῦν τὰ χαρακτηριστικά τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κινήματος, ἐνῶ δέν γνωρίζουν ἐπαρκῶς τίς θέσεις καὶ τοὺς σκοποὺς του καὶ πολλὲς φορὲς παραγνωρίζουν τὴν πορεία του.

Παρόμοιες ἐντυπώσεις δημιουργεῖ καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ Γ.Κ. στὸν *Πολίτη*, τ. 86, μὲ τίτλο «Ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία», ἀπὸ μιά σκοπιὰ πού δικαιούται ἰδιαίτερης προσοχῆς.

Γι' αὐτὸ καὶ ἀποτολμᾶται αὐτὴ ἡ ἀπάντηση, μιά καὶ ἐκινώντας ἀπὸ ἄλλες ἀφετηριακές σκέψεις ἴσως θὰ μπο-

ροῦσε κάποιος —ἴσως καὶ ὁ Γ.Κ.— νὰ διαφοροποιήσει τὰ συμπεράσματα ἢ τουλάχιστον τὸ σκεπτικὸ τους.

Γιὰ χρῆση ἢ γιὰ πολιτικὴ ἀξιοποίηση;

Πρὶν ὅμως ἀπὸ ὅτιδήποτε ἔχει σχέση μὲ τοὺς Εἰρηνιστὲς. Εἶναι ἀνάγκη νὰ σταθοῦμε στὴν ἀποψη τοῦ Γ.Κ. ὅτι «Ὁ παροξυσμὸς τῶν ἐξοπλισμῶν, ἐκτός ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ του πλευρὰ εἶναι καὶ ἕνας πολιτικο-συμβολικὸς ἀνταγωνισμὸς τῶν δύο ὑπερδυνάμεων», ἡ ὁποία, ὅπως συμπληρώνεται μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι «τὰ πυρηνικά ὅπλα δέν εἶναι πρὸς χρῆση», ἀποτελεῖ τὴν ραχοκοκλιά τῆς ἀνάλυσής του.

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτο μέρος τῆς ἡ ἀποψη δέν ἐκφράζει νέα ἀντίληψη γιὰ τὴν πρόθεση τῶν ὑπερδυνάμεων νὰ ἀξιοποιοῦν τὰ πυρηνικά ὅπλα στὸ πολιτικὸ πεδίο οὔτε ἐξειδικεύει τὴν πρόθεση αὐτή. Ἄλλωστε, οἱ ἴδιοι οἱ λόγοι πού ὡδήγησαν στὴν ὑπογραφή ἐπαληθεύουν τίς ἐκτιμήσεις στίς ὁποῖες στηρίχθηκαν ὅλες οἱ ἀναλύσεις ἀπὸ τὴν σκοπιὰ πού καὶ ὁ Γ.Κ. ἀναλύει τὸ γεγονός. Τὸ ἐρώτημα ὅμως εἶναι ἂν, πέρα ἀπὸ τίς προθέσεις ἀκόμα καὶ τῶν ἰδιοκτητῶν τους, ὑπῆρχε πιθανότητα νὰ χρησιμοποιηθοῦν οἱ Εὐρωπύραυλοι καὶ στὸ στρατιωτικὸ πεδίο.

Ἐνας ἄλλος τρόπος ἀναγνώσεως τῶν γεγονότων ὡδήγει στὴν ἀποψη ὅτι πράγματι ἦταν ὑπαρκτὴ μιά τέτοια πιθανότητα.

Πρέπει, γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ, νὰ προσεχθεῖ ἰδιαίτερα πὼς οἱ ὑπερδυνάμεις ἰεράρχησαν σάν πρώτη ἀνάγκη (τους) τὴ συμφωνία γιὰ τοὺς Εὐρωπύραυλους παρ' ὅτι ἀποτελοῦν ἐλάχιστο ποσοστὸ τῶν πυραυλικῶν φορέων (ἀεροπλάνων, ὑποβρυχίων, πυραύλων μεγάλου βεληνεκοῦς κ.τ.λ.), τῶν ὁποίων τὸ κόστος λειτουργίας ἀπῆλαξε ἀπὸ πολὺ μικρότερες δαπάνες παρὰ οἱ ἄλλοι φορεῖς τῶν ὁποίων καὶ τὸ ἐπιχειρησιακὸ πεδίο προφανῶς

θὰ ἀυξηθεῖ, στὸ ἄμεσο τουλάχιστον μέλλον.

Ἐξάλλου, σὲ προηγούμενες συμφωνίες —ρητὲς ἢ σιωπηρὲς— πού συνέπεσαν μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἀδυναμίας στρατιωτικῶν δογμάτων στηριγμένων στὴν πυρηνικὴ ἀποτροπὴ νὰ ἐξασφαλίσουν πλεονεκτήματα στὸ πολιτικὸ πεδίο, ὅπως ἐκεῖνο τῆς «Ἀμοιβαία Ἐξασφαλισμένης Καταστροφῆς», δέν κρίθηκε ἀναγκαῖα ἡ προσφυγὴ σὲ καταστροφὴ κάποιας γενεᾶς φορέων ἀλλὰ ὁ ἐλεγχος ἢ ὁ περιορισμὸς τους (SALT).

Θὰ μπορούσαμε λοιπὸν νὰ ὀδηγηθοῦμε ἔτσι στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ δόγμα «τοῦ πρώτου πλήγματος» πού στηρίζαν οἱ Εὐρωπύραυλοι δέν φόβιζε μόνο τὸ Εἰρηνιστικὸ Κίνημα καὶ τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης πού ἐβλεπαν τὴν ἰσορροπία τοῦ τρόμου νὰ βρίσκεται στὸ ἀσταθέστερο σημεῖο τῆς, ἀλλὰ καὶ τίς ἴδιες τίς ὑπερδυνάμεις πού ἐνιωθαν πόσο δύσκολη ἦταν ἡ συναλλαγὴ κάτω ἀπὸ τέτοιες προϋποθέσεις.

Φαίνεται λοιπὸν πὼς ὁ κίνδυνος χρῆσεως τῶν Εὐρωπύραυλων ἦταν ὑπαρκτός καὶ οἱ ἀντιδράσεις αἰτιολογημένες.

Γιατί ὅσο καὶ ἂν συμφωνεῖ κανεὶς μὲ τὸν Γ.Κ. ὅταν πιστεύει ὅτι ἡ παρουσία τῶν πυρηνικῶν ὀπλων εἶναι τὸ ἴδιο ἐπικίνδυνον γιὰ τὴν κοινωνία ὅσο καὶ ἡ χρῆση τους, τόσο θὰ πρέπει νὰ συμφωνεῖ καὶ μὲ τὸ ὅτι ἡ χρῆση δέν μᾶς ἀφήνει περιθώρια, ὄχι γιὰ τὴν διατήρηση καὶ τὴν ἀναπαραγωγὴ τῆς ἴδιας κατάστασης, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τῆς.

Ἐλειψη στόχου ἢ ἀδυναμία στόχευσης;

Εἶναι γνωστὸ ὅτι, ἀπὸ τίς ἀρχὲς τοῦ 1980, τὸ Εἰρηνιστικὸ Κίνημα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τὸ Ἀδέσμευτο Κίνημα Εἰρήνης ὅπως ὀνομάστηκε, ξεκίνησε μιά καμπάνια μεγάλης ἐκτασεως καὶ ἀπήχησε στους Εὐρωπαίους πολίτες. Ἰδιαίτερα στὰ χρόνια 1980-1984, ἡ καμπάνια αὐτὴ ἀποτελέσει πολιτικὸ γεγονός καὶ ἀντικείμενο ἰδιαίτερης προσοχῆς. Δέν ἀνταποκρίνεται ὅμως στὴν πραγματικότητα ὅτι στὴν περίοδο αὐτὴ καὶ μέχρι σήμερα τὸ Εἰρηνιστικὸ Κίνημα «εἶχε ἕνα μόνο στόχο: νὰ φύγουν οἱ Εὐρωπύραυλοι» (Γ.Κ.). Γιατί, στὴν ἴδια ἐποχὴ, τὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος π.χ. τοῦ Ἀντι-ΟΤΑΝ στὴν Ἰσπανία ἦταν νὰ φύγουν οἱ βάσεις τῶν

ΗΠΑ καὶ νὰ μὴν μπεῖ ἡ χώρα τους στὸ ΝΑΤΟ.

Τὸ ἴδιο, μὲ ἄλλους στόχους, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε γιὰ τὸ CNД τῆς Ἀγγλίας ἢ γιὰ τὴν Ἰσλανδία, ἀκόμα καὶ τὴν Ἑλλάδα.

Θὰ ἔλεγα ἀκόμα ὅτι ὁ Γ.Κ. κινδυνεύει ὁ ἴδιος ὅταν ἀποδίδει στοὺς Εἰρηνιστὲς τέτοια ἀπλοϊκότητα ὥστε νὰ θεωροῦν ὅτι «τὰ ὅπλα εἶναι ἀναντικατάστατα» ἀκόμα καὶ «ἂν ζοῦν οἱ αἰτίες πού τὰ προκαλοῦν».

Ἄν ἡ ἀντίθεση μὲ τοὺς Εὐρωπύραυλους ἀναδείχτηκε σάν κύριος —καὶ ὄχι μοναδικός— στόχος γιὰ τοὺς Εἰρηνιστὲς, ἦταν γιατί ἀποτελέσει στόχο συνάντησης τῶν διαφορετικῶν πολιτικῶν καὶ ἰδεολογικῶν ρευμάτων ὅσο τίποτα ἄλλο μέχρι σήμερα.

Αὐτὴ ἡ ἐσωτερικὴ πολυφωνία, πού ἀποδείχτηκε ἡ δύναμη τοῦ Κινήματος, φαίνεται νὰ εἶναι σήμερα καὶ ἡ ἀδυναμία του.

Ὅταν, μετὰ τὸ 1984, γίνθηκε φανερό ὅτι ἡ μάχη τῶν Εὐρωπύραυλων εἶχε χαθεῖ. Μὲ τὴν ἐναρξὴ τῆς ἐγκατάστασής τους, ὁ κοινὸς αὐτὸς στόχος χάθηκε καὶ ἀναδόθηκε ἡ ἀδυναμία κοινῆς στόχευσης. Δέν μπορούσε νὰ ἀποτελέσει, γιὰ παράδειγμα, κοινὸ στόχο ἡ διάλυση τοῦ ΝΑΤΟ ὅταν πολλὰ κινήματα ὑποστήριζαν τὴν μετατροπὴ τοῦ ΝΑΤΟ σὲ μὴ πυρηνικὴ (!) συμμαχία.

Ὅτε μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει κοινὸ στόχο τὸ μελλούμενο «Εὐρωπαϊκὸ πυρηνικὸ μπλόκ» πού φαίνεται νὰ προχωρεῖ πολὺ πῶς γρήγορα ἀπὸ τὴν ψευδαίσθηση τῶν «Ἐνωμένων Πολιτειῶν τῆς Εὐρώπης».

Ἐτσι, ἐνῶ τὸ διπολικὸ κλίμα ἰδιαίτερα στὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς Εὐρώπης ἀποτελεῖ κοινὸ σημεῖο αἰτιάσεων γιὰ τὴν κούρσα τῶν ἐξοπλισμῶν ἀπὸ ὅλα τὰ κινήματα τοῦ EMD, δέν εἶναι δυνατό νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ, μέχρι στιγμῆς, ὅποιαδήποτε κοινὴ πολιτικὴ γιὰ τὴν διαρκὴ παρέμβαση τοῦ Κινήματος στὰ εὐρωπαϊκὰ πράγματα.

Πρὸς ποιὸ μέλλον;

Ἡ καμπάνια ἐναντίον τῶν Εὐρωπύραυλων ἀπέτελεσε λοιπὸν ἐκ τῶν πραγμάτων τὸ ἰσχυρότατο πλαίσιο τῆς συνεκτικῆς πλατφόρμας πάνω στὴν ὁποία στηρίχθηκε τὸ Κίνημα Εἰρήνης — τὸ Ἀδέσμευτο. Ἄν λοιπὸν πρέπει νὰ ἀναρωτιέται κανεὶς γιὰ τὸ μέλλον του, δέν εἶναι γιατί δέν ὑπάρχει κάποιος ἀντίστοιχος στό-

χος, αλλά για τό ότι είναι άναγκη νά αναζητείται συνεχώς κάποιος τόσο περιορισμένος. "Όσο για τήν άποτελεσματικότητα τής παρέμβασης, αυτή μπορεί νά υπερτιμηθεί μόνο άν κάποιος παραγνωρίζει τήν ικανότητα τών κοινωνικών κινημάτων νά αναδείχνουν προβλήματα πού οί πολιτικές δυνάμεις δέν μπορούν νά αναδείξουν, και νά διαμορφώνει συνείδηση μέ γενοτόνα πού θά μπορούσαν νά περάσουν άπαρατήρητα από δλους έμās τούς θεατές τών έλεγχόμενων μέσων μαζικής έπικοινωνίας. "Έτσι ώστε όταν αναφερόμαστε σέ ήττες νά θυμόμαστε ότι κανένα κίνημα δέν νίκησε στό τέλος.

Περνώντας από μιά έποχή ιδιαιτερής άνθησης τών κοινωνικών κινημάτων σέ μιά έποχή έντονης άμφισβήτησής τους, τό μέλλον του Ειρηνιστικού Κινήματος στή Δυτική Εύρώπη, τουλάχιστον στή μορφή πού τώρα ύπάρχει, είναι άβέβαιο.

Σ' αυτό τό σημείο όμως, ό Γ.Κ. είναι ιδιαίτερα άστοχος, γιατί έπιμένει νά τό αντιμετώπιζει σάν κίνημα πολιτικής ένότητας και όχι σάν χώρο συντονισμού γιά κοινό —και περιορισμένο— σκοπό. Οί διά του κειμένου τής «Χάρτας '77» παραινέσεις του άποτελούν θέσεις τής πλειοψηφίας τών κινημάτων (άριστερών και οικολόγων) από έξαετίας. "Άλλωστε ή συνεργασία και μέ τήν «Χάρτα '77» και μέ τήν «Άλληλεγγύη» και μέ τά —παράνομα— Άδέσμευτα Κινήματα Ειρήνης τής Άνατολικής Εύρώπης, άποτελούσε σημείο τριβής μέ τά κρατικά κινήματα τής Άνατολικής Εύρώπης και τούς συμμάχους τους.

Δέν μόρεσαν όμως νά εξασφαλίσουν τό μέλλον του Κινήματος ούτε αυτές ούτε όποιοδήποτε σύνολο γενικών διαπιστώσεων πού περισσότερο πείθουν τούς πολίτες γιά τήν άδυναμία τους νά παρέμβουν όσο και άν πιστεύουν στήν άλήθεια τους.

Νίκος Κάισαρης

ΤΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΩΝ ΣΥΝΘΕΤΩΝ

Χαιρόμαστε πού ή έκδοση στή γλώσσα μας του *Λεξικού τών συνθετών* του R. De Candé, προκάλεσε τό ενδιαφέρον και έρέθισε τήν κριτική διάθεση του κ. Γ. Κουρουπού. Άπό τό σημείο αυτό όμως έως τή σύνταξη ενός κειμένου κριτικής, άπαιτούνται: προσοχή, νηφαλιότητα, καλή πρόθεση και δημιουργική φαντασία. Δυστυχώς, ό κ. Γ. Κουρουπούς μέ τό κείμενο πού δημοσίευσε στό περιοδικό σας (*Πολίτης*, 23/12/87), απέδειξε πώς δέν διαθέτει αυτά τά προσόντα. Καί γιά νά μή μακρηγορούμε, νά γιατί:

1. Ό κ. Κουρουπούς δέν συμφωνεί μέ τήν άποψη πού εκφράζει ό έπιμελητής τής έκδόσεώς μας ότι ό γάλλος συγγραφέας είναι άπαλλαγμένος από τόν «στενοκέφαλο σοβινισμό». "Ωστόσο ή άποψη αυτή είναι διατυπωμένη μέ «τόση αυτοπεποίθηση» γιατί τά αντίστοιχα άγγλοσαξωνικά, γιά παράδειγμα, λεξικά συνθετών, πού άπευθύνονται και αυτά στόν μέσο άναγνώστη και πού χρησιμοποιήθηκαν ως βοηθήματα στό μουσικολογικό έλεγχο, αλλά και όσα άλλα τυχαίνει νά γνωρίζουμε, είναι λιγότερο άντικειμενικά. "Επιπλέον στήν ελληνική έκδοση, όπως διευκρινίζεται και στόν πρόλογο του έπιμελητή, έχουν προστεθεί λήμματα του *Nouveau dictionnaire de la musique* του ίδιου συγγραφέα και έχουν επανενταχθεί γύρω στά σαράντα λήμματα Γάλλων συνθετών πού ό R. De Candé έχει αφαιρέσει από τήν τελευταία γαλλική έκδοση του 1983. Οί ύπεύθυνοι τής ελληνικής έκδοσης έπομένως πρέπει νά «χρεωθούν» αυτόν τόν «γαλλοκεντρισμό», στήν προσπάθειά τους γιά πληρέστερη ενημέρωση τών άναγνωστών. "Άλλωστε άκόμη και μ' αυτές τές προσθήκες, οί γάλλοι και οί ίταλοί συνθέτες π.χ., είναι σχεδόν ισάριθμοι (διακόσιοι - διακόσιοι).

2. Η άφαίρεση τών λημάτων τά όποια στή γαλλική έκδοση (1975) αναφέρονται στους τέσσερις Έλληνες συνθέτες (Καλομοίρη, Πετριδη, Σκαλκώτα και Ξανάκη), δέν όφείλεται στήν «προχειρότητα» τής ελληνικής έκδοσης. "Η προχειρότητα βαρύνει μάλλον τόν κ. Κουρουπού, ό όποιος «δέν είδε» ότι στόν πρόλογο του έπιμελητή αναφέ-

ρονται τά εξής: «Άφαίρεσα τά λήμματα τών Έλλήνων συνθετών γιατί, οί έκδόσεις Gutenberg, σκοπεύουν νά κυκλοφορήσουν παράρτημα του λεξικού άφιερωμένο στους Έλληνες μουσικούς».

3. Η ίδια προχειρότητα τόν χαρακτηρίζει, όταν άναρωτιέται: «Γιατί οί ύπεύθυνοι τής ελληνικής έκδοσης... δέν έκαναν τόν κόπο νά μεταφράσουν αυτόουσιο τό *Nouveau dictionnaire de la musique* τό όποιο «έμπεριέχει, εκτός από τούς συνθέτες, ένα πλήθος από μουσικούς όρους πού έπεξηγούνται μέ έπιστημονική ακρίβεια και συνέπεια. Κρίμα!». Πώς όμως ό κ. Κουρουπούς δέν είδε ότι οί έκδόσεις Gutenberg θά κυκλοφορήσουν τό *Λεξικό τής μουσικής* του ίδιου συγγραφέα άφού αυτό άναφέρεται δυό φορές στόν πρόλογο του έπιμελητή και αναγγέλλεται μέ όλοέλιδη διαφήμιση στό τέλος του βιβλίου; Κρίμα! Γιατί ή ελληνική έκδοση, εκτός του ότι περιλαμβάνει περισσότερα λήμματα από τή συγκεντρωτική έκδοση του *Nouveau dictionnaire de la musique*, είναι και πιό εύχρηστη γιατί χωρίζεται σέ δυό τόμους: *Λεξικό τών συνθετών* και *Λεξικό τής μουσικής*, ένα έργο 1.000 περίπου συνολικά σελίδων. "Ηδη ή έκδοση του *Λεξικού τής μουσικής* βρίσκεται στό στάδιο τής εκτύπωσης.

4. Ό κ. Κουρουπούς άσκει κριτική στίς μεταφραστικές έλλείψεις και παραλείψεις τής ελληνικής έκδοσης και χρησιμοποιεί όρισμένα παραδείγματα, αναφερόμενος στή μετάφραση του πρόλογου του συγγραφέα και στό λήμμα γιά τόν Τσαϊκόφσκι. Χρησιμοποιώντας τά ίδια παραδείγματα, θά μπορούσαμε νά του καταλογίσουμε, εκτός τών άλλων, και μεταφραστική άκαμψία ή νά τόν ρωτήσουμε πού βρήκε τήν πρώτη φράση του πρόλογου του συγγραφέα πού μάς κατηγορεί ότι παραλείψαμε και ή όποία δέν ύπάρχει ούτε στή γαλλική έκδοση του 1975, ούτε σ' αυτήν του 1983. Θεωρούμε όμως ότι μιά τέτοια άντιπαράθεση δέν έχει νόημα κι ότι θά μπορούσε νά συνεχιστεί έσσει, μιās και είναι γνωστό, τουλάχιστον σέ όσους έχουν άσχοληθεί μέ τή μετάφραση, ότι ή μετάφραση ή πέθει ή δέν πείθει — συνολικά. Μέ τή σειρά και λέξη προς λέξη άντιπαράβολή πού έπεχείρησε ό κ. Κουρουπούς, θά

μπορούσε νά «ξετιναχτεί» άκόμη και τό, κλασικό πιά, μεταφραστικό έργο πού μάς άφησε ό "Άρης Άλεξάνδρου, άποδίδοντας στή γλώσσα μας τόν Ντοστογιέφσκι. Κι όχι μόνο αυτό.

Δέν ισχυριζόμαστε ότι στό *Λεξικό τών συνθετών* δέν έχουν γίνει λάθη και παραλείψεις. Θά περιμέναμε όμως από τόν κ. Κουρουπού νά έπισημάνει τουλάχιστον τήν άρτια αισθητική τής έκδοσης ή όποία εκτιμήθηκε ιδιαίτερα άπ' όλους.

"Εν πάση περιπτώσει. Τό σημείωμα του κ. Κουρουπού χαρακτηρίζεται από μιά βασική αντίφαση: θεωρεί τήν προσπάθειά μας θετική και συγχρόνως διαπιστώνει «ότι όλα σχεδόν τά λήμματα βρήθουν... μεταφραστικών έλλείψεων και παραλείψεων, άλλοτε λιγότερο κι άλλοτε περισσότερο σοβαρών». Αναφωνεί «κρίμα!», γιά πολλοστή φορά, είτε όταν αναφέρεται στίς έλλείψεις μας είτε όταν άπορεί γιατί οί ύπεύθυνοι τής ελληνικής έκδοσης «δέν έκαναν τόν κόπο νά μεταφράσουν αυτόουσιο τό *Nouveau dictionnaire de la musique*», άφού «θά ήταν ή συμβολή τους άπείρως μεγαλύτερη». Αυτή τήν αντίφαση θά 'πρεπε νά τήν είχε λύσει πριν συντάξει τό κριτικό του σημείωμα.

Γιά τές έκδόσεις Gutenberg
Γιώργος Δαρδανός

Και ή άπάντηση
του συνεργάτη μας
Γ. Κουρουπού

"Επειδή πράγματι τά πολλά λόγια είναι φτώχεια, επαναλαμβάνω ξεκάθαρα — πάντοτε χωρίς «προσοχή, νηφαλιότητα, καλή πρόθεση και δημιουργική φαντασία» — πώς ή μετάφραση είναι πολύ μέτρια, και στό γράμμα και στό πνεύμα.

"Εξάλλου ή δήλωση του έπιμελητή στόν πρόλογο και ή άναγγελία τής έκδοσης ενός παραρτήματος δέν νομιμοποιούν τήν άφαίρεση τών λημάτων γιά τούς Έλληνες συνθέτες, γιατί άλλοιώνουν τές ισορροπίες του συγγραφέα και δέν έπιτρέπουν στόν άναγνώστη τήν άντικειμενική έντύπωση του πρωτοτύπου.

"Επειδή όμως ή αισθητική εμφάνιση τής έκδοσης είναι όντως πολύ καλή, κι επειδή

● ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ●

καλές εκδόσεις μουσικών βιβλίων σπανίζουν στην Ελλάδα, εκρινα πώς οι όποιες μου επιφυλάξεις έχουν δευτερεύοντα χαρακτήρα.

Τώρα αν αυτά τα λίγα και απλά δεν μπορεί να κατανοήσει ο κ. Γ. Δαρδανός, τότε θα πρέπει ίσως να υποθέσουμε ότι διαθέτει μέν «προσοχή, νηφαλιότητα, καλή πρόθεση και δημιουργική φαντασία», ύστερ- ρεί όμως κάπως σε αντίληψη.

Γιώργος Κουρουπός

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΥΡΩΠΥΡΑΥΛΟΥΣ

Σχετικά με τη συμφωνία για τους Εύρωπυραύλους, ο Γιώργος Καρράς (Πολίτης 86) ρωτάει ρητορικά εάν είχαν άδικο «οι ποικίλοι "σεχταριστές" που του (του Κινήματος Ειρήνης) προσάψαν αφέλεια, μεταφυσική, άπολιτικότητα, πασιφισμό»... «πού θεωρούσαν τους αγώνες του σχεδόν άνευ αντικειμένου, κατασπατάληση ζωντανών δυνάμεων».

Απ' ό,τι φαίνεται, ο σύγχρονος Καρράς αποθαρρύνεται από την παρούσα θριαμβευτική νίκη της Ρηγκανικής διπλωματίας «από θέση ισχύος», κι έτσι τα βάζει με το υποτιθέμενο θύμα της υπόθεσης, τό κίνημα ειρήνης. Έμεις, οι «Πασιφιστές», βλέπετε, φταίμε πού τώρα ο Σούλτζ μπορεί να δίνει «μαθήματα αγοραίου πραγματισμού στο ειρηνιστικό κίνημα». Έμεις πού δεν ήμασταν αρκετά σκληροί.

Στήν ερώτηση πού κάνει ο Καρράς ή απάντησή μου είναι ναι, είχαν άδικο, και αφού μιλάμε για μαθήματα, ίσως θα ήταν καλύτερα αυτοί οι σεχταριστές να είχαν μά-

θει λίγα πράγματα παραπάνω για τα κινήματα ειρήνης και για την δλη λογική της εγκατάστασης των Εύρωπυραύλων πριν να καταλήξουν σε τέτοια βαριά συμπεράσματα για την αξία των αγώνων πού κάναμε και πού θα πρέπει να κάνουμε, ακόμα πιο έντονα, στο μέλλον.

Τό 1984, ή ειρηνίστρια Νταϊάνα Τζόνσον έγραφε: «Οι εύρωπύραυλοι είναι ένα μεταβατικό φαινόμενο. Η αύστηρά στρατιωτική τους λειτουργία σάν απειλή των Αμερικανών για άμεσο "άποκεφαλισμό" της Σοβιετικής Ένωσης μπορεί σύντομα να αναπαραχθεί ή να αλληφθεί από τή νέα γενιά των ναυτικών πυραύλων ίσης ακρίβειας, πού θά είναι εγκατεστημένοι σε ύποβρύχια στην Άρκτική.

»Στό μεταξύ, πολιτικά, βοηθούν να ταιριάζει ή Εύρώπη στην παγκόσμια στρατηγική των Αμερικανών, ενώ ταυτόχρονα ψυχολογικά ή Εύρώπη ανεξαρτητοποιείται από τή στρατηγική όμπρέλα της Αμερικής με τόν τρόπο πού θέλουν οι Αμερικάνοι ήγγέτες... Οι πύραυλοι βρίσκονται εκεί, σε γερμανικό έδαφος, αλλά οι Γερμανοί δεν αισθάνονται να προστατεύονται από αυτούς. "Αν θέλουν να είναι προστατευμένοι, θά πρέπει να κάνουν μία σοβαρή προσπάθεια μόνοι τους».

Είναι κάπως ειρωνικό ότι —τώρα πού ο άληθινός αγώνας αρχίζει, ή πάλι ενάντια στον αναπτυσσόμενο δυτικοευρωπαϊκό μιλιταρισμό— ο Γιώργος Καρράς πάλι θέλει να μάς αφήσει στά κρύα του λουτρού, ενώ αυτός μεταναστεύει στην Ανατολική Εύρώπη για να γίνει μέλος της Χάρτας '77. Δεν άποκλείεται να μάθει, μόλις φθάσει εκεί, ότι ή Χάρτα '77, όπως και άλλες αντιφρονούσες ομάδες της Ανατολικής Εύρώπης δεν είναι πιά τόσο προκατειλημμένη όσο πριν πέντε ή πριν δέκα χρόνια ενάντια στά ανεξάρτητα κινήματα ειρήνης της Δυτικής Εύρώπης. "Οτι δεν πάσχει τόσο έντονα όσο πριν, από τήν άπλοική ψυχροπολεμική νοοτροπία πού τήν χαρακτήριζε στά πρώτα της χρόνια. "Αν μή τί

άλλο, αυτή ή εξέλιξη άποτελεί ένα από τά σημαντικά επιτεύγματα των ανεξάρτητων κινήματων ειρήνης. Παραπέμπω τόν Καρρά στο Γράμμα στον Ε.Π. Τόμπσον του Γιάροσλαβ Σάμπατα, όπου ο συγγραφέας αυτός, μέλος της Χάρτας '77, παρουσιάζει μία κάπως διαφορετική (και όπωσδήποτε πιο εποικοδομητική) αντίληψη για τά δυτικά κινήματα.

Ο δογματισμός του Γιώργου Καρρά για τά νέα, όχι αρκετά «ταξικά» αντιπολεμικά κινήματα, μου θυμίζει τό δογματισμό πού είχαν (ή έχουν) οι παλιοί σταλινικοί για τους όχι αρκετά «ταξικούς» Εύρωκομμουνιστές. Έπίσης, και στίς δύο περιπτώσεις, εκείνοι, οι «σωστοί», εκείνοι πού έχουν δικιο, βρίσκονται όχι εδώ, αλλά στην Ανατολή.

Φιλικά
Σ. Χώλ

Και ή απάντηση του Γ. Καρρά:

Τό κείμενο του προηγούμενου τεύχους άπευθυνόταν στους άριστερούς πού δρούν στό κίνημα ειρήνης και έπαιρνε άκριβώς θέση και άπέναντι στίς βασικές άπόψεις πού ύπάρχουν σχετικά στην Άριστέρα. Συνεπώς δεν έχω τίποτα άλλο να παρατηρήσω ούτε στην νηφάλια και σαφή διατύπωση της κυρίαρχης σήμερα άποψης για τήν ειρήνη από τόν Ν. Καίσαρη ούτε στην άδικαιολόγητα (άδικαιολόγητα σε σχέση με αυτό πού έχει να πει) κακότροπη απάντηση του Γ. Χώλ.

Άπλως στέκομαι στό ότι —καθώς στό προηγούμενο κείμενο τελείωνα προσπογράφοντας λόγια της Χάρτας '77— ο Γ. Χώλ μου καταμαρτυρεί ότι διαστρεβλώνω τήν άποψη των Τσεχοσλοβάκων αγωνιστών. Και προς άπόδειξιν με παραπέμπει στο Γράμμα στον Ε. Π. Τόμπσον του κομμουνιστή φιλόσοφου Γιάροσλαβ Σάμπατα, ένα σημαντικό κείμενο, άποσπάσματα του όποιου έχω μάλιστα χρησιμοποιήσει παλιότερα στον Δεκαπενθήμερο Πολίτη. Ο Σάμπατα λέει άκριβώς τά ίδια πράγματα, σχεδόν αυτολεξί. Ο άναγνώστης

θά τό διαπιστώσει από τό ακόλουθο άπόσπασμα:

«Μέσα στο κίνημα ειρήνης ο αγώνας αυτός σημαίνει κυρίως να άντιταχθούμε σε όλες τις προσπάθειες να υποβαθμιστεί ο αγώνας για τά πολιτικά δικαιώματα προς όφελος του υποτιθέμενου ύπ' αριθμόν ένα οικουμενικού και ύψιστου δικαιώματος στη ζωή. Δέν προτιθέμαι να υποτιμήσω στό ελάχιστο αυτό τό δικαίωμα. Άλλά ή παλιά και αυτονόητη φράση ότι κανένα δικαίωμα δεν θά επιζήσει ενός πυρηνικού πολέμου επαναλαμβάνεται πιά επιπόλαια και χωρίς κανένα μέτρο. Χρησιμοποιείται από δύο κι άπό κεί σε τέτοιο βαθμό πού έχει μετατραπεί σε πασιφιστικό σύνθημα, τό νόημα του όποιου πλέον τό καταλαβαίνουμε σάν τίποτα παραπάνω από τό δικαίωμα στην επιβίωση με κάθε τίμημα: ακόμα και γονατιστοί. Υποθέτω ότι δεν χρειάζεται να σας πείσω ότι τό δικαίωμα στη ζωή συνεπάγεται μία ζωή με αξιοπρέπεια. Όμως τό γεγονός παραμένει ότι ύπάρχει μία στάση καχυποψίας άπέναντι σε εκείνο πού ύπήρξε τρέχουσα συνείδηση σε όλες τις δύσκολες στιγμές των μεγάλων δημοκρατικών επαναστάσεων, ότι δηλαδή είναι καλύτερο να πεθάνει κανείς όρθιος παρά να ζήσει γονατιστός».

